

TOPLUM VE KİMLİK DERGİSİ
Journal of Society and Identity

Cilt 2 Sayı 2
Vol. 2 No. 2
ISSN: 3061-9556

TOPLUM VE KİMLİK DERGİSİ
Journal of Society and Identity

Cilt 2, Sayı 2, Temmuz 2025

Volume 2, Issue 2, July 2025

ISSN: 3061-9556

Dergi Yönetimi / Journal Administration

Sahibi / Owner

Fatma İlknur Akgül

Baş Editör / Editor-in-Chief

Fatma İlknur Akgül

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Derya Kahraman

Alan Editörleri / Field Editors

Ömer Çaha

Akif Çarkçı

Ömer Akpınar

Cansu Kaymal

Mine Etil

Hatice Neslihan Demiriz

Yazı İşleri Müdürü

Pınar Kosovalı

<https://toplumkimlik.com>

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Alim Yılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma İlknur Akgül, Araştırmacı/Yazar
Dr. Ömer Akpınar, Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Öğr. Üyesi Cansu Kaymal, Kocaeli Üniversitesi
Merve Acar, Araştırmacı/Yazar
Mine Etil, Araştırmacı/Yazar
Derya Kahraman, Araştırmacı/Yazar

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adem Çaylak, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adem Koç, Universitatea din Stat din Moldova, Moldova
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Engin Şahin, Doğu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erhan İçener, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertan Özensel, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Kenan Aydın, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Meral Uzunöz, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin Boşnak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mevludin Ibish, International Balkan University, Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nasuh Uslu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

TASARIM / DESIGN

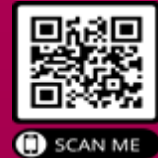
Fatma İlknur Akgül

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Merve Acar

Toplum ve Kimlik Dergisi uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Google Scholar, OpenAIRE, OJOP Directory Platform, ERIH PLUS dizinleri tarafından taranmaktadır.

The Journal of Society and Identity is a peer reviewed international academic publication that is published twice a year in January and July. It is indexed by Google Scholar, OpenAIRE, OJOP Directory Platform, ERIH PLUS.

<https://toplumkimlik.com>

Prof. Dr. Özcan Sezer, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz Bingöl, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elif Kıran, Arizona State University, Amerika Birleşik Devletleri
Doç. Dr. Handan Karakaya, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İbrahim Karataş, Araştırmacı/Yazar, Türkiye
Doç. Dr. Ömer Baykal, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Banu Dalaman, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
Dr. Abdullah Jurat, Cal Poly Humboldt State University, Amerika Birleşik Devletleri
Dr. Öğr. Gör. Ayfer Erdoğan Şafak, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Calvince Omondi Barack, Mesano University, Kenya
Dr. Hiba Nur Karadağ, Araştırmacı/Yazar, Türkiye
Dr. Kudret Safa Gümüş, Universitate de Stat din Comrat, Moldova
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mazhar Yıldız, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış, Doğu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Erbaş, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hüseyin Etil, İstanbul Bilim ve Sanat Vakfı, Türkiye
Aygün Muradlı Huseynaga, Azərbaycan Üniversitesi, Azərbaycan
Gurur Gülce Beşe, İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye

İÇİNDEKİLER | Contents

Makaleler/Articles

Kültürel Travma: Bulgaristan Türklerinin Zorunlu Göçü ve Asimilasyon Politikaları Kapsamında Bir Vaka Analizi

Cultural Trauma: A Case Study on the Forced Migration and Assimilation Policies of Turks in Bulgaria

Begüm Hergüvenç & Cengiz Çağla.....1-24

Türkiye's Economic and Strategic Relations with Asia: The Case of Bangladesh

Türkiye'nin Asya ile Ekonomik ve Stratejik İlişkileri: Bangladeş Örneği

Mohammad Tanbeer.....25-59

2009 Birleşmiş Milletler Gazze Raporuna İlişkin Değerlendirme

An Evaluation on the 2009 United Nations Gaza Report

Maide Nur Şenol & Oya Dağlar Macar.....60-89

Egemenlik-Özgürlük Çelişkisinin Machiavelli, Hobbes ve La Boétie Açısından Karşılaştırmalı Bir Analizi

A Comparative Analysis of the Contradiction between Sovereignty and Freedom from the Perspectives of Machiavelli, Hobbes, and La Boétie

Cansu Kaymal & Ahmet Fatih Akın.....90-112

Bosna-Hersek'te Sürdürülebilir Dönüş Göçü: Srebrenica Örneği

Sustainable Return Migration in Bosnia and Herzegovina: The Case of Srebrenica

Özgenur Çaputlu & Elçin Macar.....113-130

Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Uyum: Sultanbeyli Örneği

Social Cohesion of Syrians with Temporary Protection Status: The Case of Sultanbeyli

Fırat Sönmez & Ömer Çaha.....131-148

Türkiye'nin Nato Üyelik Sürecinin İç ve Dış Politikadaki Yansımaları

The Reflections of Turkey's NATO Accession Process on Domestic and Foreign Policy

Ahmet Hamdi Güneş.....149-176

Çağdaşlaşma'nın Türk Sinemasındaki Yansımaları

Reflections of 'Modernization' in Turkish Cinema

Tuğçe Kaba.....177-198

Bir Şiddet Türü Olarak Israrlı Takip

Persistent Stalking as a Type of Violence

Emine Yılmaz.....199-228

Beliren Yetişkinlik Döneminde Din Algısının Anlam Arayışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Derleme

A Review on the Effect of Religious Perception on the Search for Meaning in Emerging Adulthood

Bera Kılıç & Melike İlerisoy 229-257

Meltem'den Bahar'a Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Televizyon Dizilerine Yansıması: Değişen Bir Şey Var mı?

Reflections of Gender Roles in Television Series from Meltem to Bahar: Is There Anything Changed?

Gülay Gecü.....258-274

Sosyalleşmede Aile ve Sosyal Medyanın Yeri: Değişen Roller

The Place of Family and Social Media in Socialization: Changing Roles

Hüseyin Özdemir 275-286

Necip Fazıl Kısakürek'in Kopernik Devrimi

The Copernican Revolution in the Thought of Necip Fazıl Kısakürek

Hüseyin Etil.....287-310

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Toplumsal Sözleşmeye Giderken Toplumsal Haller: Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme, Kitap Değerlendirmesi

“Conditions Leading to the Social Contract: An Evaluation of Rousseau’s The Social Contract”, Book Review

Mertali Onur Ertaş 311-318

“Tante Rosa” Sevgi Soysal: Rosa’dan Bize Kalanlar, Kitap Değerlendirmesi

“Tante Rosa”: What Rosa Left Behind for Us, Book Review

Beyza Nur Kılıç.....319-327

Kültürel Travma: Bulgaristan Türklerinin Zorunlu Göçü ve Asimilasyon Politikaları Kapsamında Bir Vaka Analizi

Cultural Trauma: A Case Study on the Forced Migration and Assimilation Policies of Turks in Bulgaria

Begüm HERGÜVENÇ ^a

Cengiz ÇAĞLA ^b

Öz

Bu çalışma, 1989 yılında Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon politikalarını ve zorunlu göç sürecini sahadan edinilen bilgiler aracılığıyla kültürel travma teorisi çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Görüşmeler 2019-2024 yılları arasında Bulgaristan'da (Sofya, Filibe ve Kırcaali), Türkiye'de (Sakarya) ve çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmiş, toplam kırk katılımcının anlatıları kaydedilmiş ve deşifre edilmiş, söylem analizi yöntemiyle değerlendirilen görüşmelerden on altısı bu makale kapsamına alınmıştır. Makalede, öncelikle asimilasyon politikalarının tarihsel bağlamına değinilmiş, akabinde kültürel travma teorisinin temel kavramları ile sahadan elde edilen anlatılar bir araya getirilmiştir. Bu bağlamda, asimilasyon politikalarının bireysel kimliklerde yarattığı dönüşümler ve kolektif hafızada

^a Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, begumher@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8676-2580

^b Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ccagla2002@yahoo.com ORCID ID: 0000-0002-4112-8663

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Hergüvenç, B. & Çağla, C. (2025), Kültürel Travma: Bulgaristan Türklerinin Zorunlu Göçü ve Asimilasyon Politikaları Kapsamında Bir Vaka Analizi. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 1-24. Doi: 10.5281/zenodo.16413702

bıraktığı izler kültürel travma teorisi kapsamında analiz edilmiştir. Asimilasyon politikalarının ve zorunlu göçün toplumsal hafızadaki işaretleri anlatılar aracılığıyla deşifre edilirken kültürel travmanın nesiller arası aktarımı ve hafıza taşıyıcılarının bu süreçteki rolü değerlendirilmiştir. Hem tek tek bireyleri hem de tüm bir kolektif kimliği etkilemesi açısından geniş bir etki alanına sahip olan sürecin kimliklerde yarattığı değişim Bulgaristan Türklerinin hafızalarını derin bir şekilde işaretlemiştir. Bu anlamda araştırma, kültürel travma teorisi perspektifiyle literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Kültürel travma, kimlik, zorunlu göç, Bulgaristan Türkleri, asimilasyon politikası.

Abstract

This study examines the assimilation policies and forced migration process targeting Turks in Bulgaria in 1989 through field-based data within the framework of cultural trauma theory. The research employs qualitative methods, specifically in-depth interviews. Interviews were conducted between 2019 and 2024 in Bulgaria (Sofia, Plovdiv, and Kardzhali), Türkiye (Sakarya), and online platforms. A total of forty participants' narratives were recorded and transcribed, with sixteen interviews analyzed using discourse analysis included in this article. The article first contextualizes the historical background of assimilation policies, then integrates key concepts of cultural trauma theory with narratives collected from the field. In this context, the transformations in individual identities and the imprints left on collective memory by assimilation policies are analyzed through the lens of cultural trauma theory. While decoding the societal markers of assimilation policies and forced migration through narratives, the study also evaluates the intergenerational transmission of cultural trauma and the role of memory carriers in this process. As a phenomenon that profoundly affects both individuals and collective identity, the process has deeply shaped the memories of Turks in Bulgaria. In this regard, the research aims to contribute uniquely to the literature by applying a cultural trauma theory perspective.

Keywords: Cultural trauma, identity, forced migration, Bulgarian Turks, assimilation policy.

1. Giriş

Bu çalışma, Bulgaristan’da asimilasyon politikaları ve zorunlu göç ile doruk noktasına ulaşan 1989 sürecini kültürel travma teorisi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Kültürel travma teorisi genel anlamda kolektif kimliklerin travma tik olayları ne şekilde işlediği ve bu olayların nasıl birer kültürel travmaya evirildiği üzerine açıklamalar getirir. Bu çalışmada gayemiz kültürel travma kavramının öncüllerinin kavramı nasıl tanımladığına dair bir çerçeve çizmek; kültürel travmayı tanımlarken ve açıklarken kullandıkları kavram setinin asimilasyon politikaları ve zorunlu göç kapsamında nasıl işler bir teorik çerçeve oluşturabileceğine dair fikir yürütmek olacaktır. Bu gaye doğrultusunda farklı çalışmalara referans vererek kültürel travmayı tanımlamaya çalışacak; kavramın anlam setine yoğunlaşarak saha kapsamında görüşülen Bulgaristan Türklerinin anlatıları üzerinden kesişim yollarını bulmayı amaçladığımız bir yol tutturacağız.

Son dönemde Bulgaristan Türklerinin asimilasyon süreci ve zorunlu göç, literatürde sıklıkla “etnik temizlik” olarak tanımlanmaktadır. Tomasz Kamusella (2019: 15), süreci açıkça etnik temizlik olarak nitelendirerek bilgiye erişimin oldukça kolaylaştığı bir dönemde yaşanan bu olayların Batı kamuoyunda yeterince yankı bulmadığını vurgulamıştır. Bu ihmalin nedeni olarak da (Avrupalı) Hristiyanlar tarafından, (Avrupa dışı) Hristiyan olmayanların zararına gerçekleştirilen sürülmeler ve katliamların sıklıkla göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Zhivka Valiavicharska (2021: 150) ise süreci, toplumsal yaşamın yok edilmesine ve tarihi aidiyetin silinmesine yönelik kasıtlı bir girişim olarak tanımlarken isimlerin nasıl ve niçin etnik asimilasyonun ve hatta etnik temizliğin ana aracı haline geldiği sorusunu sormaktadır. Zira tarihsel olarak benzerleri olsa da Bulgaristan’da 1970’ler ve 80’lerde başlayan isim değiştirme uygulamalarının kapsamı emsalsizdir. Mehmet Hacısalihoğlu (2023: 364), asimilasyon sürecinin ve 1989 zorunlu göçünün 11 Ocak 2012’de Bulgar Parlamentosu tarafından etnik temizlik olarak kınandığına dikkat çekerek yaşananların literatürde bir “etnik temizlik” olarak adlandırılabilmesine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Zeynep Zafer de (2020: 17) Pomaklara yönelik asimilasyon sürecini “etnik temizlik” kavramı üzerinden analiz etmektedir.

Bu çalışma ise süreci, Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon politikalarının ve zorunlu göçün birer kültürel travmaya denk gelip gelmediği sorusu üzerinden ele almaktadır. Çalışma, “etnik temizlik” kavramını dışlamamaktadır; zira kültürel travmanın en bilinen örneği olan

Holokost'un aynı zamanda bir etnik temizlik olduğu aşıkardır. Ancak bu araştırma, etnik temizlik kavramsallaştırması üzerinde durmaktan ziyade, yaşanan olayları kültürel travma bağlamında değerlendirmeye odaklanmaktadır.

Literatürde, kültürel travma zorunlu göç kapsamında da çalışılmasına rağmen (Hamburger ve diğerleri, 2018) vaka analizi olarak 1989 sürecini çerçeveleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Benzer bir eğilim Türkçe literatürde de gözlenmektedir. Ferhat Tekin'in (2015) 1980'lerin sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gerçekleşen zorunlu göçlerle ilgili çalışması dışında bu alanda başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kültürel travma ile ilgili yazılan tek tez ise Ayşe Burcu Tunca Kömürcü' nün doktora çalışmasıdır (Kömürcü, 2023). Bu bağlamda, çalışmamız, Bulgaristan Türklerine yönelik politikaları kültürel travma perspektifiyle ele alarak literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmamızın teorik çerçevesini kültürel travma teorisi oluştururken yukarıda da belirttiğimiz üzere sahadaki anlatımlardan yola çıkmaktayız. Bu kapsamda saha araştırması, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniğiyle yapılandırılmıştır. 2019-2024 yılları arasında toplam 40 kişiyle, yarı-yapılandırılmış, açık uçlu sorularla, ortalama 60-90 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin 30'u yüz yüze olarak Bulgaristan'da (Sofya, Filibe, Kırcaali) ve Türkiye'de (Sakarya) gerçekleşirken 10 görüşme ise çevrimiçi yapılmıştır. Ancak bu çalışmada görüşmelerin konuya uygunluğuyla örtüşen 16'sı kullanılmıştır. Saha çalışması hem Bulgaristan'da yaşayan Türkleri hem de Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerini kapsamaktadır. Görüşmelerin ses kayıtları, katılımcıların onayı doğrultusunda alınmış ve deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler söylem analizi yöntemiyle incelenmiş ve makalenin teorik çerçevesiyle uyumlu anlatılar bir araya getirilmiştir. Foucault'ya göre (1999, s. 254) söylemler, kendiliğinden oluşan ifadeler değil, belirli tarihsel, toplumsal ve bilgiye dayalı kurallar çerçevesinde var olan yapılar olarak değerlendirilmelidir. Özneler ise söylemlerin içinde üretilen ve kimliği bu söylemler tarafından şekillenen bir noktada durmaktadır. Ancak bireyler elbette farklı söylemler içinde yer alabilirler. Söylem sadece ifade edilenlere değil kimlerin, neyi, kime, nerede, ne zaman, nasıl ve neden söylediklerine de atıfta bulunur. Daha açıklayıcı bir ifadeyle, söylem sadece metin (söylenen) ve yapıyla (ne, nerede söylendi) ilgili değildir, aynı zamanda bağlamla (ne zaman, nasıl, neden söylendi) ve özneye (kim, kime söyledi) birebir bağlantılıdır (Schmidt, 2008, s. 2). Analiz sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için söylemin ortaya çıktığı, dolaşıma girdiği ve etki ürettiği bağlamın kapsamlı bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamın anlaşılması içinse söylemlerin ortaya çıkmasına neden olan toplumsal, siyasal, ekonomik ve

kültürel koşulları belirlemek, bu söylemlerin diğer söylemlerle (anlatılarla), öznelere (bireylerle) ve kurumlarla nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu incelemek gerekir (Weinstein, 2024).

Öznenin sesini merkeze alarak hikayeleştirme süreci çalışmamızdaki görüşmelerin analiz edilmesindeki temel mantığı oluşturur. Bu doğrultuda en kısa haliyle bu çalışmanın, bağlam (hangi çerçevede, nasıl ifade edildi) ve bağlantı (diğer söylemlerle ilişkisi ne ve neye atıfta bulunuyor) olarak özetleyebileceğimiz iki ana eksen üzerinden ilerlediği ifade edilebilir. Zira nitel araştırmayı seçmemizin temel nedenlerinden biri, biraz önce ifade ettiğimiz üzere sahaya dinlemek ve sahaya ses vermektir. Miles, Huberman ve Saldana'ya göre (2014: 5) nitel araştırmalar, bireylerin, grupların veya organizasyonların yaşamlarını doğal ortamlarında, katılımcılarla yoğun bir etkileşim içinde incelemeye dayanır. Araştırmacılar, çalışmayı bütüncül bir yaklaşımla ele almalı, standartlaştırmadan kaçınmalı ve empatik bir tutumla, önyargılarından arınarak veri toplamalıdır. Elde edilen veriler, temalar ve örüntüler oluşturulmak üzere analiz edilmeli ve yeniden düzenlenmelidir. Araştırmanın temel amacı incelenen olguyu anlamak, açıklamak ve eyleme dönük çıkarımlar yapmaktır. Diğer yandan araştırmacıların toplumsal konumlarının ve güç dinamiklerinin görüşmeleri şekillendirmemesi mümkün değildir (Lareau, 2021: 104). Ancak temel hedef zarar vermemek üzerinden kurgulanmalıdır. Bu noktada bizim konumumuz Dominick LaCapra'nın (2014: 76) "empatik rahatsızlık" olarak tanımlandığı pozisyonla uygunluk göstermektedir. Empatik rahatsızlık, araştırmacının anlatılan travmatik deneyimleri ve anlatıcının sesini sahiplenmemesi; kendisini anlatıcının yerine koyması ancak anlatıcının yerine geçmemesi anlamına gelir (LaCapra: 78). Buradaki denge, anlatıya ve anlatıcıya ne katı bir nesnellik ve umursamaz bir tarafsızlıkla örülen bir mesafede durmak ne de anlatıcının deneyimleriyle özdeşleşecek yahut bu deneyimleri sahiplenecek kadar yakın durmaktır. Amaç, LaCapra'ya göre (2014: 79) özellikle travmayla ilgili yazarken anlatıcının sesini üstlenmeden o sesi dışarıya yansıtmak olmalıdır. Çalışmanın yöntemi tam da LaCapra'nın empatik rahatsızlık olarak tanımladığı, bizim ise "empatik mesafe" diyebileceğimiz bir yerden konumlanarak sahaya ses vermenin önemi üzerinden kurgulanmaya çalışılmıştır.

2. Tarihsel Arka Plan

Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılda Balkanlar'a yerleşmesiyle Müslüman nüfusun önce Anadolu'dan Balkanlar'a iskân edilmesi; imparatorluğun tarih sahnesinde yerini kaybederken

bu kez ters yönde kitlesel göçlere tanıklık edilmesi, Balkan coğrafyasının Osmanlı'nın yükselişinde de düşüşünde de göçlerle karakterize edilen doğasına yönelik en önemli göstergelerdir. Bu bağlamda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı hem Bulgaristan Prenslüğünü kuran koşulları yaratması hem de kitlesel göç ve kıyımlarla zihinlerde “93 Harbi” yahut “Büyük Bozgun” imgesini olanca yıkıcılığıyla saklı tutması açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Dönemin bilançosu 1879'a kadar Bulgaristan'daki Müslümanların %17'sinin öldüğü, yarısından çoğunun ise Bulgaristan'ı terk ettiği bir tabloya işaret eder (McCarthy, 2014: 141). Bu tablodan da anlaşıldığı üzere Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı yıkımın etki alanı oldukça geniştir. Dahası bu savaşın yarattığı tahribat henüz bölgede yaşayan nüfusun üzerinden atılmamışken 20. yüzyıl bu sefer de Balkan Savaşları'nın getirdiği bir başka yıkımla açılır. Mila Mancheva (2001: 356) bu dönemde; bölgedeki azınlıkların Balkan milliyetçiliğinin yaratmış olduğu atmosfer içinde daimi bir asimilasyona, sürgüne yahut dışlanma politikalarına tabii tutulduğunu aktarmaktadır. Ali Eminov (2000: 138) ise, Balkan Savaşları sırasında Balkanlar'dan gerçekleşen göçlerin 440 bin civarı olduğuna dikkat çekmektedir. Keza Justin McCarthy da (2014: 186) Bulgaristan özelinde 1911 yılında 327.732 kişilik Müslüman nüfustan savaş sonrasında 179.176 kişinin kaldığını aktarmaktadır. Bu da kabataslak bir hesaplama Müslüman nüfusun %45'inin artık Bulgaristan coğrafyasında yaşamadığını gösterir.

Balkan Savaşları'nın hemen akabinde, 20. yüzyılın başları Birinci Dünya Savaşı ile sarsılmış, savaş ve sonrasındaki konjonktürde Balkan coğrafyasından gelen göçler, kimisi antlaşmalar ve mübadelelerle çerçevelenmiş olsa da devam etmiştir. Wolfgang Höpken (2014: 336) bu dönemi yorumlarken Bulgaristan devletinin, Müslümanlara formal eşitlik ve dini haklarını sağlayarak asimilasyoncu müdahalelerden kaçındığını; ancak genel olarak Birinci Dünya Savaşı öncesindeki günlük yaşamda, Müslümanlar ile Bulgaristan devleti arasında her birinin diğerini büyük ölçüde görmezden geldiği bir birlikte yaşama biçiminin var olduğunu savunur.

1919 ile 1923 yılları arasında Bulgaristan'da bulunan Stamboliyski yönetimindeki Çiftçi Hükümeti ise azınlık hakları açısından ılımlı bir portre çizmiştir. Örneğin Mustafa Türkeş (2012: 596), Stamboliyski döneminde devlet-toplum ilişkisinin “eşitlikçi halkçılık” temeline dayanarak yeniden tanımlandığını yazmaktadır. Türkeş, bu bakış açısı çerçevesinde Türk azınlığının bir iyileşme dönemine girdiğini ifade eder. Keza Ali Dayıoğlu da (2012: 283) Bulgaristan'daki sistemli asimilasyona dikkat çekerken Çiftçi Partisi ve Vatan Cephesi (1944-1947) dönemlerini istisna olarak kabul etmektedir. Bu dönem Levent Kayapınar (2012: 384) tarafından nisbi özgürlük dönemi olarak adlandırılır.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Bulgaristan, Kral Boris'in tarafsızlık çabalarına rağmen Almanya ve İtalya'dan mürekkep Mihver devletleri yanında yer alır (Otfinoski, 2004: 15-16). Savaş Mihver Devletlerinin yenilgisi ile sonuçlandığında ise elimizde tam anlamıyla darmadağın olmuş bir Bulgaristan kalır. 1944 yılında Sovyetler Birliği'nin zaten dağılmış bir halde bulunan Bulgaristan'ı işgaliyle Bulgaristan Komünist Partisi'nin çekirdeğini oluşturan Vatan Cephesi iktidara gelir. Höpken (2014: 356), komünist dönemde Bulgaristan'da azınlıklara yönelik siyasette üç farklı aşama bulunduğunu savunur. Bu aşamaların ilki 1944-1958 yılları arasında Türk azınlığın etnik kimliğini tamamen tanıyıp buna göre kültürel destek sağlayarak entegre etme girişimi aşaması; ikincisi 1958'den 1980'lerin başına kadar etnik kimliklerin kamusal ifadelerinin kısıtlandığı kademeli asimilasyon yoluyla entegrasyon aşaması ve son olarak 1985 ve 1989 yılları arasında Türk etnik kimliğinin varlığının inkâr edildiği, zorunlu asimilasyon aşamasıdır.

Roumen Daskalov (2011: 250) ise komünist rejimin ilk yıllarından itibaren 1958'e kadar geçen dönemin sosyalizmin inşası olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. 1958'ten sonra ise "ileri sosyalist toplumun inşası" adı verilen dönem başlar. 1948'den 1958'e kadar geçen süreçte ise bürokratik ve kültürel dönüşümlere sanayileşme, kolektivizasyon gibi ekonomik değişimler eşlik eder. Bulgaristan'ın ilk yıllardan itibaren takip ettiği ekonomi politikası Türk azınlık için, özellikle TKZS'lerin (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo / Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi) kuruluşu bakımından önemli sonuçlara yol açar. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu (2023: 51-52) 50/51 göçünün en önemli nedenlerinden birinin TKZS'ler kurulurken yönetimin uyguladığı şiddetin yanında yine TKZS'ler nedeniyle köylü halkın ellerinden topraklarının ve hayvanlarının alınması olduğuna işaret etmektedir. 1950-51 yıllarını kapsayan dönemde sınırlar açılıp kapanmasına rağmen toplam 160.000 bine yakın Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç eder (Crampton, 2007: 433).

Bu geniş kapsamlı göç sürecinin akabinde, 1968 Göç Antlaşması'nın imzalanmasından önceki seneler ise ilginç olaylara sahne olur. Örneğin 1965 yılında yapılan nüfus sayımında etnik aidiyetlerin oranları toplanır (Mahon, 1999: 154-155). Yine benzer ilginçlikte bir vukuat olarak, Lyubomir Pozharliev (2023: 64), 2 Aralık 1967'de gerçekleşen Merkez Komite toplantısında genel sekreter Todor Jivkov'un Bulgaristan'daki Türk nüfusun "esasen" Bulgar olduğuna dair bir konuşma yaptığına dikkat çeker. Tüm bu gelişmelerle birlikte parçalanmış ailelerin bir araya getirilmesi amacıyla 1966 yılında hazırlanıp 1968 yılında imzalanan antlaşma çerçevesinde 1978'e kadar 116.521 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmeye

devam eder (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Ancak Stefan Troebst'e göre (1987: 244) Bulgaristan'daki Türklerin durumunun daha da kötüleşeceğine dair özellikle açık bir işaret, onuncu BKP kongresinden sonra, 8 Mayıs 1971'de kabul edilen yeni Bulgar anayasasıdır. Zira anayasada geçen “ulusal azınlıklar” ifadesinin yerini “Bulgar olmayan vatandaşlar” ifadesi almıştır (Kutlay: 166). 1974 yılındaysa Bulgaristan'daki azınlıklar için bir başka dikkat çekici gelişme daha yaşanır. Bu kez de anayasada “Birleşik Sosyalist Bulgar Ulusu” ifadesine yer verilirken, 1977 yılında ise parti “Bulgaristan'ın tek bir etnisiteden oluştuğunun ve bütüncül bir homojenliğe doğru ilerlendiğinin” altını çizerek (Connely, 2020: 617). Böyle bir “birlik” vurgusu Valiavicharska'ya göre (2021: 149-150) etnik milliyetçilik söyleminin ana unsurlarından biri olarak kabul edilmelidir. Ulrich Büchsenschütz (1997: 182) bu gelişmeler ışığında, 1978'de Aile Birleşimi anlaşmasının sona ermesinden sonra BKP'nin bir yol ayrımında olduğunu ifade etmektedir. Zira özellikle 1970'lerin başlarında Pomaklara yönelik asimilasyon politikaları istenen sonucu vermemiş (Zafer, 2023: 176), Türk nüfusun göç etme isteği ortadan kalkmamıştır. Richard J. Crampton (2007, s. 375) bu eğilimin devam etmesi dolayısıyla, henüz 1983'ün sonlarında, yoğun Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerde asimilasyon baskılarının uygulanmasına karar verildiğini ifade eder. Aralık 1984 yılından itibaren ise sert asimilasyon politikaları uygulamaya konulur. Özellikle kamusal alanlarda Türkçe konuşmanın yasaklanması ve yasağa uymayanlara para cezası verilmesi; Türk müziğinin ve Türk radyolarının dinlenmesinin, şalvar gibi geleneksel kıyafetlerin giyilmesinin, dini ibadetlerin uygulanmasının, sünnetin gerçekleşmesinin, camiye gitmenin ve dini bayramların kutlanmasının yasaklanması gibi uygulamalar görülür. Ayrıca doğum, evlenme, ölüm durumlarında gerçekleşen ritüellerin İslami unsurlardan arındırılması, Türkçe yer adlarının tamamen Bulgarlaştırılması, yarı Bulgarca-yarı Türkçe çıkan *Yeni Hayat* Dergisi ve *Yeni Işık* Gazetesi gibi basın-yayın organlarının tamamen Bulgarca'ya çevrilmesi gibi icraatlar da kayıt altına alınır (Lütem, 2012: 146-147).

Neticede hem Bulgaristan Türklerinin gerçekleştirdiği protestolar hem de Türkiye ve uluslararası kamuoyunun tepkisiyle karşılaşılan süreçte Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov 29 Mayıs 1989 tarihinde bir açıklama yapmış, Türkiye'nin sınır kapılarını açtığı takdirde, Bulgaristan'dan ayrılmak isteyenlere pasaportlarının verilerek gitmelerine müsaade edeceklerini bildirmiştir (Konukman, 1990: 60). Jivkov'un bu bildirisiinden sonra vizeli sisteme geçilen Ağustos ayına kadar göç dalgası çok yüksek oranlarda seyretmiş, vize uygulamasıyla birlikte sınır kapılarından giriş yapan göçmen sayısı düşmüştür. 1989'daki göç

dalgası Türkiye'ye 350 bini aşkın Bulgaristan Türkünü kazandırmış; ancak 134 bin civarı çeşitli sebeplerle Bulgaristan'a geri dönmüştür (Şimşir, 2012: 447).

3. Kültürel Travma ve Sahadan Yansımalar

Kavramın öncüllerinden Jeffrey C. Alexander (2004, 1) kültürel travmayı, “bir topluluğun üyeleri korkunç bir olaya maruz kaldıklarını hissettiklerinde meydana gelen, grup bilincinde silinmez izler bırakan, hafızalarını sonsuza dek işaretleyen ve kimliklerini temel ve geri dönülmez şekillerde değiştiren” bir kavram olarak tanımlamaktadır. Alexander'a göre (2004: 11) kültürel bir travma aynı zamanda “temel bir yaralanma” iddiası; “kutsal bir değer korkunç bir şekilde kirletildiğinin” ilanı ve “korkunç derecede yıkıcı bir sosyal süreci” işaret eden bir anlatıdır. Smelser ise (2004: 40) kültürel travmayı, “kültürün bir veya birden fazla temel bileşenini veya tamamını zayıflattığına yahut kültürü altüst ettiğine inanılan istilacı ve ezici bir olay” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla kültürel travma, hem bireylerin kendi kimliklerinin bir parçasına hem de kültürel olarak özdeşleşmiş oldukları toplumsal kimliklerine yönelik bir tehdidi içermektedir. Keza Ron Eyerman da (2013: 43) Alexander'ın “toplumsal dokudaki yırtık” ifadesine referans vererek kültürel travmanın toplumsal dokuda bir yırtılma yarattığını, bu yırtılmanın da yorumlanması ve onarılması gerektiğini savunur. Zira Eyerman'a göre (2019: 5) olumsuz duygularla yüklü bu yırtığın bir grup tarafından kabul edilerek ifade edilmesinin yahut temsil edilmesinin gerekli olduğunun altı çizilmektedir.

Piotr Sztompka (2004: 158) ise travmanın özelliklerine odaklanarak travmanın dört niteliği olduğunu öne sürmektedir. Bu niteliklerden biri hızdır. Olayın belirli bir süreç içerisinde nispeten kısa bir zaman aralığında, ani ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. İkinci olarak kapsam ele alınmaktadır. Kişisel hayatlara yahut toplumsal hayatın birçok yönüne sirayet etmesi neticesinde pek çok aktörü aynı anda etkilemesi, olayın kapsamıyla ilgilidir. Bir diğer nitelik ise içeriktir. Sztompka'ya göre travmatik kabul edilen olay, toplumun yapısını değiştiren yahut gündelik hayatın bağlamını bozan özel bir içerik taşımaktadır. Son olarak travmanın belirli bir zihinsel çerçevesi bulunur. Olayların insanlar tarafından inanılamayacak ölçüde beklenmedik, şaşırtıcı, hatta şok edici algılanması bu zihinsel çerçeveye örnektir. Travma, ister boşanma yahut hastalık gibi tek tek bireyleri; isterse doğal afetler yahut pandemi gibi kitleleri etkiliyor olsun, yukarıda işaret edilen özellikleri taşımaktadır. Sztompka (2004: 160) bir adım daha ilerleyerek kitlesel travma ve kolektif travma arasında bir ayrım yapmaya odaklanır. Buna göre kolektif travmalar insanların ortak durumlarının farkına

varmasıyla ortaya çıkar, deneyim paylaşımları yapılır, birlikte başa çıkma stratejileri belirlenir, tartışmalar yürütülür, bu tartışmalar medya aracılığıyla yaygınlaştırılır ve toplumsal örgütlenmeleri büyütür. Örneğin savaş, ekonomik kriz, rejim değişikliği kolektif travmalardan olabilir. Sztompka bu noktadan da ileri giderek (2004: 162) kültürel travmayı kolektif travmadan ayırma yolunu tutturur. Zira Sztompka'ya göre kültürel travmayı ayıran özellikle iki ilginç neden bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi kültürel dokunun hassas doğasına yapılan atıfta kendisini bulur. Yazar, kültürün; toplulukların sürekliliğini, mirasını, geleneklerini ve kimliğini içeren bir depo olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla bu dokuya yönelik bir değişim, tanımı gereği depodaki bahsi geçen niteliklerin altını oymakta yahut onları yok etmektedir. İkinci neden ise kültürel yaraların iyileşmesinin zorluğuna yapılan vurguyla şekillenmektedir. Kültürel travmalar en az birkaç nesil boyunca devam edebilecek kalıcı etkiler bırakabilme özelliğine sahiptir.

Konumuzun odağına doğru merceğimizi küçültecek olursak asimilasyon politikaları kapsamında uygulanan yasaklar ise kültürel travma teorisinin nüvelerine uygun olarak tam da kültürü alt üst etmesi dolayısıyla istilacı, kültürün varlığını tehdit etmesi ve onun temel bileşenlerini zayıflatması yahut yok etmesi açısından yaralayıcı, bireylerin kültürel olarak özdeşleşmiş oldukları toplumsal kimliklerine yönelik bir tehdidi içermesi bakımından saldırgandır. Bu çerçeveye uygun olarak anlatıcılardan biri o dönemi şu satırlarla aktarmaktadır:

Seksen dört senesinde, seksen beşin başında bunların hepsi yasaklandı. Evlerdeki kütüphaneleri boşalttılar. Köy kütüphaneleri ya da kasaba kütüphanelerinde kalan o bütün eserleri yok ettiler, yaktılar. Mezarlıklarda, eski Osmanlı zamanından kalan mezarları, onlar hep kırıldı, yok edildi. Camiler yıkılmış (...) Türklere yönelik daha ağır baskılar vardı. Dini bayramlarda, bayramları kutlamayı yasakladılar. Kurban Bayramı'nda mesela dolaşıp buzdolaplarına dahi bile bakıyorlardı kurban kesilmiş mi kesilmemiş mi, et var mı yok mu diye. (...) Türklükle ilgili ne varsa... sünneti yasakladılar. Her ay erkek çocukları kontrol ediyorlardı, sünnet yapılmış mı yapılmamış mı? Yapıldı ise kim yaptırdı? Birçok yaşlı insanlar üzerlerine aldılar suçu, biz yaptırdık, bize bir şey demezler diye ama onlara dahi; adi suçlardan, hiç alakası olmayan suçlardan suçlayıp, hapse attılar belli bir dönem, sünnetten dolayı. (Katılımcı 1).

Kültürel travmaya neden olan saldırganlık hem kişisel hayatların hem de toplumsal hayatın bütününe sirayet etmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal hayatın yapısını ve gündelik hayatın bağlamını da bozmaktadır. Özellikle isimlerin değiştirilmesi süresince yapılan köy baskınlarının birçok katılımcı açısından travmatik olduğu anlaşılmaktadır. İsimlerinin değişmemesi için direnen Bulgaristan Türkleri için hayat, rotanın alışık oldukları düzenden tamamen saptığı bir eğri çizmektedir: *“Ufff! Adcılık vardı o zaman baya çile çektik biz. Adımızı değiştirecekler diye dışarlarda yattık. Köyün karşılarında bayırlarda, üstümüzü naylonla örterdik. Soğuk, üstümüze kırağı yağardı. Çok çile çektik adımızı değiştirmesinler diye, geceleri evde yatmıyorduk, saklanıyorduk gelecekler basacaklar da adımızı değiştirecekler diye.”* (Katılımcı 2)

Diğer tüm yasakların yanı sıra özellikle kamusal alanda Türkçe konuşmanın yasaklanması toplumsal hayatın alt üst oluşuna dair en önemli göstergelerden biridir. Katılımcıların birçoğu anlatılarında ana dillerini kullanmanın “bir cezasının” olduğu distopik bir atmosferin portresini çizerler: *“Çarşıya çıkarsın bi dostuna merhaba dersin arkadan hemen birisi 5 leva ceza alır. Otogara gidersin bilet satılan yere yazılı: ‘Burada anlaşılmayan dille konuşulmaz’. Hangi dilmiş o? Türkçeymiş!”* (Katılımcı 3)

Bulgaristan Türklerinden Rafet Ulutürk (2017: 22-23) de anılarını kaleme aldığı kitabında bu atmosferi şu şekilde aktarır:

22.09.1984’te kışlaya girdim. (...) İsimlerimizi değiştirmeye 1985 başında soğuk kış günü başladılar. (...) Elimize 3 sayfa dolusu Bulgar isim listesi sıkıştırıldı. İsim seçmemiz için yarım saat zaman tanındı. (...) Askerliğimi ağır sıkıntılar ve kaygılar içerisinde 2 yıl 3 ay 6 günde tamamladıktan sonra 26 Aralık 1986’da bu dertten kurtuldum. Köye döndüğümde kiminle ne konuşacağımı bilmiyordum. (...) Etrafı hiç tanımadığım, bilmediğim silahlı kişiler sarmıştı. Kırcalı otobüs garındayım. Yaşlı bir teyze otobüs sordu. Ben de şuradan kalkacak teyze, dedim ve işaret ettim. Hemen karşıma güzel bir bayan dikildi ve siz niçin Türkçe konuşuyorsunuz, yasak olduğunu bilmiyor musunuz? dedi. Yok bilmiyorum, askerden yeni döndüm dedim. Hemen 2 kişi daha geldiler. Bir odaya götürüldüm ve orada 5 leva ceza kestiler. Türkçe müzik dinlemeyi sevenlerin teypleri, kasetleri toplanmış; düğünler, kına geceleri durmuş; sünnetçiler hapsedilmiş, hocalar sarıklarını sökmüştü. Bugün Türkiye’de bize

Türkçeyi nereden öğrendiniz diye soranlar var ya, işte biz bu Türkçe için her kelimeye 5 leva ödeyerek öğrendik!

Anlatılar üzerinden tekrar Sztompka'ya atıfta bulunacak olursak kültürel travmanın ayırt edici iki özelliğinden biri olan kültürel dokunun hassas doğasının bozulması, bahsi geçen tüm yasaklar kültürel alt yapıya yönelik olduğu için, bu doğanın bozulmasına birer örnektir. Dahası yazara göre en travmatik durumlar bir kültürün dayatılması ve tahakkümü sağlandığında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tüm asimilasyon süreci, ancak spesifik olarak isim değiştirme uygulaması, böyle bir travmaya tekabül etmektedir. Zira Türkçe isimlerin Bulgarcaya çevrilmesi tam da dönemin mimarı kabul edebileceğimiz Todor Jivkov'un "Bulgaristan'da hiç Türk olmadığına dair" söyleminin sembolik bir karşılığıdır. İsimlerin değişmesi tüm bir kültürün dayatılmasının somut ifadesidir. Bu somut ifade katılımcılar için de bardağı taşıran son damla olarak görülmektedir: *"Bu son olay çok ağır geldi. Ondan önce belliydi yavaş yavaş bizi asimile etmek istedikleri ama bu kadarını da beklemezdik yani."* (Katılımcı 4) Bir başka katılımcı ise yaşadıklarını şu sözlerle dile getirmektedir:

Adlarımızı değiştirmeye geldiler. Dediler zorlukla mı istiyosunuz, kolaylıkla mı olacak? (...) Dayandılar kapıya iş yok, işe almak yok. Doğrudan mecbur olduk değiştirmeye bi' yere salmadılar hiç. (...) Babacım geldi lönğür lönğür ağlıyor, mezarda babamın adını bile değiştirdiler diye. Onlar çok koydu babamgile (Katılımcı 5).

Zamanın akışının kırılması, yıllardır Bulgaristan topraklarında kendi kültürleri, gelenekleri, dilleri ve inançlarıyla yaşayan Bulgaristan Türklerinin kimliklerinin merkezinde duran değerleri, birden, gündelik hayatta pratik edememeleriyle gerçekleşir. Zorunlu göç ile kendi topraklarından ayrılmak zorunda kalan, dahası sınır dışı edilen kişiler için de kökünden koparılmışlık duygusu hâkim bir travmatik niteliktir. Zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye göç edip dokuz ay Türkiye'de yaşadktan sonra Bulgaristan'a geri dönen bir katılımcı yaşadıkları sıkıntıyı şu sözlerle dile getirmektedir: *"Biz o dönemi çok ağır yaşadık. İsmimizi değiştirdikleri zaman her şeyi göze aldık. Ekonomik bi sorunumuz yoktu, durumumuz iyiydi. İsimleri değiştirip zorlama olmasaydı belki o şekilde göçmenlik yapmayacaktık."* (Katılımcı 6)

Kültürel travma teorisine uygunluk açısından değerlendirmemiz gereken bir başka özellik ise travmanın ani ve şok edici doğasına yapılan vurgu üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Smelser (2004b: 266), ABD'deki 11 Eylül saldırılarını kültürel travma ekseninde yorumladığı çalışmasında; olayın sonrasında verilen tepkilerin büyük felaketlere verilen tepkilere benzer

şekilde olduğunu; ancak şok, inanmama ve duygusal uyuşukluk tepkilerinin çok daha yoğun bir şekilde görüldüğünü; bu yoğunluğun ise saldırıların ani, kapsamlı ve dramatik doğasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Katılımcıların 1984 yılındaki isim değiştirme olaylarına dair anlatılarına baktığımızda da benzer bir şok ve inanmama tepkilerinin verildiği görülmektedir:

Bu önce güneyde başladı, biz kuzeyli olarak diyorduk aa hiç merak etmeyin (...) 84 kış aylarında bunu duyduğumuzda, Kırçalı Kırçalı Kırçalı, çünkü gelip kuzeyde yaşayan, tütün çalışan Kırçalıları da buldu o zaman dönemin yönetimi... (...) Gelip onların da ismini değiştirdiler. Ve biz diyorduk ki çok rahatız, çünkü önce sadece Pomakların isimlerini değiştirdiler, yani bizim başımıza gelmez. Daha sonra Romanlara başladıklarında, yok onlara olur ama bize olmaz. Geceyarısı kalaşnikoflarla üç tane polis arabası geldi. Biz korku içerisinde hepimiz bir odaya toplanmıştık. Geldiler, aldılar babamı. Tam Şubat ortasıydı heralde. Böyle kalaşnikoflarla sürdüler. (...) Bundan üç gün sonra ise köyü zaten bastılar askerler kalaşnikoflarla. Ev ev gezdiler ve işte isteyen gönüllü isteyen kalaşnikof önünde bizim isimlerimizi zorla değiştirdiler (Katılımcı 7).

Yukarıda altını çizdiğimiz teorik çerçeveden yola çıkarak kültürel travmayı açıklayan bir başka niteliğin ise kültürel yaraların iyileşmesinin zorluğu ve en az birkaç nesil sürecek aktarımı olduğu görülmektedir. Bu noktada travmadan bahsedilirken sıkça karşımıza çıkan yara kavramının özellikle altını çizmek gerekir. Zira araştırmacılar olarak sahadaki genel gözlemimiz bu yaranın o dönemi hatırlatan anlatılar çerçevesinde tekrar tekrar kanadığına işaret etmektedir. Özellikle göç etmek durumunda kalan Bulgaristan Türklerinin büyük çoğunluğunun dönemden bahsederken gözyaşlarını tutamadığına birçok kez şahit olunmuştur. Dahası yine özellikle “göçmen” olmak hem kimliği sonsuza dek işaretlemesi hem de yaranın gelecek kuşaklara aktarımı açısından değerlendirildiğinde yine kültürel travmanın özgün niteliğine uyum sağlamaktadır. Bu konuda özellikle Türkiye’ye göç etmiş Bulgaristan Türklerinin anlatıları oldukça dikkat çekicidir: “*Bana sorulunca Bulgaristan göçmeniyim derim, Bulgaristan Türküyüm derim. Çocuklarım da aynı duyguyla yetiştiler.*” (Katılımcı 8). Bir başka katılımcı ise şunları söylemektedir: “*O göçmenlik kavramı hiçbir zaman gitmez (...) Yani bir Amerikalıya da sorsanız, benim dedem İrlandalı diyecek, değil mi? Yani o çünkü aile içinde, nesilden nesile derler ya, toplum hafızasıdır. Bizim toplumumuzun hafızasında o silinmeyecek*” (Katılımcı 9).

Görüldüğü üzere “travmanın silinemez niteliği” karşılığını sahanın her alanında bulmaktadır. Hala Bulgaristan’da yaşayan Türkler için bu nitelik aynı olayların tekrar vuku bulmasından duyulan kaygıyla ortaya çıkmaktadır. Bu çerçeveye uygun olarak bazı katılımcılar asimilasyon sürecinden kalan travmatik izleri açıkça şu şekilde ifade ederler: “*Hani gene de şimdi bak gene de içimde ille bir şey var. Allah’ım şimdi bir şey yapacağım da hani gider bir yerde söyler mi gibilerden Bulgarlarla konuşurken. O şey ille de içinde, bir kafanda bir şey oluyor!*” (Katılımcı 10). Bir diğer katılımcı da benzer bir noktaya dikkat çekmektedir: “*Gene de böyle onların arasında kısılırsak ne konuşuruz ne davranırız hani böyle bi şeyde dururuz, tetikte. Ne bileyim ben öyleyim*” (Katılımcı 11)

Türkiye’ye göç eden Bulgaristan Türklerinde ise travmanın kalıcı izleri elbette göç etmiş olmakla, göçmenlikle bağdaştırılır. Göçmenliğe dair travmalar Bulgaristan’ın doğup büyüyen, katılımcıların köklerinin yer aldığı yer olması söylemi üzerinden de kurulmaktadır: “*Orası havası başka, doğduğun yer unutulmuyor!*” (Katılımcı 12). Başka bir katılımcı ise Bulgaristan ile ilgili şu yorumda bulunmaktadır: “*Mesela benim düşüncem burada mal mülkten başka, burası benim doğduğum topraklar, burası benim atalarımın yaşadığı topraklar*” (Katılımcı 13)

Özellikle göçmenlerde gözlemlenen bir başka travmatik iz ise evlerini, hayvanlarını, eşyalarını arkalarında bırakıp çoğu zaman birkaç parça bavul ile yola koyulma anlatısı üzerinden okunabilir. Bu anlatılarda, o zamana kadar sahip oldukları her şeyi arkalarında bırakmak zorunda olmanın izi açıkça görülebilir. Çoğu, komünist sistemin kapalı yapısı nedeniyle hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları bir memlekete doğru “kovularak” yola çıkarlar: “*Sade siyasi baskılardan geldik yavrum, biz mecbur kaldık. Yaşlılarımız şalvar giyer, siz bilirsiniz köylerde sizde de vardır. Örtüleri vardır başlarında. Onları yasakladılar. Türkçe konuşmamızı yasakladılar. Biz kovulduk yani. Kovulma gibi bişey oldu*” (Katılımcı 14). Bu “kovulmanın” bilançosu doğup büyüdükleri “memleketten” yanlarında somut olarak kalan sadece birkaç parça eşyadır:

Çok komik gelecek size ama kişi başı elli kilo eşya dediler ve beş yüz lira para. Elli kilo eşya nedir ki? İki bavul... Son anda arabanızı da götürebilirsiniz diye söylediler ama o da son anda tabi. Böylece bizim eşyalarımız olduğu gibi kaldı. Yataklarımız çarşafı ile serili, masalarımız böyle tabakları ile bardakları ile... (...) Dört bavul eşya, altı tabak, hep komik geliyor bana otuz senedir bunu anlatıyorum, altı tabak, altı çatal, altı kaşık, dört yastık, iki yorgan, iki battaniye öyle geldik (Katılımcı 9).

Bu anlatılara işaret etmekteki maksadımız göçmenlerin yanlarına aldıkları eşyaların azlığına yaptıkları vurguyu göstermekten ziyade, bu vurgunun alt metinde hangi anlamlara gelebileceğini irdelemektir. Zira kültürel travma teorisinin bir başka belirleyicisi olan, olayların “kimliğe yönelik temel bir tehdit olması” vurgusu anlatılarda sıkça kendisini göstermektedir. Kültürel travmalar kimliği “geri dönülemez biçimde işaretlerler.” Bu noktada Vamık Volkan (2018: 10-11) toplulukların elbette yıkıma uğramayı seçmediklerine; ancak travmatik tarihsel olayları kolektif kimliklerinin işaretleri haline getirmeyi bilinçsizce seçtiklerine vurgu yapar. Bu bağlamda saha içerisinde de Bulgaristan Türklerinin kolektif kimliklerine yapılan saldırının daha da parlattığı Türk-Müslüman kimliği elbette bir bavula sığdırılamayacak kadar büyük yer kaplar: “Biz zaten şunu diyoruz; biz Bulgar olsaydık buraya gelmezdik. Ne işimiz vardı burada? Biz Türk ve Müslüman olduğumuz için geldik bu topraklara” (Katılımcı 15).

Taşınır eşyaların azlığına yapılan vurgunun alt metin okumasına geri dönecek olursak bu anlatılarda vurgulanan anlamlardan ilki “her şeyi geride bırakmak, başka bir “memlekete” sadece “Türk-Müslüman” kimliklerini heybelerine koyarak gelme zorluğuna yapılan vurgu olabilir. Bu vurgu hem dönemin “birkaç parça eşya ile yola çıkmak zorunda olmak” anlatısı üzerinden okunabilecek saldırgan doğasını açığa çıkarma işlevi görür hem de göçmenlerin bu zorluklara göğüs gerebilme güçlerini göstermeye yarar. Bir diğer anlam ise yine dolaylı olarak kolektif kimliğe ve kültürel değerlerin önemine vurgu yapmak ve bu değerlere yönelik saldırının “ne olursa olsun, hiçbir şeysiz gitmek” gibi “onurlu bir duruşla” karşılık gördüğünü simgelemek anlamı taşıyabilir: “Bizim verdiğimiz mücadele kimlik mücadelesiydi. (...) Hiçbir beklenti olmadan geldik. Ne bulursak çalışacağız diye geldik” (Katılımcı 8). Keza başka bir katılımcı da benzer bir noktaya değinmektedir:

Yalova’da çalışırken, ‘e sizin adınızı gavur yaptılar da nolmuş adınız gavur olduysa, yatacak eviniz var, yeriniz var. Onca varlığı bırakıp insan gavur adı vermiş diye buraya gelir mi?’ dediler. Abi dedim, belki sen gelmezsin ama bu ad bize çok zor geldi! Kimlik, senin adın. Kimlik o! (Katılımcı 16).

Buraya kadar kültürel travma teorisinin temel argümanlarına odaklanarak katılımcıların söylemleriyle teorisinin nüvelerinin hangi noktalarda örtüştüğünü göstermeye çalıştık. Vardığımız nokta kültürel travma teorisinin belirgin özelliklerinin hem tarihsel süreçte gerçekleşenlerle hem de katılımcıların hafızalarından yansıyan ifadelerle örtüştüğü

yönündedir. Ancak, kültürel travmanın ayrılmaz bir parçası olan “inşa süreci” bağlamında, asimilasyon sürecinin anlamının nasıl inşa edildiğini göstermek, teorinin diğer bileşenleriyle vakanın ne ölçüde uyumlu olduğunu anlamak açısından önemli bir yere sahiptir.

4. Kültürel Travmanın İnşa Süreci ve Kültürel Ajanlar

Alexander (2004: 8-11), kolektif aktörlerin meydana gelen acıyı, kimliklerine yönelik temel bir tehdit olarak temsil etmeye "karar vermesiyle" kültürel travmanın meydana geldiğini belirtmektedir. Buna göre kültürel travmanın belirli nüveleri vardır, zira olaylar “kendiliğinden” ve doğal bir şekilde travma olarak kabul edilemez. Bilakis kültürel bir travmadan bahsediliyorsa, öncelikle, travma yaşandığına dair bir iddia olmasıyla başlayan bir inşa sürecinin yaşanması gerekir. İddiayı, Alexander’a göre hem ideal hem de maddi çıkarı olan belirli gruplar üstlenmektedir. Bu grupları “taşıyıcı gruplar” olarak adlandıran yazar, iddia sahibi grupların bir nevi kolektif ajanlar olarak görülebileceğine değinir. Smelser da (2004: 38) Alexander’a benzer biçimde kültürel travmanın tarihsel olarak “yapımına” odaklanır. Kültürel travma inşası; seçici hatırlama ve unutma, sosyal etkileşim ve etki, sembolik rekabet ve güç iddialarından oluşan karmaşık bir süreçtir.

Tarihsel olarak travmayı inşa eden din insanları, politikacılar, entelektüeller, gazeteciler, ahlaki girişimciler ve sosyal hareket liderleri gibi kültürel taşıyıcılar olduğunu ifade eden Smelser, bu aktörler tarafından kültürel travmanın kasıtlı olarak oluşturulduğunu iddia eder (2004: 38). Keza Bernhard Giesen da (2004: 112) kültürel travma ve kimlik kavramlarının kesişim noktasına inşayı oturtur ve kolektif bir kimliğin inşası için gerekli olan ana faktörün hafıza olduğunun altını çizer. Zira hatırlama ve ifade etme; hafızaya, kimliği güçlendirmeye, kişisel ve toplumsal bir iyileşme ile sosyal bütünleşmeyi açığa çıkarmaya yönelik güçlü potansiyeller taşır (Tzvetkova, 2012: 12). Bu bağlamda hafıza taşıyıcıları, kolektif ajanlar yahut kültürel taşıyıcılar olarak kabul edilen çıkar grupları kültürel travma sürecinin başat aktörleri olarak kabul edilir. Eyerman’a göre de (2004: 71) doğrudan deneyim travmanın ortaya çıkması için yeterli olmamaktadır. Eyerman (2004: 61), kültürel travma olarak ifade edilen olayların kamusal alanda da müzakeresi edilmiş anılarda yaşandığını, bu süreçte temsilin kilit bir rol oynadığını savunmaktadır. Temsil süreci ise yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, farklı çıkar gruplarının çıkardığı seslerin bir harmonisi neticesinde inşa edilir. Burada kitle iletişim araçları ve onların temsilleri belirleyici rol oynar.

Evgenia Kalinova (2014: 576) 1990’lardan itibaren özellikle film endüstrisinin konuyu ele aldığı bazı örnekler üzerinde durur. “Zaradi ednoto ime” (Sadece Bir İsim İçin; 1990),

“Vazmozni Razstoyaniya” (Olası Mesafeler; 1992) ve “Izlishnite” (Gereksiz Olanlar; 1990) olmak üzere üç belgesel ve dört bölümlük bir mini dizi olan “Gori, gori ogînche” (Yan, yan Küçük Ateş; 1994) gibi içerikler üretilir. 2001'deki parlamento seçimlerinden birkaç ay önceyse “Tekhnologiia na zloto” (Kötülüğün Teknolojisi) isimli; belgelere ve tanıklıklara odaklanan bir film gösterime girer. Filmin gösteriminden sonra vuku bulan tartışmalarda Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) lideri Ahmed Doğan asimilasyon sürecini bir soykırım türü olarak adlandırmaya başlar. Başbakan Kostov ise sürecin, ardından sürgün getiren bir asimilasyon olduğunu; ancak Yahudilerin başına gelen gibi bir soykırımın yaşanmadığını savunur (Kalinova, 2014: 579). 2003'te yayınlanan belgesel Pîtiat (Yol) ve 2005 yapımı uzun metrajlı film Otkradnati ochi (Çalınan Gözler) de keza Kalinova'nın işaret ettiği diğer film, dizi ve belgeseller gibi Tzvetkova (2012: 9) tarafından “kültürel hafıza taşıyıcıları” olarak adlandırılmaktadır.

İnşa sürecine içkin başka bileşenler ise anıtlar ve anma etkinlikleridir. Nando Sigona (2014: 374) anma ve hatırlamaya dayalı özellikle bireysel girişimlere (anı kitapları gibi) değinerek, bu tarz üretimlerin hem kişisel/özel alanı hem de “hayal edilen” ortak, topluma özgü alanı birleştirdiğini iddia etmektedir. Bu doğrultuda Sigona'ya göre özellikle sürgün ve zorunlu göç kapsamında hem yeni nesillerin yerinden edilmişlik sonrası hafızalarını inşa edebileceği bir malzeme sunulmuş hem de kimin hangi topluluğa ait olduğu/olmadığına ilişkin fikirlerin müzakere edileceği bir alan açılmış olur. Smelser (2004: 267) ise yine 11 Eylül saldırıları örneğinde hatırlama çabalarının ortaya çıkışının; anma törenleri, yıl dönümlerinin kamusal olarak gözlemlenmesi ve anıtların dikilmesi gibi yollarla gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Smelser, bu hatırlama sürecinin, hatırlamanın nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda siyasi çıkarları olan gruplar arasındaki tartışmaları da içerdiğinin altını çizer. Buna uygun bir örnek Mehmet Hacısalihoğlu'nun (2023) “*Bulgaristan'da 1984-1989 Zorunlu Asimilasyon ve Etnik Temizlik Mağdurlarının Anma ve Yas Günleri*” isimli çalışmasında görülmektedir. Hacısalihoğlu, Bulgaristan Türklerinin anma günlerine ve özellikle protestoların gerçekleştiği bölgelerde dikilen anıtlara değindiği çalışmasında (2023: 416-417) anma günlerinin salt asimilasyon politikalarına maruz kalmış Bulgaristan Türklerini içerdiğini, Bulgarların bu etkinliklere katılmadığını; Bulgar hükümeti tarafından düzenlenen “Komünizm Kurbanlarını Anma” etkinliklerinin ise Türkleri temsil etmekten uzak olduğunu ifade etmektedir. Gergana Tzvetkova ise (2012: 7) örneğin Bulgaristan Türklerinin anma etkinliklerinin Hak ve Özgürlükler Hareketi tarafından adeta bir mitinge dönüştürüldüğünü,

bu şekliyle politize edilip bir siyasi oluşum tarafından tekelleştirildiğini belirtir. Tzvetkova (2012: 7) buna karşılık komünizm kurbanlarını anmak için Sofya’da dikilen anıtın eski bir haç ve şapelden mürekkep granit bir blok olduğuna dikkat çekerek bu anıtın Müslümanları dışlayıcı doğasının altını çizmektedir.

İnşa sürecinin bir başka bileşeni ise travmaya yönelik fıkra ve şakalardır. Volkan (2018: 9-11) travma sonrası üretilen şaka ve esprilerin travmayla baş etmek için kurgulanan bir mekanizma olduğunu ifade etmektedir. Bu süreç ortak yas duygusunun bir parçasıdır ve paylaşılan travmanın etkisine karşı bir savunma kalkını oluşturur. Volkan’a göre ulusal, etnik, dini ya da ideolojik bir grup gibi büyük bir grubun travma geçirmiş üyeleri fıkraları yahut şakaları paylaşarak savunmacı bir şekilde duygulanımlarını tersine çevirirler. Böylece travmanın arkasından ağlamak yerine gülmeyi tercih ederek duygularını boşaltırlar. Buna uygun bir örnek olarak Kırcaali köylerinden birinde gerçekleştirdiğimiz odak grup görüşmesinde anlatıcıların hep bir ağızdan gülererek söyledikleri, hareketli Balkan müziği ve alaycı diliyle Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları süreci konu edinen bir şarkıyı göstermek mümkündür ([https:// www.youtube.com/ results?search_ query=oldu+mu+jivkov](https://www.youtube.com/results?search_query=oldu+mu+jivkov)):

Her derdin çaresi var / Her aşkın çilesi var / Bana göre hava hoş / Ne derdim ne gamım var. / Oldu mu Jivkov, oldu mu Jivkov, gönlün oldu mu? / Sen eşekten beygir yaptın, semer uydu mu? / Bilemem, bilemem aklımı fikrimi ne gelir elden / Ben hala yaşıyorum, seni bilemem (Odak Grup Görüşmesi).

Bu noktada Volkan’ın (2018: 9) şu sözleri anlam kazanmaktadır:

Ötekinin eliyle büyük bir travma yaşandığında mağdur edilen büyük grubun dokusu bozulur ve paylaşılan şakalar daha çok utanç, aşağılanma ve kişinin büyük grup kimliğine yönelik tehditlerle başa çıkmakla ilgili olur. (...) Bu tür durumlarda, şakalardaki referans düşmanın kimliğidir ve bu şakaların amacı düşmanı daha az tehlikeli hale getirme veya aşağılanmayı reddetme isteğine işaret eder.

Velhasıl, görüldüğü üzere, inşa süreci Alexander’ın taşıyıcı gruplar (2004: 8), Smelser’in (2004: 38) kültürel taşıyıcılar olarak tanımladığı çıkar gruplarının temsili yoluyla şekillenmiştir. İnşa sürecine katkı sağlayan bu gruplar Henry Rousso (1991: 219-221) tarafından hafıza taşıyıcıları olarak adlandırılır ve tarihi yorumlama, geçmişe dair görüşler oluşturma ve ona anlam kazandırma eğiliminde olurlar. Rousso’ya göre bir ulusun hafızası ortak mirasın parçası olan kaynaklardan gelen sinyallerle biçimlenmektedir. Taşıyıcılar ise

olayın yeniden inşasını üstlenerek kolektif hafızayı şekillendirme görevi görürler. Bu taşıyıcıları Rouso (1991: 219-221) resmi, örgütsel, kültürel ve akademik hafıza taşıyıcıları olarak dört gruba ayırır. Resmi hafıza taşıyıcıları arasında ulusal veya yerel yönetimler tarafından düzenlenen törenler, anıtlar ve kutlamalar bulunur. Çalışmanın kapsamında hem Bulgaristan Türklerinin hem de geçmişten bugüne Bulgar Hükümetlerinin düzenlediği anma törenleri ve anıtlar örnek olarak verilebilir. Örgütsel hafıza taşıyıcıları ise Rouso'ya göre sürgün edilenler, direniş üyeleri, askerler, sivil toplum kuruluşları gibi bileşenlerdir. Konumuz bağlamında bireysel tanıklıklar ve Hak ve Özgürlükler Hareketi bu şablona uyum sağlamaktadır. Kültürel hafıza taşıyıcıları kitle iletişim araçları yoluyla süreci ele alan unsurlardır. Buraya örnek olarak da yukarıda ele aldığım film, dizi ve belgeseller ile Bulgaristan Türklerinin bireysel olarak yazdığı anı türünden kitaplar verilebilir. Akademik hafıza taşıyıcıları ise olayların arkasında yatan gerçekleri yeniden yapılandırır ve bunları yorumlama yolları sunar. Rouso'ya göre akademik çalışmalar; ders kitapları ve okul müfredatlarını etkiler ve hafızanın nesilden nesile aktarılmasına olanak sağlar. Tzvetkova'nın da (2012) ele aldığı üzere bellek çalışmaları kapsamında yapılan araştırmalar ve şu an bu çalışmanın da katkıda bulunduğu akademik çalışmalar bu taşıyıcılara örnek olarak gösterilebilir.

6. Sonuç

Buraya kadar anlatılar kapsamında kültürel travma teorisi ile uyumlu yerleri çalışmanın tamamında analiz etmeye çalıştık. Kültüre, geleneklere, değerlere hatta kimliğin ayrılmaz bir parçası olan isme yönelik ani, şok edici, sert müdahaleler mevcuttur. Bu açıdan sürecin toplumsal dokuda bir yırtık oluşturduğu açıktır. Olaylar gündelik hayatın akışına aykırı olacak ölçüde, beklenenden hızlı gerçekleşmiştir. Özellikle isim değiştirme uygulaması tam olarak böyle bir şablona uyum sağlar. Bu da şok etkisini arttırmaktadır. Olaylar başka bir kültürün dayatılması ile gündelik hayatı ve kalıplaşmış kültürel değerleri sabote eden bir yapıdadır.

Etki alanı olarak bütün bir kolektif kimliği kapsayan olaylar 300 binden fazla Bulgaristan Türkünün göç etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Hem tek tek bireyleri hem de tüm bir kolektif kimliği etkilemesi açısından geniş bir etki alanına sahiptir. Mücadele ve söylem üretme ile hafızayı taşıma ve aktarma görevi üstlenen "hafıza taşıyıcıları" diyebileceğimiz bileşenler süreçte görülmüştür. Yaşanan travmatik deneyim toplumsal ve bireysel hafızaya

kazınmıştır. Bu haliyle gelecek kuşaklara aktarılma potansiyeline ve bunun için gerekli olan araçlara (hafıza taşıyıcıları) sahiptir.

Son olarak zorunlu göç ile doruk noktasına ulaşan asimilasyon süreci Bulgaristan Türklerinin grup bilinçleri üzerinde silinmez izler bırakacak kadar travmatik bir vaka olmuş, Bulgaristan Türklerini göç edenler ve etmeyenler olarak ikiye bölmeye bile kimliği temel ve geri alınamaz biçimlerde değiştirmiştir. Bu bağlamda kültürel travma olarak adlandırabileceğimiz tüm asimilasyon sürecinin kimliklerde yarattığı değişim Bulgaristan Türklerinin hafızalarını derin bir şekilde işaretlemiştir.

Kaynakça

- Alexander, J. C. (2004). Toward A Theory Of Cultural Trauma, J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser ve P. Sztompka içinde. *Cultural Trauma And Collective Identity* içinde (ss. 1-30), Berkeley, Londra: University of California Press.
- Büchschütz, U. (1997). *Minderheitenpolitik in Bulgarien: Die Politik der Bulgarischen Kommunistischen Partei (BKP) Gegenüber den Juden, Roma, Pomaken und Türken 1944-1989*. Berlin: Frei Universität Berlin.
- Connelly, J. (2020). *From Peoples Into Nations: A History Of Eastern Europe*. New Jersey: Princeton University Press.
- Crampton, R. J. (2007). *Bulgaria*. Londra: Oxford University Press.
- Daskalov, R. (2011). *Debating The Past: Modern Bulgarian History; From Stambolov To Zhivkov*. Budapeşte, New York: Central European University Press.
- Dayıoğlu, A. (2012). 1989-2010 Döneminde Bulgaristanla ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler, N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu içinde. *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (ss. 283-342). İstanbul: Balkar & Balmed.
- Eminov, A. (2000). Turks And Tatars In Bulgaria And The Balkans. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 28(1), 129-164. doi: 10.1080/00905990050002489
- Ersoy-Hacısalıhoğlu, N. (2023). Türklerin Hatıralarında Bulgaristan'da Komünist Rejimin Toprakları Kamulaştırması ve Tarım Kooperatiflerinin (TKZS) Kurulması, N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu içinde. *Sürgün ve Hafıza* (ss. 33-55). Ankara: YTB.
- Eyerman, R. (2004). Cultural Trauma: Slavery And The Formation Of African American Identity, J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser ve P. Sztompka içinde. *Cultural Trauma and Collective Identity* (ss. 60-111). Berkeley, Londra: University of California Press.

- Eyerman, R. (2013). Social theory and Trauma. *Acta Sociologica*, 56(1), 41-53. doi: [10.1177/0001699312461035](https://doi.org/10.1177/0001699312461035)
- Eyerman, R. (2019). *Memory, Trauma, and Identity*. Palgrave Macmillan
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi* (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giesen, B. (2004). The Trauma Of Perpetrators. J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser ve P. Sztompka, içinde. *Cultural Trauma and Collective Identity* (ss. 112-154). Berkeley-Londra: University of California Press.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021, Şubat 17). Kitlemel Akınlar. <https://www.goc.gov.tr/kitlemel-akinlar> [Erişim: 17 Şubat 2021]
- Hacısalihoglu, M. (2020). ‘89 Göçü’ Mü, ‘Etnik Temizlik’ Mi? Türk Göç Tarihi Literatüründe Kavram Sorunu. *BALKAR Bülten*, 4(Güz), 4-13. İstanbul: YTÜ Matbaa.
- Hacısalihoglu, M. (2023). Bulgaristan’da 1984-1989 Zorunlu Asimilasyon ve Etnik Temizlik Mağdurlarının Anma ve Yas Günleri, N. Ersoy-Hacısalihoglu ve M. Hacısalihoglu içinde. *Sürgün ve Hafıza*. (ss. 361-424). Ankara: YTB.
- Hamburger, A., Hancheva, C., Özcürümez, S., Scher, C., Stankovic, B., & Tutnjevic, S. (Ed.). (2018). *Forced Migration and Social Trauma: Interdisciplinary Perspectives From Psychoanalysis, Psychology, Sociology and Politics*. New York: Routledge.
- Höpken, W. (2014). Der Exodus: Muslimische Emigration aus Bulgarien im 19. und 20. Jahrhundert, R. Lauer ve H. G. Majer içinde. *Osmanen und Islam in Südosteuropa* (ss. 303-433). Berlin: Walter de Gruyter.
- Kalinova, E. (2014). Remembering The “Revival Process” in Post-1989 Bulgaria, A. Dimou, M. Todorova, ve S. Troebst içinde. *Remembering Communism: Private and Public Recollections Of Lived Experiences In Southeast Europe* içinde (ss. 567-594). Budapeşte-New York: Central European University Press.
- Katılımcı 1. (2019). Erkek 65. Kişisel Mülakat, Sakarya, 30 Ekim.
- Katılımcı 2. (2022). Kadın 61. Kişisel Mülakat, Sofya, 11 Ağustos.
- Katılımcı 3. (2022). Erkek 86. Kişisel Mülakat, Kırcaali, 16 Ağustos.
- Katılımcı 4. (2021). Erkek 66. Kişisel Online Mülakat, Kırcaali, 11 Mayıs.
- Katılımcı 5 (2022). Kadın 73. Kişisel Mülakat, Kırcaali, 16 Ağustos.
- Katılımcı 6 (2021), Erkek 65. Kişisel Online Mülakat, Dobruca, 4 Mayıs.
- Katılımcı 7 (2022), Kadın 51. Kişisel Mülakat, Sofya, 14 Ağustos.
- Katılımcı 8 (2019), Erkek 65. Kişisel Mülakat, Sakarya, 6 Kasım.
- Katılımcı 9 (2019), Kadın 65. Kişisel Mülakat, Sakarya, 30 Ekim.
- Katılımcı 10 (2022), Kadın 75. Kişisel Mülakat, Kırcaali, 18 Ağustos.

- Katılımcı 11 (2021), Kadın 52, Kişisel Mülakat, Kırcaali, 17 Ağustos.
- Katılımcı 12 (2024), Kadın 62, Kişisel Online Mülakat, İstanbul, 17 Ekim.
- Katılımcı 13 (2021), Erkek 63, Kişisel Online Mülakat, Silistre, 22 Mayıs.
- Katılımcı 14 (2021), Kadın 61, Kişisel Online Mülakat, Razgrad, 4 Mayıs.
- Katılımcı 15 (2019), Erkek 59, Kişisel Mülakat, Sakarya, 23 Ekim.
- Katılımcı 16 (2021), Kadın 65, Kişisel Online Mülakat, Dobruca, 4 Mayıs.
- Kayapınar, L. (2012). Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler, N. Ersoy-Hacısalıhoğlu & M. Hacısalıhoğlu içinde. *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (ss. 373-395). İstanbul: Balkar & Balmed.
- Konukman, E. (1990). *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*. Ankara: Türk Basın Birliği.
- Kutlay, M. (2017). The Turks of Bulgaria: An Outlier Case of Forced Migration and Voluntary Return. *International Migration*, 55(5), 162-179. doi: [10.1111/imig.12381](https://doi.org/10.1111/imig.12381)
- LaCapra, D. (2014). *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore, Maryland: JHU Press.
- Lareau, A. (2021). *Listening To People: A Practical Guide To Interviewing, Participant Observation, Data Analysis, and Writing It All Up*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lütem, Ö. E. (2012). 1984-1989 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü, N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu içinde. *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (ss. 137-169). İstanbul: Balkar & Balmed.
- Mahon, M. (1999). The Turkish Minority Under Communist Bulgaria-Politics Of Ethnicity and Power. *Journal Of Southern Europe and The Balkans Online*, 1(2), 149-162. doi: [10.1080/14613199908413996](https://doi.org/10.1080/14613199908413996)
- Mancheva, M. (2001). Image and Policy: The Case Of Turks and Pomaks In Inter-War Bulgaria, 1918-44. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 12(3), 355-374. doi: [10.1080/713670353](https://doi.org/10.1080/713670353)
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün* (F. Sarıkaya, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., ve Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis* (3. bs.). California: Sage.
- Odak Grup Görüşmesi (2022), Kişisel Mülakat, Kırcaali, 17 Ağustos.
- Otfinoski, S. (2004). *Nations in Transition: Bulgaria* (2. bs.). New York: Facts on File.
- Peeva, A. (Yönetmen). (1990). *Vazmozhni Razstoyaniya* [Film].
- Petkova, R. (Yönetmen). (1994). *Gori, gori ogînche* [Film].

- Pozharliev, L. (2023). *The road to socialism: Transport Infrastructure in Socialist Bulgaria and Yugoslavia (1945–1989)*. Göttingen: V&R Unipress
- Rouso, H. (1991). *The Vichy Syndrome: History And Memory in France Since 1944*. (A. Goldhammer, Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Schmidt, V. A. (2008). Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*, 11(1), 303–326. doi: 10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342
- Sigona, N. (2014). *The Politics of Refugee Voices: Representations*, E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long ve N. Sigona içinde. *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies* içinde (ss. 369-382). Oxford: Oxford University Press.
- Smelser, N. J. (2004). Psychological Trauma And Cultural Trauma. J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser & P. Sztompka içinde. *Cultural Trauma And Collective Identity* içinde (ss. 31-59). Berkeley, Londra: University of California Press.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change. J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser ve P. Sztompka içinde. *Cultural Trauma and Collective Identity* içinde (ss. 155-197). Berkeley, Londra: University of California Press.
- Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri: 1878-1985* (3. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tekin, F. (2015). Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (25), 91-100.
- Traianova, M. (Yönetmen). (1990). *Zaradi ednoto ime* [Film].
- Trifonova, I. (Yönetmen). (1992). *Vízmozni razstoianii* [Film].
- Troebst, S. (1987). Zum Verhältnis von Partei, Staat und Türkische Minderheit in Bulgarien 1956–1986, R. Schönfeld içinde. *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa* (ss. 231-253). Berlin: R. Oldenbourg Verlag.
- Türkeş, M. (2012). 1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistematiği Midir? N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu içinde. *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 591-602). İstanbul: Balkar & Balmed.
- Tzvetkova, G. (2012). Memory Revived: Ways of Remembering the “Revival Process” in Bulgaria in Terms Of Justice [Konferans Metni]. *Conference: Redefining The Nation Ethnicity and Nationhood In Communist and Post-Communist Societies*, Department of Political Science, University of Bucharest.
- Ulutürk, R. (2017). *Türk Dünyasında Bir Bulgaristan Türkü*. İstanbul: Akademi Basım-Yayın.
- Vaksberg, T. (Yönetmen). (2001). *Tekhnologii na zloto* [Film].
- Valiavicharska, Z. (2021). *Restless History: Political Imaginaries and Their Discontents In Post-Stalinist Bulgaria*. Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP.

- Volkan, V. (2018). From Earthquakes To Ethnic Cleansing: Massive Trauma and its Individualised and Societal Consequences. A. Hamburger içinde. *Trauma, Trust, and Memory* içinde (ss. 5-12). Oxford: Routledge.
- Weinstein, T. I. (2024). Discourse Analysis. J. Cyr & S. W. Goodman içinde. *Doing Good Qualitative Research* (ss. 410–421). Londra: Oxford University Press.
- Zafer, Z. (2020). Türkiye-Bulgaristan ilişkileri bağlamında 1989 öncesi Pomak göçleri. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 4(2), 13-37.
- Zafer, Z. (2023). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 89 Zorunlu Göçü ve Pomaklar. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu & M. Hacısalıhoğlu içinde. *Sürgün ve Hafıza* (ss. 33-55). Ankara: YTB.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

TOPLUM VE KİMLİK DERGİSİ
Journal of Society and Identity

Türkiye's Economic and Strategic Relations with Asia: The Case of Bangladesh

Türkiye'nin Asya ile Ekonomik ve Stratejik İlişkileri: Bangladeş Örneği

Mohammad Tanbeer ^a

Abstract

Türkiye's growing relations with Asian countries, especially under the "Asia Anew Initiative" (*Yeniden Asya Girişiminin*), marking a strategic shift aimed to restoring historical, economic and diplomatic ties with Asian countries. This study examines dramatically rising economic and strategic partnerships between Türkiye and Asian countries with particularly focusing on Bangladesh as a case study. Historically, the relations between Türkiye and Bangladesh along with south Asian Muslims, dates back to pre-Islamic times and was strong during ottoman and Mughal era because of mutual cultural, religious, and political cooperation. In the Modern era, Turkish foreign policy has goon several changes especially from 2002 under the Recep Tayyip Erdogan administration which some experts named as neo-Ottomanism. This study discusses a comprehensive analysis of Türkiye's soft power approach and its multidimensional bilateral relations with Bangladesh examining socio-cultural, economic, trade and geopolitical dimensions. By exploring the historical roots, present strategic initiatives, the study seeks to emphasize Türkiye's position as a rising regional actor in Asia

^a B.A., Istanbul Ticaret University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Political Science and International Relations., tanbeermuhammad@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0616-5977>

Bu makaleye atf için / / To cite this article: Tanbeer, M. (2025), Türkiye's Economic and Strategic Relations with Asia: The Case of Bangladesh, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 25-59. Doi: 10.5281/zenodo.16461358

Geliş Tarihi (Received): 12.03.2025 / Kabul Tarihi (Accepted): 07.06.2025.

and its potential advantages in shaping mutually beneficial partnerships. The study uses qualitative case study methods. This paper firstly discusses Türkiye Bangladesh historical relations and its development. Then, it seeks to make understanding how Türkiye's Asia Anew Initiative policy impacts Türkiye-Bangladesh economic and strategic relations. Finally, the study discusses future prospect for both countries bilateral relations after political transformation on 5th August in Bangladesh. The findings conclude that Türkiye and Bangladesh are well positioned to develop their strategic collaboration, providing a great paradigm for South-South cooperation in the changing global order.

Keywords: Asia Anew Initiative, economic ties, strategic ties, Türkiye, Bangladesh, Pakistan, India.

Öz

Türkiye'nin Asya ülkeleriyle gelişen ilişkileri, özellikle “Yeniden Asya Girişiminin” (*Asia Anew Initiative*) kapsamında, tarihi, ekonomik ve diplomatik bağların yeniden tesis edilmesine yönelik stratejik bir yön değişimini işaret etmektedir. Bu çalışma, Türkiye ile Asya ülkeleri arasındaki hızla artan ekonomik ve stratejik ortaklıkları incelemekte olup, özel olarak Bangladeş'i bir vaka çalışması olarak ele almaktadır. Tarihsel olarak, Türkiye ile Bangladeş arasındaki ilişkiler güney Asya Müslümanlarıyla birlikte İslam öncesi dönemlere kadar uzanmakta ve Osmanlı ile Babür dönemlerinde kültürel, dini ve siyasi iş birlikleri sayesinde güçlü bir yapı kazanmıştır. Modern dönemde ise Türk dış politikası özellikle 2002 yılından itibaren, Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki yönetimle önemli değişimlere uğramış ve bazı uzmanlar tarafından bu yönelim “Neo-Osmanlılık” olarak adlandırılmıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin yumuşak güç yaklaşımını ve Bangladeş ile çok boyutlu ikili ilişkilerini, sosyo-kültürel, ekonomik, ticari ve jeopolitik boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Tarihsel köklerden başlayarak günümüzdeki stratejik girişimleri ele alan çalışma, Türkiye'nin Asya'da yükselen bölgesel bir aktör olarak konumunu ve karşılıklı faydaya dayalı ortaklıklar geliştirme potansiyelini vurgulamayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve vaka çalışması yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak Türkiye-Bangladeş tarihi ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişim süreci ele alınmakta, ardından Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi politikasının Türkiye-Bangladeş ekonomik ve stratejik ilişkilerine etkileri değerlendirilmektedir. Son olarak, 5 Ağustos'ta Bangladeş'te gerçekleşen siyasi dönüşüm sonrası iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin geleceği tartışılmaktadır. Elde edilen Bulgular,

Türkiye ile Bangladeş'in stratejik iş birliğini geliştirme konusunda güçlü bir konumda olduklarını ve değişen küresel düzende Güney-Güney iş birliğine yönelik anlamlı bir *paradigma* oluşturdıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeniden Asya Girişiminin, ekonomik ilişkiler, stratejik ilişkiler, Türkiye, Bangladeş, Pakistan, Hindistan.

1. Introduction

In today's rapidly evolving global order, Asia has become a focal point of economic dynamism and strategic competition. Countries around the world are increasingly redirecting their attention to Asia, not only for trade and investment but also for improving long term strategic partnerships. Türkiye, which traditionally given importance to Europe and Middle East in its foreign policy orientation, has recalibrated its strategic focus in recent years. This shift was officialized through the announcement of the Asia Anew Initiative (Yeniden Asya Girişiminin) in 2019, aiming to deepen cooperation with Asian countries across multiple sectors, including economy, education, defense, and culture (Aslan, 2022). While the broader discourse on Türkiye's engagement with Asia frequently emphasizes relations with major actors such as China, India, and Japan, the growing relationship between Türkiye and Bangladesh remains comparatively underexplored. Bangladesh as an emerging power in South Asia, possesses vibrant demographic structure, a growing economy, and an increasing influence in regional and global forums (Bazaluk et al., 2024). Moreover, Türkiye and Bangladesh share profound historical and cultural ties that trace back to the Ottoman Empire and the Bengal Sultanate. Historical evidence points to cultural solidarity and mutual support during critical periods, such as the contributions of Bengali intellectuals Ismail Hossain Siraji and Kazi Nazrul Islam during the Turkish war of independence (Al Mahmud, 2022; Sarker et al., 2022). These deep-rooted connections, reinforced by shared religious and cultural values, form a robust foundation for contemporary diplomatic relations between the two countries.

The significant of this study lies in its focus on an understudied yet increasingly relevant dimension of Türkiye's broader Asia policy. By analyzing Türkiye's engagement with Bangladesh, this research not only highlights the nuances of the Asia Anew Initiative but also sheds light on the growing patterns of South-South cooperation between two non-Western,

Muslim majority nations. This bilateral relationship demonstrates how historical solidarity can be effectively transformed into comprehensive strategic partnerships encompassing diplomacy, economic collaboration, defense cooperation, and cultural exchange (Rahman, 2022; Arslan et al., 2022). The principal aim of this study is to provide a comprehensive analysis of Türkiye's economic and strategic relations with Bangladesh within the broader framework of the Asia Anew Initiative. Specifically, it explores the historical and cultural background that underpins Türkiye- Bangladesh relations, examines the objectives and operationalization of the Asia Anew Initiative, analyzes the trajectory of economic, trade, and defense cooperation between the two countries and evaluates how recent political developments in Bangladesh may influence the future of trajectory of their bilateral relations. The study seeks to answer the following research questions: What historical and cultural ties have shaped the Türkiye-Bangladesh relationship? What are the principal objectives of the Asia Anew Initiative, and how is it applied to Bangladesh? How have economic relations between Türkiye and Bangladesh developed over time? What role does defense and security cooperation play in bilateral relations? How can recent political dynamics in Bangladesh affect future collaboration between the two countries?

Despite the considerable scholarly attention devoted to Türkiye's foreign policy, particularly its relations with Europe, The USA, and the Middle East, engagement with South Asia has remained peripheral in academic discussions. Seminal works, notably those by Ahmet Davutoğlu emphasizing the concept of "Strategic Depth" have advocated for Türkiye's active engagement with neighboring regions based on shared historical and cultural affinities (Davutoğlu, 2001). Nevertheless, while Türkiye's foreign policy has increasingly encompassed Africa, Central Asia, and East Asia, its South Asian outreach particularly toward Bangladesh has not received proportionate academic focus (Aslan, 2022). By integrating historical, political, economic, and defense dimensions into a cohesive analysis, this study aims to fill a critical gap in literature. It endeavors to contribute to a deeper understanding of Türkiye's strategic reorientation toward Asia and to enrich the academic discourse on emerging models of South-South cooperation within the shifting architecture of the global system.

2. Literature review

Türkiye's foreign policy has undergone significant transformation over past two decades, shifting from a traditionally western-centric approach to a more diversified and

multidimensional strategy. Central to this evolution is the concept of “Strategic Depth” (Stratejik Derinlik), introduced by Ahmet Davutoğlu, which advocates for Türkiye’s active engagement with regions historically and culturally connected to the Ottoman legacy (Davutoğlu, 2001). Within this framework, Türkiye’s foreign policy has expanded towards Africa, Central Asia, and increasingly toward East and South Asia. By the launch of the Asia Anew Initiative in 2019 represents a strategic recalibration aimed at strengthening ties with Asian countries across various sectors, including trade, education, culture and defense (Riwansyah, 2021) This policy shift reflect Türkiye’s recognition of the changing global power dynamics and its intention to position itself as a key player in the emerging Asian Century. However, much of the scholarly focus on the Asia Anew Initiative has concentrated on Türkiye’s relations with East and Southeast Asia, particularly within the ASEAN context, rather than with South Asian nations (Aslan,2022).

South-South cooperation, a concept grounded in mutual development partnerships among countries in the Global South, has become an increasingly important framework for understanding emerging bilateral relations. Scholars such as Shaw, Cooper, and Chin (2009) argue that South-South relations are characterized by solidarity, shared development goals, and a resistance to traditional North-South hierarchies. In this context, the relationship between Türkiye and Bangladesh offers a compelling case study of how two non-Western, Muslim majority countries can leverage historical ties and contemporary strategic interests to shape meaningful partnerships.

Bangladesh’s foreign policy trajectory, particularly since its independence in 1971, has been shaped by pragmatic engagement with both regional neighbors and global powers. While its relations with India, China, and The United States have been extensively studied (Riaz, 2016; Islam, 2022), there is a notable paucity of scholarly works focusing on its bilateral relations with Türkiye. Existing studies predominantly examine Bangladesh’s participation in multilateral organizations, its economic development, and its foreign direct investment strategies (Bazaluk et al., 2024) yet little attention has been paid to dynamics of Bangladesh-Türkiye relations.

A limited but growing body of literature has begun to address this gap. Rahman (2022) provides a detailed analysis of diplomatic, economic, and cultural dimensions of Türkiye-Bangladesh relations, highlighting the historical solidarity between the two nations,

particularly during the Turkish War of independence. Furthermore, Sarker et al. (2022) explore the contributions of Bengali intellectuals such as Kazi Nazrul Islam to the Turkish cause, underlining the deep historical roots of mutual supports. Despite these contributions, comprehensive analysis that integrate political, economic, and defense dimension of Türkiye-Bangladesh relations scarce. Moreover, contemporary developments, including defense cooperation agreements, growing trade volumes and shared stances on international platforms, have not been systematically studied. As Arslan et al. (2022) note, the potential for enhanced cooperation between Türkiye and Bangladesh is considerable, particularly in the context of South-South cooperation frameworks.

In view of these observations, this study aims to fill the existing gap in the literature by providing an integrated analysis of Türkiye's economic and strategic relations with Bangladesh within the framework of the Asia Anew Initiative. By doing so, it seeks to contribute to a more nuanced understanding of Türkiye's evolving Asia policy and the broader dynamics of South-South cooperation in the contemporary global system.

3. Methodology

This study uses a qualitative research approach to investigate the dynamics of Türkiye-Bangladesh relations within the larger context of the Asia Anew Initiative (*Yeniden Asya Girişimi*). Given the relatively limited scope of existing academic literature on this bilateral relationship, a qualitative approach allows for a more nuanced and in-depth analysis of historical, political, economic, and strategic dimensions. The research is structured as a case study, focusing specifically on Bangladesh as a representative case of Türkiye's evolving engagement with South Asia. Data collection for this study relies primarily on the analysis of both primary and secondary sources. Primary data include official government statistics and statements, bilateral agreements, press releases, speeches by political leaders, and documents from international organizations. Speeches by Turkish and Bangladesh leaders are analyzed to capture the political discourse and policy narratives shaping bilateral relations. Secondary data comprise peer reviewed journal articles, scholarly books, news reports and think tank analysis that provide contextual background and expert perspectives on Turkey's foreign policy and Bangladesh's regional and international engagements. Policy documents reviews and media analysis are employed to understand the contemporary developments in diplomatic, economic and defense cooperation. The triangulation of different data sources ensures the validity and reliability of the findings by allowing cross verification of information from multiple perspectives (Creswell,2013).

The study acknowledges several limitations, first, the availability of publicly accessible data on defense cooperation is limited due to confidentiality and national security considerations. Second, political development in both Türkiye and Bangladesh are dynamic and can rapidly alter the trajectory of bilateral relations. Consequently, while the study endeavors to provide a comprehensive and up to date analysis, it is constrained by the temporal limitations of the available data. Additionally, the relative scarcity of academic literature specifically focused on Türkiye-Bangladesh relations necessitates a greater reliance on primary sources and media reports, which may introduce certain biases.

Despite these limitations, the methodological approach in this study is well suited to achieving a holistic understanding of the subject matter. By integrating historical, policy, and discourse analysis, the study aims to contribute to the academic literature on Türkiye's Asia policy and to provide insights into the evolving dynamics of South-South cooperation through the lens of Türkiye's Bangladesh relations.

4. Historical Background of Türkiye- Bangladesh Relations

4.1. Early Relations and Ottoman Connections

The Bengal region (Bangladesh) in South Asia has long been center of political, economic, and cultural engagement. Its importance grew specially during the medieval period, when it emerged as an influential power in the Islamic world. Early ties between Bengal and the broader Islamic world, notably with the Ottoman Empire, can be traced back to the late 7th century when Muslim Traders and Muslim Missionaries initially established connections with Bengal. These early encounters took place predominantly along coastal trade routes, Chittagong serving as an important port for these transactions. Through these early commercial and religious interactions, Islam began to take root in the region, building the foundation for a more significant political and cultural transition (Eaton, 1993).

The Turkish and Bengali historical and cultural relations date back to the independent Bangladesh and the Ottoman Empire. In the 13th century (1204 AD), the first Turkish commander Muhammad bin Bakhtiyar Khalji conquered western and northern Bengal. The first Muslim kingdom in Bengal was founded by Muhammad bin Bakhtiyar Khalji military expeditions, which later became a significant actor in the regional political landscape. Following this victory, Sufi missionaries, mystics, and saints began to spread Islam throughout the rural areas of Bengal, bringing about long lasting cultural and theological

transformations The Sufism was crucial to the Islamization of Bengal, as the missionaries used peaceful strategies such as social outreach and spiritual engagement (Rahaman, 1995).

The Bengal Sultanate was founded in the 14th century by the Shamsuddin Ilyas Shah who was a Turk, marked the beginning of the region's golden period. Shamsuddin Ilyas Shah's rule united Bengal together on an ethnolinguistic basis, promoting political stability and cultural growth. Bengal region also had strong ties with the Ottoman Empire and the larger Islamic world. Although the Ottomans didn't directly intervene in Bengal's internal affairs, but the two empires common Islamic history and cultural interactions helped to shape Bengal's Islamic institutions and administration (Tarafdar, 1956: 69-70).

By the sixteenth century, the Mughal Empire had spread across Bengal and established its authority. However, from the 18th century, the Nawabs of Bengal began to assert greater autonomy, which reflected a larger trend of regional independence that impacted later Türkiye-Bangladesh relations (Heitzman & Worden, 1989).

Muslim rule in Bengal lasted approximately 553 years, ending with British conquest following the Battle of Palashi in 1757. Scholars consider this long era to be the most formative period in Bengal's history, during which Turkish-origin rulers significantly played important role to influence the political, cultural and religious landscape of the area (Al Mahmud, 2022).

However, despite British colonial control and the fall of the Bengal Sultanate in 1757, Bengali Muslims constantly provided practical and moral support to the Ottoman Empire. During the Ottoman-Russian War (1877-1878), Bengal Muslim Communities gathered in Kolkata to collect financial support for the Turkish army and prayed for Ottoman victory in the mosques of Kolkata (Fuad & Polat, 2025). The relationship remained during following battles, such as the Italo-Turkish War (1911-1912), the Balkan Wars (1912-1913), World War I (1914-1918) and (1919-1923) the Turkish War of Independence (Hardy, 1972). Even Bengali Muslims' admiration lasted throughout the early Republican period of Turkey, as seen by the 368-line poem "Kemal Pasha" written in 1921 by Bangladesh's national poet, Kazi Nazrul Islam. The poem, which honors Mustafa Kemal Atatürk, was initially published in Calcutta magazine and then included in Bangladesh's educational curriculum (Islam, 2020).

4.2. Relation During the Pakistan Period (1947-1971)

The downfall of the caliphate in Istanbul and the establishment of the modern republic of turkey had an immense effect on political development in Bengal. These events contributed to the establishment of Pakistan in 1947, based on the two-nation principle according to religious, maintain historical ties between the peoples of Bengal and Turkey. However, the end of British colonial in August 1947 resulted in Bengal's partition: West Bengal became part of India while East Bengal (later Bangladesh) was established as Pakistan's eastern region. Bangladesh's history has developed within the framework of Pakistan for about a quarter century. Following political tensions and violence between East and West Pakistan, East Pakistan declared independence on 16 December 1971 and became known as Bangladesh (Van Schendel, 2009). Türkiye approached the new state of Bangladesh with caution because of its close relationship with Pakistan. Nevertheless, Türkiye formally recognized Bangladesh at the Organization of Islamic Cooperation conference summit held in Lahore on 22 February 1974 (Samiha, 2024).

4.3. Recognitions of Bangladesh and Diplomatic Ties

Despite geographically distinct, Türkiye Bangladesh relation has developed partnership influenced by shared cultural valued, historical ties and expanding geopolitical interests. Considering significant events in history, high-level visits, bilateral agreements, ideological changes and multilateral cooperation as focal points, this article explores the evolution of diplomatic and political ties between Bangladesh and Turkey (Sarısır, 2019).

Diplomatic missions were rapidly formed after the recognition of Bangladesh. Türkiye established an embassy in Dhaka in 1976, and Bangladesh followed by establishing its embassy in Ankara in 1981. While these procedures established official diplomatic connections, the Cold War era provided limited opportunities for deep bilateral cooperation. Türkiye's foreign policy remained primarily Euro-Atlantic in orientation, with a focus on ties with NATO, the European Economic Community, and the US (Oran, 2001-2012). Meanwhile, Bangladesh was navigating its post-independence recovery, first aligning more closely with the soviet bloc under Sheikh Mujibur Rahman and then moving toward to the Islamic World under Ziaur Rahman (Bhardwaj, 2003).

One of the early milestones in the bilateral relationship was Bangladeshi president Ziaur Rahman's visit to Türkiye in 1978 (Ullah, 2017). His discussion with Prime Minister Bülent Ecevit resulted in Bangladesh's support for Türkiye on several international issues, including the Cyprus crisis and Aegean Sea conflicts. These diplomatic affirmations implied ideological

alignment on a number of global issues, particularly those concerning Islamic unity. Turkish President Kenan Evren's visited to Bangladesh in 1982 and 1986, as well as President Süleyman Demiral's visit in 1997, highlighted Ankara's intermittent interest in South Asia, which was frequently driven by participation in larger multilateral summits rather than strategic bilateral objectives (Rashid, 2015).

A paradigm shift began in Turkish foreign policy in the early 2000s with rise if the Justic and Development Party (AKP). The AKP, led by Recep Tayyip Erdogan, implemented a multifaceted foreign policy that focuses on strengthening connections with the Muslim world, Africa, and Asia. This strategy changes prioritized soft power diplomacy including humanitarian relief, cultural diplomacy, and Islamic unity, while also growing economic and educational participation. Bangladesh emerged as a crucial South Asian partner for the Türkiye as part of this larger policy adjustment (Walker, 2009).

The year 2010 was an important turning point in Türkiye and Bangladesh relation. In February 2010, Turkish president Abdullah Gul visited Dhaka, followed by Prime Minister Erdogan's historic visit in November, the first by a Turkish Prime Minister in 21 Years. These Trips led to several high-level agreements in sectors including health, agriculture, education, and tourism. The formation of the Türkiye-Bangladesh Business Council, as well as the launch of direct Turkish Airlines flights between Dhaka and Istanbul in December 2010, was a significant step toward strengthening economic and people to people relation. Bangladeshi Prime Minister Sheikh Hasina's visited Türkiye in April 2012 strengthened the budding cooperation. The visit included the signing of cooperation treaties in customs, investment, agriculture and cultural exchange (Ullah, 2017). Notably, Konya and Sylhet have formed sister city pact, demonstrating subnational diplomatic interaction and cultural connectedness. The reciprocating character of these high-level interactions highlighted a strategic convergence, especially in terms of growing South-South cooperation (Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012).

Despite the momentum, ties declined between 2012 and 2016 as a result of Türkiye's condemnation of Bangladesh's executions of top members of the Jamaat-e-Islami. Türkiye, Under Erdogan leadership, considered the executions as politically motivated and against Islamic and international law. Ankara's expression of concern, including parliamentary resolutions and strong statements, were perceived by Dhaka as an interference in its domestic judicial process. The subsequent diplomatic conflict highlighted the ideological divide

between Türkiye's increasingly pro-Islamist foreign policy and Bangladesh's secular political orientation under Awami League administration (Karim, 2022).

However, bilateral relations restored when Bangladesh immediately condemned Türkiye's failed coup attempt on July 15, 2016. In 2017, Turkish Prime Minister Binali Yıldırım visited Bangladesh and met with prominent political leaders, including opposition leader Khaleda Zia. His visit to the Rohingya refugee camps in Cox's Bazar demonstrated Turkey's humanitarian diplomacy, as the Türkiye pledged to continue supporting the persecuted Muslim minority. This visit created the framework for a more comprehensive humanitarian and political engagement, notably via coordination with the Organization of Islamic Cooperation (OIC) (Baba, 2017).

Multilaterally, Türkiye and Bangladesh have consistently backed each other in forums such as in the OIC, the D-8, and the UN. Türkiye has supported Bangladesh's to take actions on climate change and the refugee crisis, while Bangladesh has endorsed Türkiye's views on Palestine and Islamophobia. These mutual affirmations have strengthened diplomatic ties. Additionally, Türkiye's new Asia strategy implemented in 2019 to future prioritized engagement with Asian countries, particularly Bangladesh, through improved political consultation mechanisms, cultural exchanges, and educational collaboration. Economically, bilateral trade and investment have steadily increased. Trade climbed from \$14 million in 2002 to more than \$1 billion in 2016 (Republic of Türkiye Ministry of Economy, n.d.). Although the target of \$3 billion by 2015 was not met, Turkish companies have showed interest in Bangladesh's infrastructure, textiles and energy sectors. Meanwhile, the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) has expanded its development corporation and project execution in Bangladesh in areas such as healthcare, disaster relief, and education. The Yunus Emre Institute and Türkiye Scholarships have also contributed to improved cultural and educational relations (Çolakoğlu, 2019).

In short, the diplomatic and political ties between Türkiye and Bangladesh have undergone significant transformation from symbolic recognition to strategic engagement. Despite both state governments having shown tenacity in pursuing shared goals through political and diplomatic discussion even in the face of ideological disagreements and diplomatic strain. As the international order moves toward multipolarity and regionalism, Türkiye and Bangladesh

in good position to strengthen their collaboration based on common goals, historical solidarity and pragmatism.

5. Major Aspects of Türkiye and Bangladesh Relations

5.1. Economic and Trade Relations

The Bilateral trade relationship between Bangladesh and Türkiye has undergone a significant transformation since the beginning, with different agreements, institutional initiatives, and shifting trade quantities. The partnership founded on a cultural collaboration has seen both growth and setbacks throughout the decades. This article presents a thorough examination of the evolution of trade ties between Bangladesh and Türkiye from the mid-1970s to the present day, covering historical landmarks, economic agreements, institutional systems, and contemporary trading dynamics. The formal commercial contacts between Bangladesh and Türkiye began on July 27, 1976, when a Bangladeshi economic and trade team visited Ankara. This visit was the first major commercial connection between the two countries. As a consequence of the negotiations made during this visit, a trade agreement was struck with the goal of increasing bilateral commerce while adhering to each country's current rules and regulations. Furthermore, the countries showed mutual desire to reach a cultural accord and collaborating in commercial and technological fields (Rahman, 2022).

A notable step was making an agreement and proposal was to establish a joint economic commission tasked with exploring avenues for strengthening cooperation in 1976. The Bangladeshi delegation held productive discussions with important Turkish institutions, including the Ministries of transport and trade, the State Planning Organization, and the Istanbul Chamber of Commerce and Industry. This initiative laid the foundation for long-term economic engagement. Following the 1976 agreement, a Turkish delegation headed by minister of state economic enterprises Kenan Bulutğlu visited Dhaka from March 3 to 10, 1979. The primary objective of this visit was to enhance economic ties and explore future trade opportunities. During the meetings with Bangladeshi officials, both countries agreed to establish a Joint Trade Council (Milliyet, 1979). Additionally, The Economic and Technical Cooperation Agreement, signed on March 9, 1979, in Dhaka, was subsequently ratified by the Turkish Council of Ministers on June 3, 1979. These developments reinforced the bilateral trade cooperation. By 1980, the role of the private sector in fostering trade relation becomes more pronounced. For instance, Northern Trades Ltd, a Bangladeshi company, submitted an application to the Turkish Embassy in Dhaka to import Durable consumer goods from

Türkiye. Such private sector initiative indicated the growing commercial interest between the two nations beyond governmental agreements (Cumhuriyet, 1980). The late 1970s witnessed a gradual growth in Türkiye's imports from Bangladesh. In 1975, the import volume stood at \$4.638 million and steadily rose to \$9.833 million by 1978, before slightly declining in 1979 and 1980. The primary commodities exported by Bangladesh during this period included jute, embroidery items, and sacks. On the other hand, Türkiye began its export activities to Bangladesh in 1977, with a notable transaction involving the sale of 49 passenger wagons and some cotton, yielding foreign exchange earnings of \$7.650 million. The trade agreement signed in 1976 played a crucial role in stimulating this trade activity, although Türkiye predominantly imported from Bangladesh during this era (Milliyet, 1978).

To deepen economic cooperation, the two countries signed an agreement on the "Mutual Promotion and Protection of Investment" on November 12, 1987 (UNCTAD, n.d.). This accord was aimed at creating a favorable environment for investors from both countries by ensuring protection against expropriation and facilitating smooth operations. The agreement is also intended to foster economic growth through cross-border investments (T.C. Ticaret Bakanlığı, n.d.). Despite these agreements, the trade relationship did not develop at the expected pace. Recognizing this, both governments took additional steps to boost bilateral economic engagement. In 1979, the Joint Economic Commission (JEC) was officially established to serve as a platform for periodic discussions on economic matters (Economic Relations Division, n.d.). Decades later, in 2011, the foreign Economic Relations Board (DEİK) established the Türkiye-Bangladesh Business Council to further strengthen business to business interactions (Foreign Economic Relations Board of Türkiye [DEİK], n.d.). Another notable institutional initiative was the establishment of the Türkiye-Bangladesh Chamber of Commerce and Industry (TBCCI) in June 2007. TBCCI played an important role in promoting trade, economic development, and social cooperation (The Daily Star, 2007). Under its leadership, Bangladeshi entrepreneurs began participating in the Türkiye World Trade Bridge from 2008 onwards. However, TBCCI was eventually closed in 2016 due to alleged affiliations with the Green Movement, which is considered a terrorist organization in Türkiye (Colakoğlu, 2019).

The 21st century marked a period of considerable progress in bilateral trade between Türkiye and Bangladesh. The trade volume between Türkiye and Bangladesh was reached to \$47 million in 2002. However, over the next eight years, this figure increased approximately 21 times, hitting \$1 billion in 2010. This remarkable growth signaled a turning point in economic relations and demonstrated the untapped potential of the bilateral relationship. From 2009 onward, Türkiye's exports to Bangladesh consistently remained above the \$100 million threshold. In 2012, Türkiye's exports surpassed \$200 million for the first time, showing increasing market penetration. However, the momentum was briefly disrupted between 2013 and 2014. During 2014, Türkiye exported goods worth \$149 million to Bangladesh, while imports from Bangladesh amounted to \$1.029 billion. This large trade imbalance underscored Bangladesh's strong export base, particularly in garments and textiles, which are in high demand in the Turkish market. Türkiye's exports to Bangladesh surged by 34.7%, reaching \$200 million, while imports from Bangladesh totaled \$996 million in 2015. However, imports from Bangladesh decreased by 13.1%, amounting to \$881 million. The overall trade volume in 2016 stood at approximately \$1.2 billion, maintaining parity with the previous year. Between 2010 and 2017, trade volume consistently hovered around the \$1 billion mark (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu [DEİK], 2018). However, from 2018 to 2020, bilateral trade experienced a slight downturn, dipping below \$1 billion. Despite this decline, 2020 witnessed a 13.5% increase in trade volume compared to the previous year, reaching approximately \$918 million. Türkiye's imports from Bangladesh saw a significant rise of 21.1%, totaling \$569 million, while exports rise to \$349 million, indicating an upward trajectory (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

In 2021, the total trade volume hit the \$1 billion mark once again. Türkiye imported goods worth \$482.1 million from Bangladesh and exported \$572.9 million, resulting in a trade surplus of \$90.8 million in favor of Türkiye. The following year, in 2022, witnessed future growth in trade relations. Türkiye's imports reached \$663.7 million, while exports slightly declined to \$551.6 million, culminating in a total trade volume of 1.2 billion.

However, 2023 brought a decline in total trade volume, which dropped to \$1.08 billion. Türkiye imported \$665.5 million worth of goods from Bangladesh, while its exports decreased to \$416.5 million. Despite the drop, the sustained level of trade above \$1 billion reflects the resilience and importance of economic ties between the two countries (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

5.2. Defense and Security Cooperation

In an era marked by multipolarity and rapidly changing geopolitical alignments, the strategic defense and security relations between Türkiye and Bangladesh has emerged as a compelling case of Global South cooperation. This partnership, although not historically deep-rooted like some of Bangladesh's other bilateral relations, has gained remarkable momentum over the last decade. The evolution of Türkiye- Bangladesh defense relations is situated within broader strategic shifts, including Türkiye's Asia Anew Initiative and Bangladesh's Forces Goal 2030, both of which prioritize national security modernization and geopolitical autonomy. The deep analysis explores the multi-dimensional nature of their defense relationship, focusing on the historical trajectory, strategic rationale, defense industrial cooperation, military diplomacy, geopolitical implications in South Asia, and prospects for future collaboration (Bhattacharya, 2025).

The initial relations of both countries were largely diplomatic, with limited engagement in defense or economic cooperation. However, the military visit by Bangladesh's Chief Martial Law Administrator Ziaur Rahman to Türkiye in 1976 marked the first step toward strategic interaction (Ullah, 2017). Despite early expressions of goodwill, the relationship reminded underdevelopment throughout the Cold War, largely due to Bangladesh's policy of non-alignment and Türkiye's did alignment with NATO and Western defense structures. This divergence in strategic orientations limited deeper military engagements (Kamruzzaman, 2021). Yet, symbolic indicate such as the 1983 proposal by Bangladesh to establish a Turkish airbase on its soil, though never realized, indicate a persistent strategic undercurrent in the relationship (Khan, 2020).

A decisive shift in the Türkiye-Bangladesh defense relationship occurred after 2016. The failed coup attempts in Türkiye in July of that year catalyzed a significant diplomatic overture from Bangladesh, as it expressed solidarity with the civilian government led by President Recep Tayyip Erdogan. This act of political support served to reset bilateral relations after a period of tension following Türkiye's condemnation of the execution of a Jamat-e-Islami leader in Bangladesh. The diplomatic reset opened avenues for renewed engagement, especially in defense cooperation (Mahmud, 2017). Within three years, the bilateral relationship experienced a transformative turn, catalyzed by Türkiye's *Asia Anew Initiative*, launched in 2019, which prioritized multidimensional engagement with Asian countries, including South Asian states like Bangladesh. The Initiative is Türkiye's strategic response to

its frictions with the West, aiming to create new geopolitical and economic spaces for influence. Bangladesh, with its growing economic clout, geostrategic location, and increasing defense needs, emerged as a key partner in this framework (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, n.d.).

Bangladesh's *Forces Goal 2030*, a long-term modernization blueprint for its armed forces, envisions a comprehensive enhancement of the country's military capabilities through diversified procurement, training, and technological advancement. Türkiye, with its rapidly growing indigenous defense industry, competitive pricing, and willingness to engage in technology transfer, presented itself as a viable alternative to traditional arms suppliers such as China and Russia. Since 2017, Bangladesh has significantly increased its defense procurement from Türkiye. This includes armored vehicles, surveillance equipment, missile systems, and radar technologies. Turkish defense companies like Roketsan, Aselsan, and Delta Defense have emerged as key suppliers to the Bangladeshi military (Rahman, 2024). Notably, in 2017, a \$1 billion deal was signed for the procurement of 680 Light Armored Vehicles. In 2021, Bangladesh received TRG-300 Kaplan guided missile systems, enhancing its artillery capabilities. Other notable acquisitions include the Cobra II armored vehicles, Hisar-O medium-range surface-to-air missiles, ground surveillance radars, electronic warfare tools, and EOD robots. In parallel, the Bangladesh Air Force modernized its F-7 fleet by integrating Turkish laser-guided munitions. Türkiye has also offered co-development opportunities, particularly in the domain of drone technology and the TF-X next-generation fighter jet program (Bhattacharya, 2025).

Moreover, Türkiye has expressed its readiness to include Bangladesh in future co-production ventures and technology-sharing programs. These overtures reflect Ankara's long-term view of Dhaka not merely as a market, but as a strategic partner in Asia. The Turkish defense sector's emphasis on NATO standards and post-sale support aligns well with Bangladesh's need for reliable, scalable, and politically non-conditional procurement. As part of the broader defense-industrial partnership, Turkish firms have explored establishing assembly lines in Bangladesh to facilitate technology transfer and bolster domestic defense manufacturing under the *Made in Bangladesh* policy. This serves mutual interests: Türkiye gains market access and geopolitical leverage; Bangladesh boosts its defense self-sufficiency and industrial capacity (Nath, 2023).

Parallel to procurement, military training and joint exercises have also gained prominence. Since the 2004 agreement, Türkiye has emerged as an important destination for Bangladeshi military officers to receive advanced instruction in NATO-standard military tactics, logistics, cyber defense, and peacekeeping. Training engagements serve a dual purpose: they enhance the operational capacity of Bangladesh's forces and promote long-term institutional interoperability between the two militaries. Furthermore, defense *attachés* from both sides have intensified cooperation through regular visits, seminars, and joint assessments, reinforcing the diplomatic dimension of military-to-military ties.

The two countries also signed a security cooperation agreement in 2022, covering counterterrorism, drug trafficking, and transnational organized crime. This agreement marks a qualitative shift from defense procurement to broader security alignment, acknowledging that contemporary security threats transcend traditional military domains. Joint counterterrorism efforts are particularly significant given the regional prevalence of violent extremism and radicalization. In this light, Türkiye's experience in asymmetric warfare, border security, and intelligence operations becomes a valuable resource for Bangladesh's internal security architecture (Islam, 2022).

The implications of Türkiye-Bangladesh defense ties in the broader South Asian context are particularly noteworthy. India, the region's dominant power, has historically viewed South Asia as its sphere of influence and has been wary of extra-regional actors gaining a foothold. Türkiye's strategic partnership with Pakistan and its vocal stance on the Kashmir issue have already strained its relations with New Delhi. The growing defense partnership between Türkiye and Bangladesh especially arms transfers, and strategic coordination has been interpreted by some analysts as a potential alignment that could challenge India's primacy. Though Bangladesh maintains a warm relationship with India, the perception of a quadrilateral axis involving Bangladesh, Pakistan, China, and Türkiye has surfaced in some Indian strategic discourses. However, these perceptions often overestimate the depth of alignment and underestimate the pragmatic and non-aligned nature of Bangladesh's foreign policy. Dhaka's strategic approach remains rooted in non-alignment, pragmatism, and multilateral engagement. Its defense relations with Türkiye must be viewed through this lens: as part of a broader effort to diversify military capabilities while preserving strategic autonomy. Indeed, Bangladesh's simultaneous military relationships with China (its largest arms supplier), Russia, the United States, and India underscore its multipolar engagement

strategy. Türkiye is thus a new but increasingly important node in Bangladesh's security network, not a replacement for other strategic relationships. Nonetheless, the partnership is not without challenges. Türkiye's economic volatility and fluctuating exchange rates could affect the continuity of arms deals and technology transfer. Furthermore, any future alignment between Bangladesh and Türkiye that is perceived rightly or wrongly as ideological rather than strategic could provoke regional backlash or disrupt existing partnerships. Therefore, both sides need to navigate their cooperation with careful calibration, ensuring that their defense engagement remains transparent, interest-based, and de-securitized in broader regional narratives (Haque, 2024).

The growing defense engagement between Bangladesh and Türkiye also serves as an example of South-South cooperation that challenges the conventional structure of international arms trade, which has long been dominated by Western powers. Türkiye's emergence as a defense exporter not only strengthens its economy but allows it to carve out geopolitical influence in regions like South Asia, the Middle East, and Sub-Saharan Africa. For Bangladesh, engaging with an emerging defense power like Türkiye allows it to move beyond dependencies on larger powers, enabling it to assert greater agency in its strategic choices (Aziz, 2025).

Looking forward, the Türkiye-Bangladesh defense partnership is poised to expand. Potential areas include cyber defense, space-based intelligence, drone co-production, naval cooperation, and enhanced intelligence sharing. Türkiye's strategic calculus involves leveraging its defense industry to deepen ties with emerging Asian powers, while Bangladesh's defense vision calls for diversified, interoperable, and future-ready forces. In this convergence lies the long-term strength of their partnership. Joint exercises, naval port calls, and intelligence-sharing frameworks could soon complement existing arms deals and training exchanges. The integration of private defense firms and think tanks in both countries could also facilitate knowledge transfer and strategic dialogue. While geopolitical sensitivities remain, the ability of both Ankara and Dhaka to navigate these strategically through transparency, multipolar diplomacy, and economic pragmatism will determine the future trajectory of their defense cooperation. With overlapping visions for regional stability, national resilience, and economic growth, Türkiye and Bangladesh are poised to expand their defense partnership into new domains, contributing to a more decentralized and dynamic global security architecture.

5.3. Cultural and Educational Exchange

The bilateral relations between the two countries are dependent not only on contemporary diplomatic and economic relations but also rooted in historical, cultural and educational linkages. These socio-cultural roots form a solid foundation for strategic collaboration and mutual understanding between the two countries. The cultural affinities between Türkiye and Bangladesh continue to manifest in contemporary times, transcending formal diplomatic channels and reaching into the everyday cultural consciousness of both societies. The shared legacy of Islam, particularly in its mystical Sufi tradition, has been instrumental in nurturing this bond. The influence of Sufism in Bangladesh, for instance, can be partially attributed to the spiritual linking Mevlana Jalaluddin Rumi of Konya and Hazrat Shah Jalal of Sylhet. Hazrat Shah Jala was one of the Rumi's spiritual disciples, was a prominent Sufi saint who played a vital role in the spread of Islam in Eastern Bangla During the 13th and 14th centuries. According to Turkish Ambassador Devrim Öztürk, Sufism has acted as a spiritual and cultural bridge between Anatolia and Bengal, providing a profound basis for mutual cultural identification ("Exclusive Interview of the Turkish Ambassador Devrim Öztürk," 2018).

This cultural dialogue continues in the modern era through festivals, cultural and educational exchanges. For instance, Türkiye's participation in the second "International Sufi Festival" held at Dhaka Shilpakala Academy in 2018, with a performance by a troupe of whirling dervishes, showcased its commitment to promoting shared heritage and deepening public relation. Ambassador Öztürk emphasized that such events offer excellent opportunities to celebrate Turkish spiritual traditions and to understand the unique local variations of Sufi culture in Bangladesh ("Exclusive Interview of the Turkish Ambassador Devrim Öztürk," 2018).

Future strengthening this socio-cultural engagement are symbolic gestures of mutual recognition and respect. The name of key infrastructure in honor of prominent national figures exemplifies this. Bangladesh renamed its second-busiest airport as "Hazrat Shahjalal International Airport" in 2010, in tribute to the Sufi saint. Conversely, in Bangladesh's capital, a major thoroughfare was name "Mustafa Kemal Ataturk Avenue" in 1982, signifying deep respect for Turkey's founding father. In Ankara, two roads bear the names of former Bangladeshi presidents Sheikh Mujibur Rahman and Ziaur Rahman, future reflecting reciprocal appreciation. Additionally, the establishment of the "Mustafa Kemal Turkish

Learning Center” within the Dhaka Military Barracks demonstrates the importance attached to language and cultural dissemination (Ullah, 2017).

Institutional and educational partnerships have also served as key pillars in sustaining and expanding the socio-cultural relations of both countries. The Turkish government, particularly through the presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), has facilitated the mobility of Bangladeshi students and scholars through its “Türkiye Scholarships” program. Between 1992 and 2018, Türkiye granted 379 state scholarships to Bangladeshi students ("Exclusive Interview of the Turkish Ambassador Devrim Öztürk," 2018).

In the 2017-2018 academic year alone, 68 Bangladeshi students received these prestigious scholarships. Additionally, the memorandum of understanding (MoU) signed in 2017 between the Turkish Council of Higher Education (YÖK) and the Bangladesh University Grants Commission (UGC) provided for 12 doctoral fellowships and promoted academic exchange across disciplines (Rahman, 2022). These academic opportunities have yielded commendable results. Many Bangladeshi students studying in Türkiye have achieved high academic performance and received recognition for their excellence. According to Bangladeshi Ambassador M. Allama Siddiki, several students have ranked among the top 20 international students in Türkiye and were recipients of presidential awards. Moreover, a small but growing number of Bangladeshi alumni have transitioned into academic positions in Turkish universities, further institutionalizing educational cooperation (Zorlu & Alam, 2020).

In terms of soft power, the influence of Turkish popular media Bangladesh has been profound. Turkish television series especially historical dramas such as those portraying the Ottoman Empire have gained remarkable popularity among Bangladeshi audiences. Turkish dramas now rank second globally in terms of television series exports, following the US and are broadcast in more than 140 countries. Their impact on Bangladeshi media consumption is visible, with several dramas airing weekly across major Bangladeshi television channels, dubbed in Bangla to appeal to a wider audience (Anadolu Agency, 2022). This cultural export has extended beyond media to influence popular fashion and branding trends in Bangladesh. Shops and retail outlets in major urban centers have adopted names inspired by Turkish Historical figures and Islamic aesthetics examples include “Hurrem Sultan Fashion,” “Turkee Avaya,” and “Turkee Hizab”. These naming strategies reflect an aspiration to capture the exoticism and perceived prestige of Turkish culture, particularly among younger

consumers. Such developments illustrate how Türkiye's cultural and soft diplomacy contributes to shaping perceptions and preferences in Bangladesh (Samiha, 2024).

Interpersonal relations have also played an important role in contemporary Türkiye-Bangladesh relations. Intercultural marriages between Turkish and Bangladeshi citizens have become more common, symbolizing the transformation of bilateral relations from institutional frameworks to deeply personal exchanges. These developments reflect an evolving dynamic in which the bilateral relationship is supported not only by the state policies and economic interests but also by social interactions and cultural affinities at the grassroots level. Another noteworthy avenue of engagement has been the involvement of youth and children in cultural diplomacy initiatives. For example, Türkiye has invited Bangladeshi children to participate in its April 23 Children's Festival, hosted annually by the Turkish Radio and Television Corporation (TRT). This festival is celebrated as National Sovereignty and global solidarity. The participation of the Bangladesh Children's Academy in this event highlights Türkiye's commitment to nurturing future generations of cultural ambassadors (Daily Sabah with AA, 2016). Membership in multilateral platforms has further facilitated cultural and social connectivity. Bangladesh's accession to the D-8 Organization for Economic Cooperation in 1997, where Türkiye is a founding member, opened additional avenues for cultural exchange and collaborative development initiatives. The D-8 framework emphasizes not only economic cooperation but also social development, education, and science and technology, offering opportunities to institutionalize the shared socio-cultural aspects of member countries (Ozkan, 2007).

Türkiye Bangladesh relations are rooted in shared religious values, enriched through centuries of intellectual and spiritual exchange, and sustained by modern educational, cultural, and media channels; these ties form a critical dimension of Turkey's broader strategic engagement with Asia.

6. Türkiye's Asia Anew Initiative: Strategic Shift and Its Implications for South Asia

Since the foundation of the Republic in 1923, Türkiye's foreign policy had largely remained anchored in a Western-oriented, defensive-security approach, primarily shaped by its NATO membership and alignment with the United States. For decades, the Cold War's bipolarity and Türkiye's role as a frontline state against Soviet expansion defined its geopolitical behavior. However, with the end of the Cold War and particularly following the rise of the Justice and

Development Party (AKP) in 2002, Türkiye began reorienting its foreign policy. The concepts of “strategic depth” and “zero problems with neighbors,” introduced by Ahmet Davutoğlu, marked an important shift towards a more proactive, multi-dimensional engagement, expanding Türkiye’s diplomatic footprint not only in the Middle East and Africa but increasingly in Asia (Islam, 2020).

This transformation culminated in the launch of the “Asia Anew initiative” (*Asya Yeniden*) in August 2019 by the Turkish Ministry of Foreign Affairs. The policy was officially elaborated during a workshop held on December 26, 2019, in Ankara, where Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu emphasized the importance of developing a fresh, comprehensive foreign policy approach toward Asia (Daily Sabah, 2019). The policy aimed to enhance cooperation in areas such as trade, technology, defense, education, and cultural exchange. Underpinning this shift was a broader geopolitical calculus: Ankara sought to balance its strained ties with the West, particularly the EU and the US, by diversifying its alliances and strengthening partnerships in the rapidly growing Asian region, which Çavuşoğlu described as the center of gravity of the 21st century (Üngör, 2025).

Türkiye’s Asia Anew Initiative is not merely symbolic. It reflects a calculated strategic rebalancing in response to both global and domestic pressures. Facing mounting tensions with traditional Western allies over issues such as democratic backsliding, human rights, and regional conflicts (like Syria), Türkiye has actively pursued an autonomous foreign policy, seeking new strategic and economic opportunities. Asia, particularly East and South Asia, offers immense potential as both a market for Turkish exports and a source of investment and technological collaboration. While Türkiye had previously viewed Asia predominantly as a source of imports or development models (e.g., Japan in the early 20th century), Asia Anew encourages Turkish enterprises and institutions to see the region as a destination for exports, partnership, and influence (Alperen & Ersoy, 2019).

In this context, South Asia occupies a particularly intriguing space within Türkiye’s broader Asian vision. Despite establishing diplomatic ties with India as early as 1947, Ankara’s historical engagement with the region remained limited, largely due to its Western orientation and its close ties with Pakistan, especially on the Kashmir issue. Türkiye’s unwavering support for Pakistan over Kashmir created a diplomatic distance with India for decades. However, starting from the late 2000s, Turkish diplomacy has shown greater interest in balancing its South Asian ties. Visits by President Abdullah Gül and then-Prime Minister

Recep Tayyip Erdoğan to India signaled a desire to improve bilateral relations, despite continued friction over Kashmir (Islam, 2020).

Bangladesh, however, has emerged as one of the key focus areas of the Asia Anew initiative, representing both strategic potential and geopolitical sensitivity. Bilateral relations between Türkiye and Bangladesh have historically been cordial. Türkiye recognized Bangladesh's independence in 1974, and economic cooperation has developed steadily, especially under the framework of the D-8 Organization for Economic Cooperation, founded by former Turkish Prime Minister Necmettin Erbakan. But it was after Bangladesh's strong expression of support for the civilian government in Türkiye during the failed coup attempt of July 2016 that bilateral ties began to deepen significantly. This support laid the foundation for broader cooperation in trade, defense, education, and humanitarian issues (Baba, 2017).

Türkiye's support for Bangladesh on the Rohingya refugee crisis, both in the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and at the United Nations, further enhanced its image in Dhaka as a reliable and empathetic partner. Ankara's humanitarian diplomacy, combined with its growing capacity in defense manufacturing, infrastructure development, and health services, positioned it as an attractive alternative partner for Bangladesh. Turkish exports of military equipment and technology to Bangladesh have especially caught regional attention, marking a potential shift in the balance of defense relations in South Asia (Rahman, 2022).

India, as the dominant regional power in South Asia, has viewed Türkiye's growing presence with increasing concern. The Indian strategic community has long expressed unease about external powers expanding their influence in the region, particularly those with historical or ideological ties to Pakistan. Türkiye's vocal support for Pakistan on the Kashmir issue, especially President Erdoğan's reference to Kashmir during his 2020 speech at the UN General Assembly, was perceived in New Delhi as an unwelcome intrusion into its internal affairs. India's Ministry of External Affairs criticized Türkiye for lacking respect for the sovereignty of other nations, underscoring how Ankara's stance on Kashmir has become a sticking point in Türkiye-India relations (Raj, 2020).

This geopolitical tension becomes more pronounced when considering Türkiye's deepening engagement with both Bangladesh and Pakistan. While Bangladesh and Pakistan have a complicated historical relationship stemming from the 1971 Liberation War, Ankara's strong ties with Islamabad and its expanding defense and economic relations with Dhaka suggest the

possibility of a new geopolitical triangle. Some analysts even speculate about a potential quadrilateral axis involving Türkiye, Pakistan, China, and Bangladesh, particularly given Bangladesh's increasing economic reliance on China through Belt and Road Initiative (BRI) projects and military procurement (Haque, 2024).

Such a configuration especially if it extends into military cooperation, would be alarming for India. New Delhi has already expressed concern over China's strategic encroachment in South Asia, particularly in Sri Lanka and Nepal. The addition of Türkiye into this equation further complicates India's calculations. For instance, Bangladesh's purchase of Chinese submarines and its growing defense ties with Türkiye suggest a move towards multi-vector diplomacy that dilutes India's traditional dominance over the smaller South Asian states. While Bangladesh remains officially committed to a balanced foreign policy, its embrace of Türkiye's Asia Anew vision allows Dhaka to diversify its alliances and reduce its overdependence on any single power (Indian Narrative 2021).

India's own "Act East" policy, launched in 2014 to upgrade its earlier "Look East" initiative, focuses on expanding India's economic and strategic engagement with Southeast Asia and the broader Indo-Pacific. However, the emergence of Türkiye as a new actor in South Asia introduces a form of "competitive outreach" in the region. Türkiye's Asia Anew policy, although broader in scope, overlaps in some areas with India's Act East strategy, especially when it comes to securing influence in countries like Bangladesh and Myanmar (Mazumdar, 2021). Furthermore, the spiritual and historical appeal of Türkiye in parts of the Muslim-majority South Asian population linked to the legacy of the Ottoman Caliphate adds a soft power dimension that India's secular and pluralist model may struggle to counter effectively in certain contexts (Mohan, 2021).

In broader terms, the Asia Anew initiative reflects Türkiye's ambition to play a greater role in shaping regional geopolitics beyond its traditional spheres. Ankara's increasing participation in regional platforms like ASEAN's Sectoral Dialogue Partnership and the Shanghai Cooperation Organization's (SCO) Dialogue Partnership status, further indicate its willingness to institutionalize its Asian engagement. These moves are consistent with President Erdoğan's vision of a "multi-polar world," where Türkiye asserts its identity as a Eurasian power bridging East and West (Temiz & Aydoğdu, 2019). However, challenges remain. Türkiye's ability to sustain its Asia Anew strategy depends on both domestic stability and external receptivity. Economic volatility, inflation, and currency fluctuations in Türkiye

could limit its capacity to invest heavily in Asia. Moreover, balancing relations with rival states such as India and Pakistan, or China and Japan, requires careful diplomacy. For Bangladesh, while Türkiye offers a valuable partnership, overreliance on any external actor could compromise its strategic autonomy (Colakoğlu, 2019).

At the end, Türkiye's Asia Anew initiative is a reflection of its broader foreign policy recalibration, aiming to assert greater autonomy, diversify alliances, and tap into the economic dynamism of the Asian continent. Its growing engagement with South Asia, especially with Bangladesh, illustrates the shifting patterns of global geopolitics where traditional alliances are giving way to more fluid and interest-based partnerships. For South Asian countries like Bangladesh, Türkiye's renewed focus offers new opportunities for economic and strategic collaboration. However, this shift also introduces new geopolitical complexities, particularly in relation to India's regional leadership and strategic interests. As Türkiye continues to expand its presence in Asia, South Asia is likely to become a key battleground for influence among emerging and established powers.

7. Recent Development and Future Prospects

Following the recent political upheaval in Bangladesh, marked by the fall of Hasina's regime through a popular uprising, Bangladesh-Türkiye relations have entered a transformative phase, with significant implications for recent developments and future strategic prospects. At the 11th D-8 Summit held in Cairo on 19 December 2024, Chief Adviser Professor Muhammad Yunus called on D-8 member states to take action-oriented initiatives, leverage technological advancements, and reinvent educational models to meet the challenges of the changing global labor landscape. Emphasizing the urgency of preparing youth for a rapidly evolving "world of work," Prof. Yunus urged the member states to support small and medium enterprises (SMEs), foster innovation, and invest in entrepreneurship-driven ecosystems. "Young people should emerge as agile entrepreneurs by reshaping their skills and learning," he stated, aligning with the summit's broader focus on youth empowerment and economic resilience. During the summit, Prof. Yunus officially handed over the D-8 chairmanship to Egyptian President Abdel Fattah El-Sisi, concluding a tenure marked by notable achievements such as the ratification of the D-8 Preferential Trade Agreement and the establishment of the D-8 Youth Council in Dhaka. Prof. Yunus also held high-level bilateral meetings with the presidents of Egypt and Iran, as well as the prime minister of Pakistan, underscoring the importance of strengthened collaboration and reaffirming Bangladesh's commitment to

multilateral diplomacy. In a special session dedicated to the humanitarian crises in Gaza and Lebanon, Prof. Yunus advocated for comprehensive reconstruction efforts led by international coalitions. He proposed a D-8-led initiative to assess the financial requirements for rebuilding Gaza, the West Bank, and Lebanon, urging members to move beyond humanitarian aid toward sustainable development. The session concluded with a joint communiqué attended by Palestinian President Mahmoud Abbas, Lebanese caretaker Prime Minister Najib Mikati, and several international representatives (The Business Standard, 2024).

Following this diplomatic engagement, Bangladesh and Türkiye have entered a promising phase of strategic cooperation. On 7 January 2025, Turkish Trade Minister Prof. Dr. Ömer Bolat visited Dhaka with a large delegation of business leaders representing key organizations such as the Turkish Exporters Assembly (TIM) and the Foreign Economic Relations Board (DEIK). The visit aimed to deepen economic ties and explore new areas of cooperation in infrastructure, energy, defense, health tourism, e-commerce, and clean energy. In meetings with Chief Adviser Prof. Yunus and Commerce Ministry Adviser Sheikh Bashir Uddin, Minister Bolat expressed Türkiye's strong interest in relocating Turkish factories to Bangladesh, investing in its economic zones, and bringing advanced Turkish technologies into the country. Prof. Yunus reciprocated this enthusiasm, urging Türkiye to harness Bangladesh's young, vibrant workforce to support regional production and supply chains. "We have to give our young people an opportunity, so we want your help. Use our young people to run your factories here so that you can supply your products in the region," he emphasized. Prof. Yunus further proposed that Türkiye build its defense industry in Bangladesh, citing Bangladesh's strategic location and labor force as key assets. "You are the leader in technology; let's make a beginning. We are available for anything that you need," he said (Dhaka Tribune, 2025).

This burgeoning relationship continued to unfold on the sidelines of the Antalya Diplomacy Forum in Türkiye on 12 April 2025, where two key meetings further elevated bilateral cooperation. First, Bangladesh's Information and Broadcasting Adviser Md. Mahfuj Alam met again with Minister Ömer Bolat. Discussions focused on expanding Turkish investments in Bangladesh's economic zones and organizing a Türkiye-Bangladesh Joint Economic Commission (JEC) meeting in Dhaka later this year (Sakib, 2025). More significantly, Bangladesh's Foreign Affairs Adviser Touhid Hossain held a high-level bilateral meeting with Turkish Foreign Minister Hakan Fidan. This meeting focused on enhancing political dialogue, regional cooperation, and security partnerships between the two nations. Both sides

reiterated their support for each other on global platforms and expressed interest in developing a strategic partnership that would cover diplomacy, defense, education, and humanitarian cooperation. They also exchanged views on regional developments, including the Gaza crisis and the Rohingya refugee situation, highlighting the need for joint diplomatic efforts in multilateral forums such as the OIC and the UN (Çelik, 2025).

According to official data, trade between Türkiye and Bangladesh surpassed \$1.3 billion in 2024. Türkiye imported \$581 million worth of goods from Bangladesh, while Bangladesh imported \$424 million from Türkiye. However, both countries view this as just the beginning. Turkish officials suggested that economic cooperation could move beyond the textile sector historically the mainstay of bilateral trade into defense, pharmaceuticals, farm machinery, and healthcare. Minister Bolat stated, “We can replace India and other markets in Bangladesh’s imports. There can be cooperation in economic and social fields at multiple levels.” These developments represent more than economic ambition; they reflect a strategic South-South partnership rooted in shared values, historical connections, and mutual geopolitical aspirations. Türkiye’s *Asia Anew Initiative* (ANI), launched in 2019 to strengthen ties with Asian nations, has identified Bangladesh as a key partner. As both countries deal with major humanitarian challenges Türkiye with Syrian refugees and Bangladesh with the Rohingya crisis they are well-positioned to co-develop new global frameworks for migration, humanitarian aid, and crisis response, guided by culturally attuned and regionally grounded approaches (TRT World, 2025). Looking forward, the upcoming JEC meeting could mark a turning point, paving the way for joint industrial ventures, technological transfer, and even co-produced defense systems. Both Bangladesh and Türkiye now face the critical question of whether they possess the strategic foresight and political will to transform a historically cordial relationship into a full-fledged alliance capable of shaping the future of regional development, security, and youth-driven progress.

8. Conclusion

This study has explored the evolving economic and strategic relations between Türkiye and Bangladesh within the broader framework of Türkiye’s *Asia Anew Initiative*. Through a detailed examination of historical ties, cultural connections, trade and investment dynamics, defense cooperation, and recent political developments, it becomes clear that the Türkiye-Bangladesh relationship is entering a new and promising era. Historically, the foundations of this relationship were shaped by shared Islamic heritage, spiritual exchanges during the

Ottoman and Mughal periods, and mutual support during times of crisis. These early connections laid the groundwork for modern diplomatic and cultural relations, which have steadily grown since Türkiye's formal recognition of Bangladesh in 1974. The diplomatic ties though initially limited by Türkiye's Euro-Atlantic orientation and Bangladesh's internal focus have matured into a multi-sector partnership in the 21st century. The Asia Anew Initiative, launched by Türkiye in 2019, marked a strategic turning point. It encouraged a systematic and deeper engagement with Asian countries by diversifying economic partnerships, expanding diplomatic dialogue, and strengthening people-to-people connections. Bangladesh quickly emerged as one of Türkiye's key partners in South Asia under this policy shift. Shared priorities such as economic growth, youth development, regional stability, and soft power diplomacy have aligned the two nations' interests. Economically, Türkiye and Bangladesh have made significant progress in bilateral trade, investment, and industrial cooperation. Despite some fluctuations, the trade volume has consistently exceeded \$1 billion in recent years. Sectors such as textiles, infrastructure, pharmaceuticals, and defense have seen growing interest. Türkiye's investments and technological exports especially in military hardware have supported Bangladesh's Forces Goal 2030, while Bangladesh's strategic location and young labor force offer Türkiye new economic opportunities in Asia. Strategically, defense cooperation has become one of the most dynamic areas in the partnership. Türkiye has become a notable defense supplier to Bangladesh, providing not only equipment but also training and technology. This has allowed Bangladesh to diversify its military procurement beyond traditional suppliers like China and Russia, while Türkiye strengthens its presence in South Asia and asserts itself as a global defense actor. Joint exercises, security dialogues, and agreements on counterterrorism and intelligence sharing show the deepening trust between the two countries. Cultural diplomacy and education have also played a central role in cementing relations. The influence of Sufism, the popularity of Turkish media in Bangladesh, student exchanges through Türkiye Scholarships, and symbolic gestures like naming roads and institutions after each other's national figures show the depth of mutual appreciation. These socio-cultural ties provide a solid foundation for long-term cooperation beyond political cycles or short-term interests. Recent political changes in Bangladesh, particularly the shift in leadership in 2024, have opened new doors for bilateral engagement. The visits of high-level Turkish delegations, participation in summits like D-8, and growing dialogue on youth, innovation, and humanitarian cooperation reflect a shared vision for the future. As Bangladesh repositions itself on the global stage, Türkiye appears ready to support and engage with the country as a reliable partner. However, challenges

remain. Regional sensitivities, particularly concerning India's response to growing Türkiye-Bangladesh defense ties, and Türkiye's own economic instability, could impact the pace of cooperation. Both countries must navigate these complexities with caution, ensuring that their partnership remains inclusive, transparent, and interest based.

The Türkiye-Bangladesh relationship represents a valuable example of 21st-century South-South cooperation. It shows how emerging middle powers can build meaningful alliances based on mutual respect, shared values, and strategic vision. For Türkiye, Bangladesh is more than a trade partner it is a gateway to deeper engagement in South Asia. For Bangladesh, Türkiye represents a model of diversified diplomacy and a source of technological and political support. Looking ahead, continued commitment, open dialogue, and institutional collaboration will be essential to transform this partnership into a long-term alliance. If managed carefully, the Türkiye-Bangladesh relationship has the potential to serve as a model for broader regional cooperation uniting Asia's diverse actors around peace, development, and shared prosperity.

References

- Al Mahmud, A. (2022). The role of the Turkish Muslims in the socio-cultural formation of Bengal during the Sultanate period (1204–1525). *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 23–43.
- Alperen, Ü., & Ersoy, E. (2019, October 18). Turkey and Asia Anew: A foreign policy initiative in passing. *The Diplomat*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2019/10/turkey-and-asia-anew-a-foreign-policy-initiative-in-passing/>
- Anadolu Agency. (2022, March 11). With Bengali dubbing, Turkish series rises to top in Bangladesh. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/arts/cinema/with-bengali-dubbing-turkish-series-rises-to-top-in-bangladesh>
- Aziz, M. A. (2025, April 1). Untapped potential of Bangladesh–Türkiye strategic partnership. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/untapped-potential-of-bangladesh-turkiye-strategic-partnership>

- Baba, G. (2017). The waves of Turkey's proactive foreign policy hitting South-Asian coasts: Turkey-Bangladesh relations. *Journal of Administrative Sciences*, 15(30), 581.
- Baba, G. (2017). The waves of Turkey's proactive foreign policy hitting South-Asian coasts: Turkey-Bangladesh relations. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 379–400.
- Bangladesh's flirtation with Türkiye to buy six warships may boomerang. (2021). *Indian Narrative*. Retrieved July 24, 2021, from <https://www.indianarrative.com/world-news/bangladeshs-flirtation-with-turkey-to-buy-six-warships-may-boomerang-22634.html>
- Bhardwaj, S. (2003). Bangladesh foreign policy vis-a-vis India. *South Asian Survey*, 10(2), 263–278. <https://doi.org/10.1080/09700160308450087>
- Bhattacharya, A. (2025, June 1). Bangladesh's strategic leap with Türkiye in defence industry. *BD Military*. Retrieved from <https://www.bdmilitary.com/defence-news/bangladesh-defence-industry/bangladeshs-strategic-leap-with-turkiye-in-defence-industry/1550/>
- Bhattacharya, A. (2025, May 30). Bangladesh–Türkiye defence industry cooperation: Strategic prospects and constraints. *BD Military*. Retrieved from <https://www.bdmilitary.com/defence-news/bangladesh-defence-industry/bangladesh-turkiye-defence-industry-cooperation-strategic-prospects-and-constraints/1489/>
- Çelik, Z. N. (2025, April 14). Turkish foreign minister meets Bangladesh foreign affairs adviser. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-foreign-minister-meets-bangladesh-foreign-affairs-adviser/3538065>
- Colakoğlu, S. (2019). Turkey–Bangladesh relations: A growing partnership between two friendly nations. *Middle East Institute*. Retrieved June 3, 2025, from <https://www.mei.edu/publications/turkey-bangladesh-relations-growing-partnership-between-two-friendly-nations>
- Cumhuriyet. (1980, January 17). *Cumhuriyet*, p. 6.
- Daily Sabah with AA. (2016, April 21). World's children come to Turkey for April 23 Children's Day celebrations. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/life/2016/04/21/worlds-children-come-to-turkey-for-april-23-childrens-day-celebrations>
- Daily Sabah. (2019, December 26). Turkey to take new steps toward Asia Anew initiative. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/12/26/turkey-to-take-new-steps-toward-asia-anew-initiative>

- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları.
- Dhaka Tribune. (2025, January 9). Dr Yunus urges Türkiye to invest, relocate factories in Bangladesh. *Dhaka Tribune*. <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/foreign-affairs/370405/dr-yunus-urges-t%C3%BCrkiye-to-invest-relocate>
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2018). *Bangladeş ziyaret notları*. Retrieved August 14, 2021, from <https://www.deik.org.tr/uploads/banglades-ziyaret-notlari.pdf>
- Eaton, R. M. (1993). *The rise of Islam and the Bengal frontier, 1204–1760*. University of California Press.
- Economic Relations Division, Government of Bangladesh. (n.d.). *Joint Economic Commission (JEC) Overview*. Retrieved June 3, 2025, from https://erd.portal.gov.bd/sites/default/files/files/erd.portal.gov.bd/page/db6db4c7_566d_4b43_9f5a_233b12cace0e/JEC_Brief%20%281%29.pdf
- Exclusive interview of the Turkish Ambassador Devrim Öztürk. (2018, March 10). *The Daily Observer*. Retrieved from <https://www.observerbd.com/news/126541>
- Foreign Economic Relations Board of Türkiye (DEİK). (n.d.). *Türkiye–Bangladesh Business Council*. Retrieved June 3, 2025, from <https://www.deik.org.tr/turkiye-asia-pacific-business-councils-turkiye-bangladesh-business-council?pm=28>
- Fuad, A. R., & Polat, M. (2025). The forgotten allure in Ottoman archives: Tracing Bengal's financial solidarity to Ottoman wars, 1911–1913. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 25, 191–218. <https://doi.org/10.21021/osmed.1551106>
- Haque, E. (2024, October). Asia Anew Initiative and Bangladesh–Türkiye defense ties: Implications in South Asian geopolitics. *ResearchGate*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/384501408>
- Hardy, P. (1972). *The Muslims of British India*. Cambridge University Press.
- Heitzman, J., & Worden, R. L. (1988). *Bangladesh: A country study*. U.S. Government Printing Office. https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft06_7n99v9;brand=ucpress
- Islam, M. N. (2020). Turkey, Asia anew and South Asia: A comparative assessment on bilateral relations and soft power policy with Bangladesh, India, and Pakistan. *TURAN-SAM*, 12(47), 379–398.

- Islam, O. (2022, January 11). Bangladesh, Turkey sign new security and counterterrorism deal. *The Diplomat*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2022/01/bangladesh-turkey-sign-new-security-and-counterterrorism-deal/>
- Kamruzzaman, M. (2021, June 23). Bangladeş Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Momen: Askeri teçhizatları kaliteli olduğu için Türkiye'den tedarik ediyoruz. *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/banglades-disisleri-bakanligi-mustesari-momen-askeri-techizatları-kaliteli-oldugu-icin-turkiyeden-tedarik-ediyoruz/2282522>
- Karim, T. A. (2022, February 18). Bangladesh-Turkey relations: Past, present, future. *Dhaka Courier*. Retrieved from <https://www.dhakacourier.com.bd/news/Column/Bangladesh-Turkey-Relations:-Past-present-future/4421>
- Khan, W. J. (2020, December 15). Turkey-Bangladesh relationship: Aiming for a new high. *The Business Standard*. Retrieved from <https://www.tbsnews.net/thoughts/turkey-bangladesh-relationship-aiming-new-high-171844>
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (2012, April 13). Konya ile Bangladeş'in Sylhet şehri arasında kardeş şehir protokolü imzalandı.
- Mahmud, F. (2017, December 22). Rohingya crisis brings Turkey and Bangladesh closer. *Al Jazeera*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2017/12/22/rohingya-crisis-brings-turkey-and-bangladesh-closer>
- Mazumdar, A. (2021). From “Look East” to “Act East”: India’s evolving engagement with the Asia-Pacific region. *Asian Affairs*, 52(2), 357–374.
- Milliyet. (1978, October 4). *Milliyet*, p. 3.
- Milliyet. (1979, October 9). *Milliyet*, p. 11.
- Mohan, C. R. (2021). What India must keep in mind when it comes to Turkey. *The Indian Express*. Retrieved from <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/what-india-must-keep-in-minding-when-it-comes-to-turkey-7390597/>
- Nath, S. S. (2023, May 13). Bangladesh-Turkey 3rd military dialogue: Will it boost defense cooperation? *Eurasia Review New & Analysis*. Retrieved from <https://www.eurasiareview.com/13052023-bangladesh-turkey-3rd-military-dialogue-will-it-boost-defense-cooperation-oped/>
- Oran, B. (2001). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. 3: 2001–2012). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ozkan, M. (2007). Turkey in the Islamic world: An institutional perspective. *Turkish Review of Middle East Studies*, 18, 180.

- Rahaman, M. S. N. (1995). Islam and its early introduction in Bengal. *Proceedings of the Indian History Congress*, 56, 425–434.
- Rahman, A. (2022). *Bilateral and regional dimensions of the relations between Turkey and Bangladesh* [Master's thesis, ProQuest Dissertations Publishing]. ProQuest. Retrieved from <https://search.proquest.com/>
- Rahman, M. H. (2024, February 3). A comprehensive defense partnership: Interpreting Türkiye's role in Bangladesh's military modernization drive. *The Geopolitics*. Retrieved from <https://thegeopolitics.com/a-comprehensive-defense-partnership-interpreting-turkiyes-role-in-bangladeshs-military-modernization-drive/>
- Raj, Y. (2020, September 23). India slams Turkish President Erdogan's Kashmir remarks at UNGA. *Hindustan Times*. Retrieved from <https://www.hindustantimes.com/world-news/indiaslams-turkish-president-erdogan-s-kashmir-remarks-at-unga/story>
- Rashid, H. U. (2015). *International relations and Bangladesh*. Dhaka: The University Press Limited.
- Republic of Türkiye Ministry of Economy. (n.d.). *Economic policies and trade information*. Retrieved from <http://www.ekonomi.gov.tr/>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). *Asia Anew Initiative*. Retrieved June 3, 2025, from <https://www.mfa.gov.tr/asia-anew-initiative.en.mfa>
- Sakib, S. M. N. (2025, April 12). Bangladesh invites Türkiye to invest in its economic zones. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/bangladesh-invites-turkiye-to-invest-in-its-economic-zones/3536355>
- Samiha, S. M. (2024). *Türkiye'nin Bangladeş ile ilişkilerinde yumuşak güç faktörü* (Master's thesis). ProQuest Dissertations Publishing.
- Sarısır, S. (2019). Türkiye'nin Bangladeş'i tanınması ve Türkiye-Bangladeş ilişkilerinin ilk yılları (1974–1980). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(65), 565–594. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.619685>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Bangladeş ülke profili*. Retrieved from <https://ticaret.gov.tr/data/5f1ff69513b87604785508c9/Banglade%C5%9F%20%C3%9Clke%20Profili-2024.pdf>

- T.C. Ticaret Bakanlığı. (n.d.). *İkili anlaşmalar ve protokoller: Bangladeş*. Retrieved August 14, 2021, from <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guneyasya/banglades/ikili-anlasmalar>
- Tarafdar, M. R. (1956). *Husain Shahi Bengal 1494–1538 A.D. - A Socio-Political Study*. Dhaka: Asiatic Society of Pakistan.
- Temiz, S., & Aydoğdu, E. T. (2019). ASEAN ve Türkiye ilişkilerine bir bakış: Güneydoğu Asya'nın yükselen birliği olarak ASEAN. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Retrieved from <https://dergipark.org.tr>
- The Business Standard. (2024, December 20). Take action-oriented initiatives, harness technology: Yunus tells D-8 members. *The Business Standard*. Retrieved from <https://www.tbsnews.net/bangladesh/take-action-oriented-initiatives-harness-technology-prof-yunus-tells-d-8-members-1023201>
- The Daily Star. (2007, June 15). TBCCI launches to boost trade. *The Daily Star*. Retrieved June 3, 2025, from <https://www.thedailystar.net/2007/06/15/d7061505.htm>
- The Independent. (2017, July 16). Gulenists exist in Bangladesh. *The Independent*. Retrieved August 14, 2021, from <https://m.theindependentbd.com/printversion/details/104302>
- TRT World. (2025, January 8). Türkiye can replace India and others as Bangladesh's key trade partner. *TRT World*. Retrieved from <https://www.trtworld.com/turkiye/turkiye-can-replace-india-others-as-bangladeshs-key-trade-partner-18252373>
- Ullah, R. (2017). Bangladeş ve Türkiye: İkili ilişkilerin bir analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 9(1), 30–44.
- Üngör, Ç. (2025). Turkey's Asia Anew initiative: The limits of middle power activism? *Third World Quarterly*, 46(4), 429–445. <https://doi.org/10.1080/01436597.2025.2478558>
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (n.d.). Bangladesh–Turkey BIT (1987). *UNCTAD Investment Policy Hub*. Retrieved June 3, 2025, from <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/bilateral-investmenttreaties/387/bangladesh---turkey-bit-1987>
- Van Schendel, W. (2009). *A history of Bangladesh*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997419>
- Walker, J. W. (2009). *Turkey's imperial legacy: Understanding contemporary Turkey through its Ottoman past*.

Zorlu, F., & Alam, S. (2020, October 17). ‘Turkey is my 2nd home’: Bangladeshi envoy's bittersweet farewell. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/life/-turkey-is-my-2nd-home-bangladeshi-envoys-bittersweet-farewell/2009702>

Yazarların Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

2009 Birleşmiş Milletler Gazze Raporuna İlişkin Değerlendirme¹

An Evaluation on the 2009 United Nations Gaza Report

Maide Nur ŞENOL ^a

Oya DAĞLAR MACAR ^b

Öz

İsrail ve Filistin arasında 2008-2009 yıllarında yaşanan çatışmalar, 2008 yılında İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu ile başlayarak 2009 yılının Ocak ayındaki ateşkese kadar devam etmiştir. Gazze Şeridi üzerindeki güç çatışması her geçen gün şiddetlenerek uluslararası toplum tarafından da tepki almıştır. Bu çalışmada yalnızca İsrail-Filistin sınırları içerisinde kalmayıp uluslararası bir sorun haline gelen çatışmalar konu alınmaktadır. İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalarını konu alan birçok çalışma yapılmıştır fakat bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak, 2008-2009 yıllarında İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların Birleşmiş Milletler tarafından araştırılması ve hukuki sonuçlandırmasını yayınlanan rapor ve gerçekleşen duruşmalar üzerinden değerlendirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken uluslararası tepkilerin nasıl olduğu, çatışmalar sonucunda nasıl bir hukuki değerlendirme

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^aYüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, maidenursenol@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2898-5222>

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, oyadr@ticaret.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8163-8721>

Bu makaleye atf için / To cite this article: Şenol, M. N. & Macar, O. D. (2025). 2009 Birleşmiş Milletler Gazze Raporuna İlişkin Değerlendirme. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 60-89. Doi: 10.5281/zenodo.16497425

yapıldığı ve bunlar doğrultusunda Birleşmiş Milletlerin nasıl sonuçlandırma yaptığını tespit etmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, güç mücadelesi, abluka, medya, hukuk.

Abstract

The conflict between Israel and Palestine in 2008-2009 began with Israel's Operation Cast Lead in 2008 and continued until the ceasefire in January 2009. The conflict of power over the Gaza Strip has intensified day by day and has received a reaction from the international community. This study focuses on the conflicts that have not only remained within the borders of Israel and Palestine but have become an international problem. There have been many studies on the conflicts between Israel and Palestine, but unlike other studies, this study evaluates the investigation and legal conclusion of the conflicts between Israel and Palestine between 2008 and 2009 through the published report by the United Nations and the hearings that took place. The aim of this evaluation is to determine how international reactions were made, what kind of legal evaluation was carried out as a result of the conflicts and how the United Nations made a conclusion in line with these.

Keywords: United Nations, power struggle, blockade, media, law.

1. Giriş

İsrail-Filistin meselesi, hem bölgesel hem de küresel açıdan 20. yüzyılın önemli sorunlarından biridir. İsrail ve Filistin arasında uzun yıllardır devam eden egemenlik iddiası, bölgedeki güvenlik açısından da sorun teşkil etmektedir. Her iki millet de kendi güvenliğini sağlamak amacıyla günümüze kadar çok fazla savaş ve insan kaybı yaşamıştır. Güvenlik, uluslararası hukuk, devlet ve insan hakları gibi kavramlar, iki ülke arasında yaşanan çatışmalar ve çatışmaların sonuçlarından dolayı bölge için önem arz etmektedir.

Hamas'ın 2017'de Gazze seçimlerini kazanmasıyla beraber İsrail'in Gazze Ablukası başlamıştır. Gazze Ablukası, İsrail-Filistin çatışmalarının sebeplerinden biri olmakla beraber dünyanın en uzun ablukaları arasında yer edinmiştir. Gazze'nin İsrail – Filistin çatışma sebeplerinden birisi olmasının sebebi tarafların Gazze Şeridi üzerinden güç mücadelesi

vermesidir. İsrail ve Filistin arasındaki güç mücadelesi Ortadoğu'daki diğer mücadelelerden daha farklıdır. Buradaki güç mücadelesi, bölgedeki yer altı kaynakları ve zenginliklerin elde edilmesinden çok bölge hâkimiyetinin elde edilmesi ve gösterilmesiyle ilişkilidir. Bu güç mücadelelerinden biri de İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu'dur. 27 Aralık 2008 tarihinde İsrail'in, Gazze'ye hava saldırıları ile operasyonu başlamıştır. Operasyon ile Hamas'ın yönetim kadrosu, askerî ve sağlık tesislerini yok etmek hedeflenmiştir. Bunlarla birlikte yerleşim bölgeleri de hedeflerin içerisinde olmuştur (Babahanoğlu, 2024). Bu güç mücadelesini sonuca ulaştırmak ve barışı sağlamak amacıyla İslam İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler (BM) Filistin Halkının Vazgeçilmez Haklarının Kullanılması Komitesi (United Nations (UN) Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People) gibi çeşitli uluslararası güçler oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler Gazze İhtilafına İlişkin Araştırma Misyonu da (United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict) bu amaçla oluşturulan organizasyonlardan biridir. Bu çalışmada “Birleşmiş Milletler tarafından kurulan Gazze İhtilafına İlişkin Araştırma Misyonunun 2008-2009 yıllarında İsrail ve Filistin arasında yaşanan Gazze çatışması sonrasındaki faaliyetleri ve olaya etkisi nasıl olmuştur?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu soru doğrultusunda abluka ve çatışmalarda yaralanan ve hayatını kaybeden sivillere, hasarlanan sivil binalara ve unsurlara karşı Birleşmiş Milletler' in tepkisini, maddi ve manevi zararları karşılamak amacıyla sürecin hukuki boyutlarını incelemesini ve incelemeler doğrultusunda nasıl sonuçlandırma yapıldığının değerlendirmesini yapabilmek hedeflenmektedir.

Bu çalışma, 2008-2009 Gazze Çatışması'nı Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun bulguları çerçevesinde ele almakta ve literatüre uluslararası hukuk, insan hakları ve çatışma çözümü alanlarında özgün katkılar sunmaktadır. İsrail ve Filistin çatışmaları üzerine çok sayıda araştırma bulunmasına karşın, bu makale BM raporunu merkezine alarak sürece dair hukuki, etik ve kurumsal değerlendirmeleri derinlemesine analiz etmektedir. Ayrıca komisyonun temel ilkeler olarak belirttiği orantılılık, ayırım ve sivillerin korunması gibi normların çatışma koşullarında ne ölçüde ihlal edildiğini ortaya koyarak, uluslararası insancıl hukuk alanında önemli bir tartışma zemini sunmaktadır.

Makalenin diğer önemli katkısı ise, BM Komisyonu'nun başkanı Richard Goldstone'un yıllar sonra kamuoyuna açıkladığı görüş değişikliğini değerlendirerek, uluslararası soruşturma mekanizmalarının tarafsızlığı, bilgiye erişim ve siyasi etkiler karşısındaki kırılganlıklarına yönelik eleştirel bir bakış sunmasıdır. Uluslararası kurumların meşruiyeti ve güvenilirliği bağlamında da değerlendirme yapılarak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmaktadır. Medyanın

rolü, insani yardımın engellenmesi, psikolojik travmalar ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları gibi konulara da yer veren çalışma, disiplinler arası bir perspektifle hazırlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ve bu yönteme bağlı doküman analizi üzerinden hem içerdiği kaynak çeşitliliği hem de metodolojik tutarlılığı ile akademik literatüre uluslararası hukuk, çatışma çözümü, insan hakları ve medya çalışmaları alanlarında katkı sunulmaya çalışılmıştır. Toplanan veriler doğrultusunda İsrail-Filistin arasında 2008-2009 yıllarında yaşanan çatışma, BM Komisyonu raporu kapsamında ele alınıp dört bölümde incelenmiştir. İlk bölümde İsrail-Filistin çatışmasının tarihsel süreci, ikinci bölümde Dökme Kurşun Operasyonu süreci, üçüncü bölümde Birleşmiş Milletlerin tutumları ve son bölümde ise İsrail'in olaya ve rapora karşı savunmaları irdelenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Devlet, uluslararası hukuk ve güvenlik kavramları, özellikle Ortadoğu gibi çatışmaların yoğun yaşandığı bölgelerde uluslararası sistemde belirleyici öneme sahiptir. Bu kavramların nasıl tanımlandığı ve uygulandığı, devletlerin dış politikalarını ve çatışmalara yaklaşımlarını doğrudan etkiler. Bu nedenle üç kavramın tarihsel ve teorik temellerini bilmek, çatışmaların nedenleri ve çözümlerinin analizi için önemlidir.

Uluslararası ilişkileri birey düzeyinde yorumlayan düşünürler savaşların kaynağını insan doğasındaki kusurlarda görürken, devlet düzeyinde analiz yapanlar devletin yapısında görür (Baylis, 2008). Realist teori, devletleri çıkarlarını maksimize etmeye çalışan rasyonel aktörler olarak tanımlar. Bu anlayışa göre çıkarlar güçle bağlantılıdır; dolayısıyla devletler güvenliklerini sağlayarak çıkarlarını gerçekleştirmek için güçlerini artırmaya yönelirler.

Neorealist düşünür Kenneth Waltz, uluslararası sistemin anarşik yapısı nedeniyle devletlerin sürekli tehdit altında olduğunu ve bu nedenle hayatta kalmaya odaklandığını savunur (Burchill, 2012). Morgenthau, Hobbes ve Carr gibi düşünürler de uluslararası sistemde kalıcı bir barışın mümkün olmadığını, ancak dengenin korunabileceğini belirtirler. Bu bağlamda güvenlik, hem devletin içyapısıyla hem de sistemdeki konumuyla ilişkilidir. Güvenlik kavramı zamanla sadece askerî tehditlerle sınırlı olmaktan çıkmış; ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Baylis, 2008). Bu dönüşüm, hukuk anlayışını da etkilemiş; hukuk artık sabit kurallar bütünü değil, sosyal bağlamda değişen ve güvenliği şekillendiren bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Cardozo'ya göre hukuk, sürekli bir sınama ve yeniden yorumlama sürecidir (Shaffer, 2018).

Birleşmiş Milletler'in kurulması ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi yapılar, uluslararası hukukun gelişiminde ve insan haklarının korunmasında önemli rol oynamıştır. Ancak bazı devletlerin güvenlik politikaları bu evrensel yapılarla çelişebilmektedir. Bu noktada İsrail'in güvenlik politikası örnek olarak ele alınabilir. İsrail Ulusal Güvenlik Bakanlığı'nın 2023 tarihli vizyon belgesine göre, güvenlik yalnızca İsrail vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, güvenliğini yalnızca ulusal sınırlar içinde tanımladığı ve diğer toplumları dışladığı için, evrensel güvenlik anlayışıyla örtüşmemektedir (İsrail Ulusal Güvenlik Bakanlığı, 2023). İsrail'in bu dar güvenlik politikası, 2008–2009 Gazze saldırılarında belirgin biçimde görülmüştür. Bu dönemde İsrail'in askeri operasyonları, uluslararası hukuka aykırı bir şekilde sivilleri hedef almış; BM başta olmak üzere çok sayıda kurum tarafından kınanmıştır. Bu durum, güvenlik anlayışı ile insan hakları hukuku arasındaki çelişkiyi açık biçimde ortaya koymuştur.

3. Gazze Çatışmasının Tarihsel Arka Planı

İsrail-Filistin çatışmasının kökeni binlerce yıl öncesine uzanır. Filistin ismi ilk kez M.Ö. 12. yüzyılda Mısır Firavunu III. Ramses'in Medinet Habu Kitabesi'nde "Pelestler" olarak geçmiştir. İsrailoğulları bu topraklara sonradan yerleşmiş ve burayı Tanrı tarafından vaat edilen topraklar olarak kabul etmişlerdir. Bu tarihsel farklılık, her iki halkın da bölge üzerinde hak iddia etmesinin temelini oluşturur (Memiş, 2011).

Modern anlamda çatışma, Yahudi ve Filistin milliyetçiliğinin yükselmesiyle derinleşmiştir. Yahudiler bölgeyi kutsal kabul ederken, Filistinliler yaşadıkları toprakları korumak istemiştir (Aziz, 2007). Osmanlı döneminde nüfus dengeliyken, 18. yüzyıldan itibaren Yahudi göçleri artmış; Kudüs'te Yahudi nüfusu üçte bire ulaşmıştır (Moore, 2014; McCarthy, 1990). 19. yüzyılda Avrupa'daki Yahudi karşıtlığı Siyonizm hareketini doğurmuş, Theodor Herzl'in fikirleriyle bağımsız bir Yahudi devleti fikri uluslararası alanda yayılmıştır (Kemiksiz, 2018).

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın yıkılmasıyla Filistin, İngiliz mandasına girmiştir. İngiltere aynı anda Araplara ve Yahudilere farklı vaatlerde bulunmuş, bu da güven krizine yol açmıştır (Yüksel, 2016; Shlaim, 2005). Nazi Almanyası'nın yükselişiyle Yahudi göçü artmış, Araplar bunu tehdit olarak görmüştür. 1937'de önerilen iki devletli plan Araplarca reddedilmiş, 1939'da ise Yahudi göçü sınırlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Yahudi göçü yeniden artınca, İngiltere sorunu 1947'de BM'ye devretmiştir. BM, bölgeyi Arap ve Yahudi devletleri olarak bölmeyi teklif etmiştir. Yahudiler planı kabul edip İsrail devletini kurmuş, Araplar reddederek savaş başlatmıştır. 1948 Savaşı sonucunda 750.000 Filistinli

mülteci olmuştur (Kemiksiz, 2018). Bu olaya Filistinliler “Nekbe” (Felaket) adını vermiştir. Savaş sonunda Batı Şeria Ürdün’e, Gazze ise Mısır’a bağlanmıştır.

Bu süreçte Müslüman Kardeşler Teşkilatı iki ayrı idari alanda farklı etkiler göstermeye başlamıştır (Çinkara, 2024). 1950’lerde Mısır’daki baskılar sonucu Gazze’deki üyeler bölgeyi terk etmiş veya tutuklanmıştır. 1949’da Gazze’de kurulan Tevhid Cemiyeti, İslami faaliyetler yürütmüştür (Filiu, 2012). 1956 Savaş sonrası Ahmed Yasin gibi isimler radikalleşmiş ve toplumla camiler aracılığıyla güçlü ilişkiler kurmuştur. 1960’larda Müslüman Kardeşler’den silahlı mücadele talep edilmiş ancak reddedilmiştir. Buna rağmen birçok üye Fetih hareketine katılmış, ancak örgüt 1964’te kurulan FKÖ’ye dâhil olmamıştır (Çinkara, 2024).

1967 Arap-İsrail Savaşı, İsrail’in Batı Şeria, Gazze, Sina ve Golan Tepeleri’ni işgaliyle bölgede radikal bir kırılma yaratmıştır. Bu dönemde Arap milliyetçiliği zayıflarken, Müslüman Kardeşler özeleştirici sürecine girmiş, Körfez ülkelerinin desteğiyle yeniden güç kazanmıştır (Abu-Amr, 1994). 1978’de Şeyh Ahmed Yasin’in kurduğu Mujamma el-İslami, Gazze’de sosyal ve dini hizmetler sunmuş, İsrail tarafından da tanınmıştır. İsrail, FKÖ’ye karşı denge sağlamak amacıyla bu yapıya destek vermiştir (Çinkara, 2024). Ancak bu destek radikal İslami Cihad gibi yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, Müslüman Kardeşler pasif kalmakla eleştirilmiştir (Roy, 2014). 1980’lerde İslami hareketler güç kazanmış, Ahmed Yasin öne çıkmıştır. 1987’de Birinci İntifada sırasında Hamas kurulmuş, 1988’de yayımlanan Hamas Misakı ile ideolojik çizgisi açıklanmıştır (Çinkara, 2024). Hamas, FKÖ’ye karşı dini temelli bir alternatif sunmuş, 1992’de El-Kassam Tugayları’nı kurarak silahlı mücadeleye yönelmiştir.

1993 Oslo Anlaşması’yla FKÖ İsrail’i tanıırken Hamas bu süreci reddetmiş, halk desteği kazanmıştır (Alhalayqa, 2018). 2000’deki İkinci İntifada ile çatışmalar şiddetlenmiş, Hamas intihar saldırılarıyla öne çıkmıştır. 2004’te Ahmed Yasin’in öldürülmesi, 2006’da seçim zaferi ve 2007’de başlayan Gazze ablukası, Hamas’ın yükselişiyle birlikte bölgedeki krizi derinleştirmiştir (Bozarslan, 2021). 2004’te Hamas’ın kurucusu Ahmed Yasin’in öldürülmesi ve Yaser Arafat’ın vefatı sonrası yeni liderler öne çıkmıştır. 2006’daki seçimlerde Hamas, büyük bir zafer kazanmış; ancak uluslararası toplum Hamas’ı tanımayı reddetmiş ve mali yardımları kesmiştir. Bu süreç sonunda 2007’de Gazze’ye abluka başlamış, Filistin ciddi bir insani krizle karşı karşıya kalmıştır (Bozarslan, 2021).

Tarihsel olarak şekillenen bu süreç, günümüzde de etkisini sürdüren İsrail-Filistin meselesinin

zeminini oluşturmuştur. Modern tarih içinde göç, manda yönetimi, uluslararası hukuk, etnik kimlik ve devletleşme gibi konular üzerinden şekillenen bu mesele, aynı zamanda Orta Doğu’da jeopolitik dengeleri belirleyen bir unsur olmaya devam etmektedir.

3. 1. Dökme Kurşun Operasyonu

Yahudilerle Filistinliler arasındaki çatışma, Yahudi göçleriyle başlamış, İsrail’in 1948’deki kuruluşuyla daha da derinleşmiştir. Bu çatışmalardan biri, 27 Aralık 2008’de İsrail’in Gazze’ye başlattığı Dökme Kurşun Operasyonudur. Hava saldırıları Hamas’ın yönetim kadrosunu, askerî ve sağlık tesislerini hedef almış, yerleşim yerlerine de saldırılar düzenlenmiştir (Babahanoğlu, 2024). Hamas, seçim sonrası Gazze ve Batı Şeria’da hükümet kurmuş, ancak İsrail ve Batı dünyası bu yönetimi tanımamıştır. İsrail, Gazze’ye gıda, ilaç ve insani yardımların girişini engelleyerek baskı kurmuştur. Mahmud Abbas, hükümeti feshederek yalnızca El-Fetih’ten oluşan yeni bir yapı kurmuş; bu adımın ardından Gazze’nin kontrolü tamamen Hamas’a geçmiştir. 19 Eylül 2007’de İsrail, Gazze’yi “düşman bölge” ilan etmiştir. Taraflar, 19 Haziran 2008’de kısa süreli bir ateşkes yapmış; İsrail saldırıları durdurmayı, Hamas ise roket atışlarını sonlandırmayı taahhüt etmiştir (Topal, 2012). Ancak 4 Kasım’da İsrail, Hamas’a bağlı altı kişiyi öldürmüş, Hamas da roket saldırılarına başlamıştır. İsrail 190 roketle karşılık vermiştir (Cordesman, 2009). Yardımların hâlâ engellenmesi Hamas’ın ateşkese güvenini zedelemiş; 18 Aralık’ta Hamas, ateşkesin sona erdiğini ilan etmiştir. 21 Aralık’ta İsrail operasyona hazırlanmış, uluslararası tepkileri azaltmak için İsrail Dışişleri Bakanlığına uluslararası bir halk kampanyası kurma görevi vermiştir. 24 Aralık 2008 tarihinde İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, orduyu hazırlamaya başlamış ve 25 Aralık’ta İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni, Mısır Başkanı Hüsnü Mübarek’in ateşkes çağrısını reddetmiştir (Balcı, 2011).

İsrail, 27 Aralık 2008’de başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu kapsamında Gazze’ye ilk gün 150 hedefe 170 hava saldırısı düzenlemiş; bu saldırılarda 229 Filistinli hayatını kaybetmiş, 700’e yakın kişi yaralanmıştır. İlk hafta sonunda can kaybı 430’a, yaralı sayısı 2200’e ulaşmıştır. Aynı süreçte Gazze’den İsrail’e 317 roket ve 82 havan topu atılmış; bu saldırılarda 4 İsrailli yaşamını yitirmiştir (Balcı, 2011). İsrail, Gazze’den yapılan saldırıları gerekçe göstererek 3 Ocak 2009’da bölgeyi denizden ablukaya almış, aynı gün zırhlı kuvvetlerle kara harekâtı başlatmıştır. Operasyonun bu aşamasında 640 hedef imha edilmiş, 980 Filistinli öldürülmüş, 900 hava saldırısı düzenlenmiş ve 1100–2200 arası kişi yaralanmıştır. Filistin tarafından 232 roket ve 80 havan topu atılmış, 165 İsrailli yaralanmış; İsrail ordusundan 330 asker yaralanmış, 10 asker ölmüştür (Esposito, 2008).

8 Ocak 2009'da, BM Güvenlik Konseyi 1860 sayılı kararla derhâl ateşkes çağrısı yapmış, ancak İsrail kara, hava ve denizden saldırılarını sürdürmüştür (Topal, 2008). 18 Ocak'ta İsrail, Mısır'ın önerisiyle tek taraflı ateşkes ilan etmiş, 21 Ocak'ta Gazze'den çekilmiştir (Cordesman, 2009). İsrail'in, Gazze'ye karşı 27 Aralık 2008'de başlatıp 18 Ocak 2009'da sonlandırdığı Dökme Kurşun Operasyonu toplamda 22 gün sürmüştür. Uluslararası Af Örgütü'ne göre operasyonda 300'ü çocuk olmak üzere 1400'den fazla Filistinli hayatını kaybetmiştir. İsrail'de ise 3'ü sivil vatandaş, 6'sı güvenlik gücü 9 kişi Filistin roketleri sebebiyle, 4 asker de dost ateşi sebebiyle toplam 13 kişi hayatını kaybetmiştir (Territories, 2009). Operasyon çok sayıda insan kaybı ve yıkıma sebep olmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2870'i ağır hasarlı 3540 ev, 268 fabrika ve çok sayıda okul, araç, su kuyusu, altyapı ve tarım arazisinin harap olduğunu belirlemiştir. 11 fabrikanın, 8 deponun ve 170 evin bulunduğu 189 bina da tamamen yıkılmıştır. Yıkımı belgelenen binalar Gazze'de yıkılan evlerin yüzde beşini oluşturmaktadır (Watch, 2010).

4. Birleşmiş Milletler Araştırma Komisyonu ve Goldstone Raporu

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 12 Ocak 2009'da, Gazze'deki insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerini araştırmak amacıyla Gazze İhtilafına İlişkin Araştırma Misyonu'nu kurmuştur. Heyet, 3 Nisan 2009'da BM Başkanı Martin Ihoeghian Uhomoibhi'nin duyurusuyla ilan edilmiştir. Komisyon; Başkan Richard Goldstone, hukukçu Christine Chinkin, insan hakları savunucusu Hina Jilani ve askeri uzman Desmond Travers'dan oluşmuştur (Topal, 2008). Heyet, olaylara ilişkin tanıklar, mağdurlar, medya, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kurumlarla irtibat kurarak uydu görüntüleri, fotoğraflar ve videolar dahil çok sayıda belgeyi incelemiştir (Council, 2009). Kamuya açık duruşmalarla, şüpheli durumlar ayrıntılı biçimde ele alınmış ve şeffaflık sağlanmıştır.

Araştırma komisyonu, Gazze'ye 1 Haziran 2009- 5 Haziran 2009 tarihleri arasında 4 gün süren ilk ziyaretini; 26 Haziran 2009-1 Temmuz 2009 tarihleri arasında da ikinci ziyaretini gerçekleştirerek olay yerlerini incelemiştir. Bu tarihler içerisinde savaşta mağdur ve tanık olan hem Filistinli hem de Filistin'e gönüllü yardım faaliyetinde bulunan kişileri ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Tüm geziler, Gazze ve Cenevre'de düzenlenen duruşmalar ile soruşturmaların daha nicel hale getirilerek akıllarda herhangi soru işareti bırakılmaması hedeflenmiştir. Gazze ve Cenevre şehirlerinde halka açık iki duruşma gerçekleştirilerek olayla ilgili 40 mağdur, tanık ve uzman kişinin görüşleri ve beyanları dinlenmiştir. Araştırma Misyonu, duruşmaları halka açık bir şekilde gerçekleştirirken, olaylarla alakalı uzmanlığı olan

kişilerin beyanlarını duyurmaktır. İlk duruşmalar, 28-29 Haziran 2009 Pazar günü ve Pazartesi günü Gazze’de, Gazzeli mağdurlar ve uzmanlar eşliğinde başlamış ve iki gün devam etmiştir. Cenevre’deki duruşmalar ise, Batı Şeria ve İsrail’de bulunan mağdurlar, askerî uzmanlar ve hukuk uzmanları eşliğinde 6-7 Temmuz 2009 Pazartesi ve Salı günleri gerçekleşmiştir. Komisyon heyeti, 1-4 Temmuz tarihlerinde de Batı Şeria ve İsrail’deki kuruluşların beyanlarını dinlemek ve araştırmak amacıyla Ürdün’e gitmiştir. Komisyon tarafından gerçekleştirilen oturumların hepsi, Birleşmiş Milletler’ in resmi internet sayfasında yayınlanarak kamuoyuna sunulmuştur (Council, 2009).

Oturumlar kayıt altına alınarak BM’nin resmi web sitesinde yayımlanmıştır. Katılımcılara psikolojik destek sağlanmış, gönüllü refakatçiye izin verilmiş ve tüm süreç şeffaflıkla yürütülmüştür. Soruların sadece komisyonun üyelerince sorulabilmesi kuralı getirilmiş, baskı kurulmamış ve tüm oturumların kayıt altına alınarak medya kanallarında yayınlanacağı bilgisi de verilmiştir. Konuşmalar İngilizce ve Arapça olarak tercüme yapılmış, tutanaklar eş zamanlı olarak İngilizce, İbranice ve Arapça’ ya çevrilerek hem yazılı medya hem de elektronik medya kullanımına sunulmuştur. Komisyonun nihai raporu, Eylül 2009’da İnsan Hakları Konseyi’ne sunulmuştur (Council, 2009).

4.1. BM Komisyonu Rapor Sonuçlandırması

Birleşmiş Milletler Gazze Araştırma Komisyonu, 2008–2009 Gazze Savaşı’nda hem İsrail’in hem de Filistin’in uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri olan ayırım ve orantılılık ilkelerini ihlal ettiğini rapor etmiştir. Bu ihlallerin savaş suçu niteliği taşıyabileceği vurgulanmış ve taraflara altı ay içinde bağımsız soruşturma başlatmaları çağrısı yapılmıştır. Soruşturmanın yetersizliği hâlinde dosyanın Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne taşınabileceği belirtilmiştir (Pomeranz, 2010).

Rapor sonuçlandırmasında suçlu bulunanların ve devlet yöneticilerin, Birleşmiş Milletlere taraf ülkeler tarafından tutuklanma ve yargılanma hakları vardır. Bu sebeple operasyon döneminde yönetimde bulunan Tzipi Livni ve İsrail yöneticileri, Araştırma Misyonunun hazırladığı raporun yayınlanmasından sonra İngiltere’de Yahudi Milli Fonu kuruluşunun toplantısına katılmak ve Güney Afrika’da Yahudi Temsilciler Kurulu’nun konuğu olarak Cape Town ve Johannesburg’daki toplantılara tutuklanma korkusuyla gitmemişlerdir. İngiltere Mahkemesi’nin, Tzipi Livni hakkında Aralık 2009’da tutuklama kararıyla geziden vazgeçilmiştir. İki yıl sonra Güney Afrika’ya düzenleyeceği gezi ise Güney Afrika’nın, Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne, Güney Afrika Basın Birliğine bağlı ve Roma Antlaşması’na

taraf olması sebebiyle Güney Afrikalı avukatlar tarafından suç duyurusunda bulunmasıyla iptal olmuştur (Journal, 2011). İngiltere ve Güney Afrika yargılama yetkilerini 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin 146. Maddesinden almaktadır.

4.2. BM Heyetinin İsrail Saldırılarını Değerlendirmesi

Komisyon, İsrail'in hedeflediği yerlerin Filistinlilerin askerî bölgeleri olmadığını ve İsrail'in soruşturmalarının uluslararası standartlara uymadığını belirtmiştir. Bunun operasyon öncesinde İsrail'in Gazze'ye kasti uyguladığı toplu cezalandırma anlamındaki ablukada da açıkça görüldüğü açıklanmıştır. Operasyonlar başladığında Gazze'nin kapatma rejimi altında olduğu ve neredeyse üç yıldır insanların, malzemelerin ve hizmetlerin dolaşımının kısıtlı olduğu açıklanmıştır. Malzemelerin içerisinde gıda, tıbbi malzemeler, elektrik, yakıt ve inşaat malzemeleri gibi yaşamın devamlılığı için gerekli malzemeler bulunmaktadır. Rapora göre; İsrail, operasyonu başlatmadan önceki ablukasıyla Gazze'nin ekonomisini tüketmiş, sağlık sektörünü kuşatmış; halk yaşamını sürdürmek için yardıma bağımlı hale getirilmiştir. Gazze halkı psikolojik çöküntüde bırakılarak yoksulluk, güvensizlik, şiddet ve aşırı kalabalık bölgede zorunlu hapse mahkûm edilmiştir. İsrail, BM raporunda bulunan açıklamalara karşılık ablukayı güvenlik gerekçesiyle uyguladığını, ablukaya Hamas'ın seçim kazanmasının sebep olduğunu ve bununla Hamas'ı zayıflatmayı hedeflediğini iddia etmiştir.

Komisyon, İsrail'in Gazze'yi tecridinin bir politikaya dayandığını iddia etmiştir. Bu politikayla kapatmalar, hareket kısıtlamaları ve ablukayla Batı Şeria üzerinde İsrail'in kontrolünün arttığı ve Doğu Kudüs dâhil olmak üzere Gazze ordusuyla yaklaşıldığı komisyonca öngörülmüştür. Hamas'a desteklediği gerekçesiyle Gazzelilerin İsrail tarafından cezalandırılması, Filistinlilerin seçimlerini engelleyerek kontrol altına alması ve siyasi temsilcilerinin tutuklanması; İsrail'in politika ve eylemleriyle Gazze ve Batı Şeria arasındaki siyasi ve ekonomik entegrasyon İsraililer, sivil insan kayıplarını ve bina hasarlarını örnek göstererek Dökme Kurşun Operasyonu'nun önceki operasyonlardan niteliksel olarak farklı olduğunu vurgulamışlardır. Heyet, Haziran 2009'da Gazze'ye gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde, operasyondan beş ay geçmesine rağmen yıkıcı etkisini; evlerin, kamu binalarının, okulların ve hastanelerin uğradığı yıkımın görülür halde olduğunu ve çocuklar ile yaşlıların da bulunduğu ailelerin hala bu yıkıntılarda yaşamaya çalışmasının tartışmasız olarak görüldüğünü açıklamıştır. Gazze halkı ile yapılan görüşmelerde travmalar, geleceğe yönelik belirsizlikten kaynaklı stres, yeni saldırı korkusu ve yaşamın zorluğu kaynaklı uzun vadeli etkilerin devam edeceği raporlarda belirtilmiştir (Council, 2009).

İsrail, Gazze'ye yönelik operasyonlarını meşru müdafaa kapsamında ve ayrıntılı şekilde planladığını savunsa da BM Komisyonu, İsrail'in hedefinin en azından kısmen Gazze halkı olduğunu tespit etmiştir (Council, 2009). Komisyon, asker ve subaylarla yapılan görüşmeler ile sahadaki bulgulara dayanarak operasyonların Hamas'a destek veren Gazze halkını cezalandırma ve bu desteği zorla değiştirme politikasının parçası olduğu sonucuna varmıştır. Heyet, her sivil ölümün savaş hukuku ihlali olmadığını kabul etmekle birlikte, bu olayda orantılılık ilkesinin uygulanmasında ciddi sorunlar olduğunu belirtmiştir. Bu sorunun, İsrail'in kasıtlı biçimde askeri değil sivil altyapıyı hedef alması ve sivillerle savaşçılar arasında ayırım yapmamasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Ayrıca gıda tesisleri, su sistemleri, beton fabrikaları ve konutların yıkılması da sivilleri hedef alan bu sistematik politikanın kanıtı olarak sunulmuştur (Council, 2009).

Birleşmiş Milletler Heyeti, Gazze'de yalnızca günlük ve ekonomik yaşamın değil, Filistin halkının onurunun da saldırı altında yok edilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Bu yok ediş, sadece sivillerin canlı kalkan olarak kullanılması ve hukuka aykırı tutuklamalarla değil, işgal sırasında evlerin yıkılması ve halkın aşağılayıcı şekilde muamele görmesiyle gerçekleşmiştir. Buna kanıt olarak da duvarlardaki grafitiler, müstehcen ifadeler ve ırkçı sloganlar ile Filistinlilerin aşağılanarak insanlıktan çıkarılmaya çalışılması gösterilmiştir. İsrail ise operasyonun tüm aşamalarının hukuka uygun, dikkatli ve hatasız biçimde yürütüldüğünü savunmuştur (Council, 2009). Buna karşın BM Komisyonu, Aralık 2008-Ocak 2009'daki saldırılarda kasıtlı orantısız güç kullanıldığını ve operasyonun sivil halkı cezalandırmayı, aşağılamayı ve ekonomik bağımsızlıklarını yok etmeyi amaçladığını vurgulamıştır. Aynı zamanda uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler'in ruhuyla da bağdaşmadığına inanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı İsrail'in kınanması ve cezalandırılması gerekmektedir. Heyet, ihlalleri sistematik ve kasıtlı yapanların, operasyonları düzenleyenlerin, planlayanların, emredenlerin ve denetleyenlerin sorumlu olduğunu ve bu konuda şüphelerinin olmadığını belirtmiştir (Council, 2009).

Komisyon heyeti, Filistin halkının zorluklar karşısındaki onurlu duruşundan etkilendiğini; UNRWA Operasyon Direktörü John Ging'in de Gazzeli bir öğretmenin hemen eğitim çalışmalarına başlamasından ve "Bu bir değerler savaşıdır ve bunu kaybetmeyeceğiz." sözünden etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının, mağdurlara destek sunma ve ihlalleri duyurma konusundaki katkılarını vurgulamış; tüm ulusların STK çalışanlarının, doktorların, ambulansların, gazetecilerin ve insan hakları gözlemcilerinin de yardım edebilmek için hayatlarını riske attıkları ve Gazze'deki olayları rapor ettikleri için

şükran duyduklarını söylemiştir (Council, 2009).

İsrail’de Gazze operasyonu kamuoyunun çoğunluğu tarafından desteklenmiş olsa da, muhalif kesimler protestolar düzenlemiştir. Komisyon, İsrail’in bu protestoları bastırması, sivil toplumun eylemlerini ve Gazze’ye erişimi engellemesini eleştirmiştir. Medya ve gözlemcilerin girişini sınırlamak, bilgiyi kontrol etme çabası olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın, insan haklarını savunan ve eleştirilerini sürdüren İsrailli STK’lar heyet tarafından takdir edilmiştir (Council, 2009). STK’ların bu çalışmalarıyla İsrail ve uluslararası kamuoyuna bağımsız bilgi aktarımı değil, İsrail toplumu içerisinde de gerçeklere dayalı bir tartışma yapılabileceği iddia edilmiştir (Council, 2009).

4.3. BM Heyetinin Filistin Saldırılarını Değerlendirmesi

Filistin’in İsrail’in güneyine roket ve havan toplarının atılması komisyonca ayrıntılı olarak incelenmiştir. İsrail resmî kaynaklarına göre 27 Aralık 2008-18 Ocak 2009 tarihlerinde Filistinli gruplar tarafından 570 roket ve 205 havan topu saldırısı gerçekleşmiştir (TOPAL, 2008). Bu saldırılarda üç İsrailli sivil ve bir İsrailli asker hayatını kaybetmiştir. Komisyona göre can kaybının az olmasının nedeni şans ve halkın tahkim edilmesi, İsrail’in önlemler olarak barınaklar inşa etmesi ve çatışma sürecinde okulların kapatılmasıdır (Council, 2009).

Komisyon, İsrail’in Yahudi vatandaşlarına sağladığı korumayı, kendi vatandaşı olan Filistinlilere sağlamamasını eleştirmiştir. Roket tehdidi altındaki Filistinli köylerde yeterli önlem alınmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Gazze’den İsrail’e atılan roketlerde Filistinli silahlı grupların sivillerle askerî hedefler arasında ayrım yapılmadığı komisyonca tespit edilmiştir (Council, 2009). Saldırılarından sonra halkta korku ve ciddi fiziki ve psikolojik travmalara sebep olduğu belirtilmiştir. Sivillere ait mülklerin zarar görmesi de İsraillilerin hayatını olumsuz etkilemiştir (Topal, 2008).

Komisyon, Filistinli silahlı grupların siviller ve askerî hedefler arasında ayrım yapmayarak temel ayrım ilkesini ihlal ettiğini ve sivillere yönelik roketlerin de savaş suçunu oluşturduğunu belirtmiştir. Komisyon, Filistinli silahlı grupların, çatışmalarda sivillere zarar verme riskini en aza indirmek için dikkat etme hususunda uluslararası insancıl hukuktan kaynaklanan yükümlülöklere uymalarını da incelemiştir. İncelemelerde Filistinli silahlı grupların, sivilleri saldırı bölgelerine yönlendirdikleri ya da sivilleri saldırı bölgelerinde kalmaya zorladıklarına dair kanıt bulunamamıştır. Bununla beraber Filistinli silahlı grupların sivil kıyafetlerle saldırdıklarına dair bulguya da rastlanmamıştır. İsrail’in camiye saldırdığı

olayda da caminin askerî amaçlarla ya da askerî faaliyetleri korumak amacıyla kullanıldığına dair belirti olmadığı tespit edilmiştir (Council, 2009).

4.4. BM Heyetinin Sivillere İlişkin Değerlendirmesi

Komisyon heyeti, İsrail'in sivillere, okullara, ibadethanelere ve sivil binalara yönelik kasıtlı saldırılarla uluslararası insancıl hukukun temel ayrım ilkesini ihlal ettiğini belirtmiştir. Bu saldırılar, 12 Ağustos 1949 tarihli Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 27. maddesinin, 8 Haziran 1977 tarihli Ek Protokol I'in 51 ile 75. maddelerinin ve Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6-7. maddelerinde bulunan teamül hukukunu ihlal etmiştir. Heyet, İsrail'in bazı saldırılarla siviller arasında terör yaymayı hedeflediğini saptamıştır. İsrail, Ek Protokol I'in 10. Maddesindeki uluslararası teamül hukukunun gerektirdiği üzere, yardım kuruluşlarının yaralılara ulaşmasına müsaade etmemekle kalmayıp erişimini engellemiştir. En az 35 sivilin öldüğü saldırıda, Ek Protokol I madde 57'deki uluslararası teamül hukuku ile Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi –ICCPR- madde 6' ya göre sivillerin yaşam hakkını ihlal ettiği; saldırı öncesinde askerî avantajdan daha çok sivil kaybı yaşanacağı belliyken saldırdığı tespit edilmiştir. Orantılılık ilkesine uyulmayan diğer saldırı da operasyonun başladığı ilk dakikalarda kasıtlı olarak karakollara saldırılmasıdır. Bu olayda da polislerin öldürülmesinden beklenen askerî avantaj ile sivillerin kaybı arasındaki orantılılık ilkesine uyulmadığı tespit edilmiştir. Komisyon, bu saldırıda da sivillerin ve silahlı grupların üyesi olmayan polislerin yaşam hakkının Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi – ICCPR- madde 6' ya göre ihlal edildiğini tespit etmiştir (Council, 2009).

BM Heyeti, Filistinli sivillerin İsrail tarafından bubi tuzaklı ya da düşman savaşçıları barındırabilecek binalara girmek için kalkan olarak kullanıldığını soruşturmalarla tespit etmiştir. İsrail tarafından Batı Şeria'da da "Komşu Prosedürü" olarak adlandırılan uygulama, Gazze'de "Johnnie Prosedürü" olarak adlandırılmıştır. 16 Aralık 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinde korunan yaşam hakkı ve 7. maddesinde bulunan zalimce ve insanlık dışı muamele yasağının ihlal edildiği tespit edilmiştir. Canlı kalkan olarak kullanım, uluslararası insancıl hukuk tarafından da yasaklanmıştır. Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 31. maddesine göre de korunan kişilere karşı manevi ya da fiziksel zorlama yasaklanmıştır ancak İsrail tarafından, Gazze'deki tünellere dair bilgi almak maksadıyla Filistinli sivillerin ya da savaşçıların öldürülmesi ya da işkenceyle sorgulanması tespit edilen başka ihlaldir (Council, 2009).

İsrail silahlı kuvvetlerinin, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi kapsamında korunan sivillerden oluşan grupları tutukladığı tespit edilmiştir. Bu sivillerin yasa dışı savaşçılar olarak gösterilip güvenlik sebebiyle alıkonulmasının haklı gösterilemeyeceği de belirtilmiştir. Gazze’de ve İsrail’de gözaltındaki kişilerin, şiddetli dayak, aşağılayıcı ve onur zedeleyici muameleler ile kötü koşullarda alıkonuldukları iddiası hem Cenevre Sözleşmesi’nin 27. maddesine hem de Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin işkence ve gözaltındaki kişilere dair 7. ve 10. Maddeleri ile adil yargılanma güvencesine dair 14. maddesinin ihlal edildiğini göstermektedir. Bu maddelere dayanarak gözaltına alınan kişilere insanca muamele edilmediği düşünülmektedir. Ek Protokol I’nin 7. maddesinde, kadınlara özel saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir ancak göz altılarda ve saldırılarda bunun da ihlal edildiği tespit edilmiştir. Lahey Yönetmeliği’nin 50. maddesi ve Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 33. maddesinin de ihlal edildiği, gözaltına alınan büyük grupları uzun süre tutarak toplu cezalandırma yapıldığı düşünülmüştür. Bu cezalandırma Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 33. Maddesinde yasaklanan yıldırma ve terör tedbirleri manasına gelmektedir. Ayrıca İsrail silahlı kuvvetlerinin, Filistin Yasama Konseyi binasını ve Gazze’de bulunan ana hapishaneyi hedef alması da uluslararası insancıl hukukun saldırılarda kesinlikle askerî hedeflerde sınırlı kalınması yönündeki kuralını ihlal ederek sivil nesnelere kasıtlı saldırması da tespit edilmiştir. Birinci Ek Protokol’ün 54. maddesinde geçen örf ve adet hukukunun da ihlal edilerek, sivil nüfusun mahrum bırakılması amacıyla gıda üretim tesislerine, içme suyu tesislerine ve depolara İsrail tarafından saldırı düzenlediği belirtilmiştir (Council, 2009).

5. BM Raporuna Yönelik Tepkiler Ve Tartışmalar

5.1. Al- Samouni Ailesine Saldırı İddiası

İsrail savunma kuvvetleri, 4 Ocak 2009 sabahı Samouni bölgesine baskın düzenlemiş, Ateya Helmi al-Samouni’nin evine patlayıcı atılmıştır. Ateya Helmi al-Samouni, tehlikeli olmadıklarını belirtmek amacıyla İsrail kimliği ile evin sahibi olduğunu söylemiştir ancak askerler tarafından öldürülmüştür. Daha sonra 20 aile üyesinin bulunduğu odada ateş açılmış ve dört yaşındaki Ahmet al-Samouni ağır yaralanmıştır. Askerlerin evi ateşe vermesinden dolayı aile üyeleri dumandan boğulmaya başlamıştır. Askerlerin sabah 6.30’da evi ve bölgeyi terk etme emrini vermesiyle aile Ateya Helmi al-Samouni’nin cesedini bırakarak evden ayrılmak zorunda kalmıştır. Evden ayrıldıktan sonra da farklı İsrailli askerler tarafından durdurularak tamamen soyunmaları emredilmiştir. Faraj al-Samouni, ağır yaralı Ahmet al-

Samouni'nin ve diğer yaralıların Gazze'ye götürülmesini talep etmiş fakat askerlerin küfürlü dil kullanarak "Siz kötü Araplarsınız" ifadesini kullandığını iddia etmiştir (Assembly, 2009).

Wail Al-Samouni ise BM komisyonuna verdiği ifadede İsrail'e seslenerek yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürdüklerini ve öldürülen kişilerin daha önce İsrail'de çalışan işçiler olduğu için İsrailliler tarafından tanındıklarını iddia etmiştir. El Zeytun bölgesinin tarım arazisi alanından oluştuğunu, İslami Cihad ya da Kassam Tugayları ile bağlantıları olmadığını ve direniş için aletlerinin olmadığını belirtmiştir. İsrail'in, Samouni ailesine bir uyarı yapmadan ve uluslararası hukuka göre yasak silahları kullanıp küçük yaştaki kuzeninin de babasının gözleri önünde öldürüldüğünü beyan etmiştir. Filistin halkının meşru haklarının uygulanması için çağrıda bulunmuş ve Yahudilerin de herkese ödeme yaparak en azından maddi zararlarının karşılanmasını talep etmiştir. Hiç kimsenin Filistinlilere merhamet etmediğini, en azından tedavi için insanların götürülmesini istemiştir. Konuşmasını "Burası bizim topraklarımız, burası atalarımızın ülkesi... Başımıza ne gelirse gelsin bu toprakları terk etmeyeceğiz ve ne olursa olsun topraklarımızda öleceğiz. Biz bir şey yapamıyorsak çocuklarımız bir şeyler yapacaklardır ama bu toprakları koruyacağız..." sözleriyle sonlandırmıştır (Conflict, 2009).

İsrail, Al -Samouni ailesine yapılan saldırıda komisyonun yeterli ve gerekli sorular sormadığını iddia etmiştir. Komisyon heyetinin, sadece Salah Al Samouni'nin ifadesine dayanarak karar verdiğini iddia etmiştir. Komisyon tarafından ölen kişilerin terörist olma durumunun sorulması gerekirken; askerlerin tarifinin istendiğini, üniforma ve ses teşhisi istendiğini, İsrail'in evin yakınındaki tarım arazilerini nasıl yok ettiğini ve tanığın Şifa Hastanesinde tedavi görüp görmediğine dair sorular sorulduğunu söyleyerek soruların konuyla alakasının olmadığını düşündükleri İsrail yetkilileri tarafından dile getirilmiştir. B'tselem STK'sına gelen bir kadının, İsrailli askerlerin Filistinlilere tıbbi yardım sağladığını söylediğini ancak heyetin bu iddianın üzerine gitmediğini; rahatlıkla erişilebilecek Filistin kaynaklarının ve Salah al Samouni'nin olayı aydınlatacak önemli ayrıntıları komisyondan sakladığını iddia etmiştir (Halevi, 2009).

5.2. İbrahim el-Makadma Camii'ne Saldırı İddiası

İsrail, sivilleri hedef aldığı iddialarını reddetmiş ve bu kapsamda bazı saldırılarla ilgili soruşturmalar başlatmıştır. Bunlardan biri, İbrahim El Makdama Camii'ne yapılan saldırıdır. İsrail Genelkurmay Başkanlığı'nın talimatıyla beş uzman soruşturması kapsamında olay incelenmiştir. Soruşturmada, İsrail'in iddiasına göre insansız hava aracından elde edilen

fotoğraflarına dayanılarak caminin hasar görmediği, İsrail Silahlı Kuvvetleri tarafından camiye bir saldırının yapılmadığı tespit edilmiştir. İsrail Silahlı Kuvvetleri sözcüsü, Genelkurmay Başkanı'nın, IDF soruşturmasından sonra çeşitli kuruluşlarca yayınlanan raporlardaki ek bulgulara dayanarak başka uzman tarafından incelenmesini emrettiğini ifade etmiştir. Tekrarlanan incelemede ise caminin yakınında bir saldırı yapıldığı tespit edilmiştir. Açıklamada, saldırının caminin dışındaki bir teröriste yönelik olduğu; şarapnel parçalarının da caminin içine girmesiyle kasıtsız olarak caminin içindekilerin yaralanmasına neden olduğu söylenmiştir. Genelkurmay Başkanı Avi Ashkenazi, saldırı emrini veren subayın görevden alınmasını ve disiplin soruşturması başlatılmasını istemiştir. İsrail Silahlı Kuvvetleri, saldırıdaki başarısızlığa rağmen bunun uluslararası hukuka aykırı olmasının tespit edilemeyeceğini beyan etmiştir (Bohbot, 2010).

Jonathan Dahoah Halevi, Gazze'deki UNRWA genel merkezine gelen bilgiler ve komisyona sunulan ifadelerin çeliştiğini iddia etmiştir. Bu çelişkinin, Silawi ailesinin üç üyesiyle İbrahim el-Makadma Camii'ne yapılan saldırıya dair röportajlarda ortaya çıktığını belirtmiştir. Halevi'ye göre komisyon, camideki adamların askerî amaçlarla mı kullanıldığı yoksa ibadet edenleri İsrail'e karşı saldırı düzenlemeye mi teşvik ettiği; camideki silah durumu ya da cami çevresinde silahlı adamların olup olmadığı; Hamas'ın camiye kontrol edip personel toplamak için mi kullandığı ve ölenlerin kimler olduğu sorularını sormak yerine caminin adı, nerede olduğu, olayın tarihi, saldırıdan önce uyarılıp uyarılmadığı, patlamadan önceki ses durumu, hasar durumu, kaç kişinin öldüğü ve yaralandığı, saldırıda camide kaç kişinin olduğu, caminin en yakın hastaneye uzaklığı ve tıbbi donanım durumunun sorduğunu söyleyerek soruların bağlantısız olduğunu iddia etmiştir. İddiasına, ölenlerin ajanlar olduğunu ve buna Silawi ailesi üyelerinin de dâhil olduğunu eklemiştir (Halevi, 2009).

Aile üyesi Moteeh al-Silawi 28 Haziran günü komisyona yaşananları anlatmıştır. Saldırılarından önce mahallelerinin güvenli olduğunu, caminin etrafında askerî yerleşim bölgesi ya da işareti olmadığını söyleyerek İsrail'e bir askerî göstergenin veya operasyonun bulunduğunu kanıtlaması için meydan okumuştur. Komisyon'a karşı, onların da güvende hissetmek istediklerinde veya korktuklarında kiliseye gidebilecekleri gibi 300'den fazla sivilin de güvende hissetmek amacıyla camiye sığındığını söylemiştir. Caminin hedef alınmasını kimsenin beklemediğini ve Uluslararası Hukuk ile dünyanın tepkisizliğine de tepki göstermiştir. Moteeh al-Silawi, dünyanın kendisini dinlediğini söyleyerek "Uluslararası koruma hukuku nerede? Sivillerin savaşta korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmeleri nerede?

Avrupa ülkelerinin talep ettiği ibadet hakkı nerede? Uluslararası hukuk nerede? Avrupa ülkelerinde veya İsrail’de bir köpek ölüyor, köpeğin ölmesi sebebiyle herkes ayaklanıyor ama insanların öldüğünü, uzuvlarının saçıldığını görüyoruz ancak kimse buraya bakmıyor. Adalet nerede? İnsan hakları nerede? İsrail yasalarında savaş zamanında camiye gidilmeyeceğine dair bir hüküm mü var? İnsanların ibadethanelere ulaşması yasak mı? İsrail’de böyle bir yasa, kiliseye gitmeyi yasaklayan bir yasa varsa ibadethanelere gitmeyeceğiz. Dünya’ya söylüyorum, çocuklar hangi suçu işlediler? Çocuklar artık camiye gitmekten korkuyorlar. Çünkü cami artık güvensiz yer haline geldi. Biz haklı olan milletiz, hakkımızı savunuyoruz, haksızlığa uğradık. Topraklarımız işgal edildi ve 60 yıldır zulme uğradık. Diğer dünya insanları gibi sadece insanca yaşama hakkımız yok mu? Burada tüm şehitler, mağdurlar ve aileleri adına bulunuyor ve çağrı yapıyoruz. Maddi ve manevi haklarımızı talep ediyoruz.” şeklinde kendisini ifade etmiştir (Conflict, 2009).

Mouusa al-Silawi ise ifadesinde olay günü akşam namazı için camiye gittiğini, namaz vakitleri dışında da herhangi bir uçak ya da kurşun sesi duyduklarında genellikle sığınmak için camiye gittiklerini ve caminin sadece ibadet için kullanıldığını söylemiştir. O gün yaşadıklarının korkunç ve inanılmaz olduğunu, ailesinden şehit haberlerinin sürekli geldiğini ve en az on çocuğun yetim kaldığını bildirmiştir. Çığlık atarak “Yardım et Allah’ım, ne olur bize yardım et,” şeklinde Allah’a seslendiklerini ifade etmiştir. Komisyonun karşısında da “Arap ülkeleri nerede? İslam nerede? Din nerede? Onur nerede? Hukuk ve adalet nerede? Devlet nerede? 1917 yılında doğdum ve 91 yaşındayım. Türkler zamanında ve İngilizler zamanında yaşadım ama biz onlardan böyle bir şey hiç görmedik. 91 yıl yaşadım, her şeyi gördüm ama bu türden hiçbir şey görmedim, böyle felaket görmedim. Allah bizi korusun ve buna izin veren Arapları da cezalandırsın. Bütün dünya nerede? Allah’ın lütfundan başka ne denilebilir ki...” şeklinde konuşma yapmıştır (Conflict, 2009).

5.3. Komisyon Başkanı Yargıç Goldstone’un Görüş Değiştirmesi

Komisyon Raporu’nun yayınlanmasıyla İsrail için uluslararası sahada kötü bir izlenim oluşmuştur. İsrail Başbakanı Netanyahu, İsrail’in karşı karşıya olduğu üç büyük tehdidin İran’ın nükleer tehdidi, füze tehdidi ve “Goldstone tehdidi” olduğunu belirtmiştir. Netanyahu, BM raporunun İsrail’in meşru müdafaa hakkını sorgulamak amacıyla çıkarıldığını ve bunun 2000’den beri süren bir kampanya olduğunu iddia etmiştir. İsrail’in roketleri durdurmaya çalışırken Birleşmiş Milletler’in Goldstone raporunu yayınladığını, Ehud Olmert’in üniversiteye ders vermeye gittiğinde savaş suçlusu olarak suçlandığını, Savunma Bakanı Ehud Barak ve muhalefet lideri Tzipi Livni’nin de Londra’da tutuklanmak istendiğini söyleyerek

İsrail'e karşı topyekûn saldırı olduğunu iddia etmiştir. Devlet Başkanı Şimon Peres de rapora karşı çıkararak kendilerinin meşru müdafaa hakkının göz ardı edildiğini söylemiştir (Fox, 2015).

Goldstone Raporu'nun yayınlanmasından sonra "Goldstone" ismi, İsrail karşıtı bir sembol haline gelmiştir. Ancak Yargıç Goldstone, 1 Nisan 2011 tarihinde "İsrail ve Savaş Suçlarına İlişkin Goldstone Raporunun Yeniden İncelenmesi" başlığıyla bir makale yayınlayarak raporun bazı yönleriyle ilgili pişmanlığını dile getirmiştir. Pişmanlığının sebebi İsrail adına bilgileri elde edince raporun farklı sonuçlanacağını düşünmesidir (B'Tselem, 2011). Makalede, BM raporundaki olayları tekrar değerlendirerek yeni görüş belirtmiştir. İsrail'in resmi savaş ve operasyon sitesinde de verilen bilgide Goldstone, rapor yayımladığında İsrail ve Hamas için son derece taraflı hukuki analiz yapmış ancak iki sene sonra gerçekleri bularak görüşünü değiştirmiştir (IDF, 2017). Goldstone, bunlara ek olarak eğer İsrail tarafından bilgiye sahip olsaydı raporun daha farklı olacağını iddia etmiştir. O zamana bugünden baktığında, İsrail'in sivilleri öldürmeye yönelik politikasının olmadığını ve eylemlerinin de insanlığa karşı suç işlendiğine dair şüphe dahi uyandırmadığını söylemiştir. Bunlara ek olarak İsrail'i şikâyetleri soruşturmak için büyük çaba verdiği için tebrik etmiştir (B'Tselem, 2011).

Goldstone, raporda hem İsrail'in hem Hamas'ın insanlığa karşı suç işlediği yönündeki görüşünü, sadece Hamas'ın kasıtlı olarak bu suçları işlediği yönünde değiştirmiştir. İsrail'in kasıtlı olarak işlediği suçlar iddiasında ise heyetin makul bir sonuca ulaşmak amacıyla kanıt olmadığı durumlarda sivillerin ölümünü kanıt aldığını ifade etmiştir. Rapordaki bu görüşünü de değiştirerek İsrail'in soruşturmaları ve BM komisyonu soruşturmaları doğrultusunda kasıtlı suçların bazılarının bireysel olarak asker hatalarından kaynaklandığı, sivillerin bir politika meselesi yapılarak kasıtlı hedef alınmadığını söylemiştir. Soruşturma sürecinde kendisinin İsrail'e karşı önyargısız olduğunu, hatta BM İnsan Hakları Konseyi'nin İsrail karşıtı önyargısını düzeltmeye çalıştığını ifade etmiştir. Goldstone'un soruşturma sırasında kendisinin önyargısız olduğunu ve Birleşmiş Milletler'in önyargılı olduğunu iddia etmesi heyetteki üyeleri zan altında bırakarak BM raporunun güvenilirliğini sarsmıştır. Bunlara rağmen İsrail'in raporun iptal edilmesi talebine karşı iptalini istememesi de çelişkili olmaktadır. Raporda Hamas'ın olayla ilgili soruşturmalar yapması gerektiğini söylerken makalesinde Hamas'ın, İsrail'in güneyine saldırılarından dolayı soruşturma yapmasının hatalı olacağını söyleyerek görüşünü değiştirmiştir. Ancak İsrail saldırılara devam etmesine ve daha fazla insan kaybına sebep olmasına rağmen İsrail'in soruşturmalarından övgüyle bahsetmiştir.

Goldstone'un görüşünün bu şekilde değişmesi düşüren bir başka durumdur.

Goldstone'un övgüyle bahsettiği İsrail soruşturmalarının çoğu, BM Raporu'nun yayımlanmasından sonra açılmıştır. İsrail, operasyonun üzerinden iki yıl geçmesine rağmen sadece 52 cezai soruşturma başlatmış ve soruşturmalara sadece üçü hakkında dava açmıştır. Geri kalanların akıbeti belirsizdir. Mitzvah soruşturmaları olarak adlandırılan ve askerlerin bireysel olarak yasaları ihlal ettiği soruşturmalar çoğu soruşturmadan önemli görülmektedir ancak bu soruşturmalarda da ateş açma talimatının kimden alındığı, yetkilerin ne olduğu ve kapsamın ne olduğu gibi temel sorular hiçbir tarafça sorulmamıştır. Bireysel askerlerin yasayı ihlal ettiği iddia edilen, operasyonda üst düzey askerî kademe ve siyasi kademe tarafından neyin meşru bir hedef olduğunu belirleyen politikalara dair sorular da görmezden gelinerek hiçbir tarafça incelenmemiştir. Goldstone'un, İsrail'in bu konuda övgüyü hak ettiği iddiası sorgulanmaktadır (B'Tselem, 2011).

Goldstone'un görüş değişikliği İsrail tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Goldstone İsrail'e davet edilmiştir. Ancak bu tavır, B'Tselem ve bazı medya kuruluşları tarafından şüpheyile karşılanmıştır. Sebebi ise Goldstone'un, İsrail'in Hamas'tan farklı olarak sivilleri öldürmeyi amaçlayan hedeflerde bulunmadığını söylemesidir. Bunu sevindirici karşılamışlar ancak yeterli bulmamışlardır. İsrail'in demokratik ülke olduğuna dair iddiası varsa sevinmekten fazlasını talep etmesi gerektiğini düşünmüşlerdir (B'Tselem, 2011). İsrail Başbakanı Netanyahu, Kültür Bakanı Livnat ve İçişleri Bakanı Eli Yishai, İsrail basınının bu eleştirilerinin ardından Goldstone'un görüşlerini değiştirdiğini sadece basın makalesi ile değil, BM'de de söylemesi ve BM Raporunu da iptal etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Goldstone ise raporun bazı sonuçlarından pişmanlık duysa da iptal edilmesini istemediğini ve İsrail'in daveti için mutluluk duyduğunu söylemiştir. Goldstone raporun yeniden incelenmesine gerek olmadığını ve böyle bir incelemenin de farklı sonuçlara yol açmayacağını belirtmiştir. İsrail'in kasıtlı olarak insan haklarını ihlal etmesi sadece kendisi için netleşen bir durum olduğunu ve bu durumun rapordaki sonuçlarda bir değişikliğe yol açmayacağını söylemiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi de raporu kabul edilebilir olarak değerlendirmeye devam edeceklerini, Goldstone'un açıklamalarını yeniden değerlendirme için bir sebep olarak görmediklerini belirten açıklama yapmıştır (Cohen, 2011).

Goldstone, makalesinde hem İsrail hem Hamas'ın savaş suçu işlediğini ve insanlığa karşı suçların kanıtlandığını belirtmiştir. Hamas'ın roket saldırılarının kasıtlı ve ayırım gözetmeden yapıldığı, İsrail'in ise sivilleri kasıtlı hedef aldığına dair kanıtların eksik olduğu vurgulanmıştır. İsrail ordusunun ve BM komisyonunun soruşturmalarına dayanarak,

askerlerin bireysel hatalarından kaynaklanan sivillere zarar verme olayları olduğuna dikkat çekmiştir. En ciddi vaka olarak al-Samouni ailesinin evine yapılan saldırıyı göstermiş ve bu saldırının insansız hava aracı görüntülerinin hatalı yorumlanmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Saldırı emrini veren komutanın soruşturma altında olduğunu ifade etmiştir. Soruşturmanın uzun sürmesinden dolayı hayal kırıklığı duyduğunu, komutanın ihmali tespit edilirse İsrail'in uygun önlemi alacağından emin olduğunu söylemiştir (Goldstone, 2011).

Goldstone'un iki sene sonra görüşünü değiştirmesi kamuoyu tarafından şüpheli görülmektedir. Sivillerin kasıtlı hedef alınmadığına örnek olarak gösterdiği al-Samouni ailesine saldırıda İsrailli komutanın görüntüleri hatalı yorumladığını söylerken “görünüşe göre” ifadesini kullanmıştır ve iddiasına göre soruşturma iki yıldır devam etmektedir; dolayısıyla hatalı yorumlanmada da kesinlik yoktur. İhmal tespit edildiği takdirde de İsrail'in komutana yaptırım uygulayacağından “emin” olması da sorgulanmaktadır. Goldstone'un, makalesinde BM Raporu'nun tersi görüşlerde olması, görüşünü Gazzeli halktan ziyade Hamas'ın yaptığı iddia edilen eylemlere ve İsrail'in savunmalarına çevirmesi görüşleri hakkında tereddütte düşürmektedir (Goldstone, 2011).

BM raporu, İsrail'in sivilleri doğrudan hedef aldığı 11 olayı incelemiş ve geçerli askeri hedef bulunmadığını raporlamıştır. Al-Samouni ailesine yapılan saldırı da 11 olay soruşturmasının içerisinde yer almaktadır. BM Raporundaki araştırmalarda, Gazze'nin güneyinde sivillerin beyaz bayrak sallarken vuruldukları iddiası da yer almaktadır. Komisyon bulguları, saldırıların İsrail'in kontrolü altında gerçekleştiğini ve yaralıların ambulansla tahliyesine izin verilmemesinin de sivillerin hedef alındığına dair delil olduğunu göstermektedir. Goldstone'un yalnızca al-Samouni olayıyla ilgilenip diğer 10 olayı göz ardı ederek İsrail'in sivilleri hedef almadığını söylemesi çelişkili bulunmuştur (Assembly, 2009).

6. Uluslararası İnsancıl Hukuk ve 2008–2009 Gazze Çatışması

Uluslararası insancıl hukuk; silahlı çatışmalarda sivilleri, yaralıları ve çatışmaya katılmayanları korumayı amaçlayan bir hukuk dalıdır. 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi ile 1977 ve 2005 tarihli ek protokoller bu hukukun temelini oluşturmaktadır (Komitesi, 2015). 1977 Protokolleri ve 1907 Lahey Düzenlemeleri, savaş sırasında kullanılabilecek yöntem ve araçlara dair düzenlemeleri içerir (Oswald, 2009).

1925 tarihli Cenevre Protokolü kimyasal silahları, 1980 Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi bazı konvansiyonel silahları ve 1997 Ottawa Sözleşmesi anti-personel mayınları

yasaklamaktadır. Tüm bu düzenlemeler, çatışmalarda savaş dışı kalanlara insan onuruna uygun muamele yapılmasını öngörmektedir. Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesi, Uluslararası Kıızıl Haç Komitesi'ne uluslararası olmayan çatışmalarda da yardım yetkisi vermektedir (מדינת ישראל, t.y.). Savaş hukukunun temel ilkeleri; ayırım, orantılılık ve askeri gerekliliktir. Sivillerin hedef alınması yasaktır; bu koruma yalnızca sivillerin doğrudan çatışmalara katılması durumunda geçici olarak ortadan kalkar (Oswald, 2009). Ayrıca, askeri olmayan nesneler (evler, okullar, hastaneler) ve sivil halkı hedef alan misillemeler de yasaktır. Ayırım gözetmeyen saldırılar, hangi silah ya da yöntemle yapılırsa yapılsın uluslararası hukuka aykırı kabul edilir (Oswald, 2009).

Kentsel alanlarda çatışma tamamen yasaklanmamıştır ancak sivillerin zarar görmemesi için azami dikkat gerekmektedir. Sivillerin canlı kalkan olarak kullanılması, yoğun nüfuslu alanlara kasıtlı saldırılar ve misilleme amaçlı güç kullanımı açıkça savaş suçu sayılmaktadır. Bu tür suçları işleyen kişiler, yalnızca emir verenler değil, suçun işlenmesine göz yuman ya da engellemeyen askeri liderler de dâhil olmak üzere cezai sorumluluk taşımaktadır (Oswald, 2009).

2009 yılında B'Tselem ve sekiz İsraili STK, İsrail'in Gazze operasyonunda uluslararası insancıl hukuku ihlal ettiğini duyurmuştur. Ancak NGO Monitor, bu STK'ların askeri yeterliliklerinin bulunmadığını ileri sürerek iddiaları reddetmiştir (Monitor, 2009). B'Tselem'e göre, Gazze'deki polis akademisinin bombalanması sonucu 42 kişi hayatını kaybetmiş ve sivil hedeflere yönelik saldırılar ayırım ilkesine aykırı şekilde gerçekleşmiştir. Çocukların, kadınların ve beyaz bayrak taşıyan sivillerin hedef alınması da ciddi ihlaller arasında gösterilmiştir (Monitor, 2009). İngiliz avukat Daniel Machover, İsrail yetkililerinin Cenevre Sözleşmesi'ni ihlal ettikleri gerekçesiyle İngiltere'ye yaptıkları ziyaretlerde tutuklanabileceklerini belirtmiş; dönemin İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak dokunulmazlık sayesinde tutuklanmaktan kurtulmuştur. Ancak İsrail Genelkurmay Başkanı Moshe Ya'alon ziyaretini iptal etmiştir (Black, 2009). Goldstone Raporu'nun ardından evrensel yargı yetkisi güçlendirilmiş ve suçların yerel olarak cezalandırılmaması hâlinde diğer ülkelerin devreye girmesi çağrısında bulunulmuştur. İsrail güvenlik yetkililerinden bazıları, Hollanda ve İspanya gibi ülkelerde tutuklama tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Black, 2009).

2008 Aralık – 2009 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilen Kurşun Dökme Operasyonu, başta siviller olmak üzere ciddi can kayıplarına ve büyük çaplı yıkıma yol açmıştır. Ancak operasyon süresince öldürülen ya da yaralanan kişilerin sayısı ve niteliği konusunda farklı kaynaklar arasında belirgin uyuşmazlıklar söz konusudur. Uluslararası ve yerel raporlara göre,

çatışmalarda yaklaşık 1200 ila 1400 Filistinli sivilin hayatını kaybettiği, yaklaşık 5300 kişinin ise yaralandığı ifade edilmektedir. Filistin İnsan Hakları Merkezi (PCHR) verilerine göre, hayatını kaybedenlerin 236'sı silahlı savaşçı, 255'i sivil polis, 926'sı ise doğrudan sivildir (Council, 2009). Buna karşılık, İsrail İstihbarat Araştırma Departmanı, öldürülenlerin en az 709'unun savaşçı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu sayı, uluslararası hukuka göre sivil kabul edilen polis memurlarını da içermektedir (Council, 2009). İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) ise öldürülen Filistinliler arasında 89'u çocuk ve 49'u kadın olmak üzere toplam 295 kişinin savaşçı olduğunu bildirmiştir (Council, 2009).

İsrail tarafında ise toplamda 10 asker (4'ü dost ateşiyle) hayatını kaybetmiş, 336 asker yaralanmıştır. Ek olarak, 4 İsrailli sivil ölmüş ve 182 sivil yaralanmıştır. İsrail kaynakları, Filistinli grupların saldırıları sonucu 571 roket ve 205 havan topunun İsrail topraklarına isabet ettiğini ve özellikle Aşkelon bölgesine yönelik saldırıların ardından 122.000 nüfuslu kentte yaklaşık %40'lık bir tahliye yaşandığını bildirmiştir (Council, 2009).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), her bir olayın uluslararası insancıl hukuka uygunluğunu değerlendirme konumunda olmadığını belirtmiştir. Ancak OHCHR, İsrail'in uluslararası hukuka göre korunması gereken pek çok yapıya zarar verdiğini de vurgulamıştır. Bunlar arasında Filistin Yasama Konseyi, Dışişleri ve Adalet Bakanlığı binaları, polis karakolları, hapishaneler, üniversiteler, okullar (BM okulları dahil), hastaneler, camiler, iş yerleri ve yaklaşık 21.000 özel konut bulunmaktadır (Council, 2009).

Hamas'ın ise bu dönemdeki olası ihlallerine yönelik herhangi bir etkili iç soruşturma yürütmediği gözlemlenmiştir. Buna karşın, İsrail Askeri Başsavcılığı'na çatışmalarla ilgili 510 suç duyurusu ulaşmış, yalnızca 52'si resmi dosyaya dönüştürülmüş, bu dosyalardan sadece dört dava sonuçlandırılmıştır. Bu davalarda verilen en ağır ceza, bir askerin kredi kartı çalması nedeniyle aldığı 7,5 ay hapis cezası olmuştur (OCHA, 2017; האדום, 2017). Ayrıca, İsrail Savunma Bakanlığı'na Filistinli mağdurlar adına 1456 tazminat başvurusu yapılmış, bu başvuruların yalnızca 620'si İsrail mahkemelerinde davaya dönüşmüştür. Ancak sadece üç davada toplam beş kişiye tazminat ödenmesine karar verilmiş, diğer dosyaların çoğu yasal engeller, usul sorunları ve mahkemeye erişim güçlükleri gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (OCHA, 2017; האדום, 2017). Bu tablo, uluslararası kamuoyunda cezasızlık olgusuna yönelik endişeleri artırmış ve özellikle İsrail'in iç denetim mekanizmalarının yeterliliği konusunda ciddi soru işaretleri doğurmuştur.

Savaş sonrası cezai süreçlerin yetersizliği ve adaletin tesis edilemediği yönünde eleştirilere yol açmıştır. Filistinliler adına yapılan tazminat başvurularının çok azı kabul edilmiştir. İsrail Ordusu mensuplarına yönelik soruşturmaların yalnızca dört tanesi sonuçlanmış, ciddi suçlamalara rağmen ağır cezalar verilmemiştir(OCHA, 2017; הָאָדוּם, 2017).

7. Sonuç

Bu makalede İsrail ve Filistin arasında 2008-2009 yıllarında gerçekleşen abluka ve Dökme Kurşun Operasyonu'nun Birleşmiş Milletler Komisyonu tarafından ele alınması ve hukuki boyutları analiz edilmeye çalışılmıştır. İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalar, yalnızca Gazze şehrinin toprak bütünlüğünü veya coğrafi konumunu elde etmenin ötesinde daha derin anlamlar taşımaktadır. Gazze şehri üzerindeki savaşlar sadece maddesel bir istek olarak kalmayarak bir kimlik savaşı haline gelmiştir. Filistinli halk, topraklarının işgal edildiğini ve her ne olursa olsun bu toprakları bırakmayıp varlıklarını ilelebet sürdürmeyi düşünürken İsrail de kendi halkının ve topraklarının güvenliğini savunmaya çalıştığını iddia etmektedir.

İsrail, Hamas tarafından meşruiyetinin tehlikeye atıldığı gerekçeleriyle Hamas'ın yönetiminde olan Gazze'ye önce abluka uygulamış daha sonra da Filistinli silahlı grupların kendisine saldırılar düzenlediğini iddia ederek operasyon düzenlemiştir. Konuyu ele alan pek çok uzman, İsrail'in Gazze şehrine yaptığı ablukayı ve Dökme Kurşun Operasyonunu, uluslararası insancıl hukuk kurallarına göre haklı gösterecek hukuki ve siyasi bir durumun olmadığını ortaya koymaktadır. Taraflar arasında silahlı çatışma olduğu düşünülse dahi abluka uygulamasından bahsedilirken orantılılık olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır ve İsrail'in orantılı davranmadığı Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun bulguları doğrultusunda görülmektedir. Birleşmiş Milletler raporuna göre İsrail, sivillerin günlük ihtiyaçlarını karşıladığı ve askerî amaçla kullanılmayan tüketim malzemeleri başta olmak üzere ibadethane, hastane, Birleşmiş Milletler'e bağlı okulları ve sivillerin bulunduğu sivil binaları hedefleyerek orantılılığı Dökme Kurşun Operasyonu'nda da ihlal etmiştir. İsrail'in Gazze'de sivil binaları da hedef alarak şehri tamamen hayalet bir şehre çevirmesi de yerleşimci politikasını Gazze'de inşa etmek istediğini göstermektedir.

İsrail, Gazze'de bulunan Filistinli silahlı grupları hedef almak amacıyla Dökme Kurşun Operasyonu'nu düzenlemiştir ancak rapor sonuçları farklı olmuştur. Savaşta hem sivil binalar hem de sivil insanlar hedeflenmiş, birçok aile dağılmış, çocuklar anne babasız, anne babalar da çocuksuz kalmıştır. İsrail'in hedeflediği gibi Hamas ortadan kalkmamıştır. Rapor sonucunda da İsrail'e karşı hukuki yaptırım uygulanmamıştır. Yaptırımın aksine komisyon

başkanı Goldstone, rapordan iki sene sonra görüşünü değiştirerek İsrail'i haklı çıkartmak amacıyla makale yayınlamıştır. Rapordaki bulgulara rağmen bazı olaylarda İsrail'in yanlışlıkla yaptığını bazı olaylarda da sorumluların bireysel olarak İsraili askerler olduğunu söylemiştir. Goldstone, İsrail ordusunun yayınladığı soruşturmalara ve BM raporundaki soruşturmalara göre, İsrail ordusunun askerlerinin bireysel olarak dâhil olduğu olaylarda dahi sivillerin kasıtlı olarak hedef alınmadığını gösterdiğini söyleyerek bu konuda görüşünü değiştirmiştir. Bu değişimler ile beraber soruşturmanın gerçekleri yansıtmadaki tutarlılığı ve güvenilirliği tartışmalıdır. İsrail'in soruşturmalarını ve cezalandırmalarını takdir ettiğini söylemiştir ancak İsrail'in operasyona dair soruşturma sayısı 52, dava sayısı 3'tür. Goldstone, yalnızca bir makale ile herhangi bir kanıt olmadan görüşünü değiştirdiğini duyurmuştur. BM Raporunda en az 40 olayla ilgili soruşturma gerçekleşmiştir. İsrail'in sivilleri hedef aldığı ve ablukayı orantılı yapmamış olması da en az 40 soruşturma bulguları kapsamında beyan edilmiştir. Goldstone ise makalesinde yalnızca bir olayın yanlış değerlendirmesini örnek göstererek genel ifadelerle görüşünü değiştirdiğini belirtmiştir. Goldstone'un İsrail'i haklı çıkartırken makalesini herhangi bir kanıt ya da bulguya dayandırmaması, heyetten yalnızca Goldstone'un görüş değiştirmesi ve İsrail tarafından BM Raporu sonrasında kendisine uygulanan boykotların da olması sebebiyle makalesinin güvenilirliği ve doğruluğu tartışmalıdır. Goldstone, pişmanlığını belirttiği makalesine “Şu an bildiklerimi o zaman bilseydim Goldstone Raporu farklı bir belge olurdu.” ifadeleriyle başlayarak bu doğrultuda yeni ve raporla tamamen farklı değerlendirmeler yapmış olmasına rağmen İsrail'in raporun değiştirilmesine yönelik taleplerine olumlu yanıt vermemiştir. BM Raporunun sonuçlarından pişmanlık duysa da iptal edilmesini istememesi de Goldstone'un bu konudaki değerlendirmelerinin çelişkilerle dolu olduğunu düşündürmektedir.

Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler'in Gazze İhtilafına ilişkin yaptığı soruşturmalardan, duruşmalarından ve sonuçlandırmalarından elde edilen tüm bulguları kamuoyuyla paylaşması komisyonun ve raporun güvenilirliğini sağlamaktadır. Hukuki boyutları sonucunda Birleşmiş Milletler' e üye devletler tarafından ortak bir yaptırım uygulanmamış olması da tüm bulguları kâğıt üzerinde bırakmıştır. Yaptırımların uygulanmaması bundan sonraki süreçte İsrail için güven kaynağı olmuştur. 7 Ekim 2023'te başlayıp bir yıldan fazla sürerek en az 43 bin kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan Demir Kılıçlar Operasyonu da bu duruma örnektir. Bu operasyonda da siviller, hastaneler ve okullar hedef alınmıştır. İsrail'in tüm bulgular sonucundaki hatalarına rağmen herhangi bir yaptırımın uygulanmaması, hatalarına devam

etmesine yol açmaktadır.

Sonuç olarak, İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların başlangıcı asırlar öncesine dayanmaktadır ancak sonlanması günümüzde de gerçekleşmemiştir. İki ülke arasındaki diplomatik çözüm çabalarının örneklerine tarihte rastlamak mümkündür ancak çözüm çabaları hayata geçirilebilirse bölgedeki çatışmalar sonlanabilecektir. Bu doğrultuda, uluslararası insan hakları savunucularının, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası kuruluşlar başta olmak üzere tüm dünya halklarının iş birliğiyle hareket etmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdul-Ahad, G. (2009). Why Children are the First Casualties of War in Gaza. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2009/jan/15/gaza-bombing-israel-war> (20.11.2024)
- Abu-Amr, Z. (1994). Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad. Indiana University Press.
- Altun, T. (2023). Antisemitizmin Kaynağı Avrupa, Yahudileri Soykırım Öncesinde de Ezdi. Anadolu Ajansı- Ayrımcılık Hattı: <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/antisemitizmin-kaynagi-avrupa-yahudileri-soykirim-oncesinde-de-ezdi/1818635> (11.02.2025)
- Alhalayqa, I. (2018). Hamas'ın Yeni Medya Kullanım Pratikleri: Hedef Kitleler ve İçerikler. Ankara Üniversitesi Doctoral Dissertation.
- Arsava, P. D. (2015). Uluslararası Hukuk ve BM Teşkilatındaki Değişimler. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 5, 115-130. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155577> (07.01.2025)
- Assembly, U. N. (2009). United Nations General Assembly. (H. R. Council, Düzenleyen) Human Rights In Palestine and Other Occupied Arab Territories: Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/a-hrc-12-48.pdf> (21.11.2024)
- Aziz, M. (2007). An Analysis of Print Media Coverage of the Palestinian-Israeli Conflict During the Second Israeli Invasion of Lebanon in 2006. Clemson University. https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1079&context=all_theses (16.11.224)

- Babahanoğlu, V. (2024). Israel's "Settler" Policy and its Repercussions on Palestine: Gaza Attacks. *The International Journal of Economic and Social Research*, 2(1), 175-196.
- Bakanlığı, İsrail Milli Güvenlik (ישראל, א.ה.). (2023). Milli Güvenlik Bakanlığı (לאומי לביטחון) (המשרד אודות). https://www.gov.il/he/pages/about_the_ministry (23.12.2024)
- Balcı, A. (2011). Filistin 2009. M. A. Kemal İNAT içinde, Ortadoğu Yıllığı 2009 (s. 97-125). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bartal, S. (2015). *Jihad in Palestine: Political Islam and the Israeli-Palestinian Conflict*. Routledge.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 69-85.
- Bohbot, E. (בוהבוט, א.). (2010). Bir Asker Dökme Kurşun Operasyonu'nda Bir Filistinliyi Öldürmekle Suçlanacak (חייל יואשם בהריגת פלסטינית במבצע עופרת יצוקה).
- Bozarslan, H. (2021). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- B'Teselem (בצלם). (2011). Goldstone: O Zaman ve Şimdi (והיום אז גולדסטון). B'Tselem (בצלם)-İsrail Bölgelerindeki İnsan Hakları Bilgi Merkezi (בשטחים אדם לזכויות ישראל המידע) (<https://www.btselem.org/hebrew/node/120752>) (28.11.2024)
- Chassay C. (2009). Under Attack: How Medics Died Trying to Help Gaza's Casualties.. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/world/2009/mar/23/gaza-war-crimes-medics> (20.11.2024)
- Cohen, Ş. (כהן, ש.). (2011). Goldstone: Raporu İptal Etmiyorum (גולדסטון: רaporu İptal Etmiyorum) (ח"הדו את מבטל לא : <https://www.inn.co.il/news/217957> (02.01.2025)
- Conflict, U. N. (2009). 28 June 2009, Gaza City Morning Session. Gaza City: United Nations Human Rights Council. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/SpecialSession/Session9/Transcript28062009AM.doc> (17.12.2024)
- Conflict, U. N. (2009). United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict Report. Gaza City: United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/SpecialSession/Session9/Transcript28062009PM.doc> (19.12.2024)

- Council, H. R. (2009). Human Rights In Palestine and Other Occupied Arab Territories: Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict. Human Rights Council, Part Five: Conclusions and Recommendations. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/158/36/pdf/g0915836.pdf> (30.12.2024)
- Council, U. N. (2009). United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict. United Nations Human Rights Council: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/special-sessions/session9/fact-finding-mission> (17.12.2024)
- Cross, I. C. (2012). The Geneva Conventions Of 12 August 1949. The Geneva Conventions Of 12 August 1949. <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf> (30.12.2024)
- Cordesman, A. H. (2009). The Gaza War. Center for Strategic and International Studies, 1-92.
- Çınar, A. (2017). Yahudiliğin Ata Yakup ve Şeriat Algısı Işığında Medineli Müslümanlar ve Yahudiler Arasındaki Nesih Tartışması. Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 22(43), 89-121. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/370477> (10.02.2025)
- Çinkara, G. (2024). Filistin’de İslami Hareketin Siyasallaşması: Hamas (1946-2024). Ombudsman Akademik, (Özel Sayı 2), 163-194.
- Esposito, M. K. (2008). Quarterly Update on Conflict and Diplomacy: 16 November 2007—15 February 2008. Journal of Palestine Studies, 37(3), 125-163.
- Filiu, J.-P. (2012). Les Fondements Historiques du Hamas à Gaza (1946-1987). Vingtième Siècle. Revue d'Histoire, 115, 3-14.
- Fox, D. (פוקס, ד). (2015). Yeni İsrail Fonu Kuruluşlarının Goldstone Raporu Üzerindeki Etkisi (גולדסטון ח"ד על לישראל החדשה הקרן ארגוני של השפעתם). Siyonist Bir Toplum Kuruluyor: Eğer İstersen (תרצו אם - ציונית חברה בונים). <https://imti.org.il/53257/#gsc.tab=0> (02.01.2025)
- Gisha, ה.ה. (2009). Israeli Human Rights Groups to Defense Minister - Stop Draining Gaza of Fuel and Electricity. Tel Aviv, İsrail: המרכז המשפטי לחופש התנועה - GİSHA. המרכז המשפטי לחופש התנועה - GİSHA: <https://www.gisha.org/UserFiles/File/Press%20Materials/HR%20groups%20-%20resumption%20of%20gaza%20fuel%20supplies%201-1-09%20-%20online%20version.pdf> (05.11.2024)
- Goldstone, R. (2011). Reconsidering the Goldstone Report on Israel and war crimes. The Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/opinions/reconsidering-the->

goldstone-report-on-israel-and-war-crimes/2011/04/01/AFg111JC_story.html
(21.11.2024)

- Halevi, D.Y. (הלוי, ד.). (2009). Gazze Savaşı Gerçeğini Engellemek: Goldstone Komisyonu Nasıl Hafife Alındı? Hamas'ın Filistinli Sivillere Tehdidi? כיצד זלזלו בוועדת גולדסטון? Hamas'ın Filistinli Sivillere Tehdidi? tarihinde tarihinde 2024 ,11 12 .(הכחשת המציאות של מלחמת עזה:). Kudüs Kamu ve Devlet İşleri Merkezi (מרכז ירושלים לענייני ציבור ומדינה) <https://jcpa.org/article/blocking-the-truth-of-the-gaza-war/>
- Hamsici, M. (2023). Filistinli örgütler ve aralarındaki farklar: El Fetih, Hamas, İslami Cihad, FHKC ve diğer gruplar hakkında neler biliniyor? 02 12, 2025 tarihinde BBC NEWS: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0x63nql1wyo>
- IDF, M.A. (צה"ל, מ. א.). (2017) Dökme Kurşun Operasyonu (יצוקה עופרת מבצע). Savaşlar ve Operasyonlar (ומבצעים מלחמות) <https://www.idf.il/en/mini-sites/wars-and-operations/operation-cast-lead/> (21.11.2024)
- Journal, J. (2011). S. African group seeking Livni's arrest on 'war crimes'. JEWISH JOURNAL: <https://jewishjournal.com/news/worldwide/86900/> (30.12.2024)
- Karaman, M. L. (2019). Siyonizm. 02 11, 2025 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyonizm>
- Kemiksiz, N. N. (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. JOURNAL OF AWARENESS, 127-144.
- McCarthy, J. (1990). The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate (10-13). Columbia University Press.
- Memiş, P. D. (2011). Eskiçağda Filistin ve Filistinliler. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 7(2), 1-11.
- Moore, J. N. (2014). The Arab-Israeli Conflict, Volume IV, Part II: The Difficult Search for Peace (1975-1988). Princeton University Press.
- OCHA. (הכבוש, מ. ה.). (2017). Gazze'deki 2008-2009 Savaşından Sekiz Yıl Sonra "(Dökme Kurşun)" Adaleti Tüketmedeki Başarısızlık Devam Ediyor (שמונה שנים אחרי מעשי (האיבה בשנת 2009-2008 בעזה ("עופרת יצוקה"): אי-מיצוי הדין נמשך משרד האו"ם) (OCHA) (משך Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) (topraklarında

- הכבוש הפלסטיני בשטח הומניטריים עניינים (לתיאום):
<https://www.ochaopt.org/he/content/2009-2008> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- Özgen, C. (2023). Yom Kippur 2.0: Askerî Düzlemde İsrail Hamas Savaşı'na Dair İlk Gözlemler. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2), 105-124.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3582422>
- Roy, S. (2014). Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector. Princeton University Press.
- Pomeranz, M. (פומרנץ, מ.) (2010). Dökme Kurşundan Sonra: Goldstone Raporunun Ana Tavsiyeleri- Sırada Ne Var? ה גולדסטון " יעיקר המלצות דו " ח גולדסטון. İsrail Sivil Haklar Derneği האגודה לזכויות האזרח בישראל <https://law.acri.org.il/pdf/oferet-Goldstone-Jan2010.pdf> (30.12.2024)
- Scott Burchill, A. L. (2012). Theories of International Relations (7 b.). (A. A. Muhammed A. Ağcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Shaffer, G. (2018). Legal Realism and International Law. UC Irvine School of Law Research Paper. (07.01.2025)
- Shlaim, A. (2005). The Balfour Declaration and Its Consequences . Yet More Adventures with Britannia: Personalities, Politics and Culture in Britain, 251-270.
- Territories, T. I. (2009). B'Tselem's Investigation of Fatalities in Operation Cast Lead. B'Tselem: https://www.btselem.org/download/20090909_cast_lead_fatalities_eng.pdf (08.10.2024)
- Topal, A. H. (2008). 27 Aralık 2008 –18 Ocak 2009 Gazze Saldırısı ve Uluslararası Ceza Hukuku. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 1091-1112.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789751>
- Topal, A. H. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 32(1), 103-154.
- Ünal, G. (2024). Devletlerin Uluslararası Antlaşmalardan Kaynaklanan Yükümlülüklerinin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın Üstünlük Koşulu Bağlamında Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 73(3), 1679-1707.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3863572> (10.02.2025)
- Watch, H. R. (2010). "I Lost Everything" : Israel's Unlawful Destruction of Property During Operation Cast Lead. Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/report/2010/05/13/i->

lost-everything/israels-unlawful-destruction-property-during-operation-cast-lead#
(08.10.2024)

Yüksel, Y. D. (2016). İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” ve Üstünlük. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 335-352.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Egemenlik-Özgürlük Çelişkisinin Machiavelli, Hobbes ve La Boétie Açısından Karşılaştırmalı Bir Analizi

*A Comparative Analysis of the Contradiction Between Sovereignty-Freedom from the
Perspective of Machiavelli, Hobbes and La Boétie*

Cansu KAYMAL ^a

Ahmet Fatih AKIN ^b

Öz

Bu çalışma, egemenlik ve özgürlük arasındaki gerilimi Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes ve Étienne de La Boétie'nin siyaset anlayışları çerçevesinde karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Modern egemenlik kavramının temellerini atan Machiavelli ve Hobbes, bireysel özgürlüğün kamu yararı için feda edilebileceğini savunurken, La Boétie yönetilenlerin rızası olmaksızın hiçbir egemen gücün meşru olamayacağını ileri sürmektedir. Çalışmanın temel amacı, bu üç düşünürün egemenlik ve özgürlük kavrayışlarını karşılaştırarak, modern devletin özgürlük üzerindeki etkisini sorgulamaktır. Machiavelli ve Hobbes'un devlet merkezli kuramları ile La Boétie'nin birey merkezli eleştirileri arasındaki farklar incelenerek, egemenliğin bireysel haklar karşısındaki konumu tartışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma yöntemi olarak yorumlamacı ve karşılaştırmalı analiz

^a Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kaymal.cansu@gmail.com, ORCID ID: [0000-0002-9265-8779](https://orcid.org/0000-0002-9265-8779)

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, ahmetfatihakin@gmail.com, ORCID ID: [0009-0006-1783-6965](https://orcid.org/0009-0006-1783-6965).

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kaymal, C. & Akın, A. F. (2025). Egemenlik-Özgürlük Çelişkisinin Machiavelli, Hobbes ve La Boétie Açısından Karşılaştırmalı Bir Analizi. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 90-112. Doi: 10.5281/zenodo.16500284

benimsenmiştir. Machiavelli'nin *Prens*, Hobbes'un *Leviathan* ve La Boétie'nin *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* eserleri temel alınarak, egemenlik-özgürlük ilişkisinin tarihsel ve kuramsal çerçevesi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Machiavelli ve Hobbes'un güçlü devlet vurgusuna karşın La Boétie'nin bireysel direnişi öne çıkardığını göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma, egemenliğin modern devlet anlayışında özgürlükle nasıl bir çelişki içinde konumlandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Egemenlik, özgürlük, devlet, birey, toplum.

Abstract

This study examines the tension between sovereignty and freedom through a comparative analysis of Niccolò Machiavelli, Thommas Hobbes, and Étienne de La Boétie's political thought. While Machiavelli and Hobbes, who laid the foundations of modern sovereignty, argue that individual freedom can be sacrificed for the common good, La Boétie asserts that no sovereign power can be legitimate without the consent of the governed. The main aim of this study is to compare these three thinkers' perspectives on sovereignty and freedom, questioning the impact of modern state sovereignty on individual liberties. By analyzing the differences between Machiavelli and Hobbes' state-centered theories and La Boétie's individual-centered critique, the study explores the position of sovereignty against individual rights. For this purpose, the study employs an interpretative and comparative analysis method. The primary sources include Machiavelli's *The Prince*, Hobbes' *Leviathan*, and La Boétie's *Discourse on Voluntary Servitude*, through which the historical and theoretical framework of the sovereignty-freedom relationship is examined. The findings indicate that while Machiavelli and Hobbes emphasize a strong state, La Boétie highlights individual resistance. In this context, the study reveals how sovereignty, within the modern state paradigm, inherently conflicts with freedom.

Keywords: Sovereignty, freedom, state, individual, society.

1. Giriş

Egemenlik, siyasi düzenin temel taşlarından biri olarak insanlık tarihinin en eski tartışma konularından biridir. Ancak modern anlamıyla egemenlik, ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla şekillenmiş ve merkezi devletin yurttaşlar üzerindeki mutlak yönetme yetkisi olarak tanımlanmıştır (Jackson, 1999: 423). 16. yüzyıldan itibaren, Avrupa'daki mezhepsel çatışmalar ve iç karışıklıklar, egemenlik fikrinin kuramsal temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır (Mortimer, 2022: 682). Bu bağlamda, Jean Bodin, egemenliği “en üstün hükmetme yetkisi” olarak sistematize eden ve onu “birlik, bölünmezlik, süreklilik” ilkeleriyle tanımlayan ilk düşündürdür (Ercins ve Buldur, 2020: 108-109).

Bodin, egemenliği devletin yargı yetkisi altında mutlak otorite olarak görmüş, merkezi gücün parçalanmasının monarkı zayıflatacağını ve kaosa yol açacağını savunmuştur (Bodin, 1903: 109-110). Bu görüş, 1648 Westphalia Barışı ile uluslararası bir norm haline gelmiş, devletlerin kendi sınırları içinde mutlak egemen kabul edilmesi modern devlet sisteminin temelini oluşturmuştur (Heywood, 2019: 124). Ancak bu sistem, devletin toplumu homojenleştirme ve bireysel farklılıkları bastırma kapasitesini artırmıştır.

Egemenlik terimi yaygın olarak en az dört farklı şekilde kullanılmaktadır: Bunlardan ilki, kamusal otoritenin örgütlenmesine ve otorite sahiplerinin uyguladığı kontrol düzeyine atıfta bulunan iç egemenliktir. İkincisi, kamu otoritelerinin sınır ötesi hareketleri kontrol altında tutma kapasitesini ifade eden karşılıklı bağımlılığa dayanan egemenliktir. Üçüncüsü, devletlerin karşılıklı olarak birbirlerini tanıması anlamına gelen uluslararası yasal egemenliktir. Dördüncüsü ise, dış aktörlerin devletin egemenlik alanından dışlanmasını tanımlayan Westphalian egemenliktir (Krasner, 2001: 7). Westphalia Barışı ile modern devlet olmanın temel şartı olarak, kendi topraklarının sınırları dahilinde egemenlik hakkına sahip, uluslararası alanda eşit kabul edilen bir sistem var sayılmıştır (Sheehan, 1999: 38).

Devletin tekçi ve merkezi egemenliği anlayışı, sonu gelmiş olan orta çağ toplumlarının kilise ile yerel otoriteler tarafından paylaşılan çoklu egemenliğine karşı, Bodin, Machiavelli ve Hobbes gibi filozoflar tarafından kutsanmıştır. Machiavelli birbirleriyle çatışma hâlindeki kent devletlerinden oluşan ve bunun için diğer devletler tarafından av olarak görülen İtalya'nın siyasi birliğini merkezi bir devletin egemenliği altında sağlamayı kendisine dava edinmiş, Bodin Fransa'da Katolik-Protestan çatışmalarının son bulmasının; Hobbes ise İngiltere'de Katolik-Anglikan çatışmalarının bitmesinin ve İspanyol tehdidinin sona ermesinin tek yolunun güçlü bir monarşik devletin egemenliğiyle gerçekleşebileceğini

düşünmüştür (Ağaoğulları, 2018; Şenel, 1995). Üstelik, bu düşünürler devlet egemenliğinin, insanların inanç dünyalarını ilgilendiren din alanına da hükmetmesi gerektiğini savunmuşlardır. Din dâhil hayatın bütün alanlarında egemen bir otorite olarak merkezi devlet, siyasi toplumların modern versiyonlarının en temel karakteristiği hâline gelmiştir.

Zaman içinde rejimler değişse ve iktidar olma meselesi belirli bir kan bağına mensubiyet şartından koparılıp yönetilenlerin seçimine bırakılsa bile yöneten-yönetilen ilişkileri özsel olarak neredeyse aynı kalmıştır. Modern ulus-devletler, egemenlikleri dahilindeki halkları belirli bir ideoloji çerçevesinde tektipleştirmiş, dayatılan kalıpların dışında görünen, inanan ve eyleyen kesimleri marjinalize etmişlerdir. Bu noktada sınırları dâhilindeki her şey ve herkes üzerinde egemenlik yetkisi olan devletin problemli tarafı ortaya çıkmaktadır. Rejimi fark etmeksizin bütün devletleri zorba olarak göre La Boétie, bu problemli yönü vurgulamıştır. La Boétie, iktidara yönetilenlerin her türlü hürriyetini elinden alacak kadar büyük bir egemenlik yetkisi verilmesinin suçunu yönetilenlerin kendisinde bulmuştur. 16. yüzyılda La Boétie'nin vurguladığı mesele üzerine konuşmak bugün hâlâ tabudur. Devletsiz bir toplumsal yaşantının olanakları, anarşist kuramcılar dışında akademik bir sorgulamaya tâbî tutulmamıştır.

Büyük bir uzlaşıyla geçerliliği kabul edilen bir yapı olarak modern, egemen ulus-devlet sistemi pek çok eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Hannah Arendt, modern devleti, özgürlüğü toplumsal bağlamından koparıp kişinin iç dünyasına hapsettiği gerekçesiyle eleştirmiş (Arendt, 2012: 198), Batılı siyasi anlayışı iktidara sınırsız bir egemenlik armağan etmekle suçlamış (Arendt, 2012: 210), toplumun tektip bir kitle hâline gelmesiyle devletin despotik hâle gelmesini birbirine koşut olarak görmüştür (Arendt, 2014: 37). Michael Hardt ve Antonio Negri, ulus-devlet egemenliğini *Avrupalı güçlerin modern dönem boyunca kurduğu emperyalist yönetimlerin temel taşı* olarak tasavvur etmiş; modern egemenliğinin ise, *kök saldıgı her yerde, toplumsal alanı baştan sona kuşatan ve hem kendi kimliğinin arılığını korumak hem de öteki olan herkesi dışlamak için hiyerarşik toprak sınırları dayatan bir Leviathan yarattığını* savunmuşlardır (Hardt ve Negri, 2018: 16).

20. yüzyılın ortalarından itibaren, siyaset kuramcıları gemenlik ve özgürlük ilişkisini Rousseau ve Spinoza kadar iyimser görmemektedir. Modern devletin egemenliği, ne Rousseau'nun iddia ettiği gibi bireylerin iktidara itaat ederek aslında kendi iradelerine boyun eğdiği ve böylece özgürleştiği aşkın bir yapı (Rousseau, 2002: 165), ne de Spinoza'nın savunduğu gibi yurttaşların devlete bağlılıkları arttıkça özgürlüğünün de arttığı bir birlik

olarak işlemiştir (Spinoza, 2019: 235-236; Balibar, 2016: 44). La Boétie'nin yüzyıllar önce dile getirdiği fikirler, anarşist düşünce tarafından güncellenirken, Foucault gibi yapı-sökümcü düşünürler, Hobbes ve Machiavelli'nin siyaset anlayışının yalnızca monarşilerde değil, modern demokrasilerde de sürdüğünü savunmuştur. Bu görüşü destekleyen en önemli kanıtlardan biri, Foucault'nun şu sözleridir (Foucault, 2011: 59):

Her toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların statüsü.

Foucault, iktidar tarafından bireylere belirli bir hakikat dayatıldığını ve bireyin iktidar ilişkilerinin öznesi olduğunu ifade ederek egemenlik-özgürlük sorunsalına ilişkin karamsar bir bakış açısı geliştirmiştir.

Bu makalede, iktidar merkezli bir bakış açısı geliştirmiş Machiavelli ve Hobbes'un egemenlik anlayışı ile yönetilenler eksenli bir tasavvur sahibi La Boétie'nin egemenliğe yönelik düşünceleri karşılaştırılarak, devletin egemenliği ile bireyin özgürlüğü dikotomisi ele alınacaktır. Bu üç düşünürün birlikte ele alınmasının temel nedeni, modern egemenlik anlayışının doğuşuna ve özgürlüğün bu yapı içinde nasıl konumlandığına dair birbirini tamamlayan ama aynı zamanda çatışan üç kurucu damarı temsil etmeleridir. Machiavelli ve Hobbes, devletin güvenlik ve düzen üretme işlevini merkeze alarak özgürlükten feragat edilebileceğini savunurken; La Boétie, iktidarın meşruluğunu bireysel rızaya bağlayarak özgürlüğü her tür egemenlik ilişkisine karşı etik bir dayanak olarak öne sürer. Bu karşılaştırma, modern siyasal düşüncede egemenlik ile özgürlük arasındaki temel gerilimi tarihsel, felsefi ve ideolojik katmanlarıyla çözümlemeyi amaçlamaktadır.

2. Machiavelli ve Egemenlik Anlayışı

Machiavelli, siyaseti idealize etmek yerine gerçekçi analizlerle ele alan bir düşünürdür. Ross King'in de ifade ettiği gibi (2011), Machiavelli tam anlamıyla bir "iktidar filozofu"dur. Yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllar, İtalya'nın siyasi parçalanmışlık ve dış tehditlerle mücadele ettiği çalkantılı bir döneme denk gelir. O dönem İtalya, bağımsız şehir devletleri ve prensliklerden oluşuyordu. Bu şehir devletleri arasındaki mücadeleler, iç sınıfsal çatışmalar ve büyük güçlerin müdahaleleri, İtalya'yı kaotik bir ülke haline getirmişti (Ağaoğulları,

2018: 320). Floransa’da bürokrat olarak görev yapan Machiavelli, güçlü bir merkezi otoritenin gerekliliğini savunmuş, İtalya’nın Roma dönemindeki ihtişamına dönmesi gerektiğini düşünmüştür (Şenel, 1995: 302-303).

Machiavelli’nin siyaset anlayışı, iktidarın nasıl ele geçirileceği ve korunacağı üzerine yoğunlaşır. *Prens* adlı eserinde, güçlü bir devletin inşası için liderin sahip olması gereken iki temel nitelik üzerinde durur: *virtù* ve *fortuna*. *Virtù*, liderin cesareti, siyasi becerisi ve stratejik zekasını ifade ederken, *fortuna*, liderin kontrol edemediği şans ve dış etkenleri temsil eder (Machiavelli, 1994: 63). Machiavelli’ye göre başarılı bir lider, *fortuna*’nın getirdiği krizlere karşı hazırlıklı olmalı ve gerektiğinde şiddet de dahil olmak üzere her türlü aracı kullanarak durumu kendi lehine çevirmelidir (Ağaoğulları & Köker, 2013: 192-194). Bu noktada Machiavelli, *fortuna*’yı “asi bir kadın”a, *virtù*’yu ise onu kontrol edebilecek “erkek gücü”ne benzeterek eril bir egemenlik metaforu sunar (Machiavelli, 1994: 136-138).

Egemenin sahip olması gereken nitelikler konusunda Machiavelli, “aslan ve tilki” metaforunu kullanır. Güç ve cesareti simgeleyen aslan, egemenin düşmanlarını sindirme yetisini temsil eder. Ancak siyasette yalnızca güç kullanmak yeterli değildir; lider aynı zamanda bir tilki gibi kurnaz olmalıdır. Çünkü yalnızca kuvvetle egemenlik sürdürülemez, hile ve diplomasi de gereklidir (Machiavelli, 1994: 110). Bu bağlamda Machiavelli, liderin ahlaki kaygılardan bağımsız hareket etmesi gerektiğini savunur. Ona göre, halk dindar liderlere güvenir ve onları kolay kabullenir. Dolayısıyla, liderin gerçekten dindar olup olmaması önemli değildir; önemli olan dindar bir imaj sergileyerek halkın desteğini kazanmasıdır. Machiavelli, siyasetin ahlaktan bağımsız bir alan olduğunu savunarak modern realpolitik anlayışının temellerini atmıştır (Machiavelli, 1994: 110-111).

Machiavelli’nin devlet anlayışı yalnızca monarşi ile sınırlı değildir. *Söylevler* adlı eserinde, cumhuriyet yönetiminin erdemlerini vurgular ve güçlü bir devletin yalnızca bir liderin otoritesine değil, halkın sorumluluk bilinci geliştirmesine de bağlı olduğunu ileri sürer. Ona göre halk, tutkularını serbestçe ifade edebilmeli ve siyasi sürece aktif katılım göstermelidir (Ağaoğulları, 2018: 338). Bu bağlamda Machiavelli’nin özgürlük anlayışı, bireysel hak ve özgürlüklerden çok, toplumun siyasal bütünlüğü ve istikrarı ile ilişkilidir.

Spinoza, Machiavelli’yi egemenliğin korunması konusunda en bilgece yazılar yazan filozof olarak tanımlamış, ancak onun asıl amacının tek bir kişinin mutlak gücünün tehlikelerine dikkat çekmek olduğunu ileri sürmüştür (Spinoza, t.y. 17). Rousseau da benzer şekilde,

Prens'i yalnızca hükümdarlara değil, halklara da bir uyarı olarak yorumlamış ve eserin aslında cumhuriyetçilerin el kitabı olduğunu savunmuştur (Rousseau, 2002: 205).

Machiavelli'nin egemenlik anlayışı, modern ulus-devlet sisteminin kuramsal temellerini oluşturan en önemli düşünce yapılarından biridir. Onun önerdiği mutlak egemenlik anlayışı, merkeziyetçilik, laiklik ve pragmatizm ile birleşerek modern devlet fikrinin gelişimine yön vermiştir (Deniz, 2001: 119). Machiavelli'ye göre, dini kurumlar siyaset alanına müdahale etmemeli, devletin bütünlüğü ve istikrarı her şeyin önünde tutulmalıdır (Erdal, 2010: 88; Çelik, 2018: 401; Machiavelli, 1992: 36).

Sonuç olarak, Machiavelli, egemenliği devletin temel yetkisi olarak ele almış ve siyasal düzenin korunması için mutlak otoritenin gerekliliğini savunmuştur. *Prens* ve *Söylevler* birlikte okunduğunda, onun düşüncesinde devletin gücü ile yurttaşların özgürlüğü arasında bir denge arayışı olduğu görülmektedir. Ancak bu özgürlük, modern bireyci anlayıştan farklı olarak, halkın kolektif sorumluluğu ile tanımlanan bir özgürlüktür. Bu yönüyle Machiavelli, günümüz merkeziyetçi ulus-devlet anlayışının en önemli teorik öncüllerinden biri olmuştur.

3. Hobbes ve Egemenlik Anlayışı

Hobbes, 17. yüzyıl İngiliz düşünürü ve siyaset filozofu olarak egemenlik kavramı ve toplumsal sözleşme teorisi ile siyaset felsefesi üzerine önemli bir etki bırakmıştır. İngiltere'deki siyasi çalkantılar, devrimci hareketler ve iç savaş dönemi gibi olaylar, Hobbes'un egemenlik anlayışını şekillendiren önemli faktörler arasında olmuştur. Hobbes yaşadığı dönemde (1588-1679), İngiltere'de siyasi karmaşa ve istikrarsızlık durumlarına tanık olmuştur. Bu dönemde İngiltere, Stuart Hanedanı'nın iktidarı ve Parlamento ile çatışmalarıyla sarsılmıştır. İç savaşlar, dini ayrılıklar, monarşi ve parlamentonun yetki mücadeleleri gibi olaylar Hobbes'un düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Ağaoğulları, 2018: 428). Dolayısıyla Hobbes, bu dönemdeki siyasi çalkantıları gözlemleyerek ve insan doğasının rekabetçi ve bencil yönlerini analiz ederek egemenlik anlayışını geliştirmiştir (Arnhart, 2013: 160). Hobbes, egemenlik kavramı ve toplumsal sözleşme teorisi üzerine *Leviathan*'ı kaleme almış ve eserinde insan doğasını ve egemenlik anlayışını detaylı bir şekilde işlemiştir. Machiavelli gibi, Hobbes da ülkesinin işgalinin ve kaosu yarattığı endişe temelinde devlet merkeziyetçiliğini ve egemenliğin bölünmezliğini kutsamıştır.

Ampirik ve tümevarımcı bir filozof olan Hobbes'a göre düşünmek ve akıl yürütmek gözlemlenebilir olgulara dayanır ve bilimin konusu birleştirilebilir ve ayrıştırılabilir şeyler

olan cisimlerden başka bir şey değildir (Weber, 1998: 120). Hobbes yöntemsel olarak mekanik ve deterministik bir anlayışa sahiptir. Nasıl ki mekanik bir sistem incelenmeye onun en küçük parçalarından başlanırsa, Hobbes, toplumu da en küçük parçası olan insandan ve dolayısıyla insan tabiatından, insan eğilimleri ve tutkularından yola çıkarak anlamaya çalışır (Gauthier, 2000:1-5). Machiavelli'ye benzer biçimde Hobbes'a göre, insan doğası rekabetçi, bencil ve çatışmaya yatkındır. Dolayısıyla Hobbes'un perspektifinden insanlar arasında çıkacak kavga ya da savaş kaçınılmazdır. Bu bağlamda Hobbes, insanların doğasında bulunan ve insanları kavgaya yönelten üç temel nedene dikkat çekmiştir. Hobbes'a göre bu temel nedenler: rekabet, güvensizlik ve şereftir. İnsan doğasında yatan bu nedenlerin bastırılmadığı doğal durumda, Hobbes'un bakış açısında her bireyin diğerleriyle mücadele ettiği bir savaş hali mevcuttur. Hobbes, insanların egemen bir güce itaat etme arzusunun temelindeki nedeni şu sözlerle açıklamıştır (Hobbes, 1651: 64):

Bu yüzden, ilk olarak, tüm insanlığın genel eğilimi olarak sürekli ve huzursuz bir güç arzusunu, sadece ölümden sona eren bir arzu olarak belirtiyorum. Bunun nedeni, bir insanın daha yoğun bir zevk umuduyla veya zaten sahip olduğu makul bir güçle yetinememesi değildir, aksine, sahip olduğu mevcut gücü ve iyi yaşamayı sürdürebilmek için daha fazlasını elde etme gerekliliğindendir. Bu yüzden, gücü en büyük olan krallar, onu içeride yasalarla, dışarıda ise savaşlarla sağlamlaştırma çabası gösterirler: ve bu yapıldığında, yeni bir arzu ortaya çıkar; bazılarında yeni fetihlerle gelen şan ve şöhret arzusu, bazılarında rahatlık ve duysal zevk arzusu, bazılarında ise herhangi bir sanat veya zihinsel yetenek konusunda mükemmel olma arzusu ve bu nedenle övgüyle anılma arzusu. Zenginlik, onur, kumanda veya diğer güç rekabeti, çekişme, düşmanlık ve savaşa yöneltir, çünkü bir yarışmacının arzusuna ulaşma yolu, diğerini öldürmek, boyun eğdirmek, yerinden etmek veya püskürtmektir. Özellikle, övgü rekabeti, antik çağlara saygıyı teşvik eder. Çünkü insanlar yaşayanlarla rekabet ederler, ölümlerle değil; böylece, diğerlerinin şanını gölgelemek için onlara hak ettiğinden fazlasını verirler. Rahatlık ve duysal zevk arzusu, insanları ortak bir güce itaat etmeye yöneltir: çünkü bu tür arzular, insanı kendi çaba ve emeğinden umulabilecek korumadan vazgeçirir. Ölüm ve yaralanma korkusu da aynı nedenle aynı şeye yöneltir. Aksine, ihtiyaç sahibi ve cesur insanlar, mevcut durumlarından memnun olmayanlar ve ayrıca askeri komuta hırsı olan tüm insanlar, savaşın nedenlerini sürdürme ve kargaşa ve isyan çıkarmaya meyillidirler: çünkü askeri bir onur savaşta başka bir şeyle

kazanılmaz ve kötü bir durumu düzeltmenin en iyi umudu, yeni bir karışıklık çıkarmaktır. Bilgi ve barış sanatları arzusu, insanları ortak bir güce itaat etmeye yöneltir: çünkü bu tür bir arzu, boş zaman arzusunu içerir ve dolayısıyla kendi güçlerinden başka bir güçten koruma arayışını doğurur.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılan, Hobbes’a göre insan tabiatındaki en belirgin özelliğin Spinoza’nın “conatus” dediği “hayatta kalmaya ve varlığını güçlendirmeye yönelik gösterdiği çaba” ölüm, yaralanmak gibi zararlardan duyulan korkudur (Spinoza, 2012: 160). Siyasi bir iktidarın egemenliği altında yaşamayı, diğer bir ifadeyle devlet diye bir toplum kurulmasını insan tutkularının bir sonucu olarak gören Hobbes, en kısa ifadeyle devletin temeline “korku”yu yerleştirmiştir (Schmitt, 1996: 31). Keza Hobbes, insan doğasının korku ile yoğrulmuş toprağında büyüyen ağacın hem Ölümlü Tanrı (egemen, *Leviathan*) hem de 'din' meyvesini verdiğini ortaya koymuştur (Milner, 1988: 417). Dolayısıyla Hobbes’un spesifik olarak bir dine dair görüşlerinden ziyade genel olarak din üzerine düşünceleri veya görüşleri, onun siyasi fikirleri ve egemenlik anlayışıyla doğrudan ilintili bir hal almıştır. Daha net bir ifade ile Hobbes'un dini görüşleri, onun siyasi düşünceleriyle iç içe geçmiştir. İç içe geçmeyi sağlayan biricik şey görüşlerin beslendiği ortak kaynaktan başka bir şey değildir: “Korku”. Öyle ki Hobbes’a göre korku ve bilinmezlik karşısında insanların teselli bulma arayışı, dinin temel motivasyon kaynakları arasında yer almaktadır. Bu motivasyon, insanların doğadaki belirsizlik ve korkularına yanıt ararken, doğaüstü güçler fikrine sığınmalarına neden olmuştur. Nitekim Hobbes da bu durumu “Dinin doğal nedeni, gelecek kaygısıdır” (Hobbes, 1651) şeklinde özetlemiştir. Özetle, doğa halindeki çatışmalardan toplumsal sözleşmeye geçişte korku ve gelecek endişesinin etkisini vurgulayan Hobbes, benzer şekilde, doğa kaynaklı korku ve belirsizliklerin insanları içsel bir huzur arayışında, insana özgü doğaüstü bir fenomen olan dine yönlendirdiğini savunmuştur (Hobbes, 1651: 66-70).

Hobbes’un “*Homo homini lupus*” (insan insanın kurdudur) ifadesi, doğa durumundaki rekabet ve çatışmayı ifade ederken, aynı anlayış Hobbes’un ortaya koyduğu din ve siyaset ilişkisine de uygulanabilmektedir (Webster, 2015: 23). Gerçekten de Hobbes’a göre, bu iki kurumun ortak çıkış noktası korku, varmak istedikleri nokta ise egemenlik ve barıştır. Bu konu da hem tarihi bilgi birikimine hem de yaşadığı dönem itibarıyla deneyime sahip olan Hobbes, egemenliğin biricikliği üzerindeki bu potansiyel tehlikeyi ve ona göre doğal sonucu olan iç savaş bertaraf etmek istemiştir (Glover, 1960: 281). Aynı zamanda kiliseyi, devlet kontrolüne kapsamlı bir şekilde tabi kılması, mutlakiyetçi egemenlik teorisi tarafından

zaruriyet arz etmektedir (Collins, 2005: 11-12). Hobbes'un bu anlayışına, *Leviathan* eserinin kapağında dahi rastlamak mümkündür. *Leviathan* eseri kapağından söylemlerine kadar tam manasıyla bir egemenlik-otorite manifestosudur. Eserin kapağında, bedeni sayısız küçük insanlarla örölü dev gibi bir adam görülür ve bu "ölümlü Tanrı" olan *Leviathan*'ın varlığının tüm insanların iradelerinden müteşekkil üstün bir güç olduğu anlamına gelir. Bu adamın sağ elinde kılıç ve sol elinde asa tutması ise hem dünyevi hem de dinî kudretin *Leviathan*'ın ellerinde olduğunu anlatmaktadır (Schmitt, 1996). Böylelikle "İki kılıç kuramı"nı tabiri caizse yok eden Hobbes, egemenin ellerinde hayat bulan dinsel asa ile yalnızca kilisenin gücünü siyasal iktidar içinde eritmekle kalmaz. Egemene toplumsal sözleşme ile bağlı tebaalara inançlarını ya da dini, "özel" ve "kamusal" perspektiflerden sunar. Bireyin kişisel düşünce ve vicdan özgürlüğünü korunurken, inançların kamusal alandaki ifadesini ve uygulamasını devletin kontrolü altına alır. Çünkü Hobbes, devletin bazı dini temeller olmadan var olabileceğini iddia etmemiştir (Glover, 1960: 289). Nitekim Hristiyanlık ve din adamları üzerine olan görüşleri ve eleştirel tutumu, Hobbes'un, egemenlik anlayışının bir parçasıdır (Curley, 1998: 93). Başka bir deyişle, Hobbes, "dinin devletini" katı bir şekilde reddetmiş ve günümüz Diyanet'ini andıran bir biçimde kiliseyi, seküler bir çizgide devlet kontrol altına alarak "devletin dinini" yeğlemiştir. Hobbes'a göre, devletin, toplumsal sözleşme gereğince vaadini yerine getirmek için dini, devlet kontrolü altına alması, egemenin varlık sebebine dayanmaktadır. Bu uğurda Hobbes, sınır tanımaz. Öyle ki Hobbes'a göre, egemen bir yanılğı içerisinde olarak "tanrısal yasalara aykırı bir şey buyurmuşsa dahi bunun günahı yalnızca egemene aittir" (Hobbes, 2007:244).

Hobbes'a göre bu egemenin görevi ister bir monark ister bir meclis olsun, kendisine egemenlik gücünün veriliş amacına dayanır, yani bu amaç halkın güvenliğini sağlamaktır. Bu, doğa yasası gereği zorunludur ve bu konuda egemen, yalnızca yasanın yaratıcısı olan Tanrı'ya karşı sorumludur. Ancak burada güvenlikten kastedilen sadece basit bir korunmaya indirgenmemelidir. Hobbes, güvenlikten her insanın yasal yollardan, topluma zarar vermeden kendisi için elde edeceği tüm diğer yaşam memnuniyetlerini kastettiğini ifade etmiştir. Hobbes, herkesin kendi iyiliği için itaat etmesi gereken egemenin görevinin egemenliğin haklarını korumak olduğunu, egemenliğin başkasına devredildiğinde toplumun yeniden güvenliksiz, kaos ve savaş durumuna döneceğini ifade etmiş ve savaş-barış gibi konulara karar verme, para basma, bakanları atama gibi araçların terk edildiğinde egemenlik amacının da terk edileceğini belirtmiştir. Egemenin görevlerinin, yetkilerinin yönetilenler

tarafından bilinmesi de itaatin içselleştirilmesi için önemli bir konudur. Çünkü insanlar egemenliğin doğal hak ve yetkilerini, yasaya itaatin ortak iyilik için olduğunu ve yasanın ihlalinin insanları doğa durumuna geri döndüreceğini bilmeden, yalnızca yaptırım korkusuyla itaat ederlerse, bu sadece bir düşmanlık ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir uygulama olarak görülür ve güçlü hissedildiğinde itaat edilmekten kaçınılır (Hobbes, 1651: 107-109).

Bu perspektif, Hobbes'un mutlakiyetçiliğinin ya da başka bir ifade ile merkeziyetçiliğinin yansımasından başka bir şey değildir. Hobbes, toplumsal düzenin ve barışın korunması için egemeni; mutlak, sınırsız ve bölünemez bir mahiyette tasarlamıştır Hobbes'un tasarısında, egemen ne kadar güçlüyse, barış da o kadar güçlü ve dayanıklı olacaktır (Gerring & Thacker & Moreno 2004: 9). Barışı bu şekilde formülleştiren Hobbes, devlet yönetiminde adem-i merkeziyetçiliği asla olumlamaz. Hobbes böyle bir alanın varlığını başka bir deyişle sınırlandırılmış egemeni, egemenin yokluğu şeklinde yorumlamıştır. Çünkü Hobbes'a göre, sınırlandırılmış olan, onu sınırlayanlardan daha üstün değildir. Şayet üstün değilse egemen de değildir (Hobbes, 1651: 119). Keza Hobbes'un nihai amacı, merkezi otoriteyi, mutlak bir erkle ve egemenlikle donatarak iç savaşa meydan vermemektir (Ağaoğulları & Köker, 2009: 227). Dolayısıyla eğer aksi bir senaryoda, egemenin varlığına rağmen insanlar için güvensiz bir ortam şekillenmiş örneğin bir iç savaş meydana gelmişse Hobbes açısından ahit gereği gibi yerine getirilmemiş yani bir nevi doğa durumuna dönmüş demektir.

Hobbes'a göre Machiavelli perspektifine benzer bir biçimde özgür insanın, doğa durumu daimi bir savaş durumudur ve bireyler huzur ve güvenlik altında yaşamak için bir yönetime itaat etmeye razı olmalıdır. Bundan dolayı Hobbes, egemeni mutlakiyet terazisinde nihai ölçüye ulaştırmayı misyon olarak üstlenmiştir. Hobbes, misyonu gereği kamusal güce atıfta bulunarak "Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez" ifadelerine yer vermiştir (Hobbes, 1651: 103). Aslen Hobbes'un perspektifinde keyfiliğin var olması mümkün değildir. Bu konuda ortaya koyduğu denklem oldukça basittir: Devlet ya da egemen rasyonel bir ürün olduğuna göre, egemenin irrasyonel davranışlarda bulunması olanaklar dahilinde değildir. Zaten, bir egemen için rasyonel olan, kendi çıkarı adına vatandaşlarına iyi ve adil davranmaktır (Ağaoğulları & Köker, 2009: 246-247).

Hobbes'un iyi ve adil anlayışı, itaat ve koruma dengesine dayanır (Schmitt, 1996: 71-72). Bu denge, özgürlükle doğrudan ilişkilidir. Hobbes, özgürlüğü "engellenmeme" olarak tanımlar (Hobbes, 2007: 131; Hobbes, 1651: 129). Bu tanım, bireyin istediği gibi hareket

edebilme yetisini, dışsal engeller tarafından kısıtlanmama olarak ele alır. Hobbes'un özgürlük tanımı, doğa durumu bağlamında önemli bir anlam kazanır. Çünkü doğa durumuna ilişkin Hobbes, özgürlüğün, özgürlüğü tehdit ettiği yahut ortadan kaldırdığı sınırsız bir özgürlük atmosferi belki de bir özgürlük distopyası sunar. Bilindiği üzere bu atmosfer, mutlak egemenliğe uzanan süreci ortaya koyar. Bu süreç, özgürlüğün yeniden tanımlanmasını gerektirir. Hobbes'a göre, toplumsal sözleşme ile bireyler, sınırsız özgürlüklerinden vazgeçerek, daha büyük bir güvenlik ve düzen karşılığında özgürlüklerini sınırlarlar. Bu haliyle Hobbes, özgürlüğü, hakka endekslemektedir. Hak demek, özgürlük demektir. Hobbes'un deyişiyle "Uyrukların özgürlüğü, sözleşmelerden özgür olmaktır" (Hobbes, 1651: 131). Kısacası Hobbes, devletin egemenliği ile bireyin özgürlüğü arasında bir çelişki görmemektedir. Zira insanın farazi doğa durumunda olduğu, diğer bir deyişle devletin olmadığı durumda, bireyler özgür yaşamak bir tarafa, hayatını bile devam ettiremeyecektir. Dolayısıyla Hobbes, toplum sözleşmesi kuramı ile insanların zaten devleti kendi özgür iradeleriyle kurduklarını ve özgür iradeleriyle gücün yettiği herkese menfaati için her dilediğini yapma iktidarını, kurumsallaşmış tek bir güce devrettiğini düşünmüştür. Bu bağlamda Hobbes'un özgürlük anlayışı, mutlak bir serbestliğe değil, düzen içinde sınırlanmış bir özgürlüğe dayanır."

Devletin egemenlik alanını son derece geniş kapsamlı tutan Hobbes, özel mülkiyete, vatandaşlar arasında serbest bir biçimde ticari akitlerin gerçekleştirilmesi, meta ve ücretin özgürce mübadele edilebilmesine yaptığı vurguyla, egemenin bu noktada usul ve kural belirleyici olduğuna yönelik söylemleriyle (Hobbes, 1651: 154) günümüzdeki liberal devlet egemenlik anlayışının da haberciliğini yapmıştır. Hobbes, Machiavelli'nin seküler temeller üzerinde gerekçelendirdiği, feodal ortakların egemenliklerinden arınmış merkezi devlet kuramına, yönetilenleri de göz önünde bulundurarak bir katkı sağlamış ve modern ulus-devletin egemenliğini yöneteni egemenliği, yönetilenin özgürlüğü bağlamında şekillendiren siyaset kuramcılarının öncülüğünü yapmıştır.

4. Etienne La Boétie ve Egemenlik Anlayışı

16. yüzyılda yaşamış önemli bir Fransız düşünür olan La Boétie ve egemenlik anlayışını kavramak için öncelikle o dönemdeki siyasi ve toplumsal bağlamı anlamak önemlidir. La Boétie (1530-1563), 16. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Bu dönem, Avrupa'da siyasi karmaşa ve otorite ile ilgili tartışmaların yoğun olduğu bir zaman dilimidir. Feodal sistem çökmekte

ve ulus-devletlerin gücü yükselmektedir. Aynı zamanda, dini reform hareketleri ve siyasi çekişmeler de bu dönemi etkilemiştir (Çelen, 2018: 158-159). La Boétie'nin düşünceleri, bu siyasi bağlamın bir ürünü olarak ortaya çıksa bile günümüz için de çarpıcı niteliktedir.

La Boétie, iktidarı yani egemenliği Machiavelli gibi yöneten-yönetilen penceresinden ele almış ancak ondan farklı olarak düşüncelerini ve felsefesini yönetilen merkezli geliştirmiştir. La Boétie'nin en önemli eseri olan *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, egemenlik anlayışını ele alan önemli bir metindir. Bu eserde La Boétie, egemenin nasıl otorite kurduğunu ve insanların neden gönüllü bir şekilde boyun eğdiğini sorgulamıştır. Ona göre, insanlar eğitim temelinde gelenek, alışkanlık ve korku gibi nedenlerle hükümdarlara itaat eder. Bu bağlamda La Boétie, Gramsci'nin "hegemonya" ve Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramlarını andıran ama onlardan yüz yıllar önce çok benzer bir düşüncüyü öne sürmüştür. Gramsci düşüncesinde kültürel hegemonyanın kuruluşuyla yönetilenlerden rıza devşirilmesi, Althusser düşüncesinde ise devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla rızanın yeniden üretilmesi gibi kavramların erken bir habercisi La Boétie'nin "gönüllü kulluk" tasviridir. Öyle ki, La Boétie'ye göre, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinde de vurguladığı gibi, iktidarın sürdürülebilirliğinde gelenek ve eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Gelenekler, bireylerin mevcut durumu kabullenmelerini ve itaat etmelerini sağlarken, eğitim, bu durumu pekiştirir ve gelecek nesillere aktarır (La Boétie: 1987:36). Bu itaat sadece gönüllü bir şekilde değil, daha ziyade bir tür "gönüllü kulluk" olarak adlandırabileceğimiz bir bilinçsizlik meyvesidir (Ağaoğulları, 2018: 381).

La Boétie'nin, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* eserinde insan doğasına bakış açısı Machiavelli ve Hobbes'un egoist ve çıkarları için her şeyi yapmaktan kaçınmayan, korkak ve kötüye eğilimli insanının tam tersidir (La Boétie, 1987: 26):

Fakat, kuşkusuz Doğa'da hiçbir şey açık seçik gözükme de görmemezlikten gelemeyeceğimiz şu olgu vardır: Tanrı'nın vekili ve insanların yöneticisi olan Doğa, birbirimizi yoldaş olarak ya da daha doğrusu kardeş olarak bilelim diye, hepimizi tek bir dökme kalıbından çıkmışçasına, aynı biçimde yapmıştır. Bize verdiği armağanları paylaştırırken bazılarını gerek beden gerekse akıl açısından, diğer kişilere göre çeşitli üstünlükler sağlamıştır. Doğa bizi kapalı bir kampa koyarcasına bu dünyaya koymasına karşın, en güçlüleri ve en akıllıları, bir ormandaki silahlı haydutlar gibi en zayıfları ezsinler diye yeryüzüne yollamamıştır. Fakat aslında bazılarını büyük, bazılarını küçük paylar vererek Doğa'nın kardeşçe bir sevgiyi gerçekleştirdiğini düşünmek gerekir.

Böylece bu sevgi, bazılarının yardım etme erkine sahip olmaları diğerlerinin ise yardıma gereksinme duymalarıyla oluşur.

Görüldüğü gibi Hobbes ve Machiavelli'nin aksine Boétie, insan doğasına ilişkin iyimser bir tablo çizmiştir. İnsanların yaratılışlarındaki eşitsizliklere rağmen, karşılıklı iletişim ve yardımlaşmaya eğilimli insan doğası sayesinde herkes karşısındakinde kendisini görüp, kendisini tanıyabilir. La Boétie, aslında insan doğasının özgür ve eşit yaratıldığını vurgulayarak, özgür ve eşit yurttaşlık tutkusunu açığa çıkarmıştır (Çelen, 2018: 162; Sparling, 2013: 490).

Özgürlüğün doğallığını sorgulamanın beyhudeliğini, zarar verilmeden hiç kimsenin köle durumuna düşürülemeyeceğini, hayvanların da doğallığında özgürlük olduğunu ve insanlar tarafından yakalandıkları andan itibaren öldüklerini ya da acı çektiklerini ifade eden La Boétie, özgürlüğün iki tür talihsiz nedenden biri aracılığıyla kaybedildiğini ve bir kere kaybedildikten sonra tekrar özgür doğallığa geri dönüşün mümkün olmadığını belirtmiştir (La Boétie, 1987: 30-31):

... Fakat elbette tüm insanlar, kendilerinde insansal bir şey kaldığı sürece kulluklaşmalarını, iki durumdan biri olduğu zaman yani zorlandıkları ya da aldatıldıkları için kabul ederler; zorlama ya silahlı güçler tarafından (...) ya da (...) hihipler tarafından gerçekleşir. İnsanlar, çoğu kez aldatılma ile özgürlüklerini kaybederler; bu durumda insanlar başkaları tarafından kandırılmaktan çok kendi kendilerini aldatırlar. Tıpkı bu şekilde, Sicilya'nın en önemli kendi olan (...) Syraküza halkı, savaşlar tarafından sıkıştırılınca, tehlikeye karşı koymak için düşüncesizce Birinci Dionysios'u yüceltip ona orduyu yönetme görevini vermişti; kendini sakınmadan onu öylesine büyük kıldı ki, bu sinsi ve kurnaz kişi, düşmanlarını değil de sanki yurttaşlarını yenmişçesine zaferle dönüp kendini ilk önce komutanlıktan kral, sonra da krallıktan tiran yapmıştı.

Halk bir kere kulluklaşmaya görsün, özgürlüğü öylesine unutuyor ki, artık onun uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi olanaksız oluyor. Üstelik halk çok içten ve istekli bir biçimde kulluk ediyor. Bu durumu gören sanki onun özgürlüğünü değil, köleliğini kaybettiğini sanır. İlk başlarda, kuvvetle, alt edilmişlikten dolayı, zorlama nedeniyle hizmet edildiği bir gerçek. Fakat bundan sonra gelen kuşak, özgürlüğü hiç görmeyip

tanımadığından dolayı, pişmanlık duymadan hizmet eder ve ondan öncekilerin zorla yaptıklarını seve seve yerine getirir. (...)

İnsan doğasının temeline özgürlük ve eşitliği yerleştirip, “yönetilen” olmanın, üstünde tahakküm kurulmanın öncesinde kötü bir tesadüfle aldatılmaya ya da zorbalığa maruz kalmaya dayandığını, sonrasında ise içselleştirildiğini anlatan La Boétie, rejim ayrımı gözetmeksizin bütün yönetimlerin karakterinin tiranlık olduğunu, hepsinin yönetilenleri kul hâline getirdiğini ifade etmiştir. Seçimle, silah zoruyla veya veraset yoluyla da gelmiş olsa bütün yönetimler, yönettiklerine kul gözüyle bakar ve onları ehlileştirmeye, iktidar amacına hizmet ettirmeye çalışır (La Boétie, 1987: 29-30). La Boétie’nin böylesi bir yöneten-yönetilen ilişkisine bakışı, Hobbes ve Machiavelli’de görüldüğü gibi ortak bir iyilik ya da sosyal düzen cihetinde değildir. Bilakis, La Boétie bu ilişkiyi efendi-kul ilişkisi gibi görmüş ve aslında kulların isterse o efendiyi tükürükleriyle boğabileceğini (La Boétie, 1987: 18-23) ama zaten kul olarak doğdukları ve öyle eğitim aldıkları için itaat etme yolunu seçtiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte özgürlük bir kere kaybedildiğinde yürekliliğin de kaybedileceğini ifade eden filozof, tiranların hükmü altındaki insanların “alçak” ve “kadınsı” olduklarını (La Boétie, 1987: 39) söylemiş ve son kertede herkesin kendi yerinde ve çapında bir tiran olma arzusuyla kendisinden üst tirana itaat ettiği için bir tiranlık zincirinin oluştuğunu açıklamıştır (La Boétie, 1987: 48-49).

La Boétie, seleflerinden ve çağdaşlarından farklı olarak siyasi iktidarın temeline, din, güvenlik arzusu gibi olguları değil insanlığa haiz olmayan şeyleri kaybetmeme korkusundan kaynaklanan kölelik isteğini koymuştur (Göze, 1969: 48-49). İnsanın mutluluğunu ve toplumsal ortak iyiliği kurumlaşmış bir siyasi toplumun egemenliğinde gören Machiavelli ve Hobbes’un aksine, La Boétie yönetim tipi ayırt etmeksizin özgürlüğün, eşitliğin bitişini, köleliği ve onursuz bir yaşamı kurumsallaşmış devlet egemenliği altında yaşamaya özgülerek devrim niteliğinde düşünceler öne sürmüştür. Dolayısıyla La Boétie’nin bu haliyle egemeni bir tüzel kişi olarak ele aldığını ve herhangi bir egemenin şahsi nitelikleriyle ilgilenmediğini söylemek mümkündür. La Boétie’yi özgün kılan nokta sadece devlete kötülük atfetmek değil, iktidarın devamı, devletin egemenliği ve toplumsal nizam üzerine düşünmek yerine bireysel özgürlük konusunu analiz etmesidir. Yönetilenlere, özgürlüklerini geri kazanmaları için tirana karşı savaş vermeye gerek olmadığını, sadece hep birlikte ona itaat etmemenin yeterli olduğunu (La Boétie, 1987: 23) söyleyen La Boétie, tiranın insanlar üzerinde kurduğu egemenliği devam ettirmesi için de fazladan bir çaba sarf etmediğini,

sadece uyruklarını birbirine kırdırmanın kendi lehine olan statükoyu devam ettirmek için yeterli olduğunu ifade etmiştir (La Boétie, 1987: 50).

Kısacası La Boétie'ye göre, egemen bir güç olarak iktidar kuran her devlet bir tiranlıktır. Dolayısıyla devletin egemenliği ile insanın özgürlüğü arasında La Boétie düşüncesinde tam anlamıyla bir çelişki görülmektedir. İnsan doğasına iyimser bakış açısıyla birleştiğinde, filozofun düşünceleri, modern bir ideoloji olarak egemenliksizliği, efendisizliği, pür hürriyeti ve daima akli ve dengeyi emreden doğa yasalarından başka hiçbir yasa tanımamayı içeren anarşizmin erken bir öncüsü gibidir.

5. Sonuç

Egemenlik kavramı, tarih boyunca farklı siyasi düşünürler tarafından ele alınmış ve çeşitli açılardan incelenmiştir. Böylece teorisyenler tarafından modern siyaset teorisinin ve dolayısıyla modern devletin kolonlarından biri inşa edilmiştir. Bu inşayı, Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes gibi düşünürler iktidar merkezli ele alırken, Etienne La Boétie varlığına son verilmesi gereken bir bağlamda düşünmüştür. Üç düşünür, egemenlik üzerine teorilerini, insan doğasıyla ilişkilendirerek başka bir deyişle insan doğasını, hareket noktası olarak kabul ederek oluşturmuştur. Bu bağlamda Machiavelli, insan doğasını, nankör, değişken, içten pazarlıklı, riyakâr, korkak ve çıkarıcı olarak tanımlamakla kalmamış aynı zamanda, insan yığınlarının kurucu bir gücün otoritesi olmaksızın siyasi bir toplum kurma yeteneğinden yoksun olduğu düşüncesini geliştirmiştir. Machiavelli'nin İtalya tarihinin en kötü dönemlerinden birine tanık olması da insan doğasına dair düşüncelerini ve bunun bir getirisi olan siyaset felsefesini etkilemiştir. Bu perspektif doğrultusunda, Machiavelli, iktidara olmazsa olmaz nitelikte özel bir önem atfederek pragmatist “*Prens*” reçetesini sunmuştur. Hobbes, insan doğasına ilişkin Machiavelli'yle benzer bir karamsarlık taşımakla birlikte bunu daha sistematik bir şekilde ele almıştır. Daha doğru bir ifade ile insan doğasını sistematize ederek egemen düşüncesini kuramlaştıran Hobbes, insan doğasına dair düşüncelerinde “temelde” ifadesine yer vermiştir. Bu bağlamda, “Homo homini lupus” şeklindeki ünlü ifadesiyle temelde Machiavelli gibi; rekabetçi, bencil ve çatışmaya yatkın bir insan doğası portresi sunarak doğa durumunda insanların birbirlerine karşı sürekli bir savaş içinde olduklarını öne sürmüştür. Böylelikle Hobbes, insan doğasının önemli karakteristik özelliklerden biri olan “korku” yu denkleme eklenmiştir. Korkuya, güvenlik ve gelecek kaygısının da eşlik etmesiyle Hobbes, bu kaotik durumdan kaçınmak için insanların, doğuştan

gelen korku ve güvenlik arzuları doğrultusunda mutlak bir egemenin otoritesi altında toplandıklarını savunmuştur. Sonuç olarak Hobbes’a göre, insanlar, bir toplumsal sözleşme aracılığıyla egemen bir güce yani “*Leviathan*”a itaat etmeye razı olmuşlardır. Machiavelli’ye benzer biçimde yaşadığı dönemin iç savaşlarından etkilenen Hobbes, “güvenlik”e endeksli mutlakiyetçi bir egemenlik anlayışı benimsemiştir. Machiavelli ve Hobbes’un insan doğasına ilişkin karamsar düşünceleri, radikal egemen teorilerini meydana getirirken La Boétie, tam aksi istikamette insan doğasına dair iyimser düşünceleri ile egemenin varlığına radikal eleştiriler getirmiştir. Nitekim La Boétie’nin insan doğasına yönelik iyimser bakış açısına göre, insanlar, doğaları gereği özgür ve eşit yaratılmış ve empati yoluyla birbirlerini rahatlıkla anlayabilecek varlıklardır. Dolayısıyla La Boétie perspektifinden egemen, insan doğasının çelişkili bir ürünüdür. Bu çelişkiyi yani insanların nasıl ve neden gönüllü olarak iktidara boyun eğdiklerini sorgulayan La Boétie, insanların doğuştan gelen özgürlük ve eşitlik arzularının, tiranlar tarafından bastırıldığı sonucuna varmıştır. Bu bağlamda düşünür, korkuyu Machiavelli’den ve Hobbes’tan farklı bir açıdan ele almıştır. Boétie, insanların korkularının; egemenin, insanlara eğitim, gelenek gibi araçlara dayattığı şeyleri kaybetme korkusundan kaynaklandığını ifade etmiştir. Daha anlaşılır bir ifade ile, insanların var olmalarıyla birlikte insanlığa haiz olan şeyleri kaybetmekten ziyade makam, mevki gibi sonradan kazanılan şeyleri kaybetme korkularına odaklanmıştır. La Boétie, insanların doğuştan gelen özgürlük ve eşitlik arzularının, egemen tarafından bastırıldığını savunmuş ve böylelikle egemene itaatin bilinçsiz bir gönüllü kulluk şeklinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Kısacası La Boétie’ye göre, devletin egemenliği doğal olmayan bir zorunluluktur ve bu zorunluluk, bireylerin gönüllü kulluğu, eğitimsizlik ve korku ile beslenmektedir. Bireylerin özgürlüklerini geri kazanmaları için sadece egemeni beslememeleri yeterli olduğunda ısrar eden La Boétie’nin düşünceleri yaşadığı çağdan ziyade günümüz için bile ziyadesiyle devrimcidir.

Düşünürlerin egemenliğe dair yaklaşımlarını belli kavramlara endekslediği söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kavramlar, Machiavelli için “istikrar ve beka”, Hobbes açısından “güvenlik ve huzur”, La Boétie düşüncesinde ise “çelişki ve özgürlüğü bilmemek”tir. Machiavelli, siyaset anlayışını insan doğasından hareketle realizm ve pragmatizm ile mayalayarak devletin otoritesini pekiştirmek için zor ve baskının meşru hatta zaruri araçlar olduğunu savunmuştur. Sunduğu bu reçete ile İtalya’nın siyasi birliğine ve cumhuriyete giden yolu açmak isteyen Machiavelli, aslında bir bakıma çelişkili görünebilecek şekilde yurttaşlar için mutlak egemeni yani devleti önceleyerek hedef doğrultusunda dozunda uygulanacak şiddeti dahi meşrulaştırmıştır. Hobbes ise rasyonalizm ile mayaladığı yaklaşımını yani egemenin varlığını

ve mutlakiyetçi niteliğini, bireylerin güvenliği ile temellendirmiştir. Bu temel üzerine, insanları, korkularının hayatta tuttuğu düşüncesinin Hobbes’da hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “Korku benim ikiz kardeşimdir” ifadesini kullanan Hobbes, egemenin otoritesinin, merkezi ve tek bir yapı altında toplanması gerektiğini vurgulamıştır. Hobbes’un bu vurgusunun temelinde, egemenliğin bölünmesinin kaosa yol açacağını ve iç savaş riskini artıracığı argümanı yani aslında en ham haliyle korku yer almaktadır. Bu nedenle istikrarlı bir düzen arayışına giren Hobbes, çareyi yasalarda bulmuştur. Hobbes, yasalar aracılığıyla toplumun işleyişini kontrol altına almakla birlikte aynı zamanda toplumsal sözleşmenin bir parçası olarak, bireylerin hak ve yükümlülüklerini teminat altına almıştır. Dolayısıyla Machiavelli’nin yaklaşımı, bireysel özgürlüklerin ihmal edilmesi riskini taşıırken Hobbes’un yaklaşımı, bireysel özgürlükleri korumak için birtakım özgürlükleri ortadan kaldırmaya ya da sınırlandırmaya dayanmaktadır. La Boétie’nin sıra dışılığı ise bireysel özgürlük ve eşitlik vurgusundan kaynaklanır. La Boétie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* eserindeki ifadeler ile tam manasıyla “Leviathan”ı tarif etmektedir (La Boétie, 1987 :24) :

Size böylesine hâkim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir in sandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca siz den fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük. Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa, nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? Kentlerinizi çiğnediği ayaklar sizinkiler değilse bunları nereden almıştır? Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzerinizde nasıl iktidarı olabilir? Sizinle anlaşılmadıysa sizin üstünüze gitmeye nasıl cesaret edebilir? Kendinize ihanet etmeseniz, sizi öldüren bu katilin yordakçısı ol masanız ve sizi yağmalayan bu hırsıza yataklık etmeseniz o ne yapabilir?

La Boétie bu sözleriyle Hobbes’un Leviathan’ını eleştirmektedir. Nitekim La Boétie, egemenliği tiran olarak tanımlamıştır. Çünkü La Boétie’ye göre, egemen, insan doğasına aykırı düşecek biçimde bireylerin özgürlüğünü ve eşitliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu çelişkili düzen bizzat bireyler tarafından sağlanmaktadır. Daha detaylı bir şekilde değinmek gerekirse La Boétie, egemenin eğitim ve gelenek gibi araçlarıyla insanları da insanların aracılığıyla “kul”laştırarak düzeni tesis ettiğini belirtmiştir. Böylelikle La Boétie, egemeni, insanın doğasına yani kendine yaptığı en büyük kötülük şeklinde ele almış ve bu en büyük kötülüğün bertarafı için ise insanların hiçbir şey yapmadan sadece itaat etmemeleri gerektiğini öne sürmüştür. Özetle, La Boétie, egemeni, gayr-ı meşru olarak nitelendirirken;

Hobbes, meşruiyetin kaynağı olarak “toplumsal sözleşmeyi yani çoğunluğun iradesini” işaret etmiştir. Bu hususta Machiavelli, meşruiyeti, egemenin “varlığına ve başarısına” endekslemiştir.

La Boétie egemenin var olup olmadığıyla ilgilenerek egemeni, bir çeşit tüzel kişi olarak değerlendirmiştir. Hobbes da egemene, aynı şekilde yaklaşarak egemenin şahsi kişiliğine ya da kimliğine değinmemiştir. Ancak bu durum Machiavelli de farklıdır. Machiavelli “egemen nasıl olmalı?” sorusuna odaklanmıştır. Öyle ki Machiavelli'ye göre, liderin kişisel becerileri ve özellikleri başarı için kritik öneme sahiptir. Bu husus üzerinde oldukça duran düşünür, böylece siyaset felsefesine “Virtù ile Fortuna kavramlarını, Aslan ve Tilki Metaforu” armağan etmiştir. Bununla birlikte bir Rönesans figürü olan Machiavelli, egemenini, “realist, pragmatist, dindar olmasa dahi dindar görünümlü, askeri ve stratejik zekaya sahip ve korkulan bir model” olarak tasvir etmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Machiavelli'nin çeşitli siyasi pozisyonlarda elde ettiği deneyim aracılığıyla ve aynı zamanda nihai hedefi doğrultusunda siyasetten bağımsız bir egemen olamayacağını ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, Machiavelli, Hobbes ve La Boétie'nin düşünceleri, günümüz siyasetinde modern devleti, devlet ve birey arasındaki dengeyi anlamak için kritik ipuçları sunmaktadır. Özellikle Machiavelli ve La Boétie'nin egemen anlayışlarına yaptığı realist ve siyaset temalı aşılari günümüzü daha da aydınlatmaktadır. Ancak her düşünürün felsefesinde bazı paradokslar ya da cevapsız sorular bulunmaktadır. Machiavelli'nin pragmatik yaklaşımı, otoriter rejimlerin meşrulaştırılmasında kullanılabilmekte ve belki de egemenin, egemenliğini şahsi çıkarlarına endekslemesine neden olabilmektedir. Halbuki Machiavelli, reçetesini ulusal kurtuluş hedefi için kaleme almıştır. Hobbes ise ortaya koyduğu mutlakiyetçi yaklaşım ile belli bir çerçevede bireylerin özgürlüğünü korumak isterken totalitarizmle de ilişkilendirilmektedir. Çünkü egemen hem toplumsal sözleşmeye taraf değildir hem de yasaların kaynağı halindedir. Bu haliyle de güvenliği sağlamak ve uyrukları korumak ile mükelleftir. Nihayetinde “uyrukları, egemenden kim koruyacak?” sorusu akla gelmektedir. La Boétie'nin özgürlükçü yaklaşımı ise pratik zorluklar içermektedir. Nitekim La Boétie, gönüllü kulluğu sona erdirmek için gönüllü olmamanın yeterli olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Daha açık bir ifade ile rızanın sona ermesi üzerine insanlara, bir öneride bulunmayarak sadece insan doğasına güvenerek iyimser bir doğa durumu vaad etmiştir. Dolayısıyla anarşist bir toplum olarak nitelendirilebilecek bir durumda, bireylerin

haklarını ve güvenliğini korumanın büyük zorlukları olacaktır. Bu nedenle, La Boétie'nin yaklaşımının uygulanabilirliği şüphelidir.

Bu karşılaştırmalı tablo, modern siyaset teorisinde egemenlik kavramının çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermekle birlikte aynı zamanda düşünürlerin, bireysel özgürlük ile devletin egemenliği ilişkisine dair ortaya koyduğu yaklaşımların güncelliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2018). *Sokrates'ten Jakobenler'e Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M.A. ve Köker, L. (2013). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M.A. ve Köker, L. (2009). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arendt, H. (2014). *Totalitarizmin Kaynakları/3 Totalitarizm* (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2012). *Geçmişle Gelecek Arasında* (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arnhart, L. (2013). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*. (A.K. Bayram Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Arslan, M. (1992). Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(3), 167 – 186.
- Avis, P. (2016). *Foundations of Modern Historical Thought: From Machiavelli To Vico*. London: Routledge.
- Balibar, E. (2016). *Spinoza ve Siyaset* (Çev. S. Soyarslan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Beriş, E. H. (2019). Modern Devlet Kuramının Doğuşunda Niccolo Machiavelli'nin Rolü ve Etkisi. Amme İdaresi Dergisi, 52(4), 1-23.
- Bodin, J. (1903). *The Six Bookes of a Common Weale*. (Çev. R. Knolles). The University of London.

- Boli, J. (2001). *Sovereignty from a World Polity Perspective. Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*. NewYork: Columbia University Press.
- Collins, J.R. (2005). *The Allegiance of Thomas Hobbes*. Newyork: Oxford University Press.
- Curley, E. (1998). “Religion and Morality in Hobbes” İçinde, *Rational Commitment and Social Justice: Essays for Gregory Kavka* (ss. 90-111), Ed. Jules L. Coleman, Christopher W. Morris, and Gregory S. Kavka. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelen, G. (2018). Étienne De La Boétie Üzerine Bir İnceleme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Özel Sayı, 155-179.
- Çelik, Y. (2018). Geçmişten Günümüze Egemenlik Kavramı ve Değişen Egemenlik Anlayışı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (3-4), 393- 441.
- De La Boétie, E. (1987). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (Çev. M. A. Ağaoğulları). İstanbul: Bilim-Felsefe-Sanat Yayınları.
- Deniz, F. (2001). Machiavelli: “Şeytan” mı, “İnsan” mı? I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23-24, 109-126.
- Ercins, G. Ve Buldur E. (2020). Teoloji-Politik Felsefesi Kıskaçında Egemenlik Kavramının Schimittyen Analizi. Muhafazakâr Düşünce, 16(58), 107-128.
- Erdal, S. (2010). Siyasal Düşünceler ve Modern Egemenlik. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18(2), 83 – 115.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gauthier, D. P. (2000). *The Logic of Leviathan*. Oxford University Press.
- Gerring, J., Thacker, S.C. ve Moreno, C. (2004). Normative Models of Democratic Governance: Decentralism, Centralism, and Centripetalism. Boston University, Department of Political Science, 1-42, <https://www.bu.edu/sthacker/files/2012/01/Normative-Models-of-Democratic-Governance-Decentralism-Centralism-and-Centripetalism.pdf>.
- Glover, W.B. (1960). God and Thomas Hobbes. Church History, 29(3), 275-297.
- Göze, A. (1969). 16. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 35 (1-4), 244-277.

- Hardt, M. Ve Negri, A. (2018). *İmparatorluk*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heywood, A. (2019). *Politics*. Fifth Edition. London: Red Globe Press.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa Philosophica DE CİVE/Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan*. London: St. Paulus Church-yard.
- Jackson, R. (1999). *Sovereignty at the Millenium*. Oxford: Blackwell Publishers.
- King, R. (2011) *Machiavelli İktidar Filozofu*. (Çev. Volkan Atmaca). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Krasner, S. D. (2001). “Problematic Sovereignty” içinde, *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities* (ss. 1-23), NewYork: Columbia University Press, ss. 1-23.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens* (Çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Machiavelli, N. (1992). *Discourses on Livy* (Çev. H. C. Mansfield ve N. Tarcov). The University of Chicago Press.
- Milner, H. (1988). Hobbes: On Religion. *Political Theory*, 16(3), 400-425, <https://doi.org/10.1177/009059178801600300>.
- Mortimer, S. (2022). “Sovereignty beyond natural law: Adam Blackwood’s Catholic Royalism”. *History of European Ideas*, 48(6), 682-697.
- Rousseau, J. J. (2002). *The Social Contract and The First and Second Discourses*. (Çev. The Discourse on The Art and Science Group). Yale University Press.
- Sparling, R. (2013). Sunlight is the Cest Disinfectant? Étienne de la Boétie on Corruption and Transparency. *European Journal of Political Theory*, 12 (4), 483–509.
- Spinoza, B. (2019). *Teolojik-Politik İnceleme* (Çev. C. B. Akal ve R. Ergün). Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. (2012). *Etika* (Çev. Ç. Düşürken). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Spinoza, B. (t.y.). *Politik İnceleme*. https://www.files.ethz.ch/isn/125506/5038_Spinoza_A_Political_Treatise.pdf.
- Sheehan, M. (1999). *The Balance of Power: History&Theory*. London: Routledge.

Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. (5. Basım) (Çev. H. V Eralp). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Schmitt, C. (1996). *The Leviathan in The State Theory of Thomas Hobbes*. (Çev. G. Schwab ve

Webster, G. (2015). Hobbes and Tocqueville on Individualism, Equality, and Centralized Administration. Master Thesis, University of Montreal 2015.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Bosna-Hersek'te Sürdürülebilir Dönüş Göçü: Srebrenica Örneği

Sustainable Return Migration in Bosnia-Herzegovina: The Case of Srebrenica

Özgenur Çaputlu ^a

Elçin Macar ^b

Öz

1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı'nda en az 1,2 milyon Bosna-Hersek vatandaşı yer değiştirmiştir. Savaşı resmen sonlandıran Dayton Anlaşması 14 Aralık 1995'te imzalanmış ve savaşta yer değiştiren insanların dönüşü Bosna-Hersek'in çözmesi gereken en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu makale, Bosna Savaşı'ndan günümüze Bosna-Hersek'teki dönüş göçü ile ilgili gelişmeleri, uluslararası toplumun bu süreçteki rolünü, dönüş göçünün türlerini ve önemli bir dönüş göçü sahası olarak Srebrenica'ya yönelik dönüş göçünün niteliklerini konu edinmektedir. Makale, geri dönüş hakkı ve dönüş göçünün sürdürülebilirliği ile ilgili kaynakları değerlendiren bir literatür taramasıdır. Ulaşılan sonuçlara göre, Bosna-Hersek'te dönüş göçleri çoğunluk ve azınlık geri dönüşleri olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Çoğunluk geri dönüşleri sorunsuz bir biçimde gerçekleşirken, azınlık geri dönüşlerinin sürdürülebilirliği tüm uluslararası çabalara rağmen sağlanamamıştır. Bosna Savaşı döneminde Avrupa tarihindeki en büyük soykırımlardan biri olan Srebrenica Soykırımı'nın (1995) mağduru olan Srebrenicalı Boşnaklar, Bosna-Hersek'teki azınlık dönüşlerinin başarısızlığını yansıtan en önemli örneklerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, dönüş göçü, Bosna savaşı, azınlık dönüşü, Srebrenica.

^a Arş. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozgenur.caputlu@rumeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8999-9476

^b Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9817-9915

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Çaputlu, Ö. & Macar, E. (2024). Bosna-Hersek'te Sürdürülebilir Dönüş Göçü: Srebrenica Örneği. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 113-130. Doi: 10.5281/zenodo.16507909

Geliş Tarihi (Received): 10.03.2025 / Kabul Tarihi (Accepted): 18.05.2025

Abstract

During the Bosnian War between 1992 and 1995, at least 1.2 million Bosnian-Herzegovinian citizens were displaced. The Dayton Agreement, which officially ended the war, was signed on 14th December 1995, and the return of displaced people during the war has become one of the most important problems that Bosnia-Herzegovina must solve. This article examines the developments regarding return migration in Bosnia-Herzegovina from the Bosnian War to the present, the role of the international community in this process, the types of return migration, and the characteristics of return migration to Srebrenica as an important area of return migration. The article is a literature review that evaluates sources on the right to return and the sustainability of return migration. According to the results, return migration in Bosnia and Herzegovina occurred in two ways: majority and minority returns. While majority returns occurred without any problems, the sustainability of minority returns could not be achieved despite all international efforts. The Bosnians of Srebrenica, who were victims of the Srebrenica Genocide (1995), one of the largest genocides in European history during the Bosnian War, are one of the most important examples reflecting the failure of minority returns in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, return migration, Bosnian war, minority return, Srebrenica.

1. Giriş

Bosna Savaşı'nda (1992-1995), Bosna-Hersek'teki sıcak çatışma sahalarında soykırım ve cinsel şiddet başta olmak üzere sayısız savaş suçu işlenmiş ve insanlığa karşı işlenen bu suçlar etnik temizliğin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Bu durum bölgede yaşayan siviller için güvenlik tehdidi oluşturmuş ve yoğun biçimde bölgeden insan göçüne sebep olmuştur. Savaş döneminde kimi bölgelerde belirli bir etnik grubun fiziksel varlığı neredeyse yok olurken, sistematik tecavüz başta olmak üzere cinsel şiddet uygulamalarının yürütüldüğü yerlerde; özellikle kadın nüfusunda intihar, travma ve göç gibi nedenlerde azalma olduğu görülmüştür.

“Geri dönen”, kalıcı olarak ülkesine dönen bir mülteciyi veya ülke içinde eskiden yaşadığı yere dönen kişiyi tanımlayan bir terimdir. Geri dönen, dönüşü gerçekleştirdiğinde mülteci statüsünden çıkmış olur (UNHCR, 2025: 1).

Bosna-Hersek'te, 1992 yılının Şubat ayında yapılan bağımsızlık referandumunun ardından bölgede gerilim yükselmiştir. Bosna Savaşı'nın resmen sona erdiği 1995 yılının sonunda Dayton Anlaşması, savaş sırasında oluşan etnik dağılımın üzerine imzalanmıştır. Diğer bir ifadeyle, savaşta uygulanan etnik temizlik sonucu oluşan nüfus dağılımı, Dayton Anlaşması

ile meşrulaşmıştır. Yerinden edilen Bosna-Hersekliilerin önemli bir bölümü, savaştan önce yaşadıkları yerlere geri dönememiştir.

Savaş sonrasında Bosna-Hersek'teki Boşnak nüfus Orta ve Batı Bosna bölgelerinde yoğunlaşmış; Hırvat nüfus ise Hersek bölgesine ve güneye doğru yığılmıştır. Yerinden edilenlerin geri dönüşü ve buna ilişkin düzenlemeler, savaş sonrasında Bosna-Hersek'in en önemli gündemlerinden biri olmuştur.

Bosna-Hersek'te geri dönüşün iki önemli dinamiği vardır; bunlardan biri geri dönüş siyaseti, diğeryse geri dönüşün sürdürülebilir olmasıdır. Geri dönüş siyaseti, Bosna-Hersek'in ve uluslararası toplumun bu süreçte izlediği politikalar anlamına gelmektedir (Öner, 2013: 8). Geri dönüşün sürdürülebilirliği ise dönenler için yeniden toplumsal entegrasyonun ve kalıcı barışın sağlandığı başarılı göç sürecinin temel ilkelerindendir.

2. Bosna-Hersek'te Uluslararası Toplum Eşliğinde Dönüş Göçü

II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında geri dönen Avrupalılara yardım sağlamak amacıyla 1950 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu (United Nations High Commissioner for Refugees / UNHCR), savaşta ve sonrasında Bosna-Hersek'te insanî yardım ve göç ile ilgili çalışmalar yürütmüştür. 1992-1995 yılları arasında, Bosna Savaşı'nda UNHCR olağanüstü durum yönetimini üstlenmiş, Bosna-Hersek operasyonu ile beraber örgütün görev tanımı geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Göçmenler için sığınma sağlamak ve gönülsüz geri dönüşü engellemek amacıyla görev yapan bir kuruluştan yerinden edilmiş kişilere ve savaş mağdurlarına insanî yardım ulaştıran bir kuruluşa dönüşmüştür (UNHCR, 2006: 157).

Dönüşün sürdürülebilir olması, yeniden yapılanmayı ve uzlaşmayı içeren stratejik bir çerçeve gerektirmektedir. Savaş sonrası ülkelerde yerinden edilen kişilerin dönüşünün sürdürülebilir olması için dönenlerin bölgeye yeniden uyumlanması ve merkez ülkenin ulusal koruma sağlaması birincil derece gerekliliktir. UNHCR'nin sürdürülebilir geri dönüşle ilgili öncelendiği birinci işlev ulusal korumadır.

Dış aktörler; diğer devletler ve uluslararası örgütler, 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen savaşta sorunun nedenlerini anlamakta ve askerî olarak harekete geçmekte gönülsüz davranmıştır. Bunun neden olduğu başarısızlık ve eylemsizlik, UNHCR gibi sivil toplum kuruluşlarının Bosna-Hersek için inisiyatif alma sürecini gerektirmiştir. 1992-1995 yılları

arasında UNHCR ve sivil toplum iş birlikçileri, 2,7 milyon savaş mağduru insanın 950.000 ton insanî yardımdan faydalanmasını sağlamıştır (UNHCR, 2006: 157).

UNHCR, bugüne dek yürüttüğü en kapsamlı acil yardım kampanyalarından birini Bosna'da hayata geçirmiştir. UNHCR ve sivil toplum ortaklarının tüm çabalarına rağmen insanların evlerinden zorla çıkarılması, toplu cinayetlere ve toplu tecavüzlere kurban gitmesi; özellikle savaş mağduru erkeklerin aç bırakıldığı ve dövüldüğü, kadınların ve kız çocuklarının ise cinsel şiddete maruz kaldığı toplama kamplarının kurulması engellenememiştir. Etnik temizlik kapsamına giren bu uygulamalar nedeniyle savaş bölgelerindeki nüfus yapısında büyük değişiklikler olmuştur.

Dayton Anlaşması, yerinden edilenlerin dönmeye başlaması, savaş mağdurlarının tazminat ve konut yapımı için destek kredisi almaları için hukuksal bir süreç başlatmıştır (Dümmel, 2015: 52). Dayton Anlaşması'nın yerinden edilenlerle ilgili hükümleri Ek-7'de açıklanmaktadır (United Nations, 1995: 94):

“Tüm mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler, özgürce kendi evlerine dönme hakkına sahiptir. 1991'den bu yana süren düşmanlıklar sırasında mahrum bırakıldıkları mülklerinin kendilerine iade edilmesi ve kendilerine iade edilemeyen mülkleri için tazminat alma hakkına sahip olacaklardır. Mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin erken dönüşü, Bosna-Hersek'teki çatışmanın çözümünün önemli bir hedefidir. Taraflar, üçüncü ülkeler tarafından geçici koruma sağlananlar da dahil olmak üzere, topraklarını terk eden bu tür kişilerin geri dönüşünü kabul edeceklerini teyit ederler.”

OHR (Bosna-Hersek Yüksek Temsilcilik Ofisi), IOM (Uluslararası Göç Örgütü), UNHCR, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı), IFOR (Bosna-Hersek Askerî Uygulama Gücü) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar 1995 sonrasında Bosna-Hersek'te dönüş süreçlerini düzenlemiştir (Žíla, 2019: 525). Uluslararası toplum çatısı altında bir araya gelen bu kuruluşlar, Dayton Anlaşması uygulamalarının yerine getirilmesi için büyük miktarlarda ekonomik yatırım yapmıştır.

3. Bosna-Hersek'te Dönüş Göçü Türleri ve Dönemleri

Savaş sonrası toplumlarda dönüş süreçleri genel olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, vatandaşların etnik çoğunluğa mensup oldukları bölgelere dönüşü olan çoğunluk geri dönüşü; ikincisi, vatandaşların etnik çoğunluğun bir parçası olmadıkları, azınlık oldukları bölgelere dönüşü olan azınlık geri dönüşüdür (Brubaker, 2013: 2). Azınlık geri dönüşü, dönen grubun savaş öncesinde çoğunluk olduğu ancak savaş sırasında başka bir etnik grubun

yönetimine geçen yerleşim yerlerine yönelik olarak gerçekleşmektedir. Burada belirleyici olan, dönenlerin bu bölgede sahip olacağı siyasi statüdür.

Bosna-Hersek'te dönüş süreci üç aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Birinci aşama, 1996-1997 yıllarını kapsayan, çoğunluk dönüşünün gerçekleştiği dönem; ikinci aşama, 1998-2000 yılları arasında azınlık dönüşünün yükseltmek istendiği dönem; üçüncü aşama ise 2000 yılından günümüze dek süren azınlık geri dönüşünün en üst düzeyde gerçekleştiği dönemdir (Öner, 2013: 10).

Dayton Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, 1995-1996 yıllarında yaklaşık olarak 250.000 yerinden edilen kişinin geri döndüğü tahmin edilmektedir. Bu dönüşlerin çoğu UNHCR'nin desteği olmaksızın, kendiliğinden gerçekleşen çoğunluk dönüşleridir. Uluslararası destek almadan gerçekleşmesi, çoğunluk geri dönüşlerinin yerel yönetimler tarafından desteklenmediği anlamına gelmemektedir. Bosna Savaşı'nda yerinden edilenlerin bir kısmı dönmeye gönülsüz, bir kısmı mağdur olma pahasına dönmeye karardır ancak bir kısmı ancak güvenlik, sosyal hizmetler, ekonomik koşullar bakımından iyileşmelerin oluşması durumunda dönebilmektedir (Brubaker, 2013: 2).

Bosna-Hersek'te Dayton Anlaşması'yla gelen barışın ilk yıllarında dönüşlerin % 90'ı gönüllü olarak gerçekleşmiş ve UNHCR'nin "spontane geri dönüş" kavramı bu gönüllü dönüşleri ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle çoğunluk dönüşlerinde yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, evlerine dönmeye kararlı kişiler eşliğinde, spontane gibi görünen bu dönüşleri hızlandırma konusunda önemli bir rol oynamışlardır. Diğer yandan, siyasi parti liderleri tarafından organize edilmiş geri dönüşler olduğu bilinmektedir. Her ne kadar kendiliğinden gerçekleşmiş gibi görünse de, geri dönüşlerin spontane olmadığı konusunda bir bakış açısı da bulunmaktadır (Öner, 2013: 11).

Savaş döneminde bölgedeki güvenlik sorunlarının yanı sıra barınma sorunları, yoksulluk, gıdaya ulaşım zorluğu ve bu nedenlere bağlı olarak hayat kalitesinin düşmesi büyük nüfus göçlerine sebep olmuştur. Sermayenin neredeyse yok olduğu savaş döneminde Bosna-Hersek'teki nitelikli işgücü, savaşa dahil olarak üretimden uzaklaşmış ve savaş sonrasında işsizlik sorunuyla karşı karşıya kaldığı için gelişmiş ülkelere göç etmiştir. Dayton Anlaşması imzalandıktan sonra UNHCR, yerinden edilen savaş göçmenlerine ev sahipliği yapan Avrupa devletleri tarafından baskılanmıştır. 1996 yılının sonbaharında, Bosna-Hersekli göçmen yükünün büyük bir bölümünü sırtlamış olan Almanya, sığınmacıları Bosna-Hersek'e geri

göndermeye başlamıştır (Brubaker, 2013: 2). Almanya'ya sığınan ve sayılarının yaklaşık 350.000 olduğu düşünülen Bosna-Hersekli mültecilere hiçbir zaman kalıcı bir statü verilmemiş ve Dayton Anlaşması imzalandıktan sonra ülkeyi terk etmeleri için yönetim tarafından baskı yapılmıştır. Almanya'daki Bosna-Hersekli mültecilerinin yaklaşık 250.000'i ülkeden ayrılarak Bosna-Hersek'e veya üçüncü bir ülkeye gitmiştir (Dadush, 2017: 13). Bosna-Hersekli ev sahipliği yapan Avrupa ülkeleri 1996-1998 yılları arasında geçici koruma statüsünü askıya almış ve bu yıllarda sayıları 150.000'den fazla mülteci Bosna-Hersek'e dönmüştür (Fagen, 2003: 236).

UNHCR'ye göre, savaş döneminde yer değiştiren 1,2 milyon kişiden yaklaşık 208.000 kadarı 1997 yılının sonuna dek Bosna-Hersek'e dönse de bunların çoğu, savaştan önce yaşadıkları yerlere dönmemiştir. Dönenlerin çoğu, mensubu oldukları etnik grupların yönetimi altındaki bölgelere yerleşmeye çalışmıştır. Savaş öncesinde nüfusu 4,3 milyon civarında olan Bosna-Hersek vatandaşlarından en az 1,2 milyon kadarı savaş boyunca yer değiştirmiş ve 25 ev sahibi ülkede sığınma aramıştır (ICG, 1998: 1).

1997 yılının sonlarına dek Bosna-Hersek'te çoğunluk dönüşü gerçekleşmiş, uluslararası toplum azınlık dönüşüne göre daha kolay gerçekleşen bu süreçle ilgilenmiş ve azınlık dönüşüyle ilgili neredeyse hiçbir adım atmamışlardır. Birinci evrenin sona erdiği 1997 yılından sonra, UNHCR'nin ve uluslararası toplumun odaklandığı konu azınlık dönüşü olmuştur.

UNHCR, azınlık dönüşlerinin desteklenmesi için 1997 yılında uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur. Ana vatana dönüş, Avrupa'daki Yugoslavyalı göçmenler için bir çözüm olmaya devam etmiş ve bu süreçte UNHCR, uluslararası korumaya gereksinim duyan Boşnak ve Hırvat mülteciler için yeniden yerleşim fırsatları aramıştır (United Nations, 1998, 7). ABD ve Almanya başta olmak üzere Batılı devletler, UNHCR'nin 1998 "Azınlık Dönüşleri Yılı" uygulamalarına cömert yardımlarıyla destek olmuştur (Brubaker, 2013: 3).

1996 ve 1997'de toplam 45.000 dönüş gerçekleştiği tahmin edilmektedir. 1997 yılında Bosna-Hersek'teki yerel yönetimler azınlık dönüşleri konusunda diyalog kurmaya daha açık duruma gelmiştir. 1997 yılının baharında, UNHCR Açık Kentler Girişimi'ni başlatmış; bu kapsamda azınlık dönüşlerine kapılarını açan belediyelere destek sağlanacağı fikri olumlu karşılanmıştır. Bosna-Hersek'teki ilk Açık Kentler, Temmuz 1997'de resmen ilan edilmiştir (UNHCR, 1998: 1). Açık Kentler Girişimi uygulamasının amaçlarından biri, yerel yönetimler tarafından, dönen azınlıklara kamuoyuna açık şekilde eski evlerine geri dönmelerinin istendiğinin ve toplumun tam bir üyesi olacakları sözünün verilmesi olmuştur. Girişim birçok sorun

nedeniyle uzun sürmemiş ve azınlık dönüşleri çoğunlukla başarısız olmuştur (Öner, 2013: 13). Uluslararası toplum 1998 yılında Bosna-Hersek'teki azınlık dönüşleri ile ilgili çalışmalarına hız vermiştir.

1997 yılı sonunda Bosna-Hersek'teki PIC (Bosna-Hersek Barış Uygulama Konseyi-Peace Implementation Council), Saraybosna'ya yönelik geri dönüş sürecindeki başarısızlığını dile getiren bir açıklama yapmıştır. Multi-etnik bir Saraybosna yaratılmasının Dayton Anlaşması'nın merkezinde bulunduğunu ve yetkililerin süreci kolaylaştırma konusundaki başarısızlığından ötürü hayal kırıklığı duyduğunu dile getirmiştir. PIC 1998 yılının ilk aylarından itibaren azınlık dönüşlerine hız verileceğinin bir göstergesi olarak, OHR ortaklığıyla 3 Şubat 1998 tarihinde "Saraybosna Geri Dönüyor" Konferansı gerçekleştirilmesine yönelik karar açıklamıştır (OHR, 1998: 1). 3 Şubat 1988'de PIC, OHR, AB Komisyonu ve ABD iş birliğinde gerçekleşen konferansın hedeflerinden biri, en azından 20.000 azınlık dönüşü sağlamak olarak belirlenmiştir (Öner, 2013: 14).

28 Nisan 1998'de PIC İzleme Kurulu üyeleri, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan-Karadağ) hükûmet temsilcileri Banja Luka Bölgesel Geri Dönüş Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Konferansın amacı azınlık dönüşünü arttırmak olmuş; azınlıkların polis memurluğu gibi resmî görevlere alınması ve hareket özgürlüğünün temini, azınlık dönüşünün desteklenmesi kapsamında atılacak adımlar olarak belirlenmiştir (Öner, 2013: 14).

Saraybosna'nın çok etnikli yapısı, azınlıkların topluma yeniden kazandırılması için elverişli görünmektedir. Buna karşın, Banja Luka Bölgesel Geri Dönüş Konferansı başarılı olmamış; azınlık dönüşüyle ilgili planlar kağıt üstünde kalmıştır. Bosna-Hersek'te azınlık dönüşü önündeki en büyük engel, yerel otoritelerin etnik siyasetidir. Yerel makamlar, etnik milliyetçiliği temel alarak azınlık dönüşünü engelleyecek politikalar uygulamaktadır. Bosna-Hersek'te, özellikle Sırp çoğunluğun elinde bulunan yerel yönetimler, Bosna Savaşı ile oluşan etnik dağılımı bir kazanım olarak görmektedir (Uğurkan, 2021: 398).

Bosna-Hersek'teki milliyetçi siyasetçiler, azınlıkların dönme çabalarına karşı çıkmış ve hareket özgürlüğünü kısıtlamıştır. Savaş sırasında yerinden edilenler, evlerinin ve yaşadıkları bölgelerdeki altyapının yıkılması, istihdam sorunu, yerel düşmanlıklar gibi sorunlara ek olarak, mülklerini geri almaları konusundaki yasal ve sosyal engellerle karşılaşmıştır. Dönen azınlıklar, ailelerinden kalan evlerini ve diğer mülklerini geri almaya çalışırken çoğunluğa mensup kişiler tarafından ölümle tehdit edilmiş ve bu suçlular nadiren cezalandırılmıştır (Fagen, 2003: 237).

Dönmek isteyen azınlıklar, özel vize uygulamaları ve yasa dışı olmasına rağmen alınan savaş vergisi gibi uygulamalara maruz kalmış; kamu yardımlarından adil yararlanma haklarını kullanamamışlardır. Bununla birlikte, uzun yıllar devam eden başka pek çok sorunla baş etmek durumunda kalmışlardır (Reliefweb, 1999: 1):

1. Yerel otoritelerin ve uluslararası toplumun dönüş fikrine yönelik iradesizliği,
2. Geri dönenlerin can güvenliğinin bulunmaması,
3. Yerel polis tarafından korkutulma, taciz, eylemsizlik, para cezası gibi uygulamalar,
4. Vatandaşlık ve af konusunda yasal çerçevenin eksikliği,
5. Mülkiyet hukukun uygulanmasında karşılaşılan zorluklar,
6. Dönenlerin emekli maaşı gibi uygulamalardan yararlanmasının engellenmesi, kimlik kartı verilmesinin zorlaştırılması,
7. İstihdamda etnik kökene dair ayrımcılık,
8. Yasalarda yeri olmayan savaş vergisi alınması,
9. İkamet vergisi alınması.

Bosna Sırp Cumhuriyeti, Boşnak nüfusun dönüşünü, toplumsal yapıyı yeniden karma nüfus yapısına döndürecek bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu nedenle Sırp varlığı, Sırlar Sırp olmayan nüfusun geri dönüşüyle ilgili zorlaştırıcı ve caydırıcı politikalar izlemiş ve dönen azınlıkların kalıcı olmasını engellemek istemiştir. Bosna Sırp Cumhuriyeti resmî kurumlarında Sırlar orantısız yoğunlukta istihdam edilmiş; Boşnaklar ise nüfuslarına oranla çok az ölçüde bu kurumlarda iş bulabilmiştir. Bosna Sırp Cumhuriyeti polis kurumunda 6.906 polisten 6.433'ünün Sırp olması, mevcudiyetin etnik olarak Sırplaştırıldığıyla ilgili örneklerden biridir (Uğurkan, 2021: 398).

Azınlık dönüşlerinin en üst seviyeye ulaştığı üçüncü evre dönüşler, 2000 yılından başlamış ve bugüne dek sürmüştür. Dönüşün hızlanmasını sağlayan en önemli adım, 2000 yılında Bosna-Hersek'te Mülkiyet Yasası değişiminin başlatılmasıdır. OHR öncülüğünde yeni mülkiyet kanunlarının yürürlüğe girmesiyle birlikte, azınlık gayrimenkullerinde haksız yere oturanlar ve azınlık mülklerine el koymuş olanlar, buraları bırakmak zorunda kalmış; ayrıca OHR yasalarını uygulamayı reddeden yöneticiler görevden alınmıştır (Öner, 2013: 16).

Azınlık dönüşlerinin başarısı, Bosna-Hersek'te sürdürülebilir bir barış inşasının anahtarlarından biridir. Azınlık dönüşü toplumsal travmalar, ekonomik kaygılar, yönetimi altına girilen siyasi otoritenin uygulamaları nedeniyle zor gerçekleşen bir süreçtir. Topluma yeniden entegrasyon süreci ve bir arada yaşama ilkesi savaş sonrası uluslararası müdahalenin

önceliklerinden biri olsa da, barış ve huzur ortamı yalnızca yıkılmış evlerin onarılması ve altyapının yeniden inşa edilmesiyle elde edilmeyecektir (Stefansson, 2010: 64).

Bosna-Hersek'te dönenlere ilişkin hukuksal altyapı ve ek düzenlemeler; beslenme, barınma, psiko-sosyal destek, çocuklar ve gençler için temel eğitim ve diğer zorunlu gereksinimleri kapsayan temel hakları belirlemektedir. Bosna-Hersek İnsan Hakları ve Mülteciler Bakanlığı, Dayton Anlaşması'nda dönüşleri düzenleyen Ek-7'nin uygulanması için yeniden düzenlenmiş bir strateji hazırlamıştır. İlgili stratejinin başarılı olması için kurumlar nezdinde ve ulusal düzeyde iş birliğinin yanında, geri dönüşün bir öncelik hâline gelmesi gerekmektedir. Sürecin başarısız olma sebeplerinden biri, Bosna-Hersek'te ulusal düzeyde ekonomik ve sosyal politika oluşturulurken dönüş sürecinin bir öncelik olarak ele alınmamasıdır (Bosankić, 2016: 208).

Dönenlerin vatandaşlık sürecini zorlaştıran bir başka girişim, Nisan 2014'te Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin ikametgah için daha fazla belge gerektiren bir yasa çıkartması ve ikamet başvurusunda bulunanların bilgilerinin doğruluğunu kontrol etme uygulaması başlatmasıdır. İkamet konusunun siyasallaştırılmasından kaygılanan AB, ABD ve OHR Bosna-Hersek yönetimine, devlet düzeyinde bir ikamet yasası çıkarması için çağrıda bulunmuştur (Jukić, 2014b: 1). Bosna Sırp Cumhuriyeti polisinin kapı kapı gezerek yaptığı ikamet kontrolleri esnasında, bazı kişilerin evde olmaması nedeniyle yüzlerce vatandaşa ikamet belgesi ve kimlik kartı verilmemiştir. İkamet kontrolü uygulaması, dönen ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Boşnakların kendilerinin hedef alındığı konusundaki endişelerini arttırmıştır (Jukić, 2014a: 1).

Dönüş sürecinin önündeki en büyük sorunlardan biri, politikacıların barış ve huzur ortamına zarar veren siyasi söylemleridir. Ekonomik şartların fazlasıyla zorlaştırdığı dönüş sürecinde, yerel yönetimlerin etnik milliyetçiliği yansıtan söylemleri, ülke içinde yaşayan ve çoğunluğa mensup olmayan nüfusun ihtiyaç duyduğu güven ortamını zedelemektedir. Boşnak-Hırvat Federasyonu'ndaki Sırp'ların zaman içinde Bosna Sırp Cumhuriyeti'ne göç etmesi, bazı bölgelerde demografik yapıyı benzer kılmıştır. Belirli bazı bölgelerin etnik yapısının aynışması, siyasetçilerin etnik söylemleri daha rahat kullanmasına uygun bir ortam yaratmıştır (Uğurkan, 2020: 2500).

Bosna-Hersek'te göç yönetimi ile ilgili sorunlardan bir diğeri, devletin sağlıklı bir nüfus sayımı yapma konusundaki başarısızlığı ve bu sebeple geri dönenlerin gerçek sayısının tespit

edilememesidir. 1-15 Ekim 2013 tarihlerinde Bosna-Hersek'te nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ancak sonuçların yaklaşık iki yıl boyunca açıklanmaması Bosna-Hersek halkının tepkisine neden olmuştur. Ülkede sürekli ikamet etmeyen Boşnakların nüfus sayımı sonuçlarından çıkarılmak istendiğini ileri süren akademisyen ve Preporod Boşnak Kültür Birliği Başkanı Senadin Lavić, sonuçların açıklanmamasına ilişkin olarak, bunun kime nasıl bir çıkar sağladığını basın önünde açıkça sorgulamıştır (BosnaHersek.ba, 2015: 1) Nüfus sayım sonuçlarından Boşnak vatandaşlarının silinmeye çalışıldığı yönündeki bir başka iddia, Halkların Eşitliği Boşnak Hareketi Başkanı Seyfudin Tokić'ten gelmiştir (Memleket, 2015:1).

Nüfus sayımı sonuçlarına göre, Bosna-Hersek'in % 50,11'ini Boşnaklar, % 30,78'ini Sırp, % 15,43'ünü Hırvatlar ve kalan % 3,68'lik kısmını ise diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Dinî kimlikler etnik kimliklerle paralel biçimde sırasıyla % 50,7 Müslüman, 30,75 Ortodoks Hristiyan ve 15,19 Katolik Hristiyan olarak dağılmıştır (Anadolu Ajansı, 2016: 1). Bosna-Hersek vatandaşlarını etnik ve dinî olarak tanımlamaya yönlendiren nüfus sayımı uygulaması, Bosna-Hersek'teki yöneticilerin etnik milliyetçi çizgisini göstermektedir.

4. Bosna-Hersek'te Azınlık Dönüşü: Srebrenica Örneği

Bosna Savaşı, etnik temizlik politikalarıyla ve yerinden edilmelerle birlikte 3,5 yılda ülkede büyük bir nüfus değişimi yaratmış ve ülke içinde etnik yoğun bölgeler oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan bu bölgelerin idari yönetimleri, Dayton Anlaşması ile meşrulaşmıştır. Prijedor, Zvornik ve Srebrenica gibi savaş öncesinde Boşnakların çoğunluk olduğu bölgelerde etnik temizlik nedeniyle Boşnak nüfusu büyük ölçüde azalmıştır (Uğurkan, 2021: 394). 11 Temmuz 1995'te Srebrenica'da çocuk ve yetişkin 8.372 Boşnak öldürülmesi dünya kamuoyunun gündemine oturmuş ve Srebrenica Soykırımı (1995) II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da görülen en büyük soykırım olarak tarihe geçmiştir (BBC, 2022: 1).

Bosna-Hersek'te savaş sonrası dönemde gerçekleşen en zor azınlık dönüşlerinden biri Srebrenica'ya yönelik dönüşlerdir. Bosna Savaşı sırasında uluslararası toplumun inisiyatiflerinin bir sonucu olarak, 1993 yılında BM Güvenli Bölgeler Planı uygulamaya konmuş ve Srebrenica, Bosna-Hersek'teki altı güvenli bölgeden biri olarak ilân edilmiştir (Ateşoğlu Güney, 1997: 272). Savaşın resmen sona ermesine altı ay kala, 1995 Temmuz'unda, şehrin korkutma, yıldırma ve gizli iş birliğiyle Sırp tarafından teslim alınması sonucunda bölge halkından, bugün sayılarının 8.372 olduğu düşünülen Müslüman oğlan çocuğu ve yetişkin erkek öldürülmüştür. Geride kalan yaklaşık 25.000 kadın, kız çocuğu ve yaşlı Srebrenica'dan sürülmüştür (Srebrenica Memorial, 2020: 8). Çatışma kaynaklı cinsel şiddet mağduru olan kadınlardan bir kısmı kendi istekleriyle hayatlarını

sonlandırmış; kalanların bir kısmı savaş sonrasında psikolojik tedavi görmüş ve sağ kalanların çoğu, savaş öncesinde yaşadıkları yerlere geri dönememiştir. Eşleri, oğulları ve babaları gözlerinin önünde öldürülen; evlerinden sürülen; cinsel şiddet uygulamalarına mâruz kalan Srebrenicalıların birçoğu yaşadığı yerlere geri dönememiştir.

Savaş öncesi Boşnakların yoğun olarak yaşadığı Srebrenica kasabası, savaş bitiminde Bosna Sırp Cumhuriyeti entitesinin yönetimine girmiştir. Dönenlerin yaşama tutunması için gerekli sosyal ve ekonomik koşulların yerel yönetimler tarafından sağlanması gerekirken, Bosna-Hersek'te genel eğilim bunun tersinedir. Özellikle çoğunluk unsura mensup olan yerel yöneticiler, geri dönenlerin o bölgedeki nüfus yapısını yeniden değiştireceğinden endişe duymakta ve savaş öncesindeki etnik dağılıma dönme yöntemleri geliştirmekte gönülsüz davranmaktadır (Uğurkan, 2021: 403). Özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde soykırım faillerini koruyan bir siyasi tutumun mevcut olması ve uygulanan etnik milliyetçi politikalar ülkeye dönüşü zorlaştırmaktadır.

Srebrenica'ya azınlık dönüşünü zorlaştıran en önemli nedenlerden biri, soykırımda hayatını kaybedenler için adalet arayışının zorluğu ve yerel otoritelerin bu konuda kurbanların ailelerine yardımcı olmamasıdır. “Hatidža (Hatice) Anne” olarak Srebrenica'nın yüzü hâline gelen ve soykırımda kocası ile iki oğlunu kurban veren Hatidža Mehmedović, azınlık dönüşü gerçekleştiren Srebrenicalı Boşnaklardan biridir. Soykırım esnasında, faillerin cesetleri parçalayıp her bir parçayı birbirinden uzak yerlere götürerek toplu mezar görüntüsünü engellemeye çalışmaları, aynı kişilere ait kalıntıların birden fazla yerden çıkmasına neden olmuştur. Kocasının ve oğullarının daha fazla kalıntısına ulaşabilme amacıyla 12 yıl bekleyen Mehmedović sonuç alamamış ve mevcut kalıntıları Potočari Anıt Kompleksi'ne gömmeye karar vermiştir. Psikolojik hasarına ve adalet arayışındaki sonuçsuzluğa rağmen Mehmedović 2003 yılında Srebrenica'ya geri dönmüştür (Remembering Srebrenica, 2020a: 1). Bu tür travmatik nedenlerle Srebrenica'ya dönemeyen azınlıklardan biri olan Selma Jahić, büyükbabası Suljo Salko Jahić'e ait kalıntılardan bir kısmının iki ayrı toplu mezarda 2007 yılında bulunduğunu, bir kısmının ise hâlâ bulunamadığını ifade etmiştir. Srebrenica'ya dönüp kalıntıları defnetme gücü bulamayan Jahić “Gömüldüğünde orada değildim. Zihinsel olarak gidecek kadar güçlü değildim.” ifadelerini kullanmıştır ve Avusturya'da yaşamaya devam etmektedir (Remembering Srebrenica, 2020b: 1).

Srebrenicalı Boşnakların kasabada bulunmadığı ve henüz dönüş göçünün gerçekleşmediği dönemde Sırpların eline geçen taşınmaz mallar, mülkiyet hakkının nasıl el değiştirdiğiyle

ilgili örneklerden biridir. Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde yer alan taşınmaz malların Sırp entitesi mülkiyetine dahil edilmesine yönelik bir yasayı 2 Mart 2023 tarihinde yürürlükten kaldırmıştır (Anadolu Ajansı, 2023a: 1). Mehmedović, Srebrenica'ya döndükten sonra, soykırımda kaybettiği eşi Abdullah ile beraber inşa ettikleri, kendilerine ait olan evlerine geri döndüğünde burayı savaş ganimeti olarak talep eden bir Sırp aile ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tüm bu yasal ve sosyal zorluklara rağmen Srebrenica'ya dönen Mehmedović, aynı zamanda Srebrenica Soykırımı'nda yakınlarını kaybeden kadınların mücadelesine destek olmak için Srebrenica Anneleri adındaki sivil toplum örgütünün kuruluşuna öncülük etmiştir (Remembering Srebrenica, 2020a: 1).

Srebrenica Soykırımı'nda eşlerini, kardeşlerini ve oğullarını kaybeden kadınlar savaş sonrasında bir sivil toplum ağı oluşturmuş ve adaletin peşine düşmüştür. Srebrenica Anneleri grubundan Sabaheta Hanım'ın ifadelerinden biri şöyledir (Leydessdorf, 2017: 195):

“Şükürler olsun ki o dönemde intihar etmedim. Eğer kendimi öldürmüş olsaydım, eşimi ve oğlumu kim arayacaktı? Bir günde binlerce çocuk annelerinden alınıyor, çok sayıda kadın ve erkek ormanlarda kayboluyor ve kimse bunun hakkında bir şey bilmiyor. İyi ama ben bunu anlayamıyorum. Şunu fark ettim ki herkes Srebrenica'da yaşanan soykırımı unutmak istiyor. Durum böyle oldukça, ben de Srebrenica'da meydana gelen her şeyi ve burada neler yaşandığını öğrenmek için kendimde daha fazla güç buluyorum. Kocamı ve oğlumu unutamıyorum ve bizler, orada neler yaşandığını bilmek istiyoruz.”

Bosna Sırp Cumhuriyeti yönetiminin OHR ile 2021 yılından beri sık sık polemik yaşadığı gözlemlenmektedir. 1995 yılının Temmuz ayında Srebrenica'da 8.372 Boşnak sivilin topluca öldürülmesi ile yürütülen etnik temizlik, Uluslararası Adalet Divanı tarafından 2007 yılında soykırım olarak tanınmıştır. Bosna-Hersek Eski Yüksek Temsilcisi Valentin Inzko öncülüğünde soykırım inkarının cezalandırılmasına ilişkin yasa çıkarılması Bosna Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik tarafından tepkiyle karşılanmış; Dodik, Srebrenica'da yaşananların soykırım olmadığını öne sürmüştür (Karagöz, 2021: 203).

2021 yılının yaz aylarında görevi bırakan Yüksek Temsilci Inzko, Bosna-Hersek'te soykırımın ve savaş suçlarının inkârının ve yüceltilmesinin suç sayılması ile ilgili ilk adımı atmıştır. Dodik'in 2021 yılında Inzko tarafından çıkarılan soykırım inkâr yasağını delmesi ve Srebrenica Soykırımı'nı kabul etmemesi, Bosna-Hersek'te son dönemlerde gündeme gelen skandallardan biridir.

1 Ağustos 2021 tarihinde göreve başlayan Yüksek Temsilci Christian Schmidt ile Dodik arasında benzer bir uzlaşmazlığın olduğu gözlemlenmektedir. OHR'nin sosyal medya platformlarından biri olan Twitter veya X hesabında, savaş suçlularını yüceltmenin ve soykırımı inkâr etmenin medenî bir toplumda yerinin olmadığı, ilgili makamların konuya ilişkin soruşturma başlatması gerekliliğine dair ifadeler yer almıştır. Bu paylaşımın, ülkede bir soykırım olmadığını her fırsatta iddia eden Dodik'e yönelik olduğu açıktır (Anadolu Ajansı, 2023b: 1).

Srebrenica Anneleri Derneği'nden Ramiza Gurdić, kendisi gibi yakınlarını soykırımda kaybeden kadınlarla birlikte son yirmi yıldır her gün adalet için kampanya yürütmektedir. çocuklarının nerede gömülü olduğunu bildikleri hâlde söylemeyen insanların arasında yaşadıklarını ifade eden Gurdić, soykırım işlendiğini inkâr eden politikacıların tutumundan yakınmıştır (Remembering Srebrenica, 2019: 1).

Yaşanan soykırımın boyutu, niteliği, adaletin henüz tam anlamıyla sağlanamamış olması ve mağdur ailelerin yaşadığı toplumsal travma; bununla birlikte bölgedeki kadın nüfusun cinsel şiddet uygulamalarına maruz kalması sonucu yaşadığı utanç, dışlanma, ahlâkî olarak yaftalanma korkusu, sosyal entegrasyon sorunları ve psikolojik nedenler bölgeye dönüşü güçleştirmiştir.

Srebrenica başta olmak üzere Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan bazı Bosna-Hersek vatandaşlarının maruz kaldığı ayrımcılık, vatandaşlar tarafından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmıştır. Ayrımcılığa ilişkin AİHM'de görülen davalardan biri Pilav Davası'dır. Ilijaz Pilav, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Srebrenicalı ve soykırım mağduru bir Boşnak vatandaşdır (Human Rights Watch, 2019: 1). Bosna-Hersek seçim yasalarına göre, Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi için Bosna-Hersek Federasyonu'ndan burada ikamet eden bir Hırvat ve bir Boşnak üye, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde ikamet eden bir Sırp üye seçilmekte ve bu üç kişi devletin yürütme organında görev alabilmektedir. Pilav etnik köken itibarıyla Boşnak bir vatandaş olmasına rağmen ikamet ettiği bölge Sırp entitesidir. Dolayısıyla Pilav Bosna-Hersek'teki kurucu unsurlardan birine mensuptur ancak yasalardaki ikamet şartı nedeniyle Bosna Sırp Cumhuriyeti sakini olarak Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi için seçilme hakkı bulunmamaktadır (Bicocca Law ve Pluralism (BILAP), 2016: 1). Bu durumda Bosna-Hersek seçim yasaları, ikamet şartı vb. nedenlerle Bosna-Hersek vatandaşlarına yönelik ayrımcılık yapmaktadır. AİHM, Pilav Davası'na ilişkin 9 Haziran 2016 tarihli karar duruşmasında Bosna-Hersek yasalarının AİHS'ye eklenmiş 12

No'lu Protokolü ihlal ettiği yönünde karar açıklamıştır (European Court of Human Rights, 2016: 1).

Srebrenica'ya dönen az sayıdaki Boşnak vatandaş, Bosna-Hersek'teki en zor geri dönüşü gerçekleştiren kesimdir. Srebrenicalı Boşnakların bölgede olmadığı dönemde özelleştirilerek Sırlara geçen fabrikalar, ekonomik mağduriyetin örneklerinden yalnızca bir tanesidir. Mülkiyet, istihdam, yeniden entegrasyon olanaklarını bile üst düzey bırakacak kadar zor koşullarla; sosyal travma, güvenlik kaygısı ve azınlık psikolojisi ile baş etmek durumunda kalmışlardır. Bugün Srebrenicalı Boşnaklar, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin soykırımı kabul etmek istemeyen hukuksuz siyasetiyle yönetilmekte ve sessiz bir soykırım içinde var olma mücadelesi vermektedirler (Uğurkan, 2020: 2495).

5. Sonuç

1992-1995 yılları arasında süren Bosna Savaşı, sıcak çatışma ortamının neden olduğu can ve mal güvenliği yoksunluğu nedeniyle sayısı 1,2 milyonu geçen sayıda Bosna-Hersek vatandaşının ülke içi veya ülke dışına doğru yer değiştirmesine sebep olmuştur. 1995 yılında savaşı sonlandıran Dayton Anlaşması ile yerinden edilen savaş mağdurlarının, savaş öncesi yaşadıkları yerlere dönüş süreçleri ile ilgili düzenlemeler başlatılmıştır.

Bosna-Hersek'te dönüş süreçleri başta UNHCR olmak üzere ağırlıklı olarak uluslararası toplumun desteğiyle gerçekleşmiştir. Ülkenin Dayton Anlaşması ile değişen nüfus dağılımı, ülkede yaşayan etnik unsurların dönüş sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Yerinden edilenlerin, kendi etnik grubunun yönetici konumunda olduğu bölgelere dönüşü olarak ifade edilen çoğunluk dönüşü Bosna-Hersek'te kolay gerçekleşen bir dönüş sürecidir. Kendi etnik grubunun yönetici konumunda olmadığı bölgelere dönüşü ifade eden azınlık dönüşü ise Bosna-Hersek'te başarısız olmuştur.

Dönüş sürecinin başarısızlığı, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde iş birliği eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası toplumun dönüş sürecindeki başarısızlığının nedenlerinden biri, göçmenlerin beklentilerini tam anlamıyla kavrayamamış ve bunlara yönelik politika üretememiş olmasıdır. Uluslararası toplum, dönenlerin beklentisini sadece mülkiyet hakkına indirgemiş; dönenlerin sigorta, istihdam ve eğitim gibi sosyal hak ve durumlarını göz ardı etmiştir (Rüma, 2008: 251).

Devletin idarî kapasitesinin sınıandığı bir diğer nokta, Bosna-Hersek'in bir devlet olarak geri dönüş süreci yönetimini ele alamamış olmasıdır. Devleti oluşturan toplumun üyelerinin ana vatanlarına sağlıklı bir şekilde dönüşünün yüksek kapasiteye sahip bir devlet için en önemli

gündem olması gerekirken, ekonomik ve sosyal politikalar oluşturma aşamasında konu öncelikli olarak ele alınamamış veya millî bir mesele hâline getirilememiştir. Dahası, ülkedeki birçok kurumda olduğu gibi, geri dönüş süreci uluslararası kurumlar ve Bosna-Hersek yerli makamları arasında bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Geri dönüş süreci, uluslararası topluma güvenerek evlerine dönmeye çalışanlar ile geri dönüşleri engellemeye kararlı etnik milliyetçi yerel yönetimler arasında bir irade çekişmesine dönüşerek başarıya ulaşamamıştır (Dahlman ve Tuathail, 2004: 646). Diğer yandan, geri dönüşün sürdürülebilir olduğunu söylemek de pek kolay değildir. Bosna-Hersekli mültecilerin birçoğu kentsel alanlara ve yeni toplumsallaşmış bölgelere geri dönmüş, gelenlerin bir kısmı ülkeyi tekrar terk etmiştir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2016). Bosna-Hersek'in % 50,7'si Müslüman. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661> [01.07.2016].
- Anadolu Ajansı. (2023a). Bosnalı Sırp Lider Dodik: Mülklerimizi Bizden Almaya Kalkışırsanız Sırp Cumhuriyeti'ni Ayıracağız. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosnali-sirp-lider-dodik-mulklerimizi-bizden-almaya-kalkisirsaniz-sirp-cumhuriyetini-ayira-cagiz/2841482> [09.03.2023].
- Anadolu Ajansı. (2023b). Sırp Lider Dodik, Bosna-Hersek'teki Sırp Cumhuriyetinin Devlet Olacağını Söyledi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sirp-lider-dodik-bosna-hersekteki-sirp-cumhuriyetinin-devlet-olacagini-soyledi/2866568> [07.04.2023].
- Ateşoğlu Güney, Nurşin (1997). "Bosna-Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci" içinde Saybaşı, K. ve Özcan, G. (Ed.) *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 261-286.
- BBC. (2022). Srebrenitsa Katliamı: 27 Yıl Önce Neler Yaşandı, BM Güvenlik Konseyi'nden Neden 'Soykırım' Kararı Çıkmadı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42074470> [11.07.2022].
- Bicocca Law & Pluralism (BILAP). (2016). Pilav v. Bosnia and Herzegovina, No. 41939/07, ECtHR (Fifth Section), 9 June 2016. <https://www.lawpluralism.unimib.it/en/oggetti/457-pilav-v-bosnia-and-herzegovina-no-41939-07-e-ct-hr-fifth-section-9-june2016> [09.06.2016].
- Bosankić, N. (2016). "Returnees in Bosnia and Herzegovina: Diverse Life Trajectories" içinde Oğurlu, Y. ve Kulanić, A. (Ed.) *Bosnia and Herzegovina: Law, Society and Politics*. Sarajevo: International University of Sarajevo, 206-214.

- BosnaHersek.ba. (2015). “Boşnaklardan ‘Nüfus Sayımı’ Tepkisi”. <https://www.bosnahersek.ba/bosnaklardan-nufus-sayimi-tepkisi/> [16.09.2015].
- Brubaker, R. (2013). From the Unmixing to the Remixing of Peoples: UNHCR and Minority Returns in Bosnia. *UNHCR New Issues in Refugee Research* (261), 1-17.
- Dadush, U. (2017). *The Economic Effects of Refugee Return and Policy Implications*. Rabat: OCP Policy Center.
- Dahlman, C. ve Tuathail, G. (2004). Broken Bosnia: The Localized Geopolitics of Displacement and Return in Two Bosnian Places. *Annals of the Association of American Geographers* 95(3), 644-662. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2005.00479.x>
- Dümmel, K. (2015). Positives and Negatives: Dayton Peace Agreement 20 Years on. *Kas International Reports*(8), 40-54.
- European Court of Human Rights. (2016). Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-163437%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-163437%22]}) [09.06.2016].
- Human Rights Watch. (2019). Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination is a Key Barrier. <https://www.hrw.org/news/2019/12/13/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#hrw-cookie-dialog> [12.12.2019].
- International Crisis Group (ICG). (1998). Minority Return or Mass Relocation? <https://www.refworld.org/reference/countryrep/icg/1998/en/21131> [14.05.1998].
- Jukić, E. M. (2014a). Bosnian Serb Residence Checks Alarm Returnees. <https://balkaninsight.com/2014/05/07/bosnian-serb-residence-checks-alarm-returnees/> [07.05.2014].
- Jukić, E. M. (2014b). Bosnia Urged to Resolve Residence Rules. <https://balkaninsight.com/2014/05/09/bosnia-urged-to-resolve-residence-rules/> [09.05.2014].
- Karagöz, S. (2021). “Dayton Barış Anlaşması Sonrası Bosna Hersek’in Günümüzdeki Durumu” içinde Limon, O., Güneş, Ü. ve Karagöz, S. (Ed.) *21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar*. Ankara: Nobel Yayınları, 185-214.
- Leydessdorf, S. (2017). Stories from No Land: The Women of Srebrenica Speakout. *Human Rights Review* (8), 187-198. doi: 10.1007/s12142-007-0005-7
- Memleket. (2015). Boşnaklardan “Nüfus Sayımı” Tepkisi. <https://www.memleket.com.tr/bosnaklardan-nufus-sayimi-tepkisi-717599h.htm> [14.09.2015].

- OHR. (1998). Sarajevo Returns Conference February 1988. <https://www.ohr.int/sarajevo-returns-conference-february-1998/> [27.01.1998].
- Öner, N. A. Ş. (2013). Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna-Hersek'te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 1-22.
- Reliefweb (1999). Balkan Returns: An Overview of Refugee Returns and Minority Repatriation. <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/balkan-returns-overview-refugee-returns-and-minority-repatriation> [21.12.1999].
- Remembering Srebrenica. (2019). Ramiza Gurdic. <https://srebrenica.org.uk/survivor-stories/ramiza-gurdic> [31.07.2019].
- Remembering Srebrenica. (2020a). Hatidža Mehmedović: a Mother's Legacy. <https://srebrenica.org.uk/survivor-stories/hatidza-mehmedovic-a-mothers-legacy> [26.11.2020].
- Remembering Srebrenica. (2020b). Selma Jahić. <https://srebrenica.org.uk/survivor-stories/selma-jahic> [08.07.2020].
- Rüma, İ. (2008). Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna Hersek Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (1), 237-272. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002059
- Stefansson, A. H. (2010). Coffee after cleansing? Co-existence, co-operation, and communication in post-conflict Bosnia and Herzegovina. *Focaal Journal of Global and Historical Anthropology*, (57), 62-76. <https://doi.org/10.3167/fcl.2010.570105>
- Srebrenica Memorial. (2020). *Srebrenica Soykırımı İnkâr Raporu*. Srebrenica: The Srebrenica Memorial.
- Uğurkan, E. (2020). Srebrenicalı Boşnak Mültecilerin Kendi Yurtlarında Varolma Mücadelesi. *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics*, 15 (4), 2493-2508. <http://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.45822>
- Uğurkan, E. (2021). Bosna Sırp Cumhuriyeti'ne Dönen ve Dönemeyen Boşnak Mültecilerin Yaşadığı Sorunların Örnek Olaylarla Analizi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6 (16), 393-412. <http://dx.doi.org/10.46872/pj.444>
- United Nations. (1995). General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/ba951121daytonagreement.pdf> [14.12.1995].
- United Nations. (1998). Report of the United Nations High Commissioner for Refugees (A/53/12). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n98/256/20/pdf/n9825620.pdf> [01.12.1998].
- UNHCR. (1998). Update on Regional Developments in the Former Yugoslavia Session. <https://www.unhcr.org/publications/update-regional-developments-former-yugoslavia-session> [01.06.2025].

UNHCR. (2025). Returnees. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect/returnees> [01.05.2025].

Žila, O. (2019). After Coming Home: Forms and Meanings of Return in Dayton's Bosnia and Herzegovina. *ГласникЕтнографскогинститута САНУ*, 67 (3), 523-543. doi: 10.2298/GEI1903523Z.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Uyum: Sultanbeyli Örneği

Social Cohesion of Syrians with Temporary Protection Status: The Case of Sultanbeyli

Fırat Sönmez ^a

Ömer Çaha ^b

Öz

Bu araştırma, İstanbul'un Sultanbeyli ilçesinde yaşayan geçici koruma statüsündeki 18 yaş ve üstü Suriyelilerin sosyal uyum düzeylerini tespit etmek üzere gerçekleştirilmiştir. Araştırma, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiş olup araştırmanın evrenini Sultanbeyli'de ikamet eden geçici koruma statüsündeki Suriyeliler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise 233 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışma, Özgür Salih Kaya tarafından geliştirilen "Göçmenler İçin Sosyal Uyum Ölçeği" kullanılarak yapılmıştır. Bu ölçek 28 maddeden ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu alt boyutlar "Dışlanma", "Aidiyet", "Psikolojik ve Sosyal Destek", "Bireysel Faktörler", "Umut" ve "Geçmiş Yaşantılar" şeklindedir. Araştırmada elde edilen bulgular ışığında geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal uyum düzeyleri çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmiş ve önemli sonuçlar ortaya konmuştur. Sonuçlar, cinsiyetin sosyal uyum üzerinde belirgin bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Araştırma bulgularına göre erkekler kadınlara göre daha yüksek uyum düzeyine sahiptir. Eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde; lisansüstü eğitime sahip olanların aidiyet, umut ve genel sosyal uyum düzeylerinin diğer eğitim seviyelerine sahip olanlara göre

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fiat.sonmez@istanbulticaret.edu.tr, ORCID ID: 0009-0004-4814-2697

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, omercaha@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-0226-9543

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Sönmez, F., & Çaha, Ö. (2024). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Uyum: Sultanbeyli Örneği. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 131-148. Doi: 10.5281/zenodo.16539530

Geliş Tarihi (Received): 17.10.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 10.02.2025

daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, yüksek eğitim seviyesinin her zaman sosyal uyumda olumlu bir etki yaratmadığını, yüksek beklentiler ve farkındalık nedeniyle uyumun zorlaşabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Geçici koruma statüsü, göç, sosyal uyum, Sultanbeyli.

Abstract

This study was conducted to evaluate the social adaptation level of Syrians aged 18 and over with temporary protection status living in the Sultanbeyli district of Istanbul. The research was carried out using a survey model, and the population of the study consists of Syrians with temporary protection status residing in Sultanbeyli. The sample of the study consists of 233 voluntary participants. The study was conducted using the "Social Cohesion Scale for Migrants" developed by Özgür Salih Kaya. This scale consists of 28 items and six sub-dimensions. These sub-dimensions are as follows: "Exclusion," "Belonging," "Psychological and Social Support," "Individual Factors," "Hope," and "Past Experiences." In light of the findings, the social cohesion levels of Syrians with temporary protection status were examined based on various demographic variables, and significant results were obtained. The results showed that gender had a significant effect on social cohesion; men were found to have higher levels of cohesion compared to women. In terms of education level, it was found that those with a master's degree had lower levels of belonging, hope, and overall social cohesion compared to those with other levels of education. This finding suggests that higher education does not always positively impact social cohesion, and that higher expectations and awareness may make cohesion more challenging.

Keywords: Temporary protection status, migration, social cohesion, Sultanbeyli.

1. Giriş

2011 yılında, Suriye’de iç savaşın başlamasıyla birlikte, Türk hükümeti savaştan kaçan Suriyeliler için açık kapı politikasını benimseyerek onları ülkeye “misafir” olarak kabul etmiştir. Bu durum, savaşın kısa sürede sona ereceği ve Suriyelilerin Türkiye’deki kalışlarının geçici olacağı beklentisine sebebiyet vermiştir. Özellikle 2011 ile 2015 yılları arasında gerek resmi düzeyde gerekse halk arasındaki tartışmalarda empatik bir bakış açısı hâkim olmuştur. Ancak, savaş koşullarının devam etmesi ve Suriyelilerin ülkelerine dönüşlerinin gecikmesiyle birlikte, Türkiye’de Suriyeli nüfusu artmış ve kentsel bölgelerdeki varlıkları belirgin hale gelmiştir. Özellikle 2015 yılından itibaren, Suriyelilere karşı olan misafirperverlik ve şefkat duyguları, Suriyelilerin Türkiye’de uzun süre kaldıkları ve hoş karşılanmadıkları yönünde değişmeye başlamıştır (Karadağ, 2024: 134).

Türkiye'ye ilk geldikleri günden bu yana, sivil toplum aktörleri Suriyelilerin haklarına erişimi konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu çabalar, Suriyelilere insanî yardım dağıtılması, eğitim, istihdam ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması gibi geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Türkiye'nin milyonlarca Suriyeliye geçici koruma sağlaması zamanla sosyal gerilimlere ve yerel halkla mülteciler arasında uyuşmazlıklara yol açmıştır. Ülkede yaşanan bu gerilim sosyal uyum faaliyetlerine ağırlık verilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Son zamanlarda yapılan çalışmaların bazılarında, sivil toplum kuruluşlarının mültecilerin sosyal uyumuna katkıları araştırılmıştır (Rottmann vd., 2021: 27).

Sosyal uyumu etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmada, erkek mültecilerin sosyal uyum düzeylerinin kadınlara kıyasla genellikle daha yüksek olduğu, cinsiyetin sosyal uyum seviyesi üzerinde belirleyici bir etken olduğu tespit edilmiştir (Kaya, 2022: 354). Yerel toplumun dilini iyi konuşamayan göçmenlerin sosyal uyum sürecinde daha fazla olumsuzlukla karşılaştıkları; yerel halkın dilini bilme durumunun sosyal uyumu önemli derecede etkilediği bilinmektedir (Ataca ve Berry, 2002: 18). Bu çalışma, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye'deki sosyal uyum süreçlerini ve yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi faktörlerin sosyal uyum üzerine etkisini Sultanbeyli ilçesi örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Türkiye'de Yaşayan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler

Türkiye'deki Suriye krizi iki aşamada incelenmektedir. İlk aşamada, 2011 yılında başlayan iç savaşın etkisiyle Türkiye'ye büyük bir Suriyeli göçü yaşanmıştır. Ancak bu dönemde, Suriyelilerin kalış sürelerinin uzun olacağı ve kalıcı yerleşim planlarının yapılamayacağı tahmin edilememiştir. İkinci aşamada ise 2015-2019 yılları arasında göç hareketleri farklı bir seyir izlemiştir. Suriyeliler, ilk yerleştikleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden iş imkanlarının daha fazla olduğu diğer bölgelere yönelmişlerdir. Bu hareket, eğitim, sağlık hizmetleri, iş olanakları, çocuk işçiliği, ikinci evlilikler gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Suriyelilerin farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte, toplum içinde uyum sorunları da artmış ve uyum politikalarının önemi artmıştır. Her iki aşamada da Türkiye, Suriye kriziyle ilgili politikalarını ve Suriyelilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için çeşitli önlemler almıştır (Taş, 2021: 89).

Türkiye’de geçici koruma altındaki yabancılara verilen hizmetler ve sorumlu yetkililer şu şekilde belirlenmiştir (Taş, 2021: 88):

- İçişleri Bakanlığı (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü): Kayıt hizmetleri sağlar.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Valilikler: Geçici barınma hizmetleri sunar.
- Sağlık Bakanlığı: Sağlık hizmetleri verir.
- Milli Eğitim Bakanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Eğitim, dil öğrenimi ve meslek edindirme kursları gibi hizmetler sunar.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: İş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler sağlar.

3. Sultanbeyli’de Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Uyum

Sultanbeyli Belediyesi, göç yönetimi konusunda benzersiz bir yaklaşım sergileyerek, yerel düzeyde övgü toplayan bir model oluşturmuştur. İlçe, mültecilere sunduğu hizmetleri Mülteciler Derneği aracılığıyla organize edip finanse etmektedir. Bu yaklaşım, hizmetlerin etkin bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır. Her ne kadar resmi bir bağ bulunmasa da bu iş birliği sayesinde mültecilerin ihtiyaçları daha etkin bir şekilde karşılanmakta, Sultanbeyli’nin göç yönetimi alanında diğer belediyelerden farklı bir yol izlediğini açıkça göstermektedir. Bu yöntem, literatürde göç yönetimi için iyi uygulama örneği olarak kabul edilmekte ve diğer yerel yönetimlere örnek teşkil etmektedir (Akbulut, 2021: 54).

Sultanbeyli Belediyesinin sosyal destek hizmetleri yönetimi çerçevesinde, sosyal yardım, istihdam, sosyal uyum ve göç yönetimi gibi alanlarda hizmet sunarak, ilçedeki sosyal ihtiyaçları karşılamayı ve toplumsal refahı artırmayı hedeflediği görülmektedir. Bu süreçte dış paydaşlarla iş birliği yaparak mülteci sorunlarına çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirmek de stratejik öncelikler arasında bulunmaktadır. Sultanbeyli’nin analizinde ise sosyokültürel açıdan göç ve Suriyelilere ilişkin tespitler yapılmıştır. İlçedeki geçici koruma altındaki nüfusun varlığı ile ilgili; kültürel çeşitliliğin sağlanması ve ekonomik fırsatların artması gibi unsurlar olumlu olarak değerlendirilirken, Suriyelilerin ucuz iş gücü olarak algılanması, dil ve kültür farklılıklarının sosyal uyumu zorlaştırması gibi tehditler de göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda ilçeye ek mali kaynak sağlanması, sosyal ve kültürel bağların güçlendirilmesi için çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi gibi öneriler ortaya konulmuştur (Sultanbeyli Belediyesi, 2020).

2017 yılı faaliyet raporunda belirtilen amaç ve hedefler, dezavantajlı grupların sosyal hizmet ve yardımlardan daha adil ve etkili bir şekilde yararlanmalarını sağlamayı öngörmüştür. Bu çerçevede, Mülteciler Derneği ile iş birliği yapılarak çok amaçlı toplum merkezi projesi hayata geçirilmiş ve mültecilerin uyumunu destekleyici faaliyetler yürütülmüştür. Proje kapsamında Türkçe dil eğitimi, sosyal hizmet ve koruma, çocuk dostu alanlar, kadın konukevi gibi hizmetler sunulmuş; ayrıca hukuki ve psikolojik danışmanlık hizmetleri de sağlanmıştır. Mülteciler Derneği bünyesindeki Sosyal Hizmet ve Koruma Birimi, birey ve aileleri güçlendirmeyi hedefleyen mesleki kurslar ve sosyal uyum faaliyetleri düzenlemiştir. Ekonomik ve psiko-sosyal destek hizmetleri ile ihtiyaç sahibi ailelere destek olunmuş, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Türk ailelerine sağladığı desteklerin geçici koruma altındaki ailelere de ulaştırılması sağlanmıştır. Kadın konukevinde ise barınma imkânı sunularak kadınlara ve çocuklara psiko-sosyal destek sağlanmış, kadınlara yönelik mesleki eğitimler düzenlenmiştir. 2017 yılında kadın konukeviden 2 Türk ve 97 Suriyeli olmak üzere toplamda 99 kişi yararlanmıştır (Sultanbeyli Belediyesi, 2018).

Sosyal uyum etkinlikleri çerçevesinde, Sultanbeyli Belediyesi çeşitli kültür-sanat faaliyetleri, geziler, farkındalık eğitimleri, müzik atölyeleri, çocuk atölyeleri, eğitimler, özel gün etkinlikleri, spor ve sanat atölyeleri gibi aktiviteler düzenlemektedir. Bu etkinlikler Türk ve Suriyeli vatandaşlar arasında kaynaşmayı ve sosyal uyumu teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Mülteciler Derneği bünyesindeki meslek edindirme kursları, Türk-Alman İşbirliğinde Mesleki Beceri Geliştirme Projesi (TAMEB) kapsamında yürütülmekte olup Türkler ve geçici koruma altındaki Suriyeliler ile diğer göçmen grupları için dil eğitimi ve meslek edindirme kursları sunulmaktadır. Bu eğitimlerde iş sağlığı-güvenliği, teorik eğitimler ve uygulamalı eğitimler yer almaktadır (Sultanbeyli Belediyesi, 2020).

Sultanbeyli Belediyesi, Suriyelilerin sosyal uyumunu artırmak için çeşitli kurumlarla iş birliği yaparak önemli projeler yürütmektedir. Bu projeler arasında UNHCR ve T.C. Göç İdaresi iş birliğiyle düzenlenen çalıştaylar, üniversitelerle ortak bilimsel araştırmalar, TÜBİTAK destekli konut tasarımı projeleri, Yuva Derneği ile iş birliğiyle eğitim fırsatlarının artırılması gibi faaliyetler bulunmaktadır (Sultanbeyli Belediyesi, 2021). Sivil toplum kuruluşlarıyla düzenlenen toplantılar, kamusal farkındalık eğitimleri ve Almanya Büyükelçisi gibi uluslararası ziyaretlerle desteklenen faaliyetler ile göç ve uyum konularında geniş çaplı çalışmalar yapılmaktadır. Sultanbeyli Belediyesi, stratejik hedefleri doğrultusunda sosyal

hizmetlerin sürdürülebilirliğini ve kentlileşme bilincini artırarak tüm ilçe sakinlerinin sosyal refahını yükseltmeyi hedeflemektedir (Sultanbeyli Belediyesi, 2022).

Sultanbeyli Belediyesi ve bölgede etkin faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle yürütülen sosyal uyum çalışmalarına 2024 yılı itibariyle de aktif bir şekilde devam edilmektedir. Mülteciler Derneği tarafından yürütücülüğü üstlenen anne-çocuk atölyeleri, eğitim, hukuk, sağlık, toplumsal cinsiyet vb. konularda düzenlenen bilgilendirme seminerleri, geziler, mahalle oyunları gibi çeşitli faaliyetlerle geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin farkındalık seviyelerinin artırılması hem kendileri hem de yerel halk ile aralarındaki iletişimin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

4. Araştırma Yöntemi

Araştırmacının araştırmak istediği konu, olay veya olguya müdahale etmeden olduğu gibi inceleyerek sonuçları ortaya koymuş olduğu çalışmalara tarama modelleri denmektedir. Bu araştırma modelinde temel amaç araştırılan tutum ve davranışı olduğu gibi ortaya koymaktır (Kıncal, 2014: 173). Buradan hareketle bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın evreni İstanbul ili Sultanbeyli ilçesinde ikamet etmekte olan 18 yaş ve üstü geçici koruma statüsündeki Suriyelilerden oluşmaktadır. Örneklem ise evrende yer alan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 233 kişiden oluşmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi çalışmada altı alt boyutu bulunan bir ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin uygulanması sonucunda elde edilen veriler SPSS 29 paket programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Öncelikle ölçeğin tümü ve alt boyutları ile ilgili güvenirlik testi yapılmıştır. Güvenirlik testi için bakılan Cronbach alfa katsayısı ölçeğin geneli için 0.778 çıkarken alt boyutlar için ise 0.644 ile 0.734 aralığında değişmiştir. Bu da verilerin güvenilir olduğu anlamına gelmektedir. Normal dağılım sınaması için Kolmogorov Smirnov testi kullanılmış ve verilerin non-parametrik olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle iki grup arası incelemeler için Mann Whitney “U” testi, ikiden fazla grup arası incelemeler için ise Kruskal Wallis “H” testi yapılmıştır. Ayrıca ikili karşılaştırmalar için Bonferroni Düzeltmeli Dunn çoklu karşılaştırmalar testi kullanılmıştır.

Araştırmada uygulanan ölçekte yer alan her alt boyut katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, Türkiye’de bulunma süresi, Türkçe bilme durumu, çalışma durumu ve aylık gelir durumları üzerinden analiz edilmiştir.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özelliği.

		n	%
Yaş	18-24 yaş	51	21.9
	25-34 yaş	112	48.1
	35-44 yaş	54	23.2
	45-54 yaş	9	3.9
	55 yaş ve üzeri	7	3.0
Cinsiyet	Kadın	116	49.8
	Erkek	117	50.2
Medeni durum	Bekar	66	28.3
	Evli	140	60.1
	Boşanmış	27	11.6
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	10	4.3
	Okuryazar	14	6.0
	İlkokul	15	6.4
	Ortaokul	58	24.9
	Lise	68	29.2
	Üniversite	53	22.8
	Yüksek lisans	15	6.4
Türkiye’de bulunduğu süre	0-5 Yıl	18	7.7
	6-10 Yıl	150	64.4
	11 yıl ve üzeri	65	27.9
Türkçe biliyor mu?	Evet	170	73.0
	Hayır	63	27.0
Çalışma durumu	Ev hanımı	81	34.8
	İşsiz	32	13.7
	Tam zamanlı istihdam	84	36.0
	Yarı zamanlı istihdam	36	15.5
Aylık geliri	0-17.001 TL	134	57.5
	17.002-25.000 TL	74	31.8
	25.000 TL ve üzeri	25	10.7

Katılımcılara ilişkin demografik değişkenlerin dağılımı incelendiğinde genel olarak genç, dinamik, eğitilmiş ve çalışma yaşamında olan katılımcı kitlesiyle karşı karşıya olunduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle yaş değişkenine bakıldığında çoğunlukla genç ve orta yaş kategorisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların yüzde 70’inin 34 yaşın altında olması bunu göstermektedir. Cinsiyet bakımından kadınlarla erkeklerin yaklaşık olarak benzer oranlarda araştırmada yer aldığı görülmektedir. Eğitim düzeyine bakıldığında lise ve üstü eğitime sahip olanların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Lise ve üstü eğitime sahip olanların oranı yüzde 58 düzeyindedir. Bunlar içindeki üniversiteli oranı yüzde 29 düzeyindedir. Katılımcıların ekseri çoğunluğunun Türkiye’de bulunma süresi 10 yıl ve altındadır. Türkiye’deki bulunma süresi 11 yıl ve üzerinde olanların oranı yüzde 27 ile sınırlı kalmıştır.

Araştırmaya katılanların dörtte üçünün Türkçe biliyor olması bu kitlenin Türk toplumuna uyumu bakımından önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Yarıdan fazlası tam veya yarı zamanlı bir işte çalışmakla birlikte katılımcıların genel olarak düşük gelir grubuna mensup oldukları anlaşılmaktadır.

5. Suriyelilerin Sosyal Uyumunda Cinsiyetin Etkisi

Yapılan analiz sonucunda erkeklerin kadınlara göre sosyal uyumunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun erkeklerin çalışma hayatına katılmasından, hane dışındaki işlerle doğrudan ilgilenen kişi olmasından, sosyal hayata daha yoğun katılmasından dolayı yerel halk ile daha fazla etkileşimde olmasından kaynakladığı düşünülmektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyeli kadınların çalışma hayatına katılımının erkeklerden daha az olması, zamanlarının büyük kısmını akrabaları ve Suriyeli tanıdıkları ile geçiriyor olmaları sosyal uyum düzeylerinin erkeklere oranlara daha düşük kalmasına neden olmaktadır.

Tablo 2: Sosyal Uyum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Analizi

		<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>S.s.</i>	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>p</i>
Dışlanma	Kadın	116	16.38	4.29	6301	-0.946	0.344
	Erkek	117	17.05	3.68			
Aidiyet	Kadın	116	16.09	3.90	5293	-2.915	0.004
	Erkek	117	17.56	3.47			
Psikolojik ve Sosyal Destek	Kadın	116	13.80	2.69	4184.5	-5.098	0.0001
	Erkek	117	15.49	2.39			
Bireysel Faktörler	Kadın	116	12.72	2.52	6528	-0.507	0.612
	Erkek	117	12.37	2.58			
Umut	Kadın	116	11.73	2.93	4255.5	-4.951	0.0001
	Erkek	117	13.39	2.98			
Geçmiş Yaşantılar	Kadın	116	9.22	2.46	6736	-0.098	0.922
	Erkek	117	9.28	2.18			
Sosyal Uyum Genel	Kadın	116	83.04	11.28	4990	-3.493	0.0001
	Erkek	117	88.28	10.66			

Yapılan analiz sonucunda, cinsiyetin sosyal uyum üzerindeki etkileri belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Erkeklerin kadınlara göre sosyal uyumda daha yüksek puanlar aldığı; aidiyet, psikolojik ve sosyal destek, umut alt boyutlarında anlamlı farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, literatürdeki çeşitli çalışmalarla uyumludur ve cinsiyetin sosyal uyum üzerindeki rolünü vurgulamaktadır. Erkek mültecilerin sosyal uyum düzeylerinin kadınlara

kıyasla genellikle daha yüksek olduğu, kadınların sosyal destek ve aidiyet hissi konusunda daha fazla zorluk yaşadığı belirlenmiştir. Bu durum, kadın mültecilerin sosyal ağlarını kurma ve sürdürme konusunda erkeklere göre daha fazla engelle karşılaştıklarını göstermektedir. Kadınların sosyal uyum süreçlerinde yaşadıkları bu zorluklar, toplumsal normlar ve ailevi sorumluluklarla da ilişkilidir. Bu bulgular, cinsiyetin sosyal uyum üzerindeki etkilerini anlamanın, mülteci politikalarının geliştirilmesi ve sosyal hizmetlerin tasarlanmasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Kaya, 2020: 53-54).

Cinsiyetin sosyal uyum üzerindeki bu farklılaştırıcı etkileri, mülteci politikalarının ve sosyal hizmetlerin cinsiyet odaklı bir yaklaşımla ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bulgular, mültecilerin sosyal uyumunu desteklemek için kültürel duyarlılık ve cinsiyet eşitliği gözetilerek geliştirilecek politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, mülteci kadınların özel ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal uyum süreçlerinin desteklenmesi, daha kapsayıcı ve etkili uyum stratejilerinin oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır.

6. Suriyelilerin Sosyal Uyumunda Eğitimin Etkisi

Eğitim düzeyinin sosyal uyum, aidiyet ve umut gibi alt boyutlar üzerindeki etkileri incelendiğinde, yüksek lisans mezunu bireylerin diğer eğitim seviyelerine sahip bireylere kıyasla daha düşük aidiyet, umut ve genel sosyal uyum düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3: Sosyal Uyum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Analizi.

		<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>S.s.</i>	χ^2	<i>S.d</i>	<i>p</i>
Dışlanma	Okuryazar değil	10	18.00	1.89	7.018	6	0.319
	Okuryazar	14	15.21	3.66			
	İlkokul	15	17.13	3.81			
	Ortaokul	58	17.41	4.48			
	Lise	68	16.82	3.63			
	Üniversite	53	16.28	4.24			
	Yüksek Lisans	15	15.20	4.06			
Aidiyet	Okuryazar değil	10	17.40	4.50	19.596	6	0.003
	Okuryazar	14	17.29	2.27			
	İlkokul	15	17.60	2.87			
	Ortaokul	58	17.40	3.66			
	Lise	68	17.04	3.81			
	Üniversite	53	16.58	3.78			
	Yüksek Lisans	15	12.93	3.33			
Psikolojik ve Sosyal Destek	Okuryazar değil	10	15.00	2.21	6.461	6	0.374
	Okuryazar	14	15.07	2.76			
	İlkokul	15	14.27	3.35			
	Ortaokul	58	14.90	2.31			
	Lise	68	14.68	2.73			
	Üniversite	53	14.75	2.73			
	Yüksek Lisans	15	12.93	2.87			
Bireysel Faktörler	Okuryazar değil	10	12.20	1.40	9.432	6	0.151
	Okuryazar	14	13.79	2.08			
	İlkokul	15	11.87	2.00			
	Ortaokul	58	12.52	2.50			
	Lise	68	12.76	2.63			
	Üniversite	53	12.42	2.93			
	Yüksek Lisans	15	11.87	2.29			
Umut	Okuryazar değil	10	12.20	3.43	22.147	6	0.001
	Okuryazar	14	13.07	1.98			
	İlkokul	15	12.67	4.06			
	Ortaokul	58	13.21	2.50			
	Lise	68	12.54	3.01			
	Üniversite	53	12.79	3.14			
	Yüksek Lisans	15	9.07	2.63			
Geçmiş Yaşantılar	Okuryazar değil	10	8.40	1.71	12.356	12	0.054
	Okuryazar	14	7.57	2.50			
	İlkokul	15	8.53	3.27			
	Ortaokul	58	9.31	2.47			
	Lise	68	9.71	2.12			
	Üniversite	53	9.36	1.93			
	Yüksek Lisans	15	9.40	2.32			
Sosyal Uyum Genel	Okuryazar değil	10	87.20	6.16	20.258	6	0.002
	Okuryazar	14	85.07	7.24			
	İlkokul	15	84.47	14.93			
	Ortaokul	58	88.00	11.11			
	Lise	68	86.91	9.94			
	Üniversite	53	85.09	12.54			
	Yüksek Lisans	15	73.87	7.86			

Elde edilen bu sonuçlar eğitim seviyesi arttıkça sosyal uyum seviyesinin de artacağı yönündeki varsayım ile çelişmektedir. Yüksek lisans mezunlarının sosyal uyum seviyesinin diğer eğitim seviyelerindeki kişilere göre daha düşük olmasının; göç öncesindeki sosyo-kültürel ortamlarının değişmiş olması, eğitimini aldıkları işlerde çalışmalarının Türkiye’de çoğunlukla mümkün olmaması, yaşam standartlarının düşmüş olması gibi nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu bulgu, eğitim düzeyinin sosyal uyum üzerindeki karmaşık etkilerini ortaya koymakta ve literatürdeki çeşitli araştırmalarla hem paralellik hem de bazı farklılıklar göstermektedir. Yapılan bazı çalışmalarda yüksek eğitim seviyesindeki mültecilerin daha düşük aidiyet hissi yaşadıkları ve sosyal uyum sürecinde daha fazla zorlukla karşılaştıkları tespit edilmiştir (Svensson, 2023: 10; Masgoret ve Ward, 2006: 65).

Bu çalışmalar, yüksek eğitim düzeyinin, bireylerin beklentilerinin artması ve kültürel farkındalıklarının daha yüksek olması nedeniyle sosyal uyum süreçlerinde engeller yaratabileceğini öne sürmektedir. Ancak, bazı araştırmalar bu durumu farklı bir perspektiften ele almaktadır. Irak'ta yaşayan mülteciler üzerinde yapılan çalışmada, eğitim düzeyi arttıkça psikolojik sağlamlık ve yaşam memnuniyeti düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir (Yıldırım vd., 2022: 229). Eğitim düzeyinin yüksek olmasının göçmenlerin iş bulma ve iletişim kurma becerilerini artırarak uyum sürecini kolaylaştırabileceği düşünülmektedir (Gülmez ve Öztürk, 2018: 455). Bu bulgular, yüksek eğitim düzeyinin bazı durumlarda sosyal uyumu destekleyen bir faktör olabileceğini göstermektedir.

7. Suriyelilerin Sosyal Uyumunda Çalışma Durumunun Etkisi

Yapılan analizde, çalışma durumuna göre sosyal uyum ve alt boyutlar arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle ev hanımı olan katılımcıların, tam zamanlı ve yarı zamanlı istihdam edilenlere kıyasla dışlanma, psikolojik ve sosyal destek, umut ve sosyal uyum genel düzeyinde daha yüksek ortalamalara sahip olması, sosyal uyumun istihdam durumu ile nasıl karmaşık bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Sosyal Uyum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çalışma Durumuna Göre Analizi.

		<i>n</i>	$\bar{X}$	S.s.	χ^2	S.d	<i>p</i>
Dışlanma	Ev Hanımı	81	17.47	3.62	8.034731	3	0.045
	İşsiz	32	17.19	2.78			
	Tam zamanlı istihdam	84	15.67	4.28			
	Yarı zamanlı istihdam	36	17.06	4.67			
Aidiyet	Ev Hanımı	81	17.49	3.58	7.204797	3	0.066
	İşsiz	32	17.56	2.12			
	Tam zamanlı istihdam	84	16.54	3.93			
	Yarı zamanlı istihdam	36	15.36	4.40			
Psikolojik ve Sosyal Destek	Ev Hanımı	81	15.49	2.39	22.29484	3	0.0001
	İşsiz	32	14.34	2.34			
	Tam zamanlı istihdam	84	13.81	2.83			
	Yarı zamanlı istihdam	36	14.97	2.65			
Bireysel Faktörler	Ev Hanımı	81	12.32	2.20	4.201815	3	0.24
	İşsiz	32	12.28	2.08			
	Tam zamanlı istihdam	84	13.01	2.43			
	Yarı zamanlı istihdam	36	12.19	3.66			
Umut	Ev Hanımı	81	13.63	2.41	23.90441	3	0.0001
	İşsiz	32	12.88	3.71			
	Tam zamanlı istihdam	84	11.68	2.90			
	Yarı zamanlı istihdam	36	11.97	3.44			
Geçmiş Yaşantılar	Ev Hanımı	81	9.11	2.01	4.958128	3	0.175
	İşsiz	32	9.59	2.31			
	Tam zamanlı istihdam	84	8.94	2.42			
	Yarı zamanlı istihdam	36	9.97	2.61			
Sosyal Uyum Genel	Ev Hanımı	81	88.73	9.71	11.9215	3	0.008
	İşsiz	32	86.88	8.59			
	Tam zamanlı istihdam	84	82.73	12.17			
	Yarı zamanlı istihdam	36	84.61	12.78			

Göçmen kadınların kayıtsız işçilik veya ev işleri gibi sektörlerde istihdam edilmesinin sosyal yaşamlarında sorunlara yol açtığını ortaya konmuştur (Yıldırım ve İslamoğlu, 2016: 6). Mülteci kadınların iş gücü piyasasına katılımı, sosyal uyum açısından kritik bir faktördür. Ancak bu katılım kayıt dışı ve güvencesiz olduğunda, sosyal uyum süreci daha da zorlaşabilir. Göçmen kadınların, kayıt dışı ekonomi ve enformel alanlarda ucuz işgücü olarak çalışmasının ve karşılaştıkları ayrımcılık ve sosyal dışlanmanın uyum sürecini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Karadağ, 2023: 130).

8. Suriyelilerin Sosyal Uyumunda Gelir Düzeyinin Etkisi

Bireysel faktörler alt boyutunda 25.000 TL ve üzeri ile 0-17.001 TL ($p=0.0001$) ve 17.002-25.000 TL ($p=0.004$) arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. 25.000 TL ve üzeri geliri olanların 0-17.001 TL ve 17.002-25.000 TL gelire sahip olanlara göre daha yüksek bir sosyal uyum düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Umut alt boyutunda 17.002-25.000 TL ile 0-17.001 TL ($p=0.001$) arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. 0-17.001 TL geliri olanların 17.002-25.000 TL geliri olanlara göre daha yüksek düzeyde bir uyum kapasitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal uyum genel düzeyinde 17.002-25.000 TL ile 0-17.001 TL ($p=0.014$) arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. 0-17.001 TL geliri olanların 17.002-25.000 TL geliri olanlara göre daha yüksek uyuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Sosyal Uyum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Gelir Düzeyine Göre Analizi.

		<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>S.s.</i>	χ^2	<i>S.d</i>	<i>p</i>
Dışlanma	0-17.001 TL	134	17.51	3.67	12.682	2	0.002
	17.002-25.000 TL	74	15.53	4.23			
	25.000 TL ve üzeri	25	15.96	4.16			
Aidiyet	0-17.001 TL	134	17.08	3.50	1.145	2	0.564
	17.002-25.000 TL	74	16.43	3.84			
	25.000 TL ve üzeri	25	16.64	4.74			
Psikolojik ve Sosyal Destek	0-17.001 TL	134	14.84	2.69	4.802	2	0.091
	17.002-25.000 TL	74	14.58	2.64			
	25.000 TL ve üzeri	25	13.84	2.64			
Bireysel Faktörler	0-17.001 TL	134	12.14	2.47	15.695	2	0.0001
	17.002-25.000 TL	74	12.58	2.45			
	25.000 TL ve üzeri	25	14.60	2.36			
Umut	0-17.001 TL	134	13.05	3.23	12.877	2	0.002
	17.002-25.000 TL	74	11.74	2.45			
	25.000 TL ve üzeri	25	12.40	3.33			
Geçmiş Yaşantılar	0-17.001 TL	134	9.45	2.32	1.53	2	0.465
	17.002-25.000 TL	74	9.04	2.20			
	25.000 TL ve üzeri	25	8.80	2.61			
Sosyal Uyum Genel	0-17.001 TL	134	87.32	11.02	8.355	2	0.015
	17.002-25.000 TL	74	83.01	11.00			
	25.000 TL ve üzeri	25	84.72	12.10			

İşsizlik veya düşük sosyoekonomik düzey gibi faktörler sosyal risk faktörleridir. Bu durum, sosyal uyumu olumsuz etkileyebilecek bir durum olarak değerlendirilebilir. Sosyoekonomik anlamda iyi durumda olan ailelerin çocuklarının kendilerini ifade etme becerilerinin daha yüksek olduğu, okul başarılarının daha iyi olduğu ve sosyal ilişkilerinin daha güçlü olduğu tespit edilmiştir (Işık ve Kandır, 2007; 19). Bu bulgular, çocukların sosyal uyum becerilerinin sosyoekonomik düzeyle ilişkilendirilebileceğini düşündürmektedir. Göç eden insanlar üzerinde yapılan diğer araştırmalar, düşük ücretli işlerde çalışma zorunluluğu ve iş bulma zorluklarının ekonomik durum ve sosyal uyumu olumsuz etkilediğini göstermektedir (Ünsal, 2019: 57). Yapılan bir diğer araştırmada, gelir düzeyinin uyum davranışları üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı, dolayısıyla sosyoekonomik düzeyin uyum davranışlarını etkilemediği sonucuna varılmıştır (Dalmış, 2018: 76).

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; yaş faktörünün sosyal uyumu anlamlı düzeyde etkilemediği, erkeklerin sosyal uyumunun kadınlara; bekarların sosyal uyumunun evlilere oranlara daha yüksek olduğu, eğitim seviyesi ve Türkçe bilme durumu arttıkça sosyal uyumun azaldığı, Türkiye’de yaşama süresinin uzunluğunun sosyal uyumu pozitif yönde etkilemediği, tam zamanlı istihdama katılım ve gelir artışının sosyal uyumu negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, Sultanbeyli ilçesinde yaşayan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal uyum düzeyleri değerlendirilmiştir. Araştırmada, sosyal uyumun farklı boyutlarının (dışlanma, aidiyet, psikolojik ve sosyal destek, bireysel faktörler, umut, geçmiş yaşantılar ve genel sosyal uyum) yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, Türkiye’de yaşama süresi, Türkçe bilme durumu, çalışma durumu ve gelir düzeyi gibi demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği incelenmiştir. Araştırma, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın evreni Sultanbeyli’de ikamet eden 18 yaş ve üstü geçici koruma statüsündeki Suriyelilerden oluşmaktadır. Örneklem ise bu evrenden gönüllü olarak araştırmaya katılan 233 kişiden oluşmaktadır. Veriler, çeşitli demografik değişkenlere göre sosyal uyumun alt boyutlarındaki farklılıkları ortaya koymak için analiz edilmiştir.

Araştırmanın sonuçları, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal uyum düzeylerinin çeşitli demografik faktörler tarafından nasıl etkilendiğini göstermektedir. Araştırmada,

cinsiyetin sosyal uyum üzerinde belirgin bir etkisi olduğu ve erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek uyum düzeylerine sahip oldukları ortaya konmuştur. Eğitim düzeyi açısından, yüksek lisans mezunlarının aidiyet, umut ve genel sosyal uyum düzeylerinin diğer eğitim seviyelerine sahip olanlara göre daha düşüktür. Bu bulgu, eğitim seviyesinin yükselmesinin sosyal uyumda her zaman olumlu bir etki yaratmadığını, hatta bazı durumlarda yüksek beklentiler ve kültürel farkındalık nedeniyle uyumun zorlaşabileceğini göstermektedir. Ayrıca, gelir düzeyinin de sosyal uyum üzerinde etkili olduğu, düşük gelir düzeyine sahip katılımcıların daha yüksek uyum düzeylerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, düşük gelirli bireylerin uyum sağlama konusunda daha fazla çaba sarf ettiklerini veya uyum süreçlerine daha fazla ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Genel olarak bu bulgular, sosyal uyumun karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olduğunu, demografik faktörlerin bu süreci önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları, uyum politikalarının ve mültecilere yönelik uygulamaların gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi demografik faktörlerin sosyal uyum üzerinde bu denli belirleyici olması, grupların özel ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran stratejiler geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların, farklı sosyal grupların ihtiyaçlarına duyarlı ve kapsayıcı politikalar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal uyum düzeylerini ele alan bir araştırma olarak literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Sultanbeyli gibi yoğun mülteci nüfusuna sahip bir bölgede yapılan bu çalışma, sosyal uyumun demografik faktörlere göre nasıl değiştiğini ortaya koyarak sosyal uyum politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Literatüre olan katkısı, eğitim düzeyi ve cinsiyet gibi değişkenlerin sosyal uyum üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemesinden gelmektedir. Çalışma bulguları, daha önce yapılmış olan bazı araştırma sonuçları ile benzeşirken, özellikle yüksek lisans düzeyindeki bireylerin düşük sosyal uyum düzeyine sahip olmaları gibi bulgularla mevcut literatürdeki bazı genel kabulleri sorgulamakta ve yeni araştırmalar için bir temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, A. (2021). *Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye Ekonomisine Katılımı ve Entegrasyon Süreci*. Akademisyen Kitabevi.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, Sociocultural, and Marital Adaptation of Turkish Immigrant Couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 13-26.
- Dalmış, A. (2018). *Okul Öncesi Çocuğu Olan Farklı Sosyoekonomik Düzeylerde Ailelerin Çocuklarının Sosyal Uyum Becerilerinin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Kıbrıs.
- Gülmez, S. C., & Öztürk, A. (2018). Göç Yaşantısı Çerçevesinde Çocukta Psiko-Sosyal Uyum Süreci Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 449-481.
- Işık, M., & Kandır, A. (2007). Anasınıfına Devam Eden 5-6 Yaş Çocuklarına Sosyal Uyum ve Beceri Ölçeğinin Uyarlanması ve Uygulanması. *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, M. (2020). *Suriyeli Göçmenlerin Sosyal Uyum Ölçeği ile Değerlendirilmesi: Nizip Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, Ö. S. (2022). Göçmenler İçin Sosyal Uyum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(32), 353-368.
- Kıncal, R. Y. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Masgoret, A. M., & Ward, C. (2006). Culture Learning Approach to Acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 58-77). Cambridge University Press.
- Karadağ, H. (2023). *Toplumsal Uyum Bağlamında Türkiye'deki Arap Kadın Diasporası: İstanbul Örneği* (Doktora Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Karadağ, H. (2024). 1923'ten Günümüze Türkiye'nin Yüz Yıllık Göç Tarihi. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 123-138.

Rottmann, B., N. E. Gökalp Aras, & Z. Şahin Mengücek (2021), *Koruma, Kabul ve Entegrasyon: Türkiye’de Mültecilik* (pp. 191-205). İstanbul: İstanbul University Publications.

Sultanbeyli Belediyesi. (2018). *Sultanbeyli Belediyesi 2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Sultanbeyli.

Sultanbeyli Belediyesi. (2021). *Sultanbeyli Belediyesi 2020 Yılı Faaliyet Raporu*. Sultanbeyli Belediyesi. Retrieved from <https://www.sultanbeyli.bel.tr/wp-content/uploads/2021/05/Faaliyet-Raporu2020.pdf>

Sultanbeyli Belediyesi. (2022). *Sultanbeyli Belediyesi 2021 Yılı Faaliyet Raporu*. Sultanbeyli Belediyesi. Retrieved from <https://www.sultanbeyli.bel.tr/wp-content/uploads/2022/06/2021-yili-Faaliyet-Raporu-Baski1.pdf>

Sultanbeyli Belediyesi. (2022). SB Faaliyet Raporu. Sultanbeyli Belediyesi. https://www.sultanbeyli.bel.tr/wp-content/uploads/2022/02/SB_Faaliyet

Sultanbeyli Belediyesi. (2020). SB Faaliyet Raporu. Sultanbeyli Belediyesi. https://www.sultanbeyli.bel.tr/wp-content/uploads/2020/01/SB_Faaliyet

Svensson, H. (2023). Language Dimensions of Social Cohesion: The Significance of Linguistic Inequalities In The Context Of Refugee Settlement. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1-14.

Taş, P. (2021). *Türkiye’de Suriyeli Göçmenlerin Toplumsal Uyumuna Yönelik Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünsal, A. (2019). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 18, 50-61.

Yıldırım, M., Çağış, Z. G., Batra, K., Ferrari, G., Kızılgeçit, M., Chirico, F., & Sharma, M. (2022). Role of Resilience in Psychological Adjustment and Satisfaction with Life among Undergraduate Students in Turkey: A Cross-Sectional Study. *Journal of Health and Social Sciences*, 7(2), 224-235.

Yıldırım, S., & İslamoğlu, E. (2016). Ev Hizmetinde Çalışanların Sosyal Güvenliği: Çalışan ve Çalıştıran Ekseninde Bir Değerlendirme. *Sakarya Journal of Economics/Sakarya İktisat Dergisi*, 5(3).

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Nato Üyelik Sürecinin İç ve Dış Politikadaki Yansımaları

The Reflections of Türkiye's NATO Membership Process on Domestic and Foreign Policy

Ahmet Hamdi GÜNEŞ ^a

Başak ÖZORAL ^b

Öz

NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamak ve Sovyetler Birliği'nin olası tehditlerine karşı caydırıcı bir güç oluşturmak amacıyla 1949'da kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana sadece savunma odaklı bir yapı olmaktan çıkıp, uluslararası barış ve güvenliği korumaya yönelik daha geniş çaplı operasyonlar üstlenen bir aktöre dönüşmüştür. Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olarak, ittifak içinde stratejik bir konuma sahip olmuş ve bu üyelik, ülkenin iç ve dış politikasını derinden etkilemiştir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, "Türkiye'nin NATO üyeliği iç ve dış politikalarını nasıl etkilemiştir?" şeklindedir. Çalışmada bu soruya yanıt aramak amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği süreci tarihsel açıdan ele alınmış; yazılı kaynaklar, resmi belgeler, akademik çalışmalar ve NATO raporları incelenmiştir. NATO'nun genişleme süreci ve Türkiye'nin bu süreçteki konumu, dış politikadaki yansımalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin NATO içindeki

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid ID: 0009-0005-5750-8870, ahmet.hamdi@hotmail.com.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid ID: 0000-0003-4620-9275, bozoral@ticaret.edu.tr

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Güneş, A. H. & Özoral, B. (2025), Nato Üyelik Sürecinin İç ve Dış Politikadaki Yansımaları, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 149-176. Doi: 10.5281/zenodo.16540934

Geliş Tarihi (Received): 19.03.2025 / Kabul Tarihi (Accepted): 20.06.2025.

rolü, askeri entegrasyonu, bölgesel stratejik dengeler üzerindeki etkisi, savunma politikaları ve diplomatik ilişkiler açısından analiz edilmiştir. Bununla birlikte, NATO üyeliğinin Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve savunma sanayi iş birliklerine olan katkısı da tartışılmıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin NATO'daki konumunu çok yönlü bir bakışla ele alarak, üyeliğin ülke politikalarına olan etkilerini açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: NATO, dış politika, güvenlik, strateji, savunma, diplomasi.

Abstract

NATO (North Atlantic Treaty Organization) was established in 1949 with the aim of ensuring the security of Western Europe and forming a deterrent force against potential threats from the Soviet Union in the aftermath of World War II. Since its founding, NATO has evolved from being solely a defense-oriented structure to becoming an actor undertaking broader operations aimed at maintaining international peace and security. Türkiye became a member of NATO in 1952, acquiring a strategic position within the alliance, and this membership has profoundly influenced the country's domestic and foreign policies. The main research question of this study is: "How has Turkey's NATO membership influenced its domestic and foreign policies?" To address this question, a qualitative research method has been adopted. The process of Türkiye's accession to NATO has been examined from a historical perspective; written sources, official documents, academic studies, and NATO reports have been analyzed. NATO's expansion process and Türkiye's position within this framework have been evaluated in the context of foreign policy implications. Furthermore, Türkiye's role within NATO, its military integration, impact on regional strategic balances, defense policies, and diplomatic relations have been analyzed. Additionally, the study discusses the contribution of NATO membership to Türkiye's economic development and cooperation in the defense industry. This study aims to explain the impact of NATO membership on Türkiye's national policies through a multidimensional perspective.

Keywords: NATO, foreign policy, security, strategy, defense, diplomacy.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan çift kutuplu dünya düzeninde NATO, Batı bloğunun kolektif savunma mekanizması olarak doğmuş ve Soğuk Savaş boyunca bir caydırıcılık unsuru olarak işlev görmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, ittifakın varlık gerekçesi ve misyonu sıkça tartışma konusu olmuş, ancak bu süreçte NATO, genişleyen jeopolitik misyonuyla kendisini dönüştürmeyi başarmıştır. Özellikle doğu bloğu ülkelerinin üyeliği ve "alan dışı operasyonlar" yetkisi, ittifakın küresel bir güvenlik aktörü olarak rolünü pekiştirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliğinin Ortadoğu ve Avrupa'da yayılmalarına karşı Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ekonomik içerikli tedbirler almıştı. Avrupa'yı ekonomik olarak güçlendirme çabası da halen devam eden bir faaliyetti. Fakat 1948 yılındaki Berlin Krizi Amerika'ya ve Batıya Sovyetler Birliği ile iş birliği yapma imkânının kalmadığını Sovyetler Birliğine karşı birlik olarak askeri tedbirler de almanın zamanının geldiğini göstermişti. Sovyetler Birliğinin amacının kalıcı bir dünya barışı olmadığı, komünizmi mümkün olduğu kadar fazla alana yaymak olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine ABD Sovyetler Birliğine karşı Çevreleme (Containment) politikası takip etmeye başladı. Çünkü özellikle 1948 yılı şubat ayındaki Çekoslovak darbesi Batı dünyasında Sovyetler Birliğine karşı askeri tedbirler alınmasını bunun için de birlik oluşturulmasını zorunlu hale getirmişti. Batı'da bu bilinç uyanmıştı. ABD ise Sovyetler Birliğinin yayılmasını sona erdirmek için sıkı tedbirler almaya karar vermişti. Tam da bu maksatla 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik İttifakı-NATO kuruldu. NATO bu tedbirlerin içinde en etkili olanıdır (Armaoğlu, 2010). Türkiye, NATO'ya 1952 yılında üye olarak ittifakın bir parçası olmuş ve hem Soğuk Savaş boyunca hem de sonrasında Akdeniz'den Orta Doğu'ya uzanan coğrafyada stratejik önemini korumuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği, yalnızca askeri güvenlik ekseninde değerlendirilmemeli, aynı zamanda ülkenin uluslararası sistemdeki yerini şekillendiren bir unsur olarak ele alınmalıdır. Türkiye'nin NATO üyeliği, ülkenin ulusal güvenlik stratejilerini belirleyen temel unsurlardan biri olmuş, dış politikada Batı dünyasıyla olan ilişkilerini güçlendirmiştir. NATO'nun sunduğu savunma şemsiyesi, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği karşısında daha güçlü bir pozisyon almasını sağlamıştır. NATO üyeliği Türkiye açısından sadece bir güvenlik paktına dâhil olma süreci değildir; aynı

zamanda Batı ile ekonomik, siyasi ve diplomatik entegrasyonu güçlendiren bir hamle olmuştur.

Türkiye'nin NATO üyeliği, Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ile güçlü bir ittifak geliştirmesine olanak sağlamış, bu bağlamda NATO üyeliği ekonomik yardımlar, askeri modernizasyon ve uluslararası iş birlikleri açısından ülkeye geniş bir alan açmıştır. NATO'nun genişleme süreci ve Türkiye'nin bu ittifak içindeki rolü, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı dinamikler kazanmış ve Türkiye, NATO'nun bölgesel krizlerde daha aktif bir aktör olmasına katkı sunmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği, 20. yüzyılın ortasında, ülkenin güvenlik stratejisinde ve dış ilişkilerinde köklü değişimlere neden olmuştur. 1952 yılında resmi olarak ittifaka katılan Türkiye, Batı'nın savunma hattının önemli bir parçası haline gelmiş ve Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir tampon bölge olarak kabul edilmiştir. NATO üyeliği, Türkiye'nin uluslararası düzeydeki askeri ve siyasi etkisini artırırken, aynı zamanda ülkenin modernleşme ve güvenlik politikalarını da şekillendirmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin NATO üyeliğinin tarihsel boyutlarını ele alarak, hem iç hem de dış politika üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Mevcut konumu ve gelecekteki olası senaryolar üzerinde durularak Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, ülkenin güvenlik anlayışını ve bölgesel güç dengelerini nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından kritik bir unsur olarak ele alınacaktır (Armaoğlu, 2010).

2. NATO

2.1. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Nasıl Kuruldu?

1919'da Komünist Enternasyonal (Komintern) kurulmuş ve amacı dünya devrimini gerçekleştirmek olarak açıklanmıştı. Ancak komünist hareket büyük ölçüde SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ile sınırlı kaldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bloklar arasındaki rekabetin artmasıyla yeni kurumlara ihtiyaç doğdu. Bu kapsamda, Eylül 1947'de Polonya'da, Macaristan, Bulgaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Polonya, İtalya, Fransa ve SSCB'deki komünist parti temsilcileriyle Komünist Enformasyon Bürosu (Kominform) kuruldu. Kominform, Avrupa'daki komünist parti faaliyetlerini bir merkezden koordine etmeyi amaçlıyordu (Shea, 2016). Batı bloğunda yaşanan ekonomik ve siyasi iş birliği hareketlerine paralel olarak, Sovyetler Birliği de Doğu Avrupa üzerindeki etkisini pekiştirmek için benzer adımlar attı. Bu çerçevede, Ocak 1949'da Macaristan, Bulgaristan, SSCB, Romanya, Polonya ve Çekoslovakya arasında COMECON (Karşılıklı Ekonomik

Yardımlaşma Konseyi) kuruldu. 1955-60 döneminde Sovyetler, ortak bir ekonomik model oluşturmaya çalıştı ve 1963'te COMECON'a bağlı Uluslararası Ekonomik İş Birliği Bankası kuruldu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 28 Haziran 1991'de COMECON feshedildi (Shea, 2016).

İkinci Dünya Savaşı sonrası en önemli gelişmelerden biri Berlin kriziydi. ABD'nin Monroe Doktrininden vazgeçerek Avrupa'nın güvenliğini üstlenmesi, Sovyetlerin planlarını sekteye uğrattı. Almanya gibi Berlin de dört işgal bölgesine ayrılmıştı ve Batılı devletlerin Berlin'e ulaşabilmesi için Sovyet işgal bölgesinden geçmesi gerekiyordu. Sovyetler için en büyük sorun, kendi işgal bölgeleri içinde Batılılar tarafından demokratik bir rejimin ve liberal bir ekonomik sistemin uygulanmasıydı. Bu durum, Sovyetleri Batı Berlin'den Batılıları çıkarmak için harekete geçirdi (Mfa, 2019). Bu süreçte, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı Avrupa'da güvenlik önlemleri alınmaya başlandı. 17 Mart 1948'de Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Brüksel Antlaşması ile Batı Avrupa Savunma Örgütü kuruldu. Ancak, Avrupa'nın güvenliği için ABD'nin de sürece dahil olması gerektiği görüldü. Bu nedenle, ABD ve Kanada ile yapılan görüşmeler sonucunda, 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması imzalanarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kuruldu (Turan, 1971). Washington Antlaşması, 12 üye ülke tarafından imzalanmış ve 14 maddeden oluşmuştur. Antlaşmanın temel amacı, üye devletlerin kolektif savunmasını sağlamaktır. NATO'nun ana hedefleri, Kuzey Atlantik bölgesinde istikrarı ve güvenliği sağlamak, BM yasaları doğrultusunda kolektif savunmayı hayata geçirmek ve üye devletler arasında iş birliğini güçlendirmektir.

NATO'nun en önemli maddelerinden biri olan 5. madde, bir üye ülkeye yapılan saldırının tüm üyelere yapılmış sayılacağını ve ortak savunma mekanizmasının devreye gireceğini belirtiyordu (NATO, 2008). Soğuk Savaş boyunca NATO, caydırıcılık ve savunma, güvenlik ve dayanışma ekseninde politikalar izledi. NATO'nun Soğuk Savaş dönemi politikaları, caydırıcılık esasına dayanıyordu. Örgütün ilk resmi stratejik konsepti 6 Ocak 1950'de yayımlandı ve saldırı durumunda kuvvet kullanımına öncelik verileceği vurgulandı. 1952'de kabul edilen ikinci stratejik konsept ise savunma planlarını her türlü silahla karşılık verebilecek şekilde genişletti (Ereker, 2019). NATO, sadece askeri bir ittifak olmanın ötesinde, üyeleri arasında stratejik bir birliktelik de sağlamaktadır. Örgüt, ortak değerler, çıkarlar ve güvenlik kaygıları çerçevesinde bir araya gelen devletler arasında siyasi bir

diyalog platformu olarak da işlev görmektedir. Soğuk Savaş boyunca devlet merkezli ve caydırıcılık odaklı politikalar benimseyen NATO, günümüzde de bu misyonunu sürdürmektedir (NATO 2030, 2020). Böylelikle NATO, dışarıdan yani Doğu Bloğu'ndan gelebilecek her türlü saldırıya karşı kendini korumaya odaklanmıştır. Mayıs 1956'da "üç akil adam"dan, "askeri olmayan alanlarda NATO iş birliğinin geliştirilmesi ve genişletilmesi ile Atlantik toplumu içinde daha geniş bir birlik oluşturulmasının yolları konusunda Kuzey Atlantik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunmaları" istenmiştir. Üç akil adam raporlarında, NATO'nun barışı sağlamadaki rolünün, üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğinin yakınlığına bağlı olduğunu vurgulamışlardır. Örgütün üye devletler arasındaki anlaşmazlıklarda arabulucu rolü üstlenebileceği ve uzun vadeli sürdürülebilirliği için kamu desteğinin kritik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, üye devletler arasında bilimsel ve teknolojik iş birliğini geliştirmek ve teknoloji ile "know-how" transferini teşvik etmek amacıyla bir program başlatmışlardır. Günümüzde bu program, Barış ve Güvenlik için Bilim Programı adı altında devam etmektedir (Shea, 2016). 1957 yılında Sovyetlerin Sputnik Füzesini uzaya fırlatmasıyla NATO, üçüncü stratejik konseptini yayımlamış ve askeri politikasında "kitlesel karşılık stratejisini" uygulamaya koymuştur (Ereker, 2019). Sovyetlerin teknolojik üstünlüğü hem ABD'yi hem de NATO'yu endişelendirmiştir. 1957'de Sputnik'in fırlatılması, teknolojik üstünlüğün stratejik ve askeri açıdan belirleyici bir faktör olduğunu göstermiştir.

3. Türkiye'nin NATO Üyeliliğine Giden Yolda İç Politik Dinamikler

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olması, sadece uluslararası stratejik dengelerle değil, aynı zamanda iç politik dinamiklerle de şekillenmiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakına katılma süreci, siyasi istikrar, ekonomik reformlar, askerî ve sivil bürokrasinin yönelimi gibi içsel faktörlerden etkilenmiştir. Türkiye, daha Kuzey Atlantik (NATO) Antlaşmasına yönelik hazırlıklar devam ederken bu oluşumun üyesi olmak istediğini bildirdi. Fakat toplantıya davet edilmedi. Buna rağmen Brüksel Antlaşmasının imzalanması Türkiye'de büyük bir sevince yol açmıştı. Hükümet ve halk Avrupa'nın savunulması için böyle bir antlaşmanın gerekliliğine iyice inanmıştı. Türkiye yeni kurulacak örgüte girmek istediğini sık sık dile getirmesine rağmen Kuzey Atlantik Örgütüne kabul edilmedi (Armaoğlu, 2010). Türkiye her ne kadar NATO üyesi olarak kabul edilmemiş olsa da daha ikinci dünya savaşı bitmeden ABD ile yakınlaşmaya da başlamıştı. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmak istemesi o günkü şartlarda çok normaldi, hatta bir zorunluluktan. Fakat ABD de Türkiye'ye ilgi duymaya başlamıştı. Öncelikle ABD Türkiye'nin bir Sovyet uydusu olmasını istemiyordu (Oral, 2004).

3.1. Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemindeki Konumu ve NATO'ya Katılım Süreci

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünya iki kutuplu bir yapıya bürünmüş ve Türkiye, jeopolitik konumu itibariyle Batı bloğu için stratejik bir ülke haline gelmiştir (Hale, 2000). Savaş boyunca tarafsız kalan Türkiye, savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde hak talep etmesi ve doğu sınırlarında revizyon istemesi nedeniyle Batı bloğuna yönelmeye başlamıştır (Güçlü, 2002). Sovyetler Birliği'nin genişleme politikaları ve Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Türk hükümetini güvenlik kaygıları nedeniyle Batı ile yakınlaşmaya itmiştir. Bu çerçevede, ABD ile askeri iş birliğini artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. 1947'de Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye sağlanan ekonomik ve askeri yardımlar, Batı ile ilişkileri pekiştirmiştir (Deringil, 1999). Türkiye, NATO üyeliğini ulusal güvenliği açısından bir gereklilik olarak görmüştür.

Başbakan Hasan Saka, 1948'de Türkiye'nin ABD ile askeri bir ittifak içinde olması gerektiğini vurgulamış, ancak bu çabalar başlangıçta sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, NATO'ya ilk üyelik başvurusunu 11 Mayıs 1950'de yapmıştır. Ancak bu süreçte Türkiye'de çok partili sisteme geçilmiş ve iktidar değişmiştir. Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle NATO üyeliği süreci daha aktif bir diplomasiyle yürütülmüştür (Armaoğlu, 2010). DP hükümeti, NATO üyeliğini Türkiye'nin güvenliği ve uluslararası konumunu güçlendirecek bir adım olarak görmüştür. Bu doğrultuda, 1950'de Kore Savaşı'na asker gönderme kararı alınmıştır. Türkiye'nin Kore Savaşı'ndaki rolü, Batı'ya olan bağlılığını kanıtlamış ve NATO üyeliği sürecini hızlandırmıştır (Ahmad, 1993). Kore'ye gönderilen Türk tugayının başarısı, Türkiye'nin NATO içindeki güvenilirliğini artırmış ve 1952'de Yunanistan ile birlikte NATO'ya üye olmasını sağlamıştır.

NATO üyeliği, Türkiye'nin güvenlik politikalarında ve iç siyasi yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Savunma harcamaları artmış, askerî ve sivil bürokrasinin etkisi güçlenmiştir. Bunun yanı sıra, Batı ile entegrasyon çabaları hız kazanmış, ekonomik ve toplumsal değişimler başlamıştır. Demokrat Parti, NATO üyeliğini sadece askeri bir ittifak olarak değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Türkiye, Marshall Planı çerçevesinde aldığı yardımları artırarak altyapı ve sanayi yatırımlarını hızlandırmıştır (Keyder, 1987). Ancak NATO üyeliği iç politikada tartışmalara yol açmıştır. DP'nin Batı yanlısı politikaları, muhalefet tarafından eleştirilmiş, CHP ve bazı sol gruplar Türkiye'nin ABD'ye bağımlı hale geldiğini öne sürmüştür (Karpat, 2001). NATO üyeliği, Türk Silahlı

Kuvvetleri içinde de reformları beraberinde getirmiş, ordunun modernizasyon sürecini hızlandırmış ve ABD ile askeri iş birliğini artırmıştır (Uslu, 2003). Bu süreç, Türk ordusunun Batılı standartlara uyum sağlamasına katkı sunarken, aynı zamanda ordunun siyaset üzerindeki etkisini artırmıştır (Zürcher, 2004). Ekonomik açıdan, NATO üyeliği Türkiye'nin Batılı ekonomik kurumlarla daha yakın iş birliği yapmasını sağlamış, Batı menşeli kalkınma modellerini benimsemesine zemin hazırlamıştır (Çavdar, 2004). Ancak muhalefet partileri, NATO üyeliğinin Türkiye'nin bağımsız dış politika yürütme kapasitesini sınırladığını savunmuştur (Ahmad, 1993). Özellikle sol kesimler ve entelektüel çevreler, NATO'nun Türkiye'yi Batı'nın çıkarlarına bağımlı hale getirdiğini ileri sürmüştür (Karpas, 2001). Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci, güvenlik, ekonomik kalkınma ve uluslararası entegrasyon açısından önemli etkiler yaratmıştır. NATO üyeliği, Türkiye'yi Batı bloğunun önemli bir parçası haline getirirken, iç politikada çeşitli tartışmalara da yol açmıştır. Türkiye'nin Batı ile entegrasyonu, NATO üyeliği sonrası hızlanmış, ancak aynı zamanda bağımsız dış politika tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

3. 2. İç Politik İstikrar, Bürokratik Yapı ve Askerî Dengenin NATO Kararına Etkisi

Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci, sadece dış politik konjoktörle değil, iç politik istikrarın korunması, bürokratik yapılanmanın yönelimi ve askerî dengenin durumu ile de yakından ilişkili olmuştur. NATO üyeliği, hükümetin iç politikadaki pozisyonunu güçlendirmiş, ancak aynı zamanda askerî bürokrasi ile sivil yönetim arasındaki dengeleri yeniden şekillendirmiştir (Uslu, 2003). 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de iç politik istikrar sağlanmış gibi görünse de, muhalefetin ve askerî çevrelerin DP'nin Batı yanlısı politikalarına yönelik çekinceleri mevcut hale gelmişti (Zürcher, 2004).

Ordu, geleneksel olarak devletin bekasını koruyan bir yapı olarak, dış politikada Sovyet tehdidine karşı Batı ittifakına katılmayı desteklemiştir. Ancak, DP'nin NATO'ya giriş sürecinde attığı adımlar, ordu içinde bazı kesimler tarafından dikkatle izlenmiştir (Deringil, 1999). Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO üyeliğini destekleyen en önemli kurumlardan biri olmuş ve ordu içinde Batı ile iş birliği yönünde reformlar gerçekleştirilmiştir. NATO üyeliği, Türkiye'de orduyu modernize etme sürecini hızlandırmış ve ABD ile yapılan askeri yardımları artırmıştır (Hale, 2000). NATO üyeliği ile birlikte Türk ordusu, Amerikan askerî eğitim doktrinlerine uyum sağlamak üzere yeniden yapılandırılmış, modern silah sistemleri ile donatılmış ve askeri hiyerarşide NATO standartlarına uygun değişiklikler yapılmıştır (Güçlü, 2002). Sivil bürokrasi açısından NATO üyeliği, dış politik karar alma mekanizmalarını ve

devletin işleyiş biçimini değiştiren bir unsur olmuştur. NATO'ya katılım sürecinde Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı gibi kurumlar, Batı ile daha yoğun bir diplomasi trafiği yürütmeye başlamıştır (Karpaz, 2001). Özellikle Dışişleri Bakanlığı içinde NATO üyeliğine yönelik olumlu bir hava hâkim olmuş, ancak bazı geleneksel bürokratik çevreler Türkiye'nin tam anlamıyla Batı'ya bağımlı hale geleceği yönünde çekinceler dile getirmiştir (Ahmad, 1993). İç politik istikrar açısından NATO üyeliği, DP'nin hükümet içindeki konumunu güçlendiren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. DP, NATO üyeliğini bir başarı olarak lanse etmiş ve kamuoyuna Batı dünyasıyla entegrasyonun Türkiye için ekonomik ve güvenlik açısından büyük faydalar sağlayacağını duyurmuştur (Çavdar, 2004). Ancak, bu süreçte muhalefet partileri ve özellikle sol kesimler, NATO'ya üyeliğin Türkiye'yi emperyalist güçlerin bir aracı haline getireceği endişesiyle eleştirilerde bulunmuşlardır (Keyder, 1987). NATO üyeliğinin askerî-sivil ilişkiler üzerindeki etkileri uzun vadede daha belirgin hale gelmiştir. 1950'lerin sonlarına doğru DP ile ordu arasındaki ilişkilerde gerilimler yaşanmış ve NATO'nun Türkiye'deki askerî varlığı bu gerilimleri artıran bir faktör olmuştur. 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin sebeplerinden biri olarak DP hükümetinin NATO üyeliği çerçevesinde Batı ile kurduğu yakın ilişkilere yönelik eleştiriler de gösterilmiştir (Uslu, 2003).

3.3. Ekonomik Politikalar, Marshall Planı ve Batı ile Entegrasyon

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, sadece askerî ve diplomatik faktörlerle değil, aynı zamanda ekonomik gelişmelerle de yakından ilişkiliydi. 1947'de ABD tarafından açıklanan Marshall Planı, Avrupa'nın savaş sonrası ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla hazırlanmış ve Türkiye bu programdan faydalanan ülkeler arasında yer almıştır (Deringil, 1999). Marshall yardımları, Türkiye'nin Batı bloğu ile entegrasyon sürecini hızlandırmış ve NATO üyeliğinin ekonomik temelini oluşturmuştur. Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar, tarımsal ve sanayi sektörlerinde modernleşmeyi teşvik etti. Türkiye, ABD'den gelen yardımlarla birlikte tarım sektöründe makineleşmeye başlamış, ulaşım altyapısını geliştirmiş ve sanayi yatırımlarına yönelmiştir (Keyder, 1987). Özellikle kırsal kesimde traktörleşme, üretimin artmasına katkı sağlarken, bu durum Demokrat Parti'nin (DP) kırsal seçmen desteğini artırmasına da yardımcı olmuştur (Karpaz, 2001). Marshall yardımları, NATO üyeliği sürecinde Türkiye'nin ekonomik istikrarını sağlamak açısından kritik bir rol oynamıştır. Batılı müttefiklerin desteğiyle gerçekleştirilen altyapı projeleri, kara yollarının

genişletilmesi, enerji sektörüne yapılan yatırımlar ve sanayi üretimindeki artış, Türkiye'yi Batı bloğunun ekonomik sistemine entegre etmiştir (Çavdar, 2004). Ancak, bu süreçte Türkiye'nin dış borçları artmış ve ekonomi, Batı'dan gelen finansal yardımlara bağımlı hale gelmiştir (Ahmad, 1993). NATO üyeliğiyle birlikte Türkiye, Batılı ekonomik kurumlarla daha yakın ilişkiler kurmuş, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarla finansal anlaşmalara yönelmiştir. Türkiye'nin bu kurumlarla olan işbirliği, iç politikada liberal ekonomik politikaların benimsenmesini hızlandırmış ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmiştir (Zürcher, 2004). Ancak, ithalata dayalı sanayileşme modeli ve dış borçlanmaya dayalı büyüme stratejisi, ilerleyen yıllarda ekonomik kırılganlıklara neden olmuştur (Uslu, 2003). Marshall Planı'nın ve NATO üyeliğinin ekonomik etkileri sadece büyüme ve altyapı yatırımlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin ticaret politikalarını da değiştirmiştir. 1950'lerden itibaren Türkiye, Batı pazarlarıyla daha entegre bir hale gelmiş ve ithalatını büyük ölçüde ABD ve Batı Avrupa'dan yapmaya başlamıştır (Deringil, 1999). Bu durum, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık tartışmalarını da beraberinde getirmiş ve NATO üyeliği, ekonomik bağımlılığın bir uzantısı olarak eleştirilmiştir. Muhalefet ve bazı entelektüel çevreler, Türkiye'nin NATO üyeliğinin ekonomik boyutunu eleştirerek, Marshall yardımlarının ve dış borçlanmanın uzun vadede ülkenin ekonomik bağımsızlığını zayıflattığını savunmuştur (Keyder, 1987). Özellikle sol kesimler, Batı bloğuna ekonomik entegrasyonun Türkiye'yi Batı sermayesine bağımlı hale getirdiğini ve yerli sanayinin gelişimini sekteye uğrattığını öne sürmüşlerdir (Çavdar, 2004).

3.4. Muhalefet, Halkın Görüşleri ve Toplumsal Tepkiler

Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci, iç politikada çeşitli kesimlerden farklı tepkiler almıştır. Hükümetin NATO üyeliğini olumlu bir gelişme olarak sunmasına rağmen, muhalefet ve bazı toplumsal kesimler bu kararı farklı açılardan değerlendirmiştir. Muhalefetin tepkisi büyük ölçüde dış politika tercihleri, ekonomik bağımlılık ve ulusal egemenlik çerçevesinde şekillenmiştir.

3.4.1. Muhalefet Partileri ve NATO Karşıtlığı

Muhalefet partileri, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), NATO üyeliğini desteklemekle birlikte, DP hükümetinin dış politika tercihlerine yönelik eleştirilerde bulunmuştur (Karpaz, 2001). CHP'nin bazı üyeleri, Türkiye'nin NATO'ya katılımıyla birlikte ABD'ye aşırı bağımlı hale geldiğini ve ulusal güvenlik kararlarında yeterli bağımsızlığa sahip olamayacağını ileri

sürmüştür (Ahmad, 1993). Özellikle ekonomik yardımların ve askerî desteğin uzun vadede Türkiye'nin iç politikasını yönlendiren bir faktör haline gelebileceği yönündeki endişeler dile getirilmiştir (Keyder, 1987).

3.4.2. Sol ve Anti-Emperyalist Çevrelerin Tepkisi

Sol siyaset ve entelektüel çevreler, NATO üyeliğini Türkiye'nin emperyalist güçlerin bir parçası haline gelmesi olarak yorumlamıştır (Çavdar, 2004). Sol görüşlü akademisyenler ve gazeteciler, Türkiye'nin NATO aracılığıyla ABD'nin küresel stratejilerinin bir parçası haline getirildiğini ve ülkenin askeri üsler aracılığıyla Batı'nın çıkarlarına hizmet ettiğini savunmuşlardır (Zürcher, 2004). Bu süreçte özellikle sendikalar ve sosyalist partiler NATO'ya karşı düzenlenen mitinglerde aktif rol almışlardır.

3.4.3. Halkın Görüşleri ve Kamuoyu Tepkileri

Halkın NATO üyeliğine yönelik tepkileri, farklı sınıfsal ve ideolojik bakış açılarına göre değişiklik göstermiştir. Kırsal kesimde yaşayan halkın büyük bir kısmı, NATO üyeliğini Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve güvenliğine katkı sağlayacak bir adım olarak görmüştür. NATO üyeliği ile birlikte ABD ve Avrupa'dan gelecek ekonomik yardımların, kalkınma projelerine destek vereceği algısı yaygındı (Deringil, 1999). Buna karşın, kentli aydınlar, üniversite öğrencileri ve entelektüel çevreler arasında NATO üyeliği bazı kaygılar doğurmuştur. 1950'lerin sonlarına doğru, ABD ile ilişkilerin artması ve Türkiye'de Amerikan üslerinin kurulması, halkın bir kesiminde bağımsızlık ve egemenlik konusunda soru işaretleri yaratmıştır (Uslu, 2003). Bu süreçte bazı protesto gösterileri ve muhalif hareketler ortaya çıkmış, özellikle öğrenci hareketleri NATO karşıtı kampanyalar düzenlemiştir.

3.5. NATO Üyeliğinin İç Politika Üzerindeki Etkileri ve Sonuçları

Türkiye'nin NATO üyeliği, iç politika üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmış ve hem hükümetin yönetim anlayışını hem de asker-sivil ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı dünyasına entegrasyonunu hızlandırmış, ancak aynı zamanda iç politikadaki çeşitli dinamikleri de değiştirmiştir (Ahmad, 1993).

3.5.1. Askerî-Sivil İlişkiler ve Ordu Üzerindeki Etkiler

NATO üyeliği sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yapısı ve misyonu önemli ölçüde değişmiştir. NATO'nun Türkiye'deki varlığı, askerî eğitim sisteminin Batılı standartlara uyarlanmasını sağlamış ve TSK, ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerle daha yakın iş birliği geliştirmiştir (Hale, 2000). Ancak bu durum, ilerleyen yıllarda ordunun siyaset üzerindeki etkisinin artmasına yol açmıştır. Özellikle 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde, NATO çerçevesinde modernize edilen ordunun iç politikaya müdahalesi, NATO üyeliğinin dolaylı bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Zürcher, 2004).

3.5.2. İç Politika ve Hükümetin Güçlenmesi

DP hükümeti, NATO üyeliğini iç politikada büyük bir başarı olarak sunmuş ve bu süreçte Batı ile olan ilişkilerini iç siyasette meşruiyet kaynağı olarak kullanmıştır (Karpas, 2001). NATO üyeliği, DP'nin dış politikadaki etkinliğini artırmış ve iç siyasetteki pozisyonunu güçlendirmiştir. Ancak bu durum, zamanla muhalefet partileri ve basın tarafından eleştirilmiş, DP'nin otoriter eğilimler göstermesine neden olmuştur (Uslu, 2003).

3.5.2. Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar

NATO üyeliği sonrası Türkiye, Batılı ekonomik kurumlarla daha yakın ilişkiler geliştirmiş ve sanayi yatırımları ile askeri harcamaları artırmıştır (Deringil, 1999). Ancak, bu süreçte artan dış borçlanma ve ithalat bağımlılığı, ilerleyen yıllarda ekonomik krizlere zemin hazırlamıştır (Keyder, 1987). Türkiye'de NATO süreciyle birlikte kapitalist ekonomik sistemin daha belirgin hale gelmesi, işçi hareketleri ve sendikal hareketlerin de gelişmesine neden olmuştur (Çavdar, 2004).

4. Türkiye'nin NATO Üyeliğine Giden Yolda Dış Politik Dinamikler

Türkiye'nin NATO üyeliği süreci, küresel ve bölgesel gelişmelerin doğrudan etkisi altında şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye, jeostratejik konumu nedeniyle büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle ABD ve SSCB arasında yaşanan Soğuk Savaş rekabeti, Türkiye'nin dış politikasını Batı'ya yönlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur (Hale, 2000).

4.1.Kore Savaşı ve ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya Dahil Etme Politikası

ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı bir denge unsuru oluşturmak amacıyla Türkiye'yi Batı ittifakı içinde görmek istemiştir. 1947'de ilan edilen Truman Doktrini, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askerî destek sağlayarak bu ülkeleri Sovyet tehdidine karşı koruma altına almasını öngörmüştür (Deringil, 1999). Truman Doktrini ile başlayan bu süreç, 1948'de Marshall Planı'nın devreye girmesiyle Türkiye'nin Batı ile ekonomik ve askerî entegrasyonunu hızlandırmıştır (Keyder, 1987). ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya dahil etme stratejisi, sadece Sovyet tehdidine karşı bir önlem olarak değil, aynı zamanda Orta Doğu ve Akdeniz'de Batı'nın nüfuzunu genişletme politikası çerçevesinde değerlendirilmiştir. ABD, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarını çevreleme ve Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlama amacı taşımaktaydı (Hale, 2000). Bu doğrultuda, ABD yönetimi, Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımları artırarak NATO üyeliği için zemin hazırlamıştır (Karpaz, 2001). Türkiye'ye Yapılan Askerî ve Ekonomik Yardımlar ABD, Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlamlaştırmak amacıyla 1950'lerin başında büyük çaplı askerî yardımlarda bulundu. 1951'de Mutual Defense Assistance Act (Karşılıklı Savunma Yardımı Yasası) kapsamında Türkiye'ye büyük miktarda silah ve askeri ekipman sağlandı (Deringil, 1999). Türkiye, bu yardımlarla ordusunu modernize etmeye başlamış ve NATO'nun askeri standartlarına uyum sağlamak için reformlar gerçekleştirmiştir (Uslu, 2003). Ekonomik yardımlar da NATO sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, Marshall Planı kapsamında aldığı ekonomik destekle altyapısını geliştirmiş, sanayi yatırımlarını artırmış ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmıştır (Keyder, 1987). Bu süreçte, Türkiye'de sanayi yatırımları ve ulaşım altyapısı Batı ile daha entegre hale gelmiş, Batılı sermaye akışı ülkenin ekonomik büyümesini desteklemiştir (Çavdar, 2004). Japonya'nın mağlup edilmesiyle birlikte Komünizm ile yönetilen Çin Asya'da büyük bir güç kazanmıştır. Üstelik Batılıların Uzakdoğu'da NATO gibi herhangi bir ittifak sistemi de yoktu. Fakat Amerika'nın Güney Kore'de bulunması Rusya ve Çin'i rahatsız eden iki husustu ve en sonunda savaşla sonuçlandı. Mayıs 1945 ayında ABD ile Sovyet Rusya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma kapsamında Kore, Sovyetler Birliği, İngiltere, Çin ve ABD olmak üzere dört devlet tarafından vesayet altına alınmıştır. Daha 1945 Temmuz'unda toplanan Potsdam Konferansında Kore 38. Paralel sınır olacak şekilde ikiye ayrılmıştı.

38'inci paralelin kuzeyi Rusya'nın güneyi ise ABD askerî harekât bölgesi kabul edilmiştir. Amerika'nın Hiroshima ve Nagasaki'ye attığı iki adet atom bombasından sonra Japonya'ya Sovyetler birliği de savaş ilan etti. Sovyetler Birliği askerleri Kuzey Kore'ye girerek 38. Paralele ilerlediler ve durdular. Böylece Kore yarımadasının kuzey tarafı Sovyet işgali altına girmiş, güney tarafı da ABD işgali altına girmiş ve yarımada ikiye bölünmüştür. ABD, Sovyetler Birliği ve Birleşmiş Milletlerin çabalarına rağmen kuzey ve güney diye bölünen Kore'nin birleşmesi mümkün olmadı. Bunun üzerine Amerika'nın liderliğinde Güney Kore'de seçim yapıldı ve 10 Mayıs 1948'de Güney Kore Cumhuriyeti resmen kuruldu. 9 Eylül 1948'de Kuzey Kore'de de Sovyetler Birliği öncülüğünde Kore Halk Cumhuriyeti kuruldu (Oral, 2004). Doğu-Batı, Sovyet-ABD çekişmesinin bir sonucu olarak ve Sovyetler Birliğinin isteği üzerine 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore kuvvetleri erken saatlerde Güney Kore istikametinde taarruza geçti. Kuzey Kore kuvvetlerinin bu saldırısı sonucunda ABD konuyu birleşmiş milletlere taşıyarak Birleşmiş Milletleri harekete geçirdi. BM Güvenlik Konseyi, 27 Haziran 1950'de üye devletleri saldırının durdurulması için "her türlü yardımda" bulunmaya çağırdı. Çağrıya on yedi devlet olumlu cevap verdi. BM Güvenlik Konseyi, BM Antlaşmasına dayanarak, Güney Kore'ye yardıma göndermek üzere, çeşitli devletlerin askerlerinin birleşmesiyle oluşturulan, bunun yanında asıl yükü Amerika'nın yüklendiği bir Birleşmiş Milletler Kuvveti oluşturdu. Türkiye BM gücüne bir tugay büyüklüğünde askeri birlik gönderdi. 8 Temmuz'da General Mac Arthur Kore'deki BM Kuvvetleri Başkomutanlığına getirildi. 15 Eylül'de ise Mac Arthur'un planladığı Incheon (İnçon) çıkarması uygulandı. 20 Ekim'de Pyongyang (Kuzey Kore'nin Başkenti) BM kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti kuvvetleri Kuzey Kore ile birleşerek karşı saldırıya geçtiler ve BM Kuvvetlerini geri püskürttüler. Güney Kore'nin başkenti Seul da düştü. Bunun üzerine başkomutanlığa General Matthew Bunker Ridgway getirildi (Shea, 2016). Türkiye, savaşın bu aşamasında çağrıldı. BM'nin çağrısına olumlu yanıt vererek uluslararası güce katılmaya karar veren Türk Hükümeti 18 Temmuz 1950'de bir araya gelerek Kore'ye asker gönderme kararını aldılar. Köreye asker gönderme kararı Adnan Menderes'in Yalova'da bulunan yazlık evinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut'un da bulunduğu üçlü toplantıda alındı. Kabine toplantısı üç dört gün sonra yapıldı. Sonunda Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında bir tugayın Kore'ye gönderilmesine karar verildi.

Menderes Hükümetinin bu kararı kamuoyunda büyük bir sürprizle karşılandı ve yurttaki büyük yankılar uyandırdı. Bu karara gösterilen ilk tepkiler olumlu ve coşkulu idi. Hatta bu karar değişik görüşleri savunan tüm basın organları tarafından desteklendi. Neredeyse bütün basın

yayın organları Türkiye'nin ABD ile birlikte Kore'ye asker göndermesini ABD ile yakınlaşma olarak değerlendirdi ve son derece isabetli buldular. Kore Savaşı ve NATO üyeliğine giden yol ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya dâhil etme politikası, Türkiye'nin 1950'de Kore Savaşı'na asker göndermesiyle hızlanmıştır. Türkiye, NATO üyeliğine olan bağlılığını kanıtlamak amacıyla Kore'ye bir tugay göndererek ABD'nin güvenini kazanmıştır (Ahmad, 1993). Kore Savaşı'nda gösterdiği üstün performans, Türkiye'nin Batı bloğu içindeki yerini pekiştirmiş ve NATO üyeliği sürecini hızlandırmıştır (Zürcher, 2004). Kore savaşı Türkiye için meyvesini vermişti. 15 Mayıs 1951 tarihinde ABD, NATO üyelerine Yunanistan'ın ve Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesini teklif etti. ABD tarafından böyle bir karar alınması Türkiye'nin ısrarla yaptığı girişimler sebebiyle değil, dünyada değişen yeni şartların koşullarının ABD'ye verdiği kaygı nedeniyle olmuştur. ABD'nin ısrarlı isteği sonucu 21 Eylül 1951 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan NATO Konseyi tarafından NATO üyeliğine davet edildi. Türkiye'nin NATO üyeliği Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 18 Şubat 1952 tarihinde bir karar ile kabul edildi. Türkiye sonunda, 1952 yılında, pek çok kurucu üyenin muhalefetine rağmen, ABD'nin de güçlü ve kararlı desteğiyle Kore Savaşı'ndaki aktif rolü sonucunda, Türkiye NATO'ya üye olmuştur (Oral, 2004). ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarının sonuçları ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya dâhil etme politikası, uzun vadede Türkiye'nin dış ve iç politikasını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, Batılı askeri ve ekonomik sistemlerle entegrasyonunu hızlandırmış ancak aynı zamanda ABD'ye olan bağımlılığı artırmıştır (Keyder, 1987). Bu süreçte Türkiye, NATO'nun güvenlik şemsiyesi altına girerken, iç politikada Batı yanlısı reformlar hız kazanmış, ancak ekonomik bağımlılık ve dış borçlanma gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır (Çavdar, 2004). ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya dahil etme politikası, Soğuk Savaş'ın en önemli diplomatik hamlelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği, sadece askeri güvenlik açısından değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi dönüşümler açısından da derin etkiler yaratmıştır (Ahmad, 1993). Bu süreçte ABD-Türkiye ilişkileri, NATO üyeliği çerçevesinde kurulan stratejik ortaklık doğrultusunda gelişmiş, ancak ilerleyen yıllarda Türkiye'nin bağımsız dış politika arayışlarıyla zaman zaman gerilimler yaşanmıştır (Zürcher, 2004).

4.2. Sovyetler Birliği'nin Türkiye Üzerindeki Baskısı

Türkiye'nin NATO'ya katılım sürecini hızlandıran en önemli dış politika unsurlarından biri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskıları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği, Türkiye'den stratejik tavizler talep ederek Ankara yönetimi üzerinde yoğun bir diplomatik baskı kurmaya çalışmıştır (Güçlü, 2002). Boğazlar Meselesi ve Sovyet Talepleri 1945 yılında Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazlar üzerinde ortak denetim talep etmiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesini istemiştir (Deringil, 1999). Sovyetler, Karadeniz'den Akdeniz'e çıkışlarını garanti altına almak için Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kontrolünü paylaşmasını talep etmiş, ancak Türkiye bu öneriyi reddetmiştir (Zürcher, 2004). Bu talepler, Türkiye'de büyük bir ulusal güvenlik endişesi yaratmış ve Ankara'yı Batı'ya daha fazla yakınlaştırmıştır. Türkiye, Sovyetler'in bu talebini, ülkenin egemenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak görmüş ve bu süreçte ABD ile diplomatik ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir (Hale, 2000). Boğazlar üzerindeki baskı, Türkiye'nin Batı bloğuna katılma yönünde karar almasını hızlandıran önemli faktörlerden biri olmuştur (Karpat, 2001). Doğu Sınırındaki Talepler ve Sovyet Yayılmacılığı Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskıları sadece Boğazlar meselesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda doğu sınırları üzerinde de taleplerde bulunmuştur. 1945'te SSCB, Türkiye'ye resmi olarak başvurarak Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını istemiştir (Ahmad, 1993). Sovyetler, bu bölgelerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusyası'na ait olduğunu iddia ederek, Türkiye'nin toprak tavizleri vermesi gerektiğini savunmuştur (Güçlü, 2002). Bu talepler, Türkiye içinde büyük bir ulusal tepkiye yol açmış ve halk arasında Sovyet karşıtı bir kamuoyu oluşmasına neden olmuştur. Türkiye hükümeti, bu talepleri kesin bir şekilde reddetmiş ve SSCB'nin genişleme politikalarına karşı Batı dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurma yolunu seçmiştir (Keyder, 1987). ABD'nin Desteği ve Türkiye'nin Batı'ya Yakınlaşması Sovyetler Birliği'nin artan baskıları karşısında Türkiye, ABD'nin desteğini aramaya başlamış ve bu süreç Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1947'de ABD Başkanı Harry Truman, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik Sovyet baskılarını dengelemek amacıyla Truman Doktrini'ni ilan etmiş ve Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardım sağlamaya başlamıştır (Deringil, 1999). Truman Doktrini, Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde kritik bir dönüm noktası olmuş ve Sovyetler karşısında Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesini hızlandırmıştır (Hale, 2000). ABD'nin desteği ile Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı daha kararlı bir duruş sergileyebilmiş ve NATO üyeliğine giden süreçte güvenlik garantileri elde etmiştir. Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sayesinde Batı ittifakı

içinde güvenilir bir ortak olarak konumlandırılmış ve Sovyet tehdidine karşı Batı'nın doğu sınırında güçlü bir savunma hattı oluşturulmuştur (Karpas, 2001). Sovyet Baskısının NATO Üyeliğine Etkisi Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskıları, Türkiye'nin NATO üyeliğine giden süreci doğrudan etkilemiş ve Ankara'nın Batı bloğuna yönelmesini hızlandırmıştır. Boğazlar üzerindeki denetim talepleri, doğu sınırlarında toprak iddiaları ve Sovyet yayılmacılığı, Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmış ve ABD ile stratejik iş birliğini kaçınılmaz hale getirmiştir (Zürcher, 2004). Sovyet tehdidi, Türkiye'nin NATO üyeliğine olan ihtiyacını artıran temel faktörlerden biri olmuştur. Türkiye, bu süreçte Batı bloğu ile ilişkilerini güçlendirmiş, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında sağlanan yardımlarla askeri ve ekonomik kapasitesini artırarak NATO'ya katılım sürecini hızlandırmıştır (Hale, 2000). Sovyet baskılarının Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olduğu ve NATO üyeliğinin bu tehditler karşısında kaçınılmaz hale geldiği görülmektedir (Deringil, 1999).

4.3. Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'nin NATO Üyeliğine Bakış

Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde Avrupa ülkelerinin tutumu, karar alma mekanizmasını doğrudan etkilemiştir. Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin NATO üyeliğine dair başlangıçta çeşitli çekinceler taşısa da, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılımı ve Soğuk Savaş bağlamında Batı bloğunun genişlemesinin stratejik faydaları bu ülkelerin kararlarını şekillendirdi (Deringil, 1999). İngiltere'nin Stratejik Yaklaşımı, Türkiye'nin NATO üyeliğini Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de Sovyet etkisini dengelemek açısından önemli bir fırsat olarak gördü (Hale, 2000). İngiltere'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikası, Batı'nın savunma hattını güçlendirmeye yönelikti ve Türkiye'nin NATO üyeliği, bu politikanın bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca, İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya katılımının Avrupa'nın güvenliğini artıracaklarını savunarak süreci destekledi (Karpas, 2001). Fransa'nın Çekinceleri ve Sonraki Desteği, Türkiye'nin NATO'ya katılımına başlangıçta daha temkinli yaklaşmıştı. Fransa Türkiye'nin Avrupa güvenlik sistemine olan katkısının sınırlı olup olmayacağına ve NATO'nun genişlemesinin Sovyetler ile doğrudan bir çatışma riskini artırıp artırmayacağına odaklanmıştı (Ahmad, 1993). Ancak, Türkiye'nin Kore Savaşı'nda gösterdiği askeri başarı ve Batı bloğuna olan bağlılığı, Fransa'nın desteğini kazanmasına etkisi oldu (Zürcher, 2004). Bununla birlikte, Fransa, NATO içerisinde özellikle Avrupa'nın askeri karar mekanizması üzerindeki etkisini artırmaya çalıştığı için, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda belirli

koşullar öne sürdü. Fransa, NATO'nun genişlemesiyle birlikte kendi stratejik konumunun zayıflayabileceği endişesiyle Türkiye'nin üyeliğini bazı ek müzakerelerle destekledi (Deringil, 1999). Batı Almanya ve Türkiye'nin NATO Üyeliği Batı Almanya, Soğuk Savaş'ın başlangıcında NATO'ya üye olmamasına rağmen, Türkiye'nin NATO'ya katılımını destekleyen ülkelerden biri olmuştur. Almanya'nın bölünmüş olduğu bu dönemde, Batı Almanya, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin NATO'ya katılımını savunmuş ve özellikle askeri kapasitesinin NATO'ya katkı sağlayacağını öne sürmüştür (Hale, 2000). Batı Almanya için Türkiye'nin NATO'ya dahil olması, SSCB'ye karşı oluşturulan savunma hattının genişlemesi anlamına geliyordu ve bu durum, Batı Avrupa güvenliği açısından avantaj olarak değerlendirilmiştir (Karpas, 2001). İskandinav Ülkeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Katılımı İskandinav ülkeleri, özellikle Norveç ve Danimarka, NATO'nun genişlemesi konusunda başlangıçta daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Kuzey Avrupa'nın savunma stratejisini doğrudan etkilemese de, İskandinav ülkeleri Türkiye'nin askeri kapasitesinin ittifaka katkı sağlayacağını kabul etmişlerdir (Uslu, 2003). Bununla birlikte, İskandinav ülkeleri, NATO'nun genişlemesinin Sovyetler ile olan gerginliği artırabileceği kaygısını dile getirmiştir (Ahmad, 1993). Avrupa'nın Türkiye'nin NATO Üyeliğine Bakışı Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda farklı tutumlar sergilemiştir. İngiltere ve Batı Almanya, Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasını güçlü bir şekilde desteklerken, Fransa ve İskandinav ülkeleri başlangıçta daha temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Türkiye'nin Kore Savaşı'na aktif katılımı ve Batı'ya olan bağlılığı, Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul etmesinde belirleyici bir faktör olmuştur (Deringil, 1999). Türkiye'nin NATO üyeliği, Avrupa güvenlik sistemine entegre olmasını sağlamış ve Batı bloğu içinde daha güçlü bir konuma gelmesine neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin üyeliğine bakışı, Soğuk Savaş koşullarında değişkenlik gösterse de, sonuç olarak Türkiye'nin NATO'ya katılımı Batı'nın Sovyetler karşısındaki stratejik planının bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Hale, 2000).

4.4. Bölgesel Faktörler ve Türkiye'nin NATO'ya Katılımı

Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci, sadece küresel güçlerin politikalarıyla değil, aynı zamanda bölgesel gelişmeler ve Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkileriyle de şekilleniyordu. Türkiye'nin içinde bulunduğu Orta Doğu ve Balkanlar, Soğuk Savaş döneminde jeopolitik önemi yüksek bölgeler arasında yer alırken, bu bölgelerdeki güvenlik dengeleri açısından stratejik bir aktör olmuştur. (Erhan, 2009). Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Türkiye'nin Stratejik

Konumu Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında Orta Doğu, büyük güçlerin nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Sovyetler Birliği, bölgede sosyalist ve komünist akımları destekleyerek Batı bloğuna karşı alternatif bir etki yaratmaya çalışmıştır. Türkiye, Orta Doğu'da Sovyet etkisinin artmasını önlemek ve Batı yanlısı rejimlerin güçlenmesini desteklemek amacıyla NATO'ya üyeliği bir güvenlik garantisi olarak görmüştür (Gönlübol, 1996). Mısır ve Suriye gibi bazı Orta Doğu ülkeleri Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurarken, Türkiye bu süreçte Batı ittifakı içinde yer alarak bölgedeki dengeleri dengeleyici bir rol üstlenmiştir. ABD ve İngiltere, Türkiye'yi Orta Doğu'da bir denge unsuru olarak görmüş ve bölgedeki Batı çıkarlarını korumak için Türkiye'nin NATO'ya katılımını desteklemiştir (Ünal, 2012). Balkanlar ve Türkiye'nin NATO'ya Katılımındaki Rolü Balkanlar, Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde önemli bir bölge olmuştur. Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan gibi ülkeler, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Sovyet nüfuzu altına girerken, Yunanistan ve Türkiye, Batı'nın Sovyet yayılmasını durdurma stratejisinin bir parçası haline gelmiştir (Criss, 1997). NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi için Türkiye'nin üyeliği kritik görülmüş, Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte NATO'ya katılımı Balkanlar'daki Batı ittifakını güçlendirmiştir (Erhan, 2009). Ayrıca, Yunanistan ile Türkiye arasındaki tarihsel rekabete rağmen, her iki ülkenin NATO'ya katılımı ortak bir savunma konsepti çerçevesinde değerlendirilmiş ve Balkanlar'daki istikrarın sağlanmasına yönelik bir adım olarak görülmüştür. Ancak, ilerleyen yıllarda Kıbrıs meselesi ve Ege Denizi'ndeki anlaşmazlıklar, NATO içinde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde zaman zaman gerilimlere yol açmıştır (Harris, 2006). Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve NATO'ya Katılım Süreci Türkiye, NATO üyeliği sürecinde sadece Orta Doğu ve Balkanlar ile değil, aynı zamanda Kafkasya'daki gelişmelerle de ilgilenmiştir. Sovyetler Birliği'nin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan üzerindeki kontrolü, Türkiye'nin doğu sınırlarında büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır (Oran, 2010). Türkiye, NATO üyeliği ile bu tehdidi dengelemek istemiş ve Batı'nın desteğiyle doğu sınırlarını güvence altına almayı amaçlamıştır (Criss, 1997). Ayrıca, Kafkasya'da etnik ve dini faktörler de Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren unsurlar olmuştur. Türkiye, Müslüman Kafkas halkları ile tarihsel bağlarını koruyarak Sovyet etkisini sınırlamak istemiş, ancak SSCB'nin bölgedeki güçlü varlığı nedeniyle doğrudan müdahaleden kaçınmıştır (Ünal, 2012). Bölgesel Dinamiklerin NATO Üyeliğine Etkisi Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde bölgesel faktörler büyük bir rol oynamıştır. Orta Doğu'daki Sovyet etkisine karşı Batı'nın desteklediği bir denge unsuru olarak konumlanması, Balkanlar'da NATO'nun güneydoğu kanadını güçlendirmesi ve Kafkasya'daki güvenlik kaygıları, Türkiye'nin NATO'ya üye olma

ihtiyacını artıran başlıca bölgesel etkenler olmuştur (Gönlübol, 1996). Türkiye'nin NATO üyeliği sadece küresel güç dengeleri çerçevesinde değil, bölgesel güvenlik kaygıları ve diplomatik ilişkiler doğrultusunda da şekillenmiştir. NATO'ya katılımı ile Batı güvenlik sistemine entegre olurken, aynı zamanda bölgesel güvenlik ortamında kritik bir rol üstlenmiştir (Oran, 2010). Türkiye'nin NATO'ya katılımı, sadece Uluslararası Dengelere Etkisi değil, bölgesel dengeleri ve aynı zamanda küresel jeopolitik dengeleri de değiştirmiştir. NATO'nun genişlemesi, Batı bloğunun Sovyetler Birliği karşısında daha güçlü bir savunma hattı oluşturmasını sağlamış ve Türkiye, bu süreçte kritik bir konum kazanmıştır (Gönlübol, 1996). Türkiye'nin NATO üyesi olması, Soğuk Savaş boyunca Batı'nın doğu sınırında önemli bir caydırıcı güç oluşturmuş ve Sovyet yayılmacılığına karşı güçlü bir cephe yaratmıştır (Oran, 2010). Türkiye'nin NATO üyeliğinde dış politik faktörler belirleyici olmuştur. ABD'nin stratejik politikaları, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik baskıları, Avrupa ülkelerinin NATO'nun genişlemesine bakışı ve bölgesel dinamikler, Türkiye'nin NATO üyeliğine giden süreci şekillendirmiştir. Türkiye, NATO'ya katılarak hem güvenlik garantisi elde etmiş hem de Batı dünyasıyla ekonomik ve siyasi entegrasyonunu güçlendirmiştir (Ünal, 2012). Türkiye'nin NATO üyeliği sadece bir güvenlik ittifakı kararı değil, aynı zamanda küresel jeopolitik denklemler içinde şekillenen bir süreç olmuştur. Türkiye, NATO'nun stratejik planlarında kilit bir müttefik haline gelirken, aynı zamanda Batı bloğuna entegrasyon sürecini tamamlamıştır (Erhan, 2009). Türkiye'nin NATO üyeliği, Soğuk Savaş döneminin en önemli jeopolitik gelişmelerinden biri olarak değerlendirilmekte ve Türkiye'nin dış politikasındaki Batı yanlısı yönelimin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Criss, 1997).

5. NATO'nun Genişleme Süreci ve Türkiye'nin Konumu

NATO'nun genişleme süreci, Soğuk Savaş döneminden günümüze kadar uluslararası güvenlik ve ittifak ilişkilerini şekillendiren önemli bir dinamik olmuştur. NATO'nun genişlemesi, Avrupa-Atlantik güvenliğini sağlamak ve Batı ittifakını güçlendirmek amacıyla yürütülen bir strateji olarak değerlendirilirken, Türkiye bu süreçte önemli bir aktör olarak konumlanmıştır. Türkiye, NATO'nun ilk genişleme dalgasında yer alarak örgütün doğuya genişlemesinin temel taşlarından biri olmuş ve NATO'nun güvenlik mimarisinde stratejik bir konum elde etmiştir (Smith, 2019). Soğuk Savaş Döneminde NATO'nun Genişleme Stratejisi NATO, 1949 yılında on iki kurucu ülke ile kurulmuş ve temel amacı Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engellemek olmuştur (Kaplan, 2018). 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın

NATO'ya katılımı, örgütün ilk genişleme dalgası olarak kabul edilmiş ve bu süreç, NATO'nun Akdeniz'deki güvenliğini sağlamlaştıran kritik bir adım olmuştur (Zürcher, 2004). Türkiye, Sovyet tehdidine karşı NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturmuş ve Batı savunma sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Hale, 2000). Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Genişlemesi ve Türkiye'nin Rolü 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, genişleme politikasını yeniden şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, NATO'nun genişlemesi, Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 1999 yılında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti NATO'ya katılmıştır (Smith, 2019). Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde aktif bir politika izlemiş ve özellikle Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde Batı'nın güvenlik politikalarının bir uzantısı olarak hareket etmiştir (Larrabee, 2003). Türkiye'nin Stratejik Konumu ve NATO İçindeki Rolü Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadında kilit bir müttefik olarak konumlanmaktadır. Jeopolitik konumu gereği Türkiye, hem Avrupa hem de Orta Doğu ile bağlantılı bir güvenlik ekseninde yer almakta olup, bu durum NATO için vazgeçilmez bir avantaj sağlamaktadır (Hale, 2000). Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik konum, özellikle Soğuk Savaş ve sonrasında NATO'nun genişleme sürecinde ittifak için önemli bir güvenlik tamponu olarak değerlendirilmiştir (Criss, 1997). Jeopolitik Konum ve Stratejik Önemi Türkiye, Asya, Avrupa ve Orta Doğu'nun kesişim noktasında yer alarak NATO'nun savunma stratejileri için kilit bir ülke konumundadır (Erhan, 2009). Türkiye'nin doğusunda Kafkaslar ve İran, güneyinde Orta Doğu ve batısında Avrupa ile çevrili olması, NATO'nun hem Rusya'ya karşı oluşturduğu savunma hattı hem de Orta Doğu'daki istikrarsızlıklara karşı aldığı önlemler açısından kritik bir bölgesel aktör olmasını sağlamıştır (Ünal, 2012). Özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye, NATO'nun Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturduğu savunma stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Türkiye'de konuşlanan NATO üsleri ve ABD ile yapılan askeri işbirliği, Türkiye'nin NATO içindeki rolünü pekiştirmiştir (Larrabee, 2003). Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde doğuya yönelik güvenlik politikalarında aktif bir rol üstlenmiştir (Gönlübol, 1996). Askeri ve Güvenlik İşbirliği Türkiye, NATO içindeki askeri yükümlülüklerini yerine getirme konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. NATO'nun farklı operasyonlarında görev alan Türk Silahlı Kuvvetleri, özellikle Balkanlar, Afganistan ve Orta Doğu'daki misyonlara aktif olarak katılmıştır (Smith, 2019). 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek ve Kosova'daki NATO operasyonlarına destek veren Türkiye, 2000'li yıllarda Afganistan'daki NATO operasyonlarına da önemli katkılar sağlamıştır (Hale, 2000). Türkiye ayrıca,

NATO'nun füze savunma sistemlerine ev sahipliği yaparak ittifakın stratejik savunma kapasitelerini güçlendirmiştir.

Malatya'daki Kürecik Radar Üssü, NATO'nun füze savunma kalkanının önemli bir parçası olarak konumlandırılmış ve ittifakın güvenliğine doğrudan katkı sağlamaktadır (Criss, 1997). Bu üs, NATO'nun Orta Doğu'dan gelebilecek olası tehditleri erken tespit etmesini sağlayan kritik bir unsurdur (Erhan, 2009). Enerji Güvenliği ve Türkiye'nin NATO İçindeki Rolü Türkiye, NATO'nun enerji güvenliği politikaları açısından da kritik bir rol üstlenmektedir. Avrupa'ya enerji tedarikinde önemli geçiş noktalarından biri olan Türkiye, NATO'nun enerji güvenliği stratejileri kapsamında Batı'nın enerji arz güvenliğine katkıda bulunmaktadır (Ünal, 2012). Türkiye, Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında stratejik bir transit ülke olarak NATO'nun enerji politikalarının merkezinde yer almaktadır (Larrabee, 2003). Bölgesel Krizlerde Türkiye'nin NATO Politikası Türkiye, NATO içinde özellikle Orta Doğu'daki krizler konusunda farklı bir politika izlemektedir. NATO'nun Orta Doğu'daki askeri angajmanlarına yönelik zaman zaman çekinceler taşıyan Türkiye, bölgedeki krizlerde daha diplomatik çözümler önermekte ve askeri müdahalelerin sınırlı olması gerektiğini savunmaktadır (Gönlübol, 1996). Bununla birlikte, NATO'nun terörle mücadele politikalarında Türkiye, özellikle Suriye'deki tehditlere karşı ittifakın daha aktif bir rol almasını talep etmiştir (Erhan, 2009). Özellikle Suriye iç savaşı sürecinde Türkiye, NATO'dan daha fazla destek beklemiş ve ittifakın Türkiye'nin güvenlik taleplerine yeterince yanıt vermediğini öne sürmüştür (Smith, 2019). Türkiye'nin NATO içindeki bu konumu, müttefikleriyle zaman zaman anlaşmazlıklar yaşamasına neden olmuş, ancak Türkiye yine de ittifak içindeki yerini koruyarak NATO'nun bölgesel güvenlik politikalarına katkıda bulunmaya devam etmiştir (Hale, 2000). Türkiye'nin NATO İçindeki Geleceği Türkiye'nin NATO içindeki rolü, jeopolitik konumu, askeri katkıları, enerji güvenliği politikalarındaki stratejik önemi ve bölgesel krizlerdeki pozisyonu ile şekillenmektedir. Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde önemli bir aktör olmuş ve ittifak içindeki konumunu sürekli olarak güçlendirme yoluna gitmiştir (Criss, 1997). Ancak Türkiye'nin NATO içindeki müttefikleriyle zaman zaman yaşadığı anlaşmazlıklar, ittifak içindeki etkinliğini belirleyen faktörlerden biri olmuştur (Larrabee, 2003). NATO'nun Genişleme Süreci ve Türkiye'nin Karşılaştığı Zorluklar Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde hem askeri hem de siyasi açılardan çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, NATO'nun doğruya doğru genişlemesini destekleyen ülkelerden biri olmasına rağmen, bazı üyelik

süreçlerinde yaşanan politik çekişmeler ve bölgesel krizler Türkiye'nin ittifak içindeki pozisyonunu zaman zaman zorlaştırmıştır (Erhan, 2009).

5.1. NATO'nun Yeni Üyeleriyle İlişkiler

NATO'nun genişleme süreci, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreçleriyle birlikte Türkiye için bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve sonrasında Baltık devletlerinin NATO'ya dahil edilmesi, ittifak içindeki dengeleri değiştirirken, Türkiye'nin stratejik önemi zaman zaman tartışmaya açılmıştır (Criss, 1997). Bu süreçte, Türkiye'nin NATO içindeki askeri ve siyasi ağırlığını koruma çabaları, özellikle Batılı müttefiklerle yürütülen müzakerelerde zorluklar yaratmıştır (Larrabee, 2003).

5.2. NATO ve Avrupa Birliği Arasındaki Uyumsuzluk

NATO'nun genişlemesi ile Avrupa Birliği'nin genişleme politikaları arasındaki uyumsuzluk, Türkiye açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. Türkiye, NATO içinde önemli bir müttefik olmasına rağmen, Avrupa Birliği'ne tam üye olmaması nedeniyle bazı askeri ve güvenlik politikalarına tam anlamıyla entegre olamamıştır (Hale, 2000). Özellikle 2000'li yıllarda Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (ESDP) çerçevesinde Türkiye'nin AB ile olan askeri işbirliği kısıtlanmış ve bu durum NATO içindeki pozisyonunu zorlamıştır (Ünal, 2012).

5.3. Türkiye'nin Savunma Sanayii ve NATO ile İlişkileri

Türkiye, NATO üyeliği sürecinde savunma sanayisini geliştirme yönünde önemli adımlar atmasına rağmen, NATO'nun silah tedarik politikaları ve ittifak içindeki ülkelerle yaşanan teknoloji transferi anlaşmazlıkları nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır (Erhan, 2009). Özellikle 2015 sonrası dönemde Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerini satın alması, NATO müttefikleri ile ciddi bir krize yol açmış ve Türkiye'nin NATO içindeki rolü tartışmaya açılmıştır (Larrabee, 2003). Bu durum, Türkiye'nin NATO içinde stratejik önemini koruma çabalarını zorlaştırmış ve savunma sanayii alanında bağımsız politikalar geliştirme ihtiyacını artırmıştır (Gönlübol, 1996).

5.4. NATO'nun Orta Doğu Politikaları ve Türkiye'nin Konumu

Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde Orta Doğu'daki krizler ve bölgesel tehditler nedeniyle ittifak içinde farklı pozisyonlar almak zorunda kalmıştır. Irak ve Suriye'de yaşanan

güvenlik sorunları, NATO'nun bu bölgeye yönelik politikalarında Türkiye ile ittifak içindeki bazı ülkeler arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur (Hale, 2000). Türkiye, NATO'nun Orta Doğu'daki rolünün daha aktif olmasını savunurken, bazı Avrupa ülkeleri bu bölgedeki askeri operasyonlara daha temkinli yaklaşmıştır (Smith, 2019). Özellikle 2010'lu yıllarda Türkiye'nin NATO'nun bölgesel güvenlik politikalarına dair beklentileri ile Batılı müttefiklerin politikaları arasında bazı gerilimler yaşanmıştır. Türkiye, Suriye'deki terör tehditlerine karşı NATO'dan daha fazla destek talep etmiş, ancak özellikle Almanya ve Fransa gibi ülkeler Türkiye'nin bölgesel taleplerine sınırlı ölçüde destek vermiştir (Erhan, 2009).

5.5. NATO İçindeki Karar Alma Mekanizmaları ve Türkiye'nin Rolü

Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde karar alma mekanizmalarında etkin rol oynamaya çalışmış, ancak zaman zaman diğer müttefikleriyle farklı görüşlere sahip olmuştur. NATO'nun yeni üyelerle genişlemesi, ittifak içindeki güç dengelerini değiştirmiş ve Türkiye'nin ittifak içindeki etkisini zaman zaman zayıflatmıştır (Ünal, 2012). Ayrıca, Türkiye'nin NATO misyonlarına yönelik katkıları zaman zaman müttefikler arasında tartışmalara yol açmış, özellikle Afganistan ve Libya gibi kriz bölgelerindeki operasyonlara dair Türkiye'nin duruşu bazı NATO ülkeleri tarafından eleştirilmiştir (Criss, 1997).

Türkiye'nin NATO Genişleme Sürecindeki Zorluklara Karşı Stratejisi Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde hem avantajlar hem de zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, NATO içindeki stratejik önemini koruyabilmek için askeri katkılarını artırmış, bölgesel güvenlik politikalarında aktif rol üstlenmiş ve savunma sanayii alanında bağımsız hareket etme çabalarını sürdürmüştür (Larrabee, 2003). Ancak, Türkiye'nin NATO içindeki bazı müttefikleriyle yaşadığı siyasi ve askeri anlaşmazlıklar, ittifak içindeki konumunu zaman zaman tartışmalı hale getirmiştir (Smith, 2019). Türkiye'nin NATO genişleme sürecinde karşılaştığı zorluklar, ittifak içindeki dengeler, savunma sanayii politikaları, bölgesel krizler ve müttefikler arası ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye, NATO içindeki etkinliğini korumak için genişleme süreçlerinde aktif bir diplomasi yürütmekte ve ittifak içindeki çıkarlarını savunmaya devam etmektedir (Erhan, 2009). Türkiye ve NATO'nun Gelecekteki Genişleme Politikaları NATO'nun genişleme süreci, Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenliğini sağlamaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilmiş ve Türkiye bu süreçte önemli bir aktör olarak konumlanmıştır. Türkiye, NATO'nun genişleme sürecinde jeopolitik avantajlarını kullanarak ittifak içindeki rolünü güçlendirmiş, ancak zaman zaman ittifak içindeki bazı

lkelerle siyasi gerilimler yaşamıştır (Hale, 2000). Gelecekte Türkiye'nin NATO içindeki konumu, ittifakın yeni genişleme stratejilerine ve Türkiye'nin dış politika önceliklerine baēlı olarak şekillenecektir (Smith, 2019).

6. Sonuç

Günümüz güvenlik ortamında uluslararası g daēılımı, devletleri mikro düzeyde ve ittifakları makro düzeyde iş birliēine zorlamakta, böylece 'self-help' ilkesine dayalı dengeleyici bir rol üstlenmelerine neden olmaktadır. Bu g daēılımı, uluslararası aktörleri bireysel hareket etmekten alıkoyarken, çıkarları doērultusunda savunma, saldırı ve dengeleme stratejileri geliştirmeye yönlendirmektedir. Neoliberal yaklaşımla tanımlanabilecek bu dinamikler, aktörler arası g dengesi unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda her ye devlet, baēlı olduēu ittifaktan g kazanma veya g katarak büyüme stratejisini benimsemektedir. NATO ittifakı, coērafi, siyasi ve psikolojik etki alanları göz önüne alındıēında, neoliberal bir yapı olarak tanımlanabilir. NATO ittifakı içinde Türkiye, diēer üyelerden davranış ve motivasyon yönleriyle farklılaşmaktadır. Türkiye, uluslararası güvenlik sorunlarını yalnızca neo-realist ve neoliberal paradigmalara göre ele almakla kalmayıp, sosyal, inşaacı ve insani güvenlik boyutlarıyla da deēerlendirmektedir. Kültür, kimlik, inanç ve fikirleri temel alan kapsamlı güvenlik yaklaşımıyla Türkiye, BM 2020 G Raporu'na göre dört milyona yakın mülteci ve göçmene ev sahipliēi yaparak uluslararası arenada ilk sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci yalnızca dış politik gelişmelere baēlı olarak deēil, i politikadaki dönüşümlerle de şekillenmiştir. Sovyet tehdidi, Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi dış etkenlerin yanı sıra, çok partili sisteme geçiş, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve Kore Savaşı'na katılım gibi i gelişmeler, NATO yeliēine giden yolu açan kritik faktörler olmuştur. DP dönemi, Türkiye'nin NATO yeliēi açısından kritik bir süreç olmuş ve iç politikada önemli dönüşümlere neden olmuştur. NATO yeliēi, Türkiye'nin Batı ittifakına entegrasyonunu hızlandırmış, askeri, ekonomik ve siyasi yapılarında köklü deēiřimlere yol açmıştır. DP hükümeti, NATO yeliēini ulusal güvenlik ve ekonomik kalkınma açısından bir başarı olarak sunarken, muhalefet bu sürecin Türkiye'yi Batı'ya baēımlı hale getirdiēini savunmuştur. Bu süreç, Türkiye'de i siyasetin Batı ile ilişkiler baēlamında şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve ilerleyen yıllarda Türkiye'nin i ve dış politikasına uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Türkiye'nin NATO yeliēi sürecinde iç politik istikrarın saēlanması, askerî ve sivil bürokrasinin Batı yanlısı politikaları desteklemesi ve ordu içindeki reformlar

belirleyici olmuştur. NATO üyeliği, Türkiye’de iç politik dengenin korunmasına katkı sağlarken, aynı zamanda askerî ve bürokratik yapıların Batı ile daha entegre hale gelmesine yol açmıştır. Ancak, bu süreç muhalefet tarafından eleştirilmiş ve ilerleyen yıllarda iç politikada yeni kırılmalara yol açmıştır. NATO üyeliği sonrasında Türkiye, Batılı ekonomik modelleri benimseyerek serbest piyasa ekonomisine yönelmiş, ancak dış borçlanma ve ithalat bağımlılığı gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin uzun vadeli ekonomik politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamış ve iç politikadaki ekonomik yönelimleri şekillendirmiştir.

ABD’nin Türkiye’yi NATO’ya dâhil etme politikası, sadece Türkiye’nin savunma kapasitesini artırmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik kalkınma sürecini de doğrudan etkilemiştir. Ancak bu süreç, Türkiye’nin uzun vadeli bağımsızlık politikalarını sınırlayan bazı sonuçlar doğurmuş ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye-ABD ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuştur (Hale, 2000). NATO üyeliği, Türkiye’nin askeri ve bürokratik yapılarının Batı ile uyumlu hale gelmesini sağlamış, Batılı ekonomik modellerin benimsenmesi, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmıştır. Ancak bu süreç, beraberinde dış borçlanma ve ithalat bağımlılığı gibi zorluklar getirmiştir. Türkiye’nin NATO üyeliği, hem iç hem de dış politikada kalıcı etkiler bırakmış, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini ve iç politik dengelerini derinden etkilemiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin NATO üyeliği, yalnızca güvenlik stratejilerinin bir parçası değil, aynı zamanda iç politikadaki önemli dönüşümleri de tetikleyen bir dönemeç olmuştur. Bu üyelik, Türkiye’nin Batı ile entegrasyonunu sağlamış ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü güçlendirmiş olsa da, iç politikadaki ekonomik ve bağımsızlık arayışlarını şekillendiren uzun vadeli etkiler bırakmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey [Modern Türkiye’nin Oluşumu]*. Routledge.
- Armaoğlu, Fahir (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 17. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Criss, N. B. (1997). Turkey’s Strategic Positioning: NATO, Russia, and the Middle East [Türkiye’nin stratejik konumu: NATO, Rusya ve Orta Doğu]. *Middle Eastern Studies*, 33(1), 125-139.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Deringil, S. (1999). *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An “Active” Neutrality? [İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası: “Aktif” Bir Tarafsızlık?]*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ereker, F. (2019). *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO*, No.23. İstanbul: Güvenlik Yazıları.
- Ereker, F. (2019). *Soğuk Savaş Dönemi NATO Politikaları*. Ankara:Uluslararası Strateji Araştırmaları.
- Erhan, Ç. (2009). *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-2004*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güçlü, Y. (2002). The Question of the Modernization of Turkey's Armed Forces Under NATO Auspices, 1950-1959 [1950-1959 Yılları Arasında NATO Kapsamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyonu Sorunu]. *Middle Eastern Studies*, 38(3), 83-107.
- Hale, W. (2000). *Turkish Foreign Policy, 1774-2000 [Türk Dış Politikası, 1774-2000]*. London: Frank Cass Publishers.
- Harris, G. S. (2006). Turkey and the Alliance in Transition: NATO and Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era [Geçiş Sürecindeki İttifak: Soğuk Savaş Sonrası NATO ve Türk Dış Politikası]. *The Journal of Strategic Studies*, 29(5), 843-870.
- Kaplan, L. S. (2018). *NATO and the United States: The Enduring Alliance [NATO ve Amerika Birleşik Devletleri: Kalıcı İttifak]*. New York: Twayne Publishers.
- Karpat, K. H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State [İslam'ın Siyasallaşması: Geç Osmanlı Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Topluluk İnşası]*. Oxford: Oxford University Press.
- Keyder, Ç. (1987). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development [Türkiye'de Devlet ve Sınıf: Kapitalist Gelişim Üzerine Bir Çalışma]*. London: Verso.
- Larrabee, F. S. (2003). *Turkey as a US Security Partner [ABD'nin Güvenlik Ortağı Olarak Türkiye]*. Santa Monica: RAND Corporation.
- MFA (2019). NATO Genel Bilgi Notu, 2023 <https://www.mfa.gov.tr/data/nato-bilgi--notu.pdf>
- NATO (2008). The North Atlantic Treaty. 2023, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en
- NATO (2020a). Statement by the North Atlantic Council Concerning Malicious Cyber Activities. Erişim: 20 Haziran 2023, https://www.nato.int/cps/en/natohq/Official_Texts_176136.htm?Selectedlocale=En
- NATO 2030. (2020). *NATO'nun Gelecek Stratejileri Raporu*. NATO Yayınları.

- Oral, S. (2004). *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Oran, B. (2010). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shea, J. (2016). What Can We Learn From the “Three Wise Men” Today?. Erişim: 20 Haziran 2023, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/12/05/what-can-we-learn-today-from-the-three-wise-men/index.html?utm>
- Shea, J. (2016). *Sovyetler ve Doğu Bloku Ekonomik Yapılanmaları*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Smith, M. (2019). NATO's Expansions and Security Dynamics in Eurasia [NATO'nun Genişlemesi ve Avrasya'daki Güvenlik Dinamikleri]. *European Security Journal*, 28(3), 211-229.
- Turan, İ. (1971). “*NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları*”. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uslu, N. (2003). *Turkish-American Relations: 200 Years of Divergence and Convergence [Türk-Amerikan İlişkileri: 200 Yıllık Ayrışma ve Yakınlaşma Süreci]*. Nova Publishers.
- Ünal, M. (2012). *NATO ve Türkiye: Güvenlik Politikalarında Dönüşüm Süreci*. USAK Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History [Türkiye: Modern Bir Tarih]*. I.B. Tauris.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çağdaşlaşmanın Türk Sinemasındaki Yansımaları¹

Reflections of ‘Modernization’ in Turkish Cinema

Tuğçe KABA ^a

Öz

Türk çağdaşlaşması², Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflaması ve çöküşü dönemlerinde Türkiye’nin çağdaş bir ulus-devlet olarak yeniden yapılanması sürecini ifade etmektedir. Bu dönemde bir dizi politik, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim gerçekleşmiştir. Toplumu dönüştürme yolundaki en büyük çaba Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde görülmüştür. Bu çalışmada çağdaş, çağdaşlaşma kavramları ile ana çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeve bağlamında “Türk Sinemasında Dönemlendirmeler”, “Türk Sinemasında Çağdaşlaşmanın Serencamı” temalarına yer verilirken, “Tiyatrocular Dönemi”, “Geçiş Dönemi”, “Sinemacılar Dönemi” ve “Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi” alt başlıklarını da içermektedir. Ayrıca, Tiyatrocular Dönemi kapsamında çağdaşlaşma izlerine örnek film olarak *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* filmi ele alınırken, Sinemacılar Dönemi ekseninde, toplumcu film örneği olarak Yılmaz Güney’in *Umut* filmine değinilmiştir. Çalışmada dönemlendirme yapılırken sinema tarihçisi Nijat Özön’ün *Türk Sineması Tarihi* eserinde yaptığı dönemlendirme esas alınmıştır. Bu çalışma çağdaşlaşmanın sosyal-toplumsal alanlardaki izdüşümlerini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Türk çağdaşlaşmasının sinema dünyasını nasıl etkilediğini incelemek için

¹ Bu çalışmada Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma (1964) eserindeki çağdaşlaşma kavramsallaştırması benimsenmiştir.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, kabatugcece@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3713-5277.

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kaba, T. (2025), *Çağdaşlaşmanın Türk Sinemasındaki Yansımaları*, *Toplum ve Kimlik Dergisi*, 2(2), 177-198. Doi: 10.5281/zenodo.16545011.

nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmıştır. Tiyatrocular Dönemi olarak adlandırılan dönem Türk siyasal hayatının tek parti sistemi içerisinde şekillenmiştir. Sinemacılar Dönemi’nde ise siyasal hayatta tek parti siyasetinden çok parti sistemine geçiş ile birlikte Türk sinemasındaki konuların çeşitlenip özgünleştiği de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaşlaşma, Türk sineması, tiyatrocular dönemi, geçiş dönemi, sinemacılar dönemi.

Abstract

Turkish modernization refers to the process of Turkey's transformation into a modern nation-state during the decline and collapse of the Ottoman Empire. This period witnessed significant political, social, cultural, and economic changes, with the most notable efforts to transform society occurring during the establishment of the Republic. This study outlines the concepts of modernity and modernization, focusing on the themes of “Periodizations in Turkish Cinema” and “The Adventure of Modernization in Turkish Cinema.” It includes the subcategories of the Theater Period, Transition Period, Filmmakers' Period, and Young/New Filmmakers' Period. The film *Aysel, Bataklı Damın Kızı* is analyzed as an example of modernization traces in the Theater Period, while Yılmaz Güney’s *Umut* is examined as a socialist film in the Filmmakers' Period. The periodization is based on cinema historian Nijat Özön’s work, *Turkish Cinema History*. Using content analysis, a qualitative research method, this study explores how Turkish modernization influenced the cinematic landscape. The Theater Period was shaped by the single-party system in Turkish political life, while the Filmmakers' Period saw the diversification and originality of themes in Turkish cinema alongside the transition to a multi-party system.

Keywords: Modernization, Turkish cinema, theater period, transition period, filmmakers’ period.

1. Giriş

Çağdaşlaşma bağlamında Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen Türk Devrimi hem içeride hem de dışarıda mücadele veren bir liderlik anlayışını yansıtmaktadır. Atatürk'ün Türk Devrimi'nin temel hedefleri arasında ulusal egemenliği sağlamak, çağdaş bir uygarlık düzeyine ulaşmak ve halkın katılımıyla demokratik bir toplum oluşturmak yer almaktadır. Atatürk'ün öncülük ettiği devrimler arasında özellikle kültür devrimleri önemli bir yer tutmakta; öğrenimi bütünleştirme, hukukun modernleştirilmesi, kadınlara sosyal hakların tanınması gibi adımlarla Türk toplumunun çağdaşlaşması amaçlanmaktadır (Eloğlu, 2011).

Devrim süreci, Millî Mücadele ile başlayıp Cumhuriyet'in ilanı ve ardından gerçekleşen reformlarla devam etmiştir. 1920'ler Türkiye'sinde halkçılık ilkesi, devrimleri halkla bütünleştirerek başarıya ulaşmış ve Türk toplumunda düşünce özgürlüğü ile demokratik değerlerin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Atatürk'ün önderliğindeki devrimler, bütünlük içinde gerçekleşmiş ve her biri diğerini tamamlayarak Türkiye'yi çağdaş bir ulus haline getirme hedefine yönelmiştir. Bu süreçte, eski kurumların yerine çağdaş yapıda yeni kurumlar oluşturulmuş, kültür devrimleriyle toplumun çağdaşlaşmasına katkıda bulunulmuştur. Türk Devrimi ulusaldır, hiçbir sınıfa ve zümreye bağlı olmaksızın Türk milletinin devrimidir (Eloğlu, 2011).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte modernleşme, devletin temel politikalarından biri haline gelmiş ve toplumu dönüştürme amacıyla kapsamlı reformlar uygulanmıştır. Özellikle eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında gerçekleştirilen reformlar, Batılı anlamda bir ulus-devlet inşa etmeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin millet sistemineⁱ dayalı yapısından kopularak birey temelli yurttaşlık anlayışı benimsenmiş, eğitimde laikleşme hareketleri hız kazanmış ve yeni bir hukuk sistemi oluşturulmuştur. Toplumun modernleşmesi sürecinde kadın hakları, giyim-kuşam düzenlemeleri ve sosyal yaşamı dönüştürmeye yönelik politikalar, bireylerin günlük yaşamlarını doğrudan etkilemiştir. Ancak bu reformlar toplumun her kesiminde aynı oranda karşılık bulmamış, modernleşme çabaları bazı gruplar tarafından benimsenirken bazı kesimlerde dirençle karşılanmıştır. Devletin modernleşme hamleleri sadece kurumsal yapıyla sınırlı kalmamış, kültürel dönüşüm de hedeflenmiştir. Ulusal kimlik inşası sürecinde dil ve tarih çalışmaları yürütülmüş, halkçılık anlayışı çerçevesinde toplumsal aidiyet bilinci geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu süreçte, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halk ile kentlerdeki elit kesim arasında bir modernleşme farkı ortaya çıkmış, toplumsal entegrasyon

tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bu durum, modernleşme sürecinin yukarıdan aşağıya bir modelle ilerlediğini ve toplumsal tabanda farklı tepkiler doğurduğunu göstermektedir. Türkiye’de modernleşme süreci, devletin merkezde olduğu bir dönüşüm olarak başlamış, zamanla toplumun farklı kesimlerinde çeşitli dinamiklerle şekillenmiştir (Gülbak & Kaba, 2024).

Türk çağdaşlaşmasının sinema dünyasını nasıl etkilediği bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın metodu nitel araştırma olacaktır. İlk önce kavramsal çerçeve olarak “Çağdaş, Çağdaşlaşma ve Niyazi Berkes’e göre Türk çağdaşlaşması” başlığı açılmıştır. Onun akabinde ikinci olarak “Türk Sinemasında Dönemlendirmeler” başlığı ile konunun özüne geçiş yapılacaktır. Bu başlık altında Alim Şerif Onaran ve Nijat Özön’ün dönemlendirmelerine yer verilirken, Özön’ün dönemlendirmesi takip edilecektir. Üçüncü olarak “Türk Sinemasında Çağdaşlaşmanın Serencamı” başlığı açılmış, alt başlıkları olarak “Tiyatrocular Dönemi”, “Geçiş Dönemi”, Sinemacılar Dönemi” ve “Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi” temaları ele alınmıştır. Ayrıca son olarak film örnekleri çerçevesinde Çağdaşlaşma İzleri: *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* ve İlk Toplumcu Film Örneği: *Umut* çalışmadaki yerini almıştır. Bu filmler, Türk sinemasında çağdaşlaşma sürecinin hem idealleştirilmiş hem de eleştirel temsillerini sunmaları bakımından seçilmiştir. *Aysel*, erken Cumhuriyet döneminde modernleşme ideallerinin kırsal kesimle kurduğu ilişkiyi gözler önüne sererken; *Umut*, 1970’lerin toplumsal eşitsizliklerini ve bireysel hayal kırıklıklarını, çağdaşlaşma süreci bağlamında çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. Bu seçim, çalışmanın Berkes’in çağdaşlaşma anlayışı çerçevesinde hem kültürel hem de sosyo-ekonomik dönüşüm süreçlerini tartışmasını mümkün kılar.

2. Metot

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, Türk çağdaşlaşmasının sinema dünyasını nasıl etkilediğini incelemek için nitel bir yaklaşımla içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırma, sosyal hayattaki olguları doğal bağlamlarında ve mümkün olduğunca müdahale etmeden inceler. Çağdaş yaşamın karmaşıklığını anlamak için farklı bakış açıları kullanır. Fenomenoloji ve durum çalışmaları gibi nitel yöntemler, toplumsal olguları derinlemesine anlamaya olanak tanır. Bu yöntemler, bağlamdan kopmadan incelenen olguların karmaşıklığını vurgular (Baltacı, 2019). İçerik analizi, sosyal gerçekliği sistematik bir şekilde araştırmak için kullanılan bir metodolojidir. Önceden belirlenen ölçütlere dayanarak veya yeni temalar ortaya çıkararak metinlerden

anlamlar çıkarmayı amaçlar ve hem tümdengelim hem de tümevarım yaklaşımlarını destekler. (Metin &  nal, 2022).

2.2.Araştırma Evreni

Bu çalışmanın araştırma evreni, Türk çağdaşlaşmasının toplumsal, kültürel ve sanatsal boyutlarının izlenebileceği Türk sinema tarihindeki filmler, yönetmenler ve sinema dönemleridir. Araştırma, 1920'lerden itibaren Türk sinemasının gelişimini ele alarak, sinemanın çağdaşlaşma süreciyle nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu analiz etmektedir. Çalışmada, Niyazi Berkes'in çağdaşlaşma kuramı bağlamında sinemanın farklı dönemlerine odaklanılmış ve bu dönemlerin toplumsal dönüşümleri yansıtmaya biçimleri incelenmiştir. Nijat  z n' n dönemlendirmeleri doğrultusunda, "Tiyatrocular Dönemi" (1922-1939), "Geçiş Dönemi" (1939-1950), "Sinemacılar Dönemi" (1950-1970) ve "Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi" (1970 ve sonrası) olarak belirlenen sinema dönemleri temel alınmıştır. Bu dönemlerde üretilen önemli filmler, çağdaşlaşma süreçlerinin sinemadaki izdüşümlerini anlamak için birer örneklem olarak seçilmiştir. Bu çalışmada özellikle *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* ve *Umut* filmleri seçilmiştir çünkü biri erken Cumhuriyet'in kültürel dönüşüm projeksiyonunu kırsal kesim üzerinden aktarırken, diğeri 1970'lerin toplumsal yapısal dönüşümüne dair keskin bir eleştiri sunar. Her iki film de Berkes'in çağdaşlaşma kuramının farklı yönlerini temsil etmektedir.

3. Çağdaş, Çağdaşlaşma Kavramları ve Niyazi Berkes'e göre Türk Çağdaşlaşması

Çağdaş kavramı aynı zamanda modern anlamına gelmektedir. Modernleşme ve modern kavramlarından bahsetmeden önce kavramın etimolojik kökeninden bahsetmek gerekmektedir. *Modernus* kelimesi, Latince kökenli bir terim olup ilk olarak "*Modo*" kelimesinden türetilmiştir ki bu eski Latince'de "emen şimdi" anlamına gelmektedir. Roma döneminde, özellikle Milattan sonra 5. yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlık resmi din olarak kabul edilmiştir. *Modernus* terimi, Roma'nın Hristiyanlık  ncesi pagan döneminin ve Hristiyanlık döneminin birbirinden ayırmak için kullanılmıştır. Zamanla, *Modernus* kelimesi içerik değişimine uğramış ve "eskiden yeniye geçişi" betimlemek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim, bir dönemi tanımlamak ve bu dönemin geçmişle kıyaslandığında yeni bir bilinçliliğe sahip olduğunu ileri sürmek için kullanılmaktadır. *Modernus* kelimesi, geçmişle kıyaslanarak ortaya çıkan ve yeni bir çağı belirlemek amacıyla kullanılan bir terimdir. Modern kelimesi, *Modernus* kelimesinden türetilmiştir ve "bugüne ait olan bir

şeydir; aynı şey yarın daha başka, yani daha modern olabilir” anlamına gelmektedir. Bu terim, zaman içindeki değişime ve gelişime vurgu yaparak, şimdiki zamana ait olanı ifade etmek için kullanılmaktadır (Akın, 2019).

Çağdaşlaşma, Batı Avrupa’da başlayan ve sonrasında dünyanın diğer bölgelerine yayılan genel değişim süreçlerini tarif eden bir kavramdır. Nilüfer Göle’nin *Batı-Dışı Modernlik* çalışmasındaki açıklamasına göre, modernlik ve modernleşme arasında temel farklar bulunmaktadır. Göle, modernliğin evrensel olduğunu ancak modernleşmenin farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri özgün bir gelişim yolunun adı olduğunu savunmuştur. Başka bir deyişle, modernleşme içinde zaten çeşitlilik barındırır ve daha yerel bir dokuya sahiptir (İğit, 2021).

Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* eserinde Osmanlı-Türk modernleşmesini, din, devlet, toplum, ekonomi ve eğitim alanlarında yaşanan dönüşümler üzerinden ele alır. Ona göre çağdaşlaşma, Batı etkisiyle başlayan ve geleneksel yapıdan koparak laiklik ilkesiyle zirveye ulaşan bir süreçtir. Osmanlı toplumu, Batı’nın bireysellik ve rasyonalizm anlayışından farklı olarak merkezi otoriteye dayalı bir “Doğu despotizmi” modeli sergilerken, reform hareketleri bu düzeni dönüştürmekte çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Tanzimat ve Islahat dönemlerinde yapılan yenilikler yüzeysel düzeyde kalmış, çağdaşlaşma ile geleneksel yapı arasında sürekli bir çatışma yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemi ise Berkes’e göre bu sürecin en radikal aşamasıdır; laiklik ilkesiyle toplumsal yaşamın sekülerleşmesi sağlanmış ve çağdaşlaşma tarihsel bir zorunluluk olarak şekillenmiştir. Ancak bu süreçte ortaya çıkan geriye dönüş çabalarının her defasında başarısızlığa uğradığını ve çağdaşlaşmanın kaçınılmazlığını pekiştirdiğini vurgular (Berkes, 2003).

4. Türk Sinemasında Dönemlendirmeler

Türk sineması tarihinde çeşitli dönemlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada Nijat Özön dönemlendirmeleri esas alınmıştır. Sinema kuramcısı Âlim Şerif Onaran ve sinema Tarihçisi Nijat Özön Türk sinemasını farklı şekillerde dönemlendirmiştir.

Alim Şerif Onaran’a göre Türk sinemasının dönemleri şu şekildedir;

- Tiyatrocular Dönemi (1923-1939)
- Geçiş Dönemi (1939-1952)
- Sinemacılar Dönemi (1952-1963)
- Yeni Türk Sineması

Âlim Şerif Onaran, *Türk Sineması (1994)* adlı kitabının birinci cildinde, Türk sineması tarihinin temel çerçevesini Özön'den almıştır. Ancak, Onaran, Türk Sineması'nın ilk cildinde genel dönemlendirmeyi 1896-1980 yıllarını kapsayacak şekilde yaparken, Özön “Sinemacılar Dönemi 1950-1970” aralığını 1952-1963 yıllarıyla sınırlandırır. Onaran, Lütfü Ö. Akad'ın 1952'de çektiği *Kanun Namına* filmini Sinemacılar Dönemi'nin başlangıcı olarak kabul eder ve 1963-1980 dönemini “Yeni Türk Sineması” olarak değerlendirir. Ancak Onaran, Türk sinema tarihindeki bu bölümlemenin nedenine dair bir açıklama yapmamıştır (Doğan, 2009).

Nijat Özön ise dönemlendirmeyi;

- İlk Dönem (1910-1922)
- Tiyatrocular Dönemi (1922-1939)
- Geçiş Dönemi (1939-1950)
- Sinemacılar Dönemi (1950-1970)
- Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi (1970 ve sonrası) şeklinde yapmıştır (Baydemir, 2005).

Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)* adlı eserinde Türk sinema tarihini detaylı bir şekilde analiz ederek dönemlere ayırır ve bu tarihsel süreci kültürel, teknik ve sanatsal gelişmelerle ilişkilendirir. 1922-1939 arasını Özön, “Tiyatrocular Dönemi” olarak adlandırır ve bu dönemde sinemanın tiyatrodan bağımsız bir sanat dalı olarak gelişemediğini vurgular. Muhsin Ertuğrul'un liderliğindeki bu süreçte, sinema bir nevi “sahne oyunlarının filme alınması”na indirgenmiş ve tiyatro anlayışı sinema dilinin önüne geçmiştir. Tiyatro etkisinin ağır bastığı bu dönemde, yapımlar çoğunlukla sahne oyunlarının uyarlamalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum, sinemayı bir sanat dalı olarak ilerletmek yerine tiyatro estetiğinin bir uzantısı haline getirmiştir. 1939-1950 yılları “Geçiş Dönemi” olarak ele alınır ve bu dönemde teknik gelişmelerle birlikte, sinemanın bağımsız bir sanat formu olarak yükselişi başlamıştır. Ancak savaş yıllarının ekonomik ve siyasi sıkıntıları sinemanın gelişimini kısıtlamış, sansür ve tiyatro etkisi devam etmiştir. Buna rağmen, Özön bu dönemi sinema endüstrisinin temellerinin atıldığı bir geçiş süreci olarak değerlendirir.

1950 sonrası dönem, “Sinemacılar Dönemi” olarak adlandırılır. Bu dönemde, tiyatronun etkisinin azalmaya başladığını ve sinema dilinin kurulmaya çalışıldığını belirtir. Lütfi Akad'ın *Kanun Namına* ve Metin Erksan'ın *Susuz Yaz* gibi eserleri, Türk sinemasının kendi özgün dilini oluşturma çabalarının somut örnekleridir. Ancak Özön, bu dönemde ekonomik

kaygıların, sansürün ve ticari odaklı yaklaşımların, sinemanın sanatsal gelişimini engellediğini eleştirir. Özellikle Amerikan filmlerinin etkisi ve popüler yapımların yükselişi, ulusal bir sinema hareketinin önündeki engeller olarak gösterilir. Söz gelimi Özön'ün genel yorumu, Türk sinema tarihinin tiyatro etkisinden sıyrılma ve bağımsız bir kimlik oluşturma mücadelesiyle şekillendiği yönündedir. Ancak bu süreçteki teknik yetersizlikler, sansür ve ekonomik zorluklar, sinemanın gelişimini sürekli olarak sınırlamıştır (Özön, 1968).

Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi* eserini yazarken, ideolojik ve estetik bir çerçeve kullanmıştır. Kendisiyle ideolojik olarak örtüşen ve beğendiği sinemacılara odaklanarak dönemlendirme yapmıştır. Bu yaklaşım, Kemalist tarih algısıyla uyumlu ve modern, Batılı figürleri öne çıkaran bir sinema tarihi oluşturmuştur. Kaynak sınırlamaları nedeniyle, ikincil kaynaklara dayalı çizgisel bir anlatı geliştirmiştir. Özön, Tiyatrocular Dönemi'ni "filme alınmış tiyatro" olarak nitelendirirken, Geçiş Dönemi filmlerinin tiyatro ve Arap/Mısır etkisinde olduğunu belirtmiştir. Sinemacılar Dönemi'nde Lütfi Akad'ın filmlerinin ilk "nitelikli" Türk filmleri olduğunu savunmuştur. Ona göre, Akad'ın yabancı etkileri yerlileştirmesi ve gerçek sinema yapması, bu dönemi önemli kılmıştır. Özön'ün Batı merkezli modernist bakışı hem karakterine hem de eserlerine yansımaktadır. *Türk Sineması Tarihi* kitabı, bu perspektifle yazılmış doğal bir film tarihi sunmakta ve Cumhuriyet'in modernist, Batıcı ideolojisine uygun bir sinema tarihi oluşturma çabasını yansıtmaktadır (Saydam, 2020).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çekilen ilk film, Fuat Uzkınay'ın *Ayastefanos'taki Rus Anıtı'nın Yıkılması* (1914) belgesel filmidir. Fakat bu filme dair görüntüler bulunamamıştır. Sedat Simavi yönetmenliğindeki *Pençe* ve *Casus* (1917) filmleri Türk sinemasının ilk filmleri olarak kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, ülkede hızlı bir çağdaşlaşma süreci başlamış olmasına rağmen bu dönemde sinema diğer sanat dallarına kıyasla daha az ilgi görmüştür. Çağdaşlaşma çabaları çerçevesinde müzik, resim, sahne sanatları gibi birçok sanat dalına odaklanılmasına rağmen sinemaya neredeyse hiç önem verilmemiş ve bu durum, sinema sektörünü kontrol etmenin zorluklarına, teknolojik ve ekonomik sınırlamalarına bağlanabilir. Ayrıca, Türk ulusal sinemasının, sansür rejimine tabi olduğu ve 1939'dan 1986'ya kadar film sansürünün polis ve askerinin de içinde bulunduğu bir komisyon tarafından uygulandığı bilinmektedir (Başgüney, 2023).

Cumhuriyet dönemi, Türk Devrimi'nin kültürel açıdan pek çok alanda gerçekleştirdiği radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki devrim, dilde, eğitimde, kıyafette, sanatta ve daha birçok alanda derinlemesine değişimleri beraberinde

getirmiştir. Sanat, mimarlık, hukuk ve siyaset alanlarında da benzer şekilde batılılaşma çabaları ve çağdaşlaşma adımları atılmıştır (İnceoğlu, 2008).

5. Türk Sinemasında Çağdaşlaşmanın Serencamı

5.1. Tiyatrocular Dönemi'ne Bakış (1922-1939)

Tiyatrocular Dönemi'ne geçmeden önce, o yıllardaki siyasal havaya da değinmek gerekir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorlukların, krallıkların çözülmüş yerine ulus-devletler inşa edilmiştir. Devletler, coğrafya bağlamında sınırları içerisinde olan halkı inançlar ve değerler çevresinde birleştirip eğitimi ve dil bütünlüğünü sağlayıp, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmaları engellemeye çalışmıştır. Böylece yeni bir ulus kimliği yaratmayı hedeflenmiş ve homojenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Atatürk de aynı şekilde çağdaşlaşma sürecinde yeni bir ulusal kimlik inşa etmiştir (Polat, 2011).

Devlet desteği olmayan Türk sinemacılığı, Kemal Film ve dönemin önde gelen oyuncu ve yönetmenlerinden biri olan Muhsin Ertuğrul'un liderliğinde gelişmeye başlamıştır. Nezih Erdoğan, Ertuğrul'u "Türk Sinemasının ilk 30 yılının öncü ismi" olarak tanımlamıştır (Başgüney, 2023).

Bu dönemde, Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğinde çekilen 19 filmle Türk sineması önemli bir evrim geçirmiştir. Ertuğrul, Kemal Film'in kuruluşunda lider bir rol üstlenerek Türk sinemasının sivilleşmesine öncülük etmiştir. Filmleri, "Alman ve Sovyet Sineması etkileri" taşımakla birlikte, özellikle melodram türündeki eserleri "teatral" etkiler barındırmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sinemada gerçekleşen yenilikler arasında, ilk Müslüman kadın oyuncuların sahne alması, sesin sinemayla buluşması ve ilk sesli film çekiminin gerçekleşmesi gibi önemli adımlar yer almaktadır. Aynı dönemdeki ilkler arasında sinema-reklam ilişkisinin başlaması, ilk renkli film denemeleri ve bugünkü film türlerinin ilk örneklerinin ortaya çıkması gibi etkinlikler de dikkat çekmektedir. Köy filmi, polisiye filmi, kurtuluş savaşı filmi, tarihsel film, dram, melodram, güldürü gibi farklı türlerdeki yapımlar, Tiyatrocular Dönemi'nde önemli bir çeşitliliği temsil etmektedir (İğit, 2021).

Muhsin Ertuğrul'un ilk çektiği film olduğu bilinen 1922 yılına ait *İstanbul'da Bir Facia-ı Aşk* ya da diğer bir adıyla *Şişli Güzeli Mediha Hanım'ın Facia-ı Katli*'dir. Tiyatrocular Dönemi'nde çekilen ilk sesli ve melodram türünde film olan *İstanbul Sokakları* (Ertuğrul, 1931) filmi bu özelliğine ek olarak Türkiye, Yunanistan ve Mısır ortak yapımıdır.

Afiş 1: “Türk Sinemasında Mısır Esintisi: İstanbul Sokaklarında” (İnanoğlu, 2017).

Muhsin Ertuğrul, daha sonra edebi yapıtlara yönelmiş ve bu dönemde çeşitli eserleri sinemaya uyarlamıştır. Bu uyarlamalara örnek olarak Yakup Kadri'den “Boğaziçi Esrarı ve Nur Baba” (1922), Halide Edip Adıvar'dan *Ateşten Gömlek* (1923), Peyami Safa'dan *Sözde Kızlar* (1924) adlı eserleri verilmektedir. Ayrıca, arada bir operet türünde olan *Leblebici Horhor* (1923) ve bir tiyatro oyunu uyarlaması olan *Kız Kulesinde Bir Facia* (1923) filmlerini de üretmiştir. Bu çalışmalarıyla Muhsin Ertuğrul, edebi eserleri sinemaya taşıyarak Türk sinemasında çeşitliliğe katkı sağlamıştır (Akin, 2019).

Kemal Film'den ayrılmasının ardından, 1928'de Fahir İpekçi ve İhsan İpekçi kardeşlerin kurduğu İpek Film'de sinema sektörüne adım atmıştır. Muhsin Ertuğrul, İpek Film ile bir dizi önemli projede yer almıştır. Bu projeler arasında *Ankara Postası* (1928-29), *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Söz Bir Allah Bir* (1933), *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* (1934-35), gibi değerli yapımları bulunmaktadır. Muhsin Ertuğrul'un bu filmleri, Türk sinemasının zenginleşmesine ve çeşitlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Akin, 2019).

Ertuğrul'un *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* filmi yaptığı ilk köy filmi olması açısından önemli olmakla beraber bazı yazarlar tarafından bireyin dönüşümünü anlatan en önemli film olduğu görüşü ile savunulmuştur.

Afiş 2: “İlk Köy Filmi: Aysel, Bataklı Damın Kızı” (İnanoğlu, 2017).

5.1.1. Çağdaşlaşma İzleri: Aysel, Bataklı Damın Kızı (1935)

Aysel, Anadolu'nun sakin bir köyünde hayatını sürdüren fakir bir kızıdır, onu zengin toprak sahibinin oğlu tarafından tecavüze uğrar ve bu travmatik olayın ardından Aysel'in hayatı tamamen değişir. Aysel'in bu acı dolu süreci, köylüler arasında önce dışlanmasına neden olur. Ancak mahkemedeki kararlı ve onurlu tutumu, köylülerin gözünde ona duyulan sempatiyi artırır. Aysel'in hikayesi, adalet arayışı ve toplumsal mücadelesi etrafında şekillenir, köydeki insanların bakış açılarını ve tutumlarını sarsar.

Muhsin Ertuğrul'un filmi, belge niteliği taşıyan zengin görüntülerle doludur. Özellikle köyün çevresel koşulları ve ekonomisi üzerine odaklanan bu görüntüler, dönemin Anadolu köy yaşamına dair tarımsal faaliyetler, tarım aletleri, geçim kaynakları ve giyim tarzıyla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Tarlada çalışan, çift süren, ekin biçen çiftçilerin yanı sıra tarım aletleriyle uğraşan köylülerin görüntüleri, köyün genel atmosferini yansıtmaktadır. Görüntüler, köylülerin tarımsal faaliyetlerinin modern tarım makinelerinden yoksun, basit hatta geleneksel yöntemlerle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Binlerce yıldır kullanılan çift sürme, ekin biçme ve sapla saman ayırımı gibi yöntemlerle köylüler, tarımsal üretimlerini sürdürmektedirler. Atın, özellikle *Bataklı Damın Kızı* filminde taşımacılık ve tarlada kullanılması, modernizasyon çabalarını simgelerken aynı zamanda tek parti hükümetinin tarımsal politikalarına destek veren bir işlev görmektedir. Bununla birlikte, filmde sıkça kullanılan binek tipi at arabası, ulaşım aracı olarak öne çıkar ve çağdaşlaşma sürecinde atın önemini vurgular. Görüntüler, modern tarım makinelerinin eksikliğini göstererek, tarımın sade ve geleneksel yöntemlerle icra edilmesini göz önüne koyar ve aynı zamanda Türkiye'nin çağdaşlaşma çabalarına ışık tutar (İnceoğlu, 2008).

11 Temmuz 1934 tarihli Akşam Gazetesi'nde film ile ilgili "Bu Film, Yerli Filmlerde Büyük Bir İnkılabın Başlangıcı Olacak" başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Haberde köy halkının film ekibini, oyuncularını iyi karşılayıp ağırladığı yazılmıştır. Ayrıca ses kontrolü için Almanya'dan bir ses mühendisinin getirildiği de bildirilmiştir (Akşam Gazetesi, 1934).

Özetle, Muhsin Ertuğrul'un bu filmi, Berkes'in çağdaşlaşma teorisinde vurguladığı kırsal kesimin dönüşüm sancılarını sinematografik bir dille işler. Filmde, tarımsal üretimin geleneksel yöntemlerle yapılması, modern tarım tekniklerinin eksikliğini ve bu durumun toplum üzerindeki etkilerini yansıtır. Aysel'in yaşadığı sosyal dışlanma, bireysel adalet arayışı ve kendini var etme çabası, Berkes'in "bireyin geleneksel kolektif kimlikten ayrılarak özerk bir özneye dönüşmesi" süreciyle doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, toplumun Aysel'e yönelik muhafazakâr ve yargılayıcı tavrı, Berkes'in modernleşmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak tanımladığı kültürel süreklilik ve direnç olgusunu yansıtır. Bu bakımdan film, modernleşmenin yalnızca yapısal değil, aynı zamanda zihinsel bir dönüşüm gerektirdiğini ortaya koyar. *Aysel, Bataklı Damın Kızı* hem bireyin hem de toplumun modernleşme sürecinde yaşadığı gerilimleri ortaya çıkararak, Berkes'in teorik çerçevesini sinema diliyle somutlaştıran erken dönem bir anlatı olarak öne çıkar.

5.1.2. Geçiş Dönemi'ne Bakış: Yoksunluklar ve Yasaklar (1939-1950)

Bu dönemin en önemli özelliği, tiyatro dışından yönetmenlerin sinemaya girmesinin yanı sıra, sesli filmde vazgeçilerek dublaj yönteminin kullanılmaya başlamasıdır (Karaca, 2023).

II. Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarıyla karşılaşan Türkiye, 1938 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını kaybetmesiyle, savaşa girmemekle birlikte sürekli bir savaş tehlikesi altında yaşamaktadır. Savaş koşulları nedeniyle Amerikan filmleri, Mısır üzerinden ülkemize ulaşmış ve bu dönemde Mısır filmleri Türk sinemasında önemli bir etki bırakmıştır. İpek ve Lale Film, özellikle 1938 Kasım ayında gösterime giren *Aşkın Gözyaşları* filmi sonrasında Mısır filmlerini Türkiye'ye getirmeye başlamıştır. Doğu kültürünü yansıtan bu filmler, Türk seyircisinin ilgisini hızla çekmiş ve Nijat Özön'e göre, Mısır filmleri tiyatrocuların Türk sinemasına kattığı tiyatral dokuyu daha da güçlendirmiştir. Aynı dönemde, Avrupa'da sinema eğitimi almış bireyler Türkiye'ye dönerek sinemayı farklı bir bakış açısıyla ele alarak yeni bir atmosfer yaratmışlardır. Bu dönem, Türk sinemasını yeni bir evreye taşıyan bir bilinç değişikliğini simgeler ve bu döneme "Geçiş Çağı" adı verilmiştir (Akın, 2019).

Nijat Özön'e göre, Geçiş Dönemi'nin yönetmenlerinin hem olumlu hem de olumsuz yanları bulunmaktadır. Özön, Geçiş Çağı yönetmenlerinin sinema eğitimi almış olmalarına rağmen,

bu eğitimin sinemaya tam anlamıyla yansımadağını belirtmiştir. Aldıkları eğitim, genellikle sinemanın teknik yönlerine odaklanmış ve bir sinema duygusuna dönüşmemiştir. Bu durum, onları birer sinema sanatçısı olmaktan ziyade sinema zanaatkarı olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Özön, ülkelerine döndüklerinde, buldukları ortamın kendilerine bir şeyler yapma konusunda imkân tanısa da yaptıkları işi kabul ettirebilecekleri bir ortamın olmadığını düşünmüştür. Tiyatrocuların kurduğu düzen ve Mısır filmlerinin etkisi gibi faktörler, bu yönetmenleri zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde seyirci ve sanatçıyı aydınlatacak bir eleştiri geleneğinin olmaması da bu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. (Özön, 2017). Ayrıca, savaş koşulları ve sansür gibi engellerle karşılaşan yönetmenler, yaratıcılıklarını sınırlamış ve işlerini zorlaştırmışlardır. Bu faktörler, Geçiş Dönemi yönetmenlerinin potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koyabilmelerini engellemiştir (Akın, 2019).

Cengiz Bektaş'a göre, özellikle 1940'lı yıllar, Türk sineması için bir yoksunluklar ve yasaklar dönemini simgelemektedir. Bu dönemin ana sebepleri arasında, Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı İmparatorluğu'na dair kültürel unsurların bir arada bulunmasının yarattığı gerilim yer almaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, bu yıllarda gündelik hayatta kuşaklar ve kültürler arasında çatışmaların yaşandığı bilinmekte ve bununla birlikte gündelik yaşamın nostalji etkisi altında olduğu ifade edilmektedir (İğit, 2021).

Bu dönemde, Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı kültürünün birleşimi, toplumda belirli bir gerilime neden olmuştur. Farklı dönemlere ait kültürel öğelerin bir araya gelmesi, zaman zaman çatışmaların ve anlam karmaşalarının ortaya çıkmasını sebeplendirmiştir. Ayrıca, gündelik yaşamın nostalji etkisi altında olması, geçmişle bugün arasında bir tür kopukluğun hissedildiği bir atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Bu zorlu dönem, Türk sinemasının içeriğini ve temalarını etkilemiş, yönetmenlerin ve senaristlerin eserlerinde bu çatışmalara ve nostaljiye dair izler bulunmuştur (İğit, 2021). Örneğin, Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Şehvet Kurbanı* (1940) filmi, pozitivist-modernist değerleri idealize ederken, bireyin bu düzenden sapmasının yaratacağı yıkımı dramatik bir anlatıyla işler.

Filmdeki başkahraman Ahmet Barksever; dakik, disiplinli, hesapçı ve ailesine bağlı bir veznedardır. Bu özellikleriyle Cumhuriyet'in öngördüğü rasyonel, düzenli ve modern birey tipini simgeler. Ailesinin yaşam tarzı, Batı tarzı masa düzeni, zaman hassasiyeti gibi unsurlarla modernlik görsel olarak da vurgulanır. Ancak filmde, bu modern bireyin bir görev gezisinde raydan çıkarak bir barda tanıştığı kadınla kurduğu ilişki sonucu düzeninin

bozulması, modernliğin kırılma anını ortaya koyar. Bu kırılma “tren rayından çıkma” metaforuyla verilmiştir: hem karakter hem de modern düzen raydan çıkmıştır.

Ayrıca tren, filmde ilerleme, sanayileşme ve Cumhuriyet’in kalkınmacı ideolojisinin simgesi olarak işlev görür. Filmde trenin teknik detaylarla betimlenmesi ve simgesel kullanımı, modernleşmenin sadece düşünsel değil, somut ve teknolojik yönlerinin de öne çıkarıldığını gösterir. Sonuç olarak *Şehvet Kurbanı*, modernleşmeyi disiplin, hesap, düzen gibi akılcı değerlerle özdeşleştirirken, bu değerlere sırt dönmeyen bireyi ve toplumu felakete götürebileceğini anlatır. Cumhuriyet modernleşmesinin ahlaki ve kültürel düzlemdeki kırılma noktalarını da sorgulayan bu yapıt, aynı zamanda “Batılılaşma” ile “yozlaşma” arasındaki çizginin ne kadar ince olabileceğini dramatize eder (İnceoğlu, 2008).

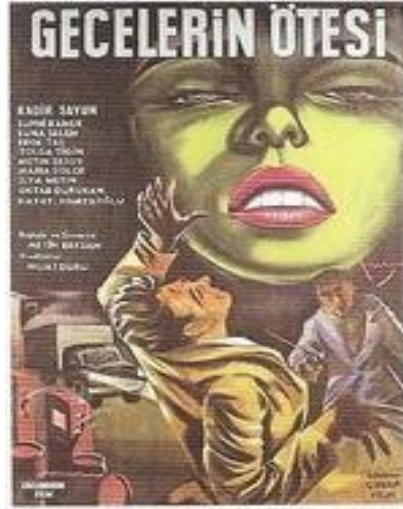
5.2. Sinemacılar Dönemi’ne Bakış (1950-1970)

Bu dönem aynı zamanda Türk siyasal hayatı açısından da önemlidir. Çünkü tek partili siyasetten çok partili siyasete geçilmiştir. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Türkiye’de başlayan siyasal, ekonomik ve kültürel değişimler, Yeşilçam’ın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Sanayileşme ve tarım alanındaki gelişmelerle birlikte başlayan göç, kentleşme ve bu süreçlere bağlı olarak ortaya çıkan kent/köy çatışması, Yeşilçam’ın ilgisini çeken temel konular arasında yer almıştır. Bu dönemde sinemacılar, kamera teknikleri, mekân kullanımı ve sinematografik film yapısına kadar bir dizi yeniliğe girişerek, dönemin yönetmenlerini etkilemişlerdir. Lütfi Ömer Akad, Metin Erksan, Atıf Yılmaz, Memduh Ün, Halit Refiğ, Orhan Elmas, Osman Seden gibi yönetmenler, bu dönemde sinemada yeni bir dil oluşturma çabasına girmişlerdir. 1949-1959 yılları arasında çekilen 553 filmle, izleyiciye daha yakın bir ilişki kurabilmek ve düzenli bir etkileşim sağlamak amacıyla çeşitli çabalar sarf edilmiştir. Bu dönem, "Sinemacılar Dönemi" olarak adlandırılan bir süreçtir ve bilinen eserlerden uyarlamalar yaparak sinemacıların konu sıkıntısını aşma çabası bu dönemde öne çıkmıştır. Yeşilçam, izleyici taleplerine daha yakından cevap verebilmek adına bir arz-talep sürecine girmiştir (Beydoğan, 2019).

1950 sonrasında, Ertuğrul’un sinemadaki hakimiyetinin sona ermesine rağmen, tiyatro etkisinin hala belirgin olduğu bir geçiş döneminin ardından Türk filmleri sinematografik bir özgünlük kazanmaya başlamıştır (Başgüney, 2023). Sinemacılar Dönemi, Türk Sineması’nda yeni bir dilin, duygunun, anlayışın ve tekniğin ortaya çıktığı, evrildiği bir dönemdir (Karaca, 2023).

Sinemacılar için, ülkelerinin sosyal gerçeklerini yansıtmak ile ülkenin çağdaş ve Batılı imajı arasında bir denge kurmak temel ilkeler arasında yer almaktadır. Yönetmenler, buğday başaklarının boyunu küçümsememekle birlikte, Yılmaz Güney'in *Umut* filminde olduğu gibi ülkenin imajını bozacak az gelişmişlik manzaralarından kaçınmak arasında bir denge kurma göreviyle karşı karşıyadırlar. 1960-1965 yılları arasında “toplumsal gerçekçi” sinema akımı ortaya çıkmış ve bu akımı en iyi temsil eden yönetmenlerin Metin Erksan ve Halit Refiğ olduğu kabul edilebilir. Örneğin, Metin Erksan'ın yönettiği *Yılanların Öcü* (1962), *Acı Hayat* (1962) ve Berlin Film Festivali'nde En İyi Film Ödülü'nü kazanan *Susuz Yaz* (1963) gibi filmler bu dönemin önemli eserlerindendir. Halit Refiğ'in *Gurbet Kuşları* (1964) ve *Haremde Dört Kadın* (1965) gibi filmleri de Türk sinemasının çağdaşlaşmasında, verdiği mesajlarla, kente göç, batılılaşma temalarıyla önemli bir rol oynamıştır. Özellikle *Gurbet Kuşları*, İstanbul'da yaşamın içinde ezilen bir Anadolu ailesinin serüvenini anlatarak toplumsal gerçekçi sinemanın örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır (Başgüney, 2023).

1960'lı yıllardaki sinema sahnesinin niceliksel gelişmeleri üzerine yapılan bir değerlendirmede, 1960 yılında 68 film çekilirken, 1969'da bu sayının 229'a çıkması dikkat çekmiştir. Bu artışın arkasında yatan dinamikler iki ana eğilimi içermektedir. İlk olarak, film sayısındaki bu artışın, adeta bir 'yapay canlanma' ürünü olduğu düşünülmüştür. İkinci olarak ise, 1950'li yılların sonlarından itibaren sinema üretimine katılan çevrenin genişlemesiyle birlikte, politik eserlerden deneysel çabalara kadar çeşitlenen bir üretim ortaya çıkmıştır. Bu süreç, artan sayıda sinema salonu ve farklı kitlelere hitap etmek amacıyla benzer türde filmlerin (melodramlar ve komediler gibi) üretilmesiyle birleşmiştir. 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamından beslenen sinemacılar, toplumsal sorunlara dair eserler üretmiş ve biçim ile içerik açısından oldukça başarılı ve tutarlı çalışmalara imza atmışlardır. Türk sinemasının 1960'lı yıllardaki bu çift yönlü evrimi, siyah-beyaz estetiğin belirli bir olgunluğa eriştiği ve farklı arayışların ifade edilebildiği bir seviyeye ulaşmasına işaret etmektedir (Yılmaz, 2020).

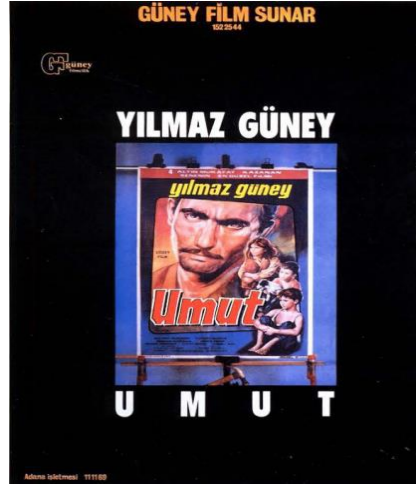

Afiş 3: “Toplumsal Gerçekçilik Akımının İlk Örneği: Gecelerin Ötesi” (sinemalar.com).

Toplumsal gerçekçilik akımının önemli örneği kabul edilen, Metin Erksan’ın *Gecelerin Ötesi* filmi 27 Mayıs darbesinin yarattığı hava neticesinde yapılmıştır. İlk kez bir toplumsal eleştiri yapılan filmde ortak çevre olarak; mahalle, ortak eylem olarak; soygun, ortak endişe olarak; ezilmişlikten meydana gelen bunalımı merkeze alarak, bireylerin içsel sebeplerinden toplumu şartlandıran sonuçlar üretmiştir (Atayeter, 2012). Erksan, filmin çıkış hikayesini şu şekilde aktarmıştır:

“O sıralar politik yetkenin ağzına bir laf takılmıştı; her mahallede bir milyoner yetiştireceğiz’. Kendi kendime dedim ki evet böyle bir düşünce olabilir ama her mahallede bir milyoner yetiştirilirken aynı mahallede başka şeyler de yetişir. Bir grup çocuğu aldım ve filmi çektim. O zamana kadar böyle bir film yoktu. Bu filme çok dikkatli bakmak lazım, o zaman sezdiğim ve düşündüğüm mesele, 1970’lere doğru anarşiyle gündeme gelmeye başladı. O çocuklarda yetişmeye başladı. O gün atılan tohumları ben o filmde gördüm” (Atayeter, 2012, s. 27).

5.2.1. İlk Toplumcu Film Örneği: “Umut” (Yılmaz Güney – 1970)

Afiş 4: “Kurtuluş Arayışı: Umut” (İnanoğlu, 2017).

Filmde, çağdaşlaşma serüveninde döneme ayak uyduramayan faytoncuların yaşadığı zorluklar konu alınmıştır. Yılmaz Güney’in canlandığı faytoncu gelişmekte olan teknoloji karşısında yok olma sürecinden yani mesleğinin değersizleşmesi sürecinden geçmiştir. Film, toplumsal gerçekçi akımının önemli örneklerinden biridir (Şimşek, 2022). Filmde, Türk toplumundaki acı gerçeklerinin tasviri vardır, yoksulluk ve eğitimsizlik peşinde kurtuluş çıkışı aranmıştır (Başgüney, 2023).

Ayrıca filmin, Güney’in kendi hayat hikayesinin uyarlaması olduğu da bilinmektedir. Sansür yasasına takıldığı sebebiyle Türkiye’de gösterime sokulmamıştır. Turgut Uyar film ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

“Yurt dışına çıkarılması yasak olduğu için Fransa’ya gizlice götürülen Umut, 23 Temmuz 1971’de Grenoble Film Şenliği’nde Büyük Jüri Ödülünü Kazandı. Grenoble Jüri’sinin kararı politik olmaktan çok sanatsal olduğu için o saygıya değer bulundu. Türk sinemasının başyapıtlarından biri sayılan Umut, ağır yaşam koşulları içinde yaşlı atı ve eski faytonuyla ailesini geçindirmeye çalışan Cabbar’ın öyküsünü anlatıyordu. Film, öyküsünün sağlamlığı kadar, gerçekçi anlatımı ve görsel zenginliği ile de Türk sinemasının gelişiminde belirleyici bir etki yaptı.” (Şimşek, 2022, s. 94).

Umut filmi, Yeşilçam’ın geleneksel olay örgüsü ve anlatı yapısından ayrılan önemli farklara sahiptir. Yeşilçam’da genellikle yoksulluk, zenginlikle karşıtlık üzerinden ele alınır ve “fakir ama gururlu” temelinde bir toplumsal duruş benimsenmiştir. Yoksullar genellikle yaşam

mücadelesi içerisinde, ancak bu duruma karşı gururlu bir tavır sergilerler. Evleri yıkık dökük olsa da, karakterler patronları karşısında dik dururlar ve birbirlerine sıkıca bağlı bir topluluk oluştururlar. Bu durum, Yeşilçam'ın melodramatik anlayışını yansıtmış ve genellikle bireysel başarı hikayeleri üzerine odaklanmıştır. Ancak Umut filmi, Yılmaz Güney'in yönetmenliğinde bu geleneksel anlayışa meydan okumuştur. Güney, fakirliğin ve yoksulluğun nedenlerini ele alır ve karakterlerin kaderlerine boyun eğme ve bireysel başarı hikayeleri peşinde koşma eğiliminden sıyrılmıştır (Şimşek, 2022).

Filmde, yeni teknolojinin geleneksel geçim türlerine baskın geldiği ve bu değişime ayak uyduramayanların yaşadığı zorluklar vurgulanmıştır. Devletin ise bu süreçte modern ekonomiyi desteklediği, ancak işsizlikle karşı karşıya kalan kesimlere yönelik etkili bir çözüm sunmadığı belirtilmiştir. Yılmaz Güney'in Umut filmi, Yeşilçam'ın sıkça benimsediği melodramatik anlayışa karşı çıkarak, toplumsal sorunları daha eleştirel bir perspektiften ele alır ve seyirciye fakirliğin altında yatan yapısal nedenlere dair düşündürücü bir bakış sunmuştur (Şimşek, 2022).

Söz gelimi, Yılmaz Güney'in Umut filmi, Berkes'in çağdaşlaşmanın kaçınılmaz olduğu fikriyle uyumlu şekilde, çağdaşlaşmanın birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ele alır. Filmde, teknolojik gelişmelerin faytonculuk gibi geleneksel meslekleri nasıl değersizleştirdiği ve bireylerin bu değişime ayak uydurmakta yaşadığı zorluklar çarpıcı bir şekilde anlatılır. Berkes'in çağdaşlaşmanın ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirebileceğine dair görüşleri, bu filmde Güney'in sunduğu eleştirel bakışla yankılanır.

6. Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi (1970 ve sonrası)

1980 Darbesi sonrasında Yeşilçam dönemi fiilen sona ermiş, ancak Yeşilçam estetiğinin izleri çoğunlukla o dönem yetişmiş yönetmenlerin filmlerinde görülmektedir. 1980 sonrası Türk sinemasında bireyin yalnızlığı, yabancılaşması ve kültürel aidiyet bunalımı, çağdaşlaşma bağlamında sıkça işlenen temalardandır. Örneğin, Ömer Kavur'un 1987 yapımı *Anayurt Otel*i filmi, modernleşmeyle birlikte bireyin iç dünyasında oluşan çatışmaları yansıtır. Filmdeki karakterin geçmişle hesaplaşması ve kentli hayata tutunamaması, çağdaşlaşmanın bireysel düzeyde yol açtığı kopuşları görünür kılar.

1990'larda sinema üretim, dağıtım ve gösterim koşulları büyük değişim geçirmiş; sinemaseverlerin ilgisi küçük salonlara kayarken, küresel güçler ve Amerikan şirketleri sektörde etkili olmaya başlamıştır. Ticari sinemanın kriz döneminde düşük bütçeli yapımlarla öne çıkan "yapımcı-yönetmen" kuşağı ortaya çıkmış, bu genç ve entelektüel yönetmenler

kendi içsel dünyalarını ve ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik atmosferini yansıtan filmler yapmışlardır. 1990 yılında *Eurimages*'a üye olan Türkiye, ticari sinemanın yanı sıra sanat sinemasına da finansal destek bulmuştur. *Eurimages*, Türk sinemasına 1997-2000 yılları arasında 29 milyon 340 bin Fransız Frangı destek sağlamıştır. Film üretiminde düşüşe rağmen, *Eurimages* destekli ortak yapım filmler sektörü canlı tutmuştur. Bu dönemde çekilen filmler, *Eurimages* 'un yanı sıra çeşitli fonlardan destek alarak uluslararası arenada gösterilme imkânı bulmuş ve Türk sinemasının görünürlüğünü artırmıştır (Saydam, 2002).

1990'ların başında ortaya çıkan Yeni Sinemacılar döneminin öncü yönetmenleri, festivallerde başarı elde etmiş ve sektörde tanınırlık kazanmışlardır. Bu dönemde çekilen filmler, *Eurimages* ve diğer fonlardan destek alarak uluslararası alanda da gösterilme şansı bulmuştur. Küreselleşme, festivaller, yarışmalar ve özel gösterimlerle dünya genelindeki yönetmenleri ve filmleri bir araya getirmiş, Türk sineması da bu dönemde uluslararası alanda önemli bir çıkış yakalamıştır. 2000'li yıllarda içerik, biçim ve estetik açıdan Avrupa sinema geleneğiyle bütünleşen yapımların yurt dışında görünürlük kazanması, Türk sinemasının yeni bir arayış içine girmesine sebep olmuştur (Saydam, 2002).

7. Sonuç Yerine

Sinema, çağdaşlaşma sürecinde bir kültür taşıyıcısı olarak işlev görür. Türkiye'de sinema, çağdaşlaşma sürecinde değişen toplumsal değerleri, normları ve yaşam tarzlarını yansıtır. Özellikle erken Cumhuriyet dönem filmlerinde, şehirleşme, sanayileşme ve bunların birey üzerindeki etkilerini işleyen temalar ön plana çıkar. Bu çalışma, Türk çağdaşlaşmasının sinema dünyasına etkisi üzerine odaklanarak, nitel araştırma yöntemiyle çağdaşlaşmanın sinemaya nasıl yansıdığını incelemiştir. Atatürk'ün liderliğindeki Türk Devrimi, ulusal egemenliği sağlamak, çağdaş bir uygarlık düzeyine ulaşmak ve demokratik bir toplum oluşturmak gibi temel hedefleri içermektedir.

Özellikle kültür devrimleri, öğrenimi bütünleştirme, hukukun modernleştirilmesi ve kadınlara sosyal hakların tanınması gibi adımlarla Türk toplumunu modernleştirmeyi amaçlamıştır. Bu devrimler, Türkiye'yi çağdaş bir ulus haline getirme hedefine yönelmiş, eski kurumlar çağdaş yapıda yeni kurumlarla değiştirilmiş ve kültür devrimleri toplumun çağdaşlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada, Türk çağdaşlaşmasının sinema dünyasındaki sosyal ve kültürel boyutlarına odaklanarak, Niyazi Berkes'in çağdaşlaşma kavramı çerçevesinde, Nijat Özön'ün dönemlendirmesiyle Türk sinemasının evrimi incelenmiştir. "Tiyatrocular Dönemi", "Geçiş

Dönemi”, “Sinemacılar Dönemi” ve “Genç/Yeni Sinemacılar Dönemi” başlıkları altında çağdaşlaşmanın sinema serencamını detaylandırılmıştır.

Türk sineması, çağdaşlaşma sürecinde geleneksel ile çağdaş arasındaki çatışmaları, toplumsal değişimlerin birey üzerindeki etkilerini ve ulusal kimlik arayışlarını yansıtarak önemli bir kültürel araç haline gelmiştir. Muhsin Ertuğrul’un yönettiği *Aysel Bataklı Damın Kızı* filmi, Berkes’in gelenekselden koparak çağdaşlaşma sürecine geçiş anlayışını yansıtan bir örnek olarak, köy hayatının zorluklarını ve çağdaşlaşmanın kırsal toplumu nasıl etkilediğini gözler önüne serer. Aynı şekilde, Yılmaz Güney’in *Umut* filmi, çağdaşlaşmanın ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler üzerindeki etkisini çarpıcı bir şekilde ele alarak, toplumsal gerçekçi sinema anlayışının en güçlü örneklerinden birini sunar. Nijat Özön’ün sinema dönemlendirmelerine göre, Türk sineması tiyatronun etkisinden kurtulup özgün bir sinema dili geliştirmeye çalışırken, çağdaşlaşmanın sancılarını da yansıtmıştır. Tiyatrocular Dönemi’nden Sinemacılar Dönemi’ne geçiş, sadece bir sanat formunun evrimi değil, aynı zamanda toplumun çağdaşlaşma yolunda verdiği mücadeleyi de simgelemektedir. Bu bağlamda Türk sineması, çağdaşlaşma sürecindeki toplumsal değişimleri ve kırılmaları belgeleyen, yorumlayan ve eleştiren bir alan olarak dikkat çeker. Sinema, çağdaşlaşma sürecinde hem bir yansıma hem de bir tartışma alanı olarak ortaya çıkmıştır; zira bazı filmler modernleşmenin sorunlu yönlerini, özellikle kırsal direnci ya da bireysel yabancılaşmayı da gözler önüne sermektedir. Çağdaşlaşma süreci toplumun tüm kesimlerinde aynı karşılığı bulmamış, özellikle kırsal kesimde geleneksel değerlerle çatışmalara yol açmıştır. İncelenen filmler, bu çatışmaları görünür kılarak, modernleşmenin yalnızca ilerleme değil, aynı zamanda sosyal bölünmeler, dirençler ve değerler krizini de beraberinde getirdiğini gösterir. Niyazi Berkes’in “çift yapıli toplum” analizinde olduğu gibi, bu filmler de bir yandan modernleşme ideallerini işlerken, diğeri yandan bu ideallerin toplumun tümüne eşit ölçüde ulaşmadığını sinemasal biçimde sorgular. Gelecekte yapılacak çalışmalar, Türk sinemasının çağdaşlaşma sürecindeki rolüne dair daha derinlemesine anlayışlar sağlayarak bu alanın önemini daha da netleştirecektir.

Sonuç olarak, çağdaşlaşma sadece siyasi, ekonomik, askeri alanlarda değil, toplumsal, sosyal alanlarda Türkiye tarafından uygulanmıştır, bu çalışmada çağdaşlaşmanın sosyal-toplumsal alanlardaki izdüşümlerine katkıda bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Akın, İ. (2019). Yıldız Dergisi (1938-1954) Odağında Sinema Dergiciliği ve Modernleşmeye Bir Bakış. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akşam Gazetesi. (1934, Temmuz 11). İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, Erişim Adresi: http://nek.i.stanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/aksam/aksam_1934/aksam1934temmuz/aksam1934temmuz11.pdf
- Atayeter, M. K. (2012, Eylül). 1960'lı Yıllarda Türk Sinemasında Toplumsal Gerçeklik. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(4), 19-33.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baltu, O. (2023). Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in Modernleşme Anlayışlarının Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Başgüney, H. (2023, Ekim). Türkiye'de Sinemanın 100 Yılı. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 358, 72-81.
- Baydemir, A. (2005, Ocak). Türk Sinemasının Gelişimi 1895-1939. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (4 b.). İstanbul: YKY.
- Beydoğan, E. (2019). Modernleşme Kuramı Çerçevesinde Türk Sinemasında Gündelik Hayat. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Doğan, E. (2009). Türk Sinema Tarihyazımı: Nijat Özön. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eloğlu, E. (2011). Niyazi Berkes'in Eserlerinde Türk Devrimi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Gülbak, O., & Kaba, T. (2024, 12 28). Ulus Devlet İnşasında Dil Birliği Çabalarının Basındaki Yansımaları: “Vatandaş Türkçe Konuş!” Kampanyası. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(51), 2134-2165, Doi:10.46928/iticusbe.1508133
- İğit, R. (2021, Şubat). Türkiye'nin Modernleşme Hareketleri Paralelinde Salon Mekanı ve Mobilya Tasarımları Üzerine Dönem Sineması Üzerinden Bir Analiz. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.

- İnanoğlu, T. (2017). *5555 Afışle Türk Sineması*, (1b.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnceoğlu, M. Ç. (2008). Modernleşme ve Türk Sineması: Tarihsel ve Toplumbilimsel Bir İnceleme. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, Ö. (2023). Kamera Arkası. Erişim Adresi: http://www.kameraarkasi.org/makaleler/makaleler/turksinemasidonemleri_ozkankaraca.pdf
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniğı: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273 - 294,
- Özön, N. (1968). *Türk Sineması Kronolojisi*, (1b.). İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Özön, N. (2017). *Türk Sineması Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Polat, E. G. (2011, Mayıs 01). Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 128-157.
- Saydam, B. (2002). Türk Sineması'nın Tarihine Genel Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 401-424.
- Saydam, B. (2020, Şubat). Türkiye’de Sinema Tarihyazımının Gelişim Süreci. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), , 425-472.
- Sinemalar.com. (T.Y). Erişim adresi: <https://www.sinemalar.com/film/9106/gecelerin-otesi>
- Şimşek, K. (2022, Kasım). Yılmaz Güney Sinemasında Toplumsal Bir İfade Aracı Olarak Mekan: Umut (1970) Filmi Örneğı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Batman.
- Yılmaz, A. (2020). Türk Sinemasının Serencamı: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 8(8), 5-20.

Yazarın Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Son Notlar

ⁱ Millet sistemi, toplumsal yapının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, gayrimüslim unsurları da içeren Osmanlı Devleti’ne özgü dinamik bir yapıdır (Gülbak & Kaba, 2024).

Bir Şiddet Türü Olarak Israrlı Takip

Persistent Stalking as a Type of Violence

Emine YILMAZ ^a

Öz

Bu çalışma, İstanbul’da yaşayan bireylerin ısrarlı takip olgusuna ilişkin algı ve deneyimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yazarın devam etmekte olan doktora tezinin bir bölümünü oluşturan bu araştırma, ısrarlı takip konusundaki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Nitel yöntemle tasarlanan çalışma, İstanbul’un sosyo-ekonomik açıdan farklı altı ilçesinde (Şişli, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Üsküdar, Sultanbeyli) 54 katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Bulgular, ısrarlı takibin toplumda sanılandan daha yaygın ve sinsi bir şiddet biçimi olduğunu ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bireyleri etkilediğini ortaya koymaktadır. Tematik analiz ve söylem analizi yöntemleriyle değerlendirilen veriler, bu davranışın yalnızca romantik ilişkilerle sınırlı kalmadığını; kamusal alanlarda da rıza dışı gerçekleştirilen eylemler yoluyla bireylerin güvenlik hissini zedelediğini göstermektedir. Katılımcıların anlatıları, özellikle kadınların korku, kaygı ve sosyal izolasyon gibi derin psikolojik etkilere maruz kaldığını ve yaşam kalitelerinin düşüş gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, sosyal öğrenme teorisi, ilişkisel hedef takip teorisi ve yetişkin bağlanma teorisi gibi teorik çerçeveler ışığında ısrarlı takibin altında yatan dinamikleri tartışmaktadır. Bulgular, bu davranışın toplumsal cinsiyet rolleri ve güç dinamikleriyle güçlü

^a Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, emineyilmaz44@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7019-8695>

Bu makaleye atf için / To cite this article: Yılmaz, E. (2025), Bir Şiddet Türü Olarak Israrlı Takip. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 199-228. Doi:10.5281/zenodo.16619828

bir ilişki içinde olduğunu ve Türkiye’de yeterince tanınmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca dijitalleşme ile birlikte anonimleşen takip davranışlarının yeni bir sorun alanı oluşturduğu tespit edilmiştir. İstanbul özelinde ısrarlı takip deneyimlerinin heterojen yapısını sistematik olarak inceleyen çalışma, yerel literatüre veri sunmakta ve şiddetin görünmeyen biçimlerini çözümlemeye olanak sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Israrlı takip, şiddet, taciz, toplumsal cinsiyet rolleri.

Abstract

This study aims to examine how individuals residing in Istanbul perceive and experience the phenomenon of stalking. This research, prepared as a part of the author’s ongoing doctoral dissertation, is based on data related to stalking. The study, designed using a qualitative method, is based on in-depth interviews conducted with 54 participants selected from six socio-economically diverse districts of Istanbul (Şişli, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Üsküdar, Sultanbeyli). The findings reveal that stalking is a more prevalent and insidious form of violence than is commonly perceived and affects individuals regardless of gender. The data, analyzed through thematic analysis and discourse analysis, indicate that this behavior is not limited to romantic relationships; it also manifests through non-consensual acts in public spaces, undermining individuals' sense of security. The participants' narratives illustrate that particularly women are exposed to severe psychological effects such as fear, anxiety, and social isolation, leading to a decline in their quality of life. The study discusses the underlying dynamics of stalking through theoretical frameworks such as social learning theory, relational goal pursuit theory, and adult attachment theory. The findings indicate a strong relationship between this behavior and gender roles and power dynamics, highlighting that stalking is not sufficiently recognized in Türkiye. Furthermore, it is observed that digitalization has led to the emergence of new forms of stalking that involve anonymity. By systematically analyzing the heterogeneous nature of stalking experiences in Istanbul, the study provides data for the local literature and contributes to the examination of the less visible forms of violence.

Keywords: Stalking, violence, harassment, gender roles.

1. Giriş

Bu çalışma, İstanbul’da yaşayan bireylerin ısrarlı takibe yönelik algılarını ve bu eylemin toplumsal boyutlarını irdelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, ısrarlı takip olgusunun farklı sosyo-ekonomik düzeylerden, cinsiyetlerden ve yaş gruplarından bireyler tarafından nasıl tanımlandığını ve deneyimlendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma örneklemini, İstanbul’un farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini temsil eden altı ilçeden (Şişli, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Üsküdar, Sultanbeyli) seçilen toplam 54 katılımcıdan oluşmaktadır. İlçeler, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın 2022 tarihli Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) dikkate alınarak 1. ve 2. gelişmişlik kademesinde yer alan, birbirinden farklı sosyo-ekonomik yapıları yansıtan alanlar olarak belirlenmiştir. Katılımcılar 18 ile 73 yaş aralığında olup, bu yaş çeşitliliği kuşaklar arası farklılıkların izlenebilmesine olanak tanımaktadır. Her ilçeden dokuz kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar, katılımcıların deneyim ve algılarını detaylandırmak üzere yapılandırılmıştır.

Veri toplama sürecinde tematik analiz ve söylem analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yeni temaların ortaya çıkmadığı ve mevcut temaların derinleştirildiği noktada süreç sonlandırılmıştır. Bu aşamada, teorik doygunluk ilkesine ulaşıldığı kabul edilmiştir (Saunders et al., 2017; Morse, 1995). Görüşmelerden elde edilen veriler, ısrarlı takip olgusunun toplumsal bağlamdaki anlamlarını, hukuki ve etik sınırlarla ilişkisini ve bireylerin bu eyleme yükledikleri anlamları ortaya koymuştur. Bazı katılımcıların ısrarlı takip kavramını farklı şekillerde yorumladığı ve bu durumun bilgi farklılıklarına yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, katılımcılara yanıtlarının ardından konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tekrarlı ve açıklayıcı sorular yöneltilmiştir. Katılımcılar, ısrarlı takibi sadece bireysel ilişkilerde değil, sokakta veya toplu taşıma araçlarında karşılaşılan takipçi davranışları üzerinden de tanımlamaktadır.

Örneklem büyüklüğünün yeterliliği, H. Russell Bernard’ın etnografik görüşme için belirlediği 30-60 kişi aralığı ile Daniel Bertaux’nun önerdiği minimum 15 katılımcı standardı doğrultusunda değerlendirilmiştir (Guest et al., 2006). Ayrıca, ilk görüşmelerde belirlenen temalar, sonraki görüşmelerin akışını şekillendirmiş ve böylece tematik derinlik elde

edilmiştir. Katılımcıların yaş, cinsiyet, meslek ve eğitim düzeylerindeki çeşitlilik, ısrarlı takip olgusuna yönelik algıların daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmasını sağlamıştır.

Bu araştırmada ısrarlı takip olgusu, farklı perspektiflerden faydalanılarak kapsamlı olarak ele alınmıştır. Genellikle, takip şiddeti karşılıksız aşk veya sonlandırılan bir ilişkinin ardından bir diğer kişiye kontrolsüz ve rıza olmaksızın sürdürülmeye çalışılan bağı ifade etmektedir. Bu tanım ve saha görüşmeleri uyumlu olmakla birlikte katılımcılar takip edimlerini bazen sokakta veya toplu taşıma araçlarında karşılaşılan takipçilik ve kontrol edici davranışlar üzerinden de tanımlamaktadır. Literatürde ısrarlı takip, obsesyonel takip, taciz ve siber takip gibi farklı terimlerle de yer bulmaktadır. The National Criminal Justice Association (1993), ısrar tacizini daha kapsamlı bir şekilde tanımlarken, bu kavramın belirli bir bireye yönelik olarak tekrarlanan fiziksel veya görsel yakınlaşmaları, rızasız iletişim girişimlerini, açık ya da üstü kapalı tehditleri veya bunların kombinasyonlarını içerdiğini ve bir insanda korku uyandırabilecek davranışlar bütünü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, rıza dışı gerçekleşen her eylem gibi ısrarlı takip de bir şiddet biçimidir, kişinin istemediği halde sürekli izlenmesi veya rahatsız edilmesi psikolojik baskı unsuru ve güvenlik hissini zedeleyicidir. Psikolojik şiddet ve cinsiyet temelli sınır ihlalleri günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şiddet tipleri yalnızca tehdit veya hakaretle sınırlı kalmamaktadır. İsrarlı takipçilik kontrol edici iletişim ve sürekli izleme gibi örtük stratejilerle de kendini göstermektedir. Çalışmada, bu eylemin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisi ve şiddet bağlamındaki konumu derinlemesine incelenmiştir. İsrarlı takip, katılımcılar tarafından kimi zaman kontrol aracı olarak görülürken, kimi zaman da psikolojik bütünlüğü tehdit eden bir şiddet biçimi olarak değerlendirilmektedir. Araştırma bulguları, ısrarlı takibin içeriği, amacı ve bağlamına göre değişen algılara yol açtığını ortaya koymaktadır.

İsrarlı takip, altında yatan karmaşık psikolojik, sosyal ve hatta biyolojik dinamikleri açıklamak amacıyla çeşitli teorik yaklaşımlar çerçevesinde incelenen çok yönlü bir olgudur. Bu davranış modelini anlamada öne çıkan teoriler arasında sosyal öğrenme teorisi, bireylerin şiddet davranışlarını gözlem ve taklit yoluyla öğrendiğini savunurken (Bacon-Shone & Laidler, 2022: 12), ilişkisel hedef takip teorisi, takipçinin obsesif özelliklerine ve öz-düzenleme zayıflığına odaklanmaktadır (Davis, Swan, Gambone, 2010: 333-334). Öz-düzenleme kavramları ve teorileri, duygusal durumları yönetme yetersizliği ile ısrarlı takip arasındaki bağlantıyı vurgularken (Davis, Swan, Gambone, 2010: 328-333), yetişkin bağlanma teorisi, erken çocukluk deneyimlerinin romantik ilişki modellerini ve dolayısıyla takipçi profilini etkilediğini öne sürmektedir (Gomes & Ferreira, et al., 2024: 1, 4). Davranışçı

teori ise takip davranışının pekiştirici işlevlerini açıklamaktadır (Parkhill, Nixon & McEwan, 2022: 8). Evrimsel teori bu davranışı hayatta kalma ve üreme stratejileri ile olan ilişkisini ortaya koyarken, (Parkhill, Nixon, Mcewan, 2022: 6-7), zorlayıcı kontrol teorisi ise özellikle partner ilişkilerindeki takip ve şiddet edimlerinin duygusal ve psikolojik etkilerini incelemektedir (Parkhill, Nixon & McEwan, 2022: 9-10). Bu çeşitli teorik çerçeveler, ısrarlı takip davranışının sadece bireysel özelliklerle açıklanamayacağını, aynı zamanda pek çok etmenlerle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırmada ele alınan teorik çerçeve, ısrarlı takip davranışlarının bireysel, sosyal ve evrimsel boyutlarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

2. Takipçilik Davranışının Kuramsal Kökenleri

Israrlı takip, bireylerarası ilişkilerde kontrol ve tahakküm kurma amacı taşıyan, mağdurlar üzerinde derin psikolojik etkiler bırakan bir şiddet biçimidir. Bu davranışın altında yatan psikolojik, sosyal ve biyolojik dinamikleri açıklamak üzere çeşitli perspektifler, özellikle sosyal öğrenme, bağlanma stilleri, öz düzenleme ve evrimsel teoriler gibi çerçeveler kullanılmaktadır. Partner ilişkilerinde yaygın olarak görülen ısrarlı takip hem bireysel psikopatolojiler hem de toplumsal normlarla şekillenmektedir. Kadınları erkeklere oranla daha fazla hedef alan ve farklı şiddet modellerine sıklıkla eşlik eden ısrarlı takip davranışı, duygusal yakın ilişkilerin sonlandırılmasından bir yabancının saldırgan tutumuna uzanan geniş bir yelpazede görülebilmektedir. Ayrıca araştırmalar cinsel istismar, sözel şiddet, fiziksel şiddet ve kadın cinayetleri gibi saldırgan eylemler ile fail ve mağdur arasındaki takip dinamikleri arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir. Söz konusu teoriler, bireysel psikolojik süreçlerin yanı sıra, toplumsal normlar, güç ilişkileri ve cinsiyet rolleri ile olan etkileşimlerini ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bu metin takipçi veya mağdurun psikolojik durumunu analiz etmekten ziyade, takipçilik davranışının toplumsal anlamlarını ve sosyokültürel bağlamını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Israrlı takip suçuna ilişkin literatürde öne çıkan farklı teorilerden yararlanılmıştır. Sosyal öğrenme teorisi -*social learning theory*-, bireyin herhangi bir davranışı gözlem ve taklit yöntemiyle öğrendiğini savunmaktadır. Özellikle çocukluk dönemlerinde aile ve yakın çevreden bireyin maruz kaldığı veya gözlemlediği şiddet davranışlarını uygulama olasılığı yüksektir (Bacon-Shone & Laidler, 2022: 12). Teoriye göre, şiddet davranışları ebeveyn-

çocuk ilişkisinde gözlem yoluyla öğrenildiği gibi sosyolojik bağlamda, medya, mahalle kültürü, toplumsal normlar gibi daha geniş sosyokültürel alanlarda da düşünülmektedir.

Bir diğer yaklaşım olan davranışçı teori ile sosyal öğrenme teorisi arasında benzerlikler söz konusudur. Davranışçı teori takip davranışını açıklarken hangi durumlarda ortaya çıktığını, hangi koşullarda geliştirildiğini ve hangi etmenlerle pekiştirildiğini ele almaktadır. Takipçinin yalnızlık, kaybetme, başarısız hissetme gibi duygulardan kaçtığı kabul edilmektedir. Bunlarla birlikte failer belirli bir ihtiyacı karşılamak için, hedefi elde etme gibi pekiştirici işlevleri olan takip davranışlarını sürdürmektedir. Takip edilen kişi ise sonuçlarını bilerek veya bilmeyerek gösterdiği tutumlarla takipçinin davranışlarını destekleyebilir. Örneğin bir mesajı yanıtlamak, konuşmak veya olumsuz tepki vermek takipçi için tatmin edici bir neden olabilmektedir. Takipçinin dikkat çekme arzusuna bilmeden katkı sağlayan kurban takibin ve ısrarın artmasına katkı sağlayabilmektedir (Parkhill, Nixon & McEwan, 2022: 8).

İlişkisel hedef takip teorisine göre *-relational goal pursuit theory-*, takipçi çoğunlukla obsesif kişilik özelliklerine sahip ve öz düzenleme yeterliliği zayıf kişilerden oluşmaktadır. Takipçi hedefi olarak gördüğü ilişkiyi gerçekleştiremediğinde kaygı, kıskançlık, umutsuzluk gibi duygulara kapılmakta; Hedefe ulaşmanın zorlaştığı durumlarda müdahaleci, işgalci davranışları daha da arttırmaktadır (Davis, Swan, Gambone, 2010: 333-334; Bacon-Shone & Laidler, 2022: 12). Bu çalışmada ilişkisel hedef teorisi bağlamında takipçi davranışlarının toplumsal cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri ile nasıl meşrulaştırıldığına odaklanılmaktadır. Örneğin, katılımcıların anlatılarında yer alan takipçi davranışlarının, özellikle erkeklerin kontrol arayışlarını sürdürebilmek adına uyguladıkları bir güç stratejisi olarak kodlandığı görülmektedir.

Öz-düzenleme teorileri *-self-regulation concepts and theory-* ve ısrarlı takip ilişkisi genellikle bireylerin hedefler üzerinde çarpıtma yapmasına dayanmaktadır. Bu durumdaki kişilerin ihlalcı davranış sergileme olasılıkları yüksektir. Kaygı, öfke, kıskançlık, üzüntü gibi duygusal durumları düzenleme yetersizliği ile ısrarlı takibi meşrulaştırma arasında bağlantı bulunmaktadır. Bu tip bireylerin kışkırtıcı olarak niteledikleri koşullarda şiddet meyli gösterme olasılıkları diğer bireylere göre daha yüksektir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 328-333). Öz-düzenleme teorisi sosyolojik bağlamda bireylerin toplumsal beklentiler ve sosyal normlar karşısında davranışlarını nasıl düzenlediklerini analiz etme olanağı sağlamaktadır. Özellikle İstanbul gibi büyük bir metropolde, kamusal alanda takip edilen bireylerin,

kendilerini izole etme, rutinlerini değiştirme veya takipçiyile iletişim kurmaktan kaçınma gibi stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.

Evrimsel teori insan davranışlarını hayatta kalma ve üreme stratejileri bağlamında gelişmiş edimler olarak nitelendirmektedir. Joshua Duntley ve David Buss tarafından 2012 yılında yapılan çalışma takipçilik ile evrimsel adaptasyonu birleştiren hibrit bir tanım sunmaktadır. Erkek ve kadın farklılığının ön plana çıktığı bu yaklaşıma göre erkekler partnerlerini elde etmek veya ilişkiyi sürdürmek için fiziksel ve psikolojik etkinlik sergilemektedir. Kurbanların ise savunma mekanizmalarını geliştirdikleri kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre takipçiler hedeflerini elde etme amacıyla takipçilik stratejilerini kullanan kişilerdir (Parkhill, Nixon, Mcewan, 2022: 6-7). Teori kadın ve erkek takipçilik davranışının oransal farklılığıyla örtüşmektedir. Ancak diğer taraftan sosyal ve kültürel faktörler ve bireysel psikolojik etmenler göz ardı edilmektedir.

Benzer biçimde kadın ve erkek farklılığının görüldüğü ve takipçiliğin açıklandığı bir diğer teori zorlayıcı hedef teorisidir. Bu teori ilk olarak Evan Stark tarafından 2007 yılında ortaya konulmuştur. Partner şiddeti ve takipçilik davranışını, bu edimlerin duygusal ve psikolojik şiddet etkilerini ele almaktadır. Teori partner şiddetini görünmez, manipülatif kontrol davranışları üzerinden tanımlamaktadır. Stark'a göre, takip davranışı, güç ve kontrol sağlama arzusunun bir uzantısı olarak şekillenmektedir ve mağdura uygulanan baskı unsuru, fiziksel saldırıdan ziyade, psikolojik manipülasyon yoluyla gerçekleştirilmektedir. Failin kontrol sağlayamadığında veya uyguladığı manipülasyonlardan istediği karşılığı alamadığında şiddete yönelimi söz konusu olmaktadır (Parkhill, Nixon & McEwan, 2022: 9-10).

Israrlı takipçiliğe ilişkin teorilerin yanı sıra, bu davranışla güçlü bir şekilde ilişkili görülen bir diğer unsur bağlanma stilleridir. Bağlanma teorileri, bu bireylerin neden ilişkiyi sürdürme konusunda ısrarcı ve sınır ihlal edici davranışlara yöneldiğini açıklamada kritik bir çerçeve sunmaktadır. Söz konusu davranış kalıplarını anlamak için literatürde yer alan yetişkin bağlanma teorisi önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu teoriye göre romantik ilişki modelini oluşturan psikolojik ve duygusal çerçeve erken çocukluk dönemine dayanmaktadır. Israrlı takip davranışı olarak nitelenen yakınlık stratejileri saplantılı bağlanan yetişkinlerde görülmektedir; Kendilerini değersiz bulan, diğer kişileri ise olumlu değerlendiren bireylerdir. Bu durum, diğerlerinin onayı ve kabulünü kazanma çabasına ve ilişkilerle aşırı meşguliyete

yol açmaktadır. Bu bireylerin yakınlık kurma arzusu, yapışkan davranışlar sebebiyle diğerlerini uzaklaştırma potansiyeli taşımaktadır (Çalışır, 2009: 243-244).

Ebeveynlerle kurulan bağlanma modeli 4 tip bağlanma stili oluşturmaktadır. Bunlardan birinci modeli güvenli bağlanma oluşturmaktadır. Güvenli bağlanma yeterliliğine sahip bireyler hem kendilerine hem de ilişki kurdukları kişilere güven duydukları için ilişkilerin gerektirdiği dengeyi koruyabildikleri belirtilmiştir. Sağlıklı ve duygusal açıdan tatmin edici ilişkiler kurulmasına en uygun model olduğu saptanmıştır.

İkinci tip kaygılı/güvensiz (ambiyon) bağlanma, bireylerin duygusal destek arayışında kaygılı oldukları, sahiplenme duygularının çok yüksek olduğu ve duygusal destek görmek konusunda takıntılı olabildikleri modeli açıklamaktadır. Kaygılı bağlanan kişiler sevilip sevilmedikleri konusunda şüpheli tutum sergilemektedir. Güvensiz bağlanma tipinde, hedef figürünün ulaşılmazlığı karşısında yaşanan sıkıntı, kişinin yakınlık arayışı kararını tetiklemektedir. Yakınlığın mümkün görüldüğü durumlarda ise birey yükselmiş enerji ile ısrarlı bir yaklaşma, destek ve sevgi arayışına girmektedir. Bu durum güvenlik hissedilene kadar devam eden yoğun bir çaba sergilenmesi biçiminde yansıtılmaktadır (Çalışır, 2009: 247). Özellikle kaygılı-ambivalan bağlanan bireyler, bağlanma figürüyle mesafeyi en aza indirerek güvenli temel sağlama çabasında yapışma ve kontrol etme gibi aşırı stratejiler kullanma eğilimindedir (Çalışır, 2009: 248). Bahsedilen onay ve güven ihtiyacı, terk edilme korkusu, ilişkilerde aşırı meşguliyet ve kontrol etme eğilimleri gibi psikolojik güdüler, sosyolojik olarak, bireylerin toplumsal ilişki normlarına uyum sağlama veya bu normlardan sapma biçimlerini etkileyen mikro düzey faktörler olarak faydalı bulunmuştur.

Üçüncü tip olan kaçınan bağlanma modeline uyan kişiler duygusal bağlanmaktan kaçınan, özgürlüklerini önceleyen bireylerdir. Israrlı takipçilerin kaçınan bağlanan kişiler arasında çıkması oldukça zordur (Davis, Swan, Gambone, 2010: 334).

Dördüncü model karma bağlanma modeli ise bireylerin kaygılı ve kaçınan bağlanma modellerini eş zamanlı sürdürdüğü tiptir. Bu karmaşık bağlanma örüntüsü, yetişkinlik döneminde kurulan duygusal ilişkilerde sapmalara yol açan modeller arasında görülmektedir.

Bu tür bağlanma sorunlarının etkileri yalnızca yetişkinlikte değil, ergenlik dönemindeki ilişkilerde de kendini göstermektedir. Takip etme davranışı sergileyen ergenlerin daha yüksek düzeyde saldırganlık, psikopatlık eğiliminde oldukları görülmüştür. Çocukluk travmaları, fiziksel ve duygusal istismar mağduriyeti ısrarlı takiplere eşlik eden alt katmanlar

durumundadır. Bahsini ettiğimiz bu bulgular Portekiz özelinde gerçekleştirilen 12-21 yaş aralığındaki 498 kız ve erkek ergenlerin katılımlar gerçekleştirilen bir araştırmaya dayanmaktadır (Gomes & Ferreira, et al., 2024: 1). Problemlı bağlanma modelleri ergenlerde takipçılığın eşlikçisi olmaktadır; Güvensiz ve kaygılı bağlanma sergileyen gençlerde terk edilme korkusu ve yüksek kaygı seviyeleri tespit edilmiştir (Gomes & Ferreira, et al., 2024: 4).

Bağlanma stilleri ile saldırgan ve ihlalci davranışlar arasındaki bu ilişki, farklı teorik modellerle de desteklenmektedir. Craig A. Anderson ve Brad J. Bushman tarafından 2002 yılında geliştirilen genel saldırganlık modeli -*General Aggression Model*- bahsini ettiğimiz bağlanma stillerini ve saldırganlık ilişkisini ele almaktadır; Takipçilik davranışında kişisel faktörlerin ve durumsal faktörlerin etkinliğini onaylamaktadır (Gomes & Ferreira, et al., 2024: 4). Bu uyumlulukla Jeffrey White ve çalışma arkadaşları tarafından 2000 yılında geliştirdikleri entegre bağlamsal gelişim modeli hibrit bir yaklaşım olarak takipçilik davranışını açıklarken hem sosyokültürel hem de kişisel etmenleri ele almaktadır. Cinsiyet rolleri, toplumsal hiyerarşiyi oluşturan faktörler (özellikle erkek takipçiliğini tetikleyen etmenler), sosyokültürel yapı, kişisel özellikler gibi farklı pek çok faktör takipçilik için etmen durumdadır. Kişisel faktörlerin içinde yer alan bağlanma tipleri White tarafından da kabul edilmektedir (Parkhill, Nixon & McEwan, 2022: 9-10).

Israrlı takip davranışı, bireysel psikolojiden toplumsal dinamiklere uzanan çok katmanlı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada ele alınan teorik çerçeveler -sosyal öğrenme, bağlanma stilleri, öz-düzenleme ve evrimsel yaklaşımlar- takipçilik eyleminin ardındaki psikolojik ve sosyokültürel mekanizmaları ortaya koymaktadır. Özellikle güvensiz ve kaygılı bağlanma stilleri ile takipçilik davranışı arasındaki güçlü ilişki, bu olgunun kökenlerinin erken çocukluk deneyimlerine kadar uzandığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri bağlamında şekillenen bu davranış, yalnızca bireysel patolojilerin değil, aynı zamanda toplumsal normların ve öğrenilmiş kalıpların bir yansımasıdır. Çalışmanın bulguları, ısrarlı takibin önlenmesi ve müdahale stratejileri geliştirilirken hem bireysel psikolojik faktörlerin hem de sosyokültürel bağlamın dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

3. Israrlı Takipçilik: Literatür İncelemesi

Literatürde ısrarlı takip, obsesyonel takip, taciz, siber takip tanımlarıyla yer bulmaktadır. En yaygın taciz yöntemleri kurbanı takip etme, taciz edici telefon konuşmaları veya mesajlar, elektronik posta yoluyla kurbanı mesajlar gönderme, kurbanın malına zarar verme, tehdit etme, kurbanın iş yerine veya evine gitme, hediye gönderme, mektup gönderme, söylenti yayma, arabasına mesaj bırakma şeklinde gerçekleştirilmektedir (Ngo, 2016: 2). Romantik aşkın bir parçası olarak görülen pek çok davranış ısrarlı takipte yer almaktadır. Romantik aşkın kuvveti, ilişkinin bitmemesi için sarf edilen çaba, sevgiden dolayı kıskançlık gibi düşünülen davranışlar ısrarlı takip olgusunu gölgelemektedir. Sürdürülen tutumların ısrarlı takip olduğunun görülmemesi şiddetin dozunun artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple partnerlerden biri ya da ilişki dışındaki biri için yavaş yavaş oluşturulan ısrarlı takip bir tuzak mahiyetindedir ve tacizin başlangıç aşamalarında fark edilememesi söz konusu olmaktadır.

Toplumsal açıdan ısrarlı takip cinsiyet rollerinin yeniden üretimine ve ayrıcalıklı, otoriter cinsiyet tanımının pekiştirilmesine hizmet etmektedir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 332). Takip mağdurlarının yaşadıkları problemler günlük rutinlerin bozulmasından sağlık sorunlarına kadar uzanan kapsamlı olabilmektedir. İsrarlı takibe maruz kalan insanlar korku, endişe, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu, gibi psikolojik etkiler yaşamaktadır. Ayrıca çaresizlik, umutsuzluk, öfke, sosyal izolasyon, ilişki sorunları, iş hayatında problemler yaşama, güvenlik endişesi, hayat kalitesinde düşüş (Bacon-Shone & Laidler, 2022: 19-28) mağdurların karşı karşıya kaldığı problemlerdir. Literatürde yer alan çalışmalara göre ısrarlı takip yaşayan mağdurlar sosyal açıdan pasifleşmekte hatta alkol gibi bağımlılıkların arkasına sığınabilmektedir.

İsrarlı takip üç biçimde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki süregelen bir ilişkinin bitirilmesini izleyen takiptir. Bu model %50'lik oranıyla en yaygın takip biçimini oluşturmaktadır (Davis, Swan, Gambone, 2010: 329). Aynı zamanda şiddet riskinin en yüksek olduğu modeldir, yakın ilişki takipçileri arasında partner ilişkisi söz konusu olduğunda şiddet riski %74 olurken sadece tanışıklık bağı varsa şiddet riski %50 olmaktadır (Meloy & Mohandie, 2013: 2). Risk derecesi en yüksek görülen bu modelde kurbanın eski eşi veya partneri olan takipçinin hem kişiye hem de mallara zarar verme olasılığı yüksektir. Ayrıca, birliktelik sürecinde kurulan cinsel veya duygusal yakınlık düzeyi takip olasılığını artırmaktadır. (Ngo, 2016: 3). Kathryn E. Moracco, Carol W. Runyan ve Jeffrey D. Butts'ın 1997 tarihli araştırması takip ve şiddet eylemlerini yakın partner ilişkilerinde temellendirmektedir. Carolina'da eski partnerleri veya devam eden ilişkide oldukları kişi tarafından öldürülen kadınların %23.4'ünün cinayetten önce bu kişiler tarafından takip edildiği rapor edilmiştir (Tjaden, 2014: 3). Benzer olarak

Judith Mcfarlane ve arkadaşlarının 1999 yılında sürdürdüğü çalışmaya göre yakın partnerleri tarafından katledilen kadınların %76'sı cinayetten önceki 12 ay içinde takip edildiğini ifade etmiştir (Tjaden, 2014: 3).

İkinci model karşılıksız romantik ilişki sebebiyle gerçekleştirilmektedir. Takibin romantikleştirilmesi, ısrarın arzulanan kişiyi etkileyeceği düşüncesi söz konusudur (Davis, Swan, Gambone, 2010: 329). İkinci modelin takipçileri hayali veya varsayımsal düşünce çerçevesi oluşturmaktadır ayrıca psikolojik açıdan sorunlu olma olasılıkları yüksektir. Şiddet riskinin birinci tipe oranla düşük olduğu beklenmekle birlikte öngörülemeyen problemli davranışlar bu tip takibe eşlik etmektedir (Meloy & Mohandie, 2013: 2). Bu takip modeline ilişkin iki tanım söz konusudur. Delüzyonel sabitleme *fixation stalking*, takipçinin mağdurla arasında var olduğuna inandığı hayali bir ilişkiye takıntılı şekilde bağlanmasıyla karakterize edilmektedir. Bu tipte yer alan takipçilerin yüksek tehlike arz eden grubu çoğunlukla borderline kişilik bozukluğu veya şizofreni gibi ciddi ruhsal rahatsızlıklara sahiptir. Faillerin yoğun cinsel içerikli mesajlar göndermek, kurbanın evine veya iş yerine izinsiz gelmek ve tutarsız, düzensiz davranışlar sergilemek gibi eylemleri söz konusu olmaktadır. Genellikle polis ya da psikiyatri birimleri tarafından daha önce tanınmış kişilerdir. Daha az tehlike arz eden, ancak takıntılarını uzun vadede sürdüren delüzyonel sabitleme takipçileri ise genellikle mağdurlarıyla doğrudan bir ilişki kurmamışlardır fakat zihinsel olarak bu ilişkinin gerçek olduğuna inanırlar. Bu saplantı, romantik içerikli, çoğu zaman zararsız gibi görünen iletişimlerle sürdürülmektedir. Ancak takipçiler fantezi dünyasının bozulması halinde, suçlamayı mağdurun partnerine veya dış güçlere yönelttiği rasyonelleştirmelere başvurabilmektedir (Sheridan & Boon, 2002: 74-76). Karşılıksız romantik ilişki takipçiliğinde yer alan ikinci tanım ise Victor Geberth (1992) tarafından *erotomani* olarak nitelenmiştir. Erotomani bir psikiyatrik bozukluktur ve kişinin, genellikle kendisinden daha yüksek sosyal statüye sahip, tanımadığı veya çok az tanıdığı bir kişinin kendisine âşık olduğuna dair sanrılı bir inançla sahip olması durumudur. Bu inanç, gerçekle örtüşmemekte ve kişinin takip davranışını yönlendiren temel motivasyonlardan biri haline gelmektedir (Sheridan & Boon, 2002: 65). Erotomani, delüzyonel sabitlemenin bir türü veya tezahürü olmakla birlikte özel bir sanrı türüdür.

Üçüncü model ise ilişki içinde istenmeyen zorlayıcı takip oluşturmaktır. Zorlayıcı partner davranışı olarak da nitelenen bu durum, ilişki içinde veya sonrasında şiddet risklerini barındırmaktadır (Davis, Swan, Gambone, 2010: 332). Partnerin neredeyse bütün

aktivitelerine ve ilişkilerine karışan, yönetmeye çalışan kişiler bu grupta yer almaktadır. Bunu sürdüren taraf korkutma, baskılama, yönetme gayeleri gütmektedir ayrıca kıskançlıkla ve terk edilme korkusuyla hareket etmektedir. İlişkinin şiddet içerdiği bu model ayrılık söz konusu olduğunda daha da artan şiddet riskini taşımaktadır (Davis, Swan, Gambone, 2010:329). Ayrıca herhangi bir ilişki içinde zorlayıcı davranışlar ve şiddet yer alıyorsa sonrasında ilişki sona ererse ısrarlı takip yüksek olasılıkla gerçekleşmektedir. Şiddetin yer aldığı bu ilişkilerin bittiği aşamada mağdur tarafın ısrarlı takibe maruz kalacağı süre ortalama olarak 2 yıl olarak belirlenmiştir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 330). Bununla birlikte güncel verilere göre genel takip süresinin 5 ay ile 12 aralığında olabileceği düşünülmektedir (Ngo, 2016: 2).

Literatürde ısrarlı takip olgusuna ilişkin yaygın olarak takipçi profili tanımları ve ilişkisel koşullar ele alınmaktadır. Bu tanımlama ve kategorize modellerinin yanı sıra Ronald Holmes'in *Stalker Tipolojisi* failin psikolojik durumundan ziyade mağdur tipi üzerine kurmuştur. Bu yaklaşıma göre faillerin kurbanlarını seçme biçimleri ve bu seçimlerin altında yatan güdüler analiz edilmektedir. Altı farklı takipçi tipi tanımlamıştır, bunlar; Ünlü takıntılı *celebrity stalker*, şehvet odaklı *lust stalker*, öldürme amacı güden *hit stalker*, aşk-nefret temelli *love-scorned stalker*, politik amaç güden *political stalker* ve ev içi ilişkiden doğan *domestic stalker*.

Bu sınıflandırma kapsamında, ünlü takıntılı takipçi eğlence dünyasından bir figürü hedef alırken, ev içi ilişki bağlamında takipçilik genellikle eski bir partneri veya aile bireyini takip eden kişidir. Şehvet odaklı takipçi cinsel doyum amacıyla hareket etmektedir ve bu bağlamda birden fazla mağduru zamanla değiştiren bir seri taciz davranışı göstermektedir. Öldürme amacı güden takip ise oldukça farklı motivasyona dayanan modeli açıklamaktadır, bu fail türü kişisel sapkınlıktan değil üçüncü bir şahıstan alınan para karşılığında kurbanın alışkanlıklarını gözlemleme ve cinayeti gerçekleştirme gayesi gütmektedir. Holmes'in bu tipolojisi, özellikle failin motivasyonu ve mağdurla kurduğu ilişki temelinde anlamlı ayrımlar sunmaktadır. (Sheridan & Boon, 2002: Sayfa 65-66)

İsrarlı takip, küresel ölçekte özellikle kadınların güvenliğini tehdit eden ve psikolojik yıkıma yol açan karmaşık bir şiddet biçimidir. Literatür, özellikle eski partner kaynaklı vakalarda fiziksel şiddet riskinin yüksek olduğunu (Meloy & Mohandie, 2013) ve hukuki düzenlemelerin caydırıcılıktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır (Doğan, 2014). Türkiye'deki hukuki düzenlemelerin sınırlı yapısı ve caydırıcı cezaların eksikliği, takip mağdurlarının güvenliğini sağlamada önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Türkiye'de 6284

sayılı Kanun'un koruma tedbirleri önemli bir adım olsa da, ısrarlı takibin ayrı bir suç olarak tanımlanmaması ve delil toplama zorlukları, etkin mücadeleyi engellemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle bağlantılı bu olgunun, multidisipliner araştırmalar ve yasal reformlarla ele alınmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

3. 1. Takip Suçuna İlişkin Yasal Koşullar

Israrlı takip suçu, dünya genelinde yaygın bir şiddet biçimi olmasına rağmen, hukuki olarak tanımlanması ve yasal karşılık bulması görece yeni bir gelişmedir. Bu bölüm, ısrarlı takip suçunun yasal gelişimini, uluslararası örneklerini ve özellikle fiziksel şiddet içermeyen bu eylemlerin neden ayrı bir suç olarak ele alınması gerektiğini detaylandıracaktır.

1989 yılında ünlü aktris Rebecca Schaeffer takıntılı bir hayranı tarafından vurularak öldürüldükten sonra ısrarlı takip suçunun yasal tanımı gündeme gelmiştir. Kamuoyuna yansıyan bu cinayetle birlikte Orange County'de 5 kadın eski erkek arkadaşları veya eşleri tarafından takip edildikten sonra katledilmiştir. Kaliforniya yasalarında 1990 yılında tanımlanan bu suçun 50 eyalette yasal karşılığı yer almaktadır (Ngo, 2016: 1). Amerika'nın ardından ısrarlı takibin bir suç olarak tanımlanması farklı ülkelerde de gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık'ta 1997 yılında, Avustralya'da 1999 yılında, Japonya'da 2010 yılında takip davranışları suç kapsamına alınmıştır. Bunlara ek olarak bu tipte yüksek suç oranlarının yer aldığı Çin herhangi bir yasal düzenleme yapmamıştır (Bacon-Shone & Laidler, 2022: 12-13). 1994 yılında "Kadına Yönelik Taciz Yasası" Amerika'da bütün eyaletlerde tacizi federal suç olarak tanımlamıştır. 2000 yılında ise yasalarla taciz uluslararası suç kapsamında tanımlanarak genişletilmiştir (Tjaden, 2014: 2).

Israrlı takibin ve tacizin suç kapsamına alınması, açıkça görünmeyen veya fiziksel şiddete evrilmeyen davranışların da men edilmesini sağlamaktadır. Bu önlemlerin alınması pek çok ülke için görece yakın geçmişe dayanmaktadır. Takip tacizinin bahsettiğimiz dramatik olaylardan sonra yasal çerçeveye alınmasının belirli birkaç sebebi vardır. Şiddet davranışı ile şiddet içeren bir davranışın farklılığı bu konudaki nedenler arasında tanımlanmaktadır. Takip mağduru örnekleri bazen bütünüyle bazen de şiddetin başlangıç aşamalarında soyut şiddete maruz kalmaktadır. Bu grubun diğerlerine yani fiziksel, cinsel ve ekonomik saldırılara maruz kalanlara nazaran şanslı olması mağduriyetin az olduğu anlamına gelmemektedir. Fiziksel zararların görülmemesi, mağdurun doğrudan bir saldırıya hatta temasa uğramaması eylemi tanımlamayı zorlaştırmıştır. Bu dayanakla şiddet eylemi ve şiddet içeren eylem bağlamları

ifade edilmektedir. Israrlı takip, kontrol edici ve tahakküm uygulama aracı olan eylemler şiddet içeren, şiddet etkisini oluşturan eylemlerdir. Psikolojik yıkım, yaşam kalitesinin düşmesi, mağdurun duygu durumu ve güvenlik algısının saldırıya uğraması söz konusudur. Dolayısıyla fiziksel şiddeti, cinsel şiddeti anlatan şiddet eylemleri kadar yıkıcı olabilecekleri göz önünde tutulmalıdır (Finch, 2002). Amerika Birleşik Devletleri özelinde bu konuya ilişkin ilk araştırma 8000 kadın ve 8000 erkeği kapsayan görüşmelere dayanarak 1998 yılında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere göre kadınların %1'i erkeklerin ise %0,4'ü her yıl tacize uğradıklarını ifade etmiştir. Farklı şiddet türlerine göre tespit ve kanıt aşamasında zorluğu bulunan ısrarlı takip tanımı 1993 yılında The National Criminal Justice Association Project 1993 aracılığıyla *“tekrarlanan görsel veya fiziksel yakınlık, rızaya dayanmayan iletişim veya sözlü, yazılı veya ima edilen tehditler veya bunların bir kombinasyonunu içeren ve makul bir kişide korkuya neden olacak belirli bir kişiye yönelik bir davranış biçimi”* olarak ifade edilmiştir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 329).

Türk hukukunda ısrarlı takip, 6284 sayılı *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun* kapsamında “tek taraflı ısrarlı takip” olarak tanımlanmış ve koruma/uzaklaştırma tedbirleri ile önlenmesi hedeflenmiştir (Doğan, 2014: 149-150). Ancak, bu eylemler ayrı bir suç olarak düzenlenmediğinden, fiiller genellikle tehdit, özel hayatın gizliliğini ihlal gibi gerekçelerle cezalandırılmaktadır (Doğan, 2014: 141-142). Uygulamaya bakıldığında mağdurun güvenliğini tehdit eden sistematik temas, dijital takip veya fiziksel izleme gibi davranışlar, 6284 sayılı Kanun dayanağı ile uzaklaştırma kararı alınmasını sağlayabilmektedir (Doğan, 2014: 152). Yargıtay, ısrarlı takip fiillerini “psikolojik şiddet” kapsamında değerlendirerek koruma tedbirlerini genişletmiştir. Buna rağmen, delil toplama zorlukları ve caydırıcı cezaların eksikliği gibi faktörlerin etkin mücadeleyi sınırlandırdığı bilinmektedir (Doğan, 2014: 153). İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme sonrası mevcut düzenlemeler özellikle eski eş ve partner kaynaklı takip vakalarında tedbir uygulanmasına olanak tanımaktadır (Doğan, 2014: 150).

Sonuç olarak, ısrarlı takip suçunun yasal düzenlemelerle tanınması ve cezalandırılması, sadece hukuki bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal normların evrimi ve kadına yönelik şiddetle mücadeledeki farkındalığın artırılması açısından da kritik bir adımdır. Bu tür eylemlerin psikolojik yıkım ve yaşam kalitesi üzerindeki derin etkileri, mağdurların toplum içindeki konumlarını ve güvenlik algılarını doğrudan etkiler. Hukukun bu alandaki gelişimi, fiziksel şiddet dışındaki manipülatif ve kontrolcü davranışların da şiddet döngüsü içindeki

yerini kabul ederek, toplumsal cinsiyet rolleri ve güç dinamikleri üzerinden şekillenen şiddet olgusuna daha bütüncül bir yaklaşım sağlayacaktır.

3. 2. Cinsiyetlere Göre Israrlı Takip Farklılıkları

Bu bölüm, ısrarlı takip davranışının cinsiyetler arası farklılıklarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Israrlı takip şiddetin farklı biçimlerinin ve şiddeti oluşturan aşamaların kesişiminde yer alan edimlerden biridir. Bu konudaki araştırmalar eşlik eden tutumları ve faktörleri, süreci hem kadın hem de erkek taraflarında mağdur ve fail bağlamını değerlendirmektedir. Kadın ve erkek takipçilerin motivasyonları, uyguladıkları yöntemler ve bu davranışların şiddet potansiyeli arasındaki belirgin ayrım, mağdurların yaşadığı deneyimlerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Erkekler ve kadınlar arasındaki takipçilik davranışı hususunda en önemli farklılık kadın takipçilerin erkekler kadar tehditkâr ve tehlikeli olmamasıdır. Ayrıca erkeklerin takibini meşrulaştıran kültürel yapı veya sistem kadınlar söz konusu olduğunda pekiştirici faktörler arasında değildir. Bunlara ek olarak durumun olumsuz değerlendiriliyor olması yanı sıra ısrarlı takibe maruz kalan erkekler kadınlar kadar korkutucu bir tehdit yaşamadıklarını dile getirmektedir. Çünkü erkeğin takip eylemi fiziksel şiddet ve cinsel şiddet risklerini daha fazla taşımaktadır. Hatta kadın mağdurların takip süreci geride kaldığında bile anksiyete ve korku yaşadıkları, tedbirli davranmaya kendilerini koruyamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 332).

Amerika’da 143 kadın takipçinin özelinde yapılan bir araştırmaya göre kadınların takipçilik modeli erkeklere göre hem zaman hem kişilik özellikleri hem de şiddet riski bağlamında farklılık göstermektedir. Bu araştırmaya göre kadınlar yaygın olarak 30 yaşın üstünde, bekar, boşanmış veya bir ilişkiden ayrılmış kişilerden olmaktadır. Takipçi kadınların ruh sağlığı sorunları konusunda tanımlı oldukları görülmüştür yine de bu kişilerin şiddet içeren davranışlara daha az meyilli oldukları bilinmektedir. Ancak açık bir tehditte bulunan takipçi kadınlar tehlikeli grubu oluşturmaktadır. Kadın takipçilerin mağdurları erkeklerde olduğu gibi eski veya potansiyel partnerden daha çok tanınan bir yakın bir erkek, yabancı bir erkek ya da ünlü biri olmaktadır. Kadın takipçiler kurbanını en yaygın olarak iki ay takip etmektedir, bu süre ortalama olarak ise 17 aylık bir dönemdir. Takipçi kadınların tehdit etme edimi, şiddete varan davranışların görülmesi erkeklere oranla düşük yaygınlıktadır. Her dört kadın takipçiden ancak bir tanesi şiddet eylemi gerçekleştirmektedir (Meloy et al., 2011: 249-251). Bunlara ek olarak erkeklerin ısrarlı takipten kadınlar kadar mağdur görülmemesinin başka

sebepleri vardır. Kadınların ısrarlı takip için kullandıkları metotlar farklıdır ve suç kapsamında değerlendirilmesi daha zordur. Kadınlar ısrarlı takip için fiziksel çekicilik, baştan çıkarıcı olma, dikkat çekme veya dedikoduya başvurma gibi yöntemler kullanmaktadır. Bunlar mağduru hedef alan itibar zedeleyici veya iradeyi yok sayıcı davranışlar olarak belirlenmektedir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 337). Ancak ergenlik çağındaki kızlarda takipçilik davranışı erkeklere oranla yaklaşık iki kat daha fazla görülmektedir. Ergenlik çağında gerçekleştirilen takipçilik örneklerindeki cinsiyete dayalı farklar konusunda kızların daha az saldırgan ve kontrolcü tutum sergilediği belirtilmektedir. Yöntem olarak kız takipçilerin dolaylı takip, dijital izleme gibi metotlar izlediği gözlemlenmiştir (Gomes & Ferreira et al., 2024: 8).

Avustralya, Kanada, Büyük Britanya ve ABD üzerinden gerçekleştirilen bir çalışmaya göre 270 bin katılımcıya yönlendirilen sorular ısrarlı takibin bu bölgelerde de oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Araştırma kadınların erkeklerden iki kat daha fazla takip edildiğini ortaya koymuştur. Kadınların %38'i sürekli takip edildiğini ifade etmiştir. Buna karşın erkeklerin sürekli takip edilme oranı %16 olmuştur. Ayrıca erkeklerin %60'ı kadınların ise %19'u sürekli takipte bulunduğunu dile getirmiştir (Davis, Swan, Gambone, 2010: 330). 2006 yılında gerçekleştirilen farklı bir araştırmaya göre 2,5 milyon kadının ve 890 bin erkeğin taciz mağduru olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmada takip tacizi yaşanan en yaygın yaş aralığı 18-25 olarak belirtilmiştir (Tjaden, 2014: 3). Bu suça ilişkin farklı bir araştırma Amerika'da rapor edilen ısrarlı takip suçlarının %75-80'inin erkekler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir (Doğan, 2014: 142).

Bu bölümde sunulan veriler, ısrarlı takip davranışının cinsiyetler arası belirgin farklılıklar sergilediğini ve kadın takipçilerin genellikle erkeklere kıyasla daha düşük şiddet riski taşıdığını ortaya koymuştur. Kadınların takip yöntemlerinin daha dolaylı olabilmesi ve toplumsal algının bu durumu farklı yorumlaması, erkek mağdurların yaşadığı deneyimlerin daha az görünür olmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bulgular, ısrarlı takip vakalarını değerlendirirken cinsiyete özgü dinamiklerin ve risk faktörlerinin kapsamlı bir şekilde ele alınmasının önemini vurgulamaktadır.

4. Bulgular ve Tartışma

İsrarlı takip (*stalking*), fiziksel temas içermeyen ancak mağdurlar üzerinde yoğun psikolojik baskı ve güvenlik kaygısı yaratan karmaşık bir şiddet biçimi olarak tanımlanmaktadır. Genellikle ayrılık sonrası ilişkilerde, karşılıksız aşk durumlarında ya da kontrol ve tahakküm

amacıyla uygulanan bu eylem, çoğu zaman cinsel, psikolojik ve dijital şiddetin öncülü niteliğindedir. Bu bağlamda, ısrarlı takip, karşılıksız aşk deneyimiyle veya sonlandırılan bir ilişkinin ardından, bir diğer kişiye kontrolsüz ve rıza olmaksızın sürdürülmeye çalışılan tek taraflı bağı ifade etmektedir. İnsanların yaygın olarak tecrübe ettiği ayrılık acısı veya duygusal hislerine karşılık bulamamak, bir süre sonra atlatılan ve kişilerin hayatlarına devam ettiği tecrübelerdir. Ancak kadın veya erkek fark etmeksizin bir kısım kişi, bu durumu ısrarlı takip olarak sürdürmekte, hatta yasal suç durumuna getirerek taciz tanımına uyan davranışlar sergilemektedir.

Cinsel şiddet ve ihlalcı tutumların algılanma ve deneyimlenme biçimlerine dair yapılan saha görüşmelerinde, katılımcılara yöneltilen sorulardan biri de ısrarlı takip kavramına ilişkindir. Elde edilen bulgular, ısrarlı takibin partner ilişkilerinden ilişki arayışlarına, ayrılık sonrası duygu durumlarından kontrol davranışlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede karşılaşılan yaygın bir şiddet biçimi olarak öne çıktığını göstermektedir. Katılımcı ifadeleri, bu davranış biçiminin çoğu zaman fark edilmeden uygulandığını ya da maruz kalındığını ortaya koymaktadır.

Yapılan saha çalışmasından elde edilen bulgular, ısrarlı takibin hem erkek hem de kadın katılımcılar tarafından bir şiddet türü olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak, ısrarlı takibin sınırlarının net olarak tanımlanmadığı ve bu durumun kişiden kişiye farklılık gösterebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, bazı katılımcılar otobüsten inerken kendilerini takip eden kişiyi ısrarlı takip olarak algıarken, bazıları ise arkadaşlık teklifini yenileyen kişilerin davranışlarını ısrarlı takip olarak nitelendirmiştir. Bu farklı algılamalar, tanışma amacıyla atılan adımların sınırlarını değerlendirirken konudaki hassasiyetin önemini ve taciz alanından kaçınma çabasını yansıtmaktadır. Bir erkek katılımcının ifadesi bu durumu destekler niteliktedir: “...internetten tanımadığım bir kadına bir mesaj yazmak yaptığım bir şey ama ısrarlı bir şekilde yaptığımı düşünmüyorum” (Erkek, 31, Şişli, Bekar, Reklamcı).

İsrarlı takip olgusuna ilişkin yaygın mağdur grubunu oluşturan kadınların anlatıları, bu sınır ihlalinin birden fazla temada gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yakın partner ilişkisi içinde yaşanan ısrarlı takip vakaları önemli kategorilerden biridir. Özellikle duygusal bağın istismara dönüşebilmesi ve failin mağdurun kişisel alanına girebilmesi nedeniyle yüksek risk taşımaktadır. Bu türde mağduriyet yaşadığını belirten katılımcılardan biri tehdit, korku ve günlük rutinlerin aksaması gibi durumları aktarmıştır. Failin kontrolcü davranışları ve

potansiyel şiddet eğilimleri mağduru derinden etkileyen bir istismar biçimi olarak kendisini göstermektedir:

“...yıllardır tanıdığım bir erkek arkadaşımın sevgili olduk ve bu kişinin zaman içinde şizofren olduğunu öğrendim. Ailelerimiz birbirini tanıyordu ve birbirimizi çok severdik. Bir gün tuhaf sorular sormaya başladı ‘boş zamanlarında ne yapıyorsun? sen benim babamla abimle nasıl birlikte olursun’ diye sorup durdu. Akşam saatlerinde böyleydi gündüzleri normaldi. Aç telefonu yoksa sizin evinin katına geleceğim diye tehdit ediyordu. En sonunda bir fırsatında annesine sordum ve annesi hasta olduğunu söyledi. Çok ağladım yaşadıklarımın hem de onun ileride çocuğu olursa benim babamdan yaşadıklarını yaşayacak (katılımcının babası şizofreni tanılı bir birey) diye. 6 ay boyunca korkudan dışarı çıkamadım” (Kadın, 29, Üsküdar, Bekar, Danışman).

Bu katılımcının kendi yaşadıklarını değerlendirirken çok daha ağır risklerden kurtulduğunu fark etmesi oldukça çarpıcıdır; *“Ben o sevgilimle o kadar yalnız vakit geçirdim, kaybolduk bir defa. Öldürebilirdi, bana bir defa demişti ki birini öldürmek nasıl bir duygu çok merak ediyorum, hastaydı. Allah yine de korudu”* (Kadın, 29, Üsküdar, Bekar, Danışman). Bu tür vakalar, ısrarlı takip olgusunda risk değerlendirmesi yapılırken failin psikiyatrik geçmişinin kritik bir gösterge olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle şizofreni gibi ciddi rahatsızlıkların yakın partner ilişkisi takip davranışıyla birleştiğinde, mağdurun günlük yaşamını felç eden bir korku ve çaresizlik döngüsü yaratabileceği gözlemlenmiştir.

Israrlı takip olgusunun kadın mağdurları hedef alan biçimlerinden biri kamusal alanda gerçekleşen takipçilik modeli olarak gözlemlenmiştir. Tanıdık olmayan failerin gerçekleştirdiği bu ihlal modeli toplumsal cinsiyet rollerin ve güç dinamikleri ile ilişkilidir. Katılımcı anlatıları yaş, statü ve mekan gibi bağlamların aşıldığını ve mağduriyetin oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir. Yabancı bir failin gerçekleştirdiği ısrarlı takip modeli de kişisel güvenlik algısını derinden etkileyen ve günlük rutinleri aksatan tehditler içermektedir. Bu türde bir deneyim yaşadığını belirten katılımcı tedirginlik ve korku hissettiğini, bunun gündelik yaşam pratiklerini derinden etkilediğini dile getirmiştir:

“...Evet rahatsız olursun sürekli senin birini takip ettiğini üstünde birinin seni sürekli izlediğini görmek rahatsız edici o da tacizdir bence. Yani öbürlerine göre (tecavüz, fiziksel temas) çok değildir ama yani sonuçta tacizdir... Ben yaşadım bunu işten geliyorduk bir kız arkadaşımın, o zaman biraz daha çocuk sayılırız 15-16

yaşlarındaydık. Bizi sürekli bir araç takip ediyordu; Bizim önümüzde duruyor, yanımızda duruyor, arkamızda duruyor. Hiçbir söz söylememişti, ama takip ediliyorduk. Bunu her ikimiz de fark etmiştik ve gerçekten de korkmuştuk. Babalarımıza ailemize söylemiştik. Sonra herhalde bu yüzden bizi takip etmekten vazgeçtiler. Tabii birkaç gün takip edildik biz bunu fark ettiğimizden öncesi var mıydı bilmiyorum. Ailemize söyledik ve babamla birkaç gün bizimle beraber işe geldi gitti, sonra vazgeçtiler. Korku yani o yaşlarda korku oluyor tabii ki” (Kadın, 50, Şişli, Evli, Emekli).

Kamusal alanlar, bireylerin özgürce hareket ettiği ve günlük rutinlerini sürdürdüğü mekanlar olsa da, kadınlar için ısrarlı takip davranışının ortaya çıkabildiği tehdit edici ortamlara dönüşebilmektedir. Söz konusu vakalar, mağdurun kişisel güvenlik algısını sarsmakta ve gündelik yaşam pratiklerini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, tanımadık failer tarafından kamusal alanda gerçekleştirilen takip deneyimleri arasında toplu taşımada yaşanan örneklerde yer almaktadır. Toplu taşımada rastlaştığı biri tarafından takip edilmeye başlayan kişi durumu ısrarlı takip olarak nitelemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“İsrarlı takip şiddettir. Bunu bizzat yaşadım. Toplu taşımadan indikten sonra evime yürürken bir kişi beni takip etmeye başladı. Ben hızlandıkça o da hızlandı. Arkamı dönüp baktığımda bana gülüyordu. Bundan keyif alan insanlar var. Bu durum, daha büyük bir şiddet riskini de beraberinde getiriyor; takip eden kişi silahlı olabilir. Buradaki korku çok büyük. Kendimizi korumak için ya bir mağazaya sığınıyoruz ya da birilerini telefonla arıyoruz... Daha kötüsünü yaşamadım, ancak bu bile korkunç bir durumdu” (Kadın, 20, Gaziosmanpaşa, Bekar, Öğrenci).

Toplu taşımada yaşanan bu örnekteki takip deneyimi, fail ile mağdur arasında önceden bir ilişki olmaksızın dahi kamusal alanda kişisel sınır ihlalinin ne denli tehdit edici olabileceğini göstermektedir. Mağdurun yaşadığı derin güvenlik kaygısı ve günlük yaşamında aldığı önlemler, bu tür davranışların bireyler üzerindeki davranışsal etkilerini somutlaştırmaktadır. Böyle vakalar, görünürde basit takip eylemi gibi görülse bile ciddi bir şiddet potansiyeli barındırabilir.

Kamusal alanda yaşanan ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin etkilerinin açıkça görüldüğü ısrarlı takip eylemlerinin kadınlar için taşıdığı boyutlardan biri de, failerin motivasyonlarının ilişki kurma gibi dışsal hedeflerle şekillendiği modeldir. İlişkisel hedef teorisiyle örtüşen bu

vaka tipine örnek oluşturan kadın anlatıcılardan biri yalnızca takip edilmekle kalmayıp, durumdan ötürü yanlış anlaşılımları ve aile içi şiddet gibi ek mağduriyetleri yaşadığını aktarmıştır:

“Benim ısrarlı takip yaşadığım bir dönem oldu, hatta bu yüzden babamdan hayatımda ilk defa dayak yedim. ...Üniversite sınavlarına hazırlanıyordum. Mahalleye yeni taşınmıştık. Sık gördüğüm, beğendiğim bir çocuk vardı. Onun arkadaşları bana arkadaşlık teklif etti ama kabul etmedim. Bir gün otobüs durağında karşılaştık, ‘Sizinle bir yerde oturup konuşmak istiyorum’ dedi. Herkese hayır dediğim gibi ona da hayır dedim. O da ‘Bu yanıtı kabul etmiyorum, hemen cevap vermeyin, yine karşınıza çıkacağım’ dedi. Birkaç gün sonra yine aynı otobüs durağında karşıma çıktı, bir kez daha reddettim. Başka bir gün eve dönerken peşime takıldığını fark ettim, babam camdan bakıyordu ve ben ‘Peşimden ayrıl, babam camdan bakıyor’ dedim. Ama o hiç durmadan apartman kapısına kadar geldi. Azar işiteceğimi biliyordum ama ilk defa babamdan dayak yiyeceğimi bilmiyordum. Beni gerçekten çok etkilemişti. Sonradan o çocuğun arkadaşlarıyla iddiaya girdiğini, o yüzden peşimde ısrarla dolaştığını öğrendim. Çok üzüldüm, bozuldum. O olaydan sonra erkeklerden soğudum...” (Kadın, 73, Üsküdar, Evli, Emekli).

Kadınların yaşadığı ısrarlı takip mağduriyetleri arasında öne çıkan modellerden biri, tanıdık bir fail tarafından gerçekleştirilen ısrarlı takip vakalarıdır. Bu model, genellikle eski romantik partnerler dışındaki ancak mağdurla bir düzeyde tanışıklığı bulunan kişilerin (örneğin iş arkadaşları, eski okul arkadaşları, aynı sosyal çevreden bireyler) sergilediği davranışları kapsamaktadır. Bu takipçilik tipinde mağdurun kişisel alanına sızma girişimleri ve resmi sınırları aşmaya ilişkin belirgin bir örüntü sergilenmektedir.

Saha görüşmelerinde en uzun süreli takip mağduriyeti örneklerinden biri olarak gözlemlenen kadın katılımcının anlatısında, fail ile mağdur arasında bir tanışıklık bulunmaktadır. Failin eylemlerini geleneksel takip yöntemleri yanı sıra siber takip gibi modern yöntemlerle de sürdürüldüğü belirtilmiştir. İş yaşamında takip tacizine uğrayan katılımcı *stalking* olarak nitelendirdiği takip davranışını net bir şiddet biçimi olarak değerlendirmektedir. Ancak, bu tür davranışın taciz kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda kesin bir yargıya varamayacağını belirtmiştir. Katılımcı, yaşadığı deneyimi şu şekilde nitelemiştir:

“Takipçilik net bir şiddettir. Bu tacizin altına girer mi bilmiyorum ama stolklamak denen şey net bir şiddettir. Özellikle bunun takip edenin takip ettiği kişiyle iletişime

geçebildiği noktada şiddete girer. Stolklamak birine internetten bakmak değil sadece onu stolkladığını belli etmek, mesela o kişi bir yere gidiyordur takip eden de gidiyordur, onun gezdiği çevrede gezer. Israrlı takip aslında söylemek istediğim” (Kadın, 30, Şişli, Bekar, Pazarlama).

Anlatıcı, üniversiteden iş yerine uzanan ve yıllara yayılan sistematik bir takip sürecini detaylarıyla paylaşmaktadır. Aynı üniversitede okuyan ve sonrasında aynı şirkette çalışmaya başlayan failin davranışları, zamanla giderek şiddetlenmiş ve mekansal sınırları aşmıştır. Bu süreç, takip olgusunun yalnızca bireysel değil, sosyal çevre ve algı düzeyinde de ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Coğrafi sınır tanımayan bu ısrarlı takip, mağdur üzerinde derin psikolojik etkiler bırakmıştır. Anlatıcı, yaşadıklarını şu sözlerle aktarmaktadır:

“İş yerinden bir ekip arkadaşım beni takip etti... Çok zor bir dönem geçirmiştım o dönem ailem buraya gelmişti benim güvenliğimden endişe ettikleri için, çok korkutucu bir şey. Ne yazık ki durumu da anlatamıyorsunuz, bazı insanlar ‘sana çok aşık olmuş diye yazık’ gibi konuşuyor. ...Olay şöyle olmuştu 23-24 yaşlarımdan üniversiteden mezun benim yüksek lisansa gittiğim döneme 27 yaşlarıma kadar sürdü. 27 yaşındayken artık cesaretini daha da fazla ele aldı bu kişi. Bu süreçte il il ülke ülke takip edildim bunu en sonunda fark ettim” (Kadın, 30, Şişli, Bekar, Pazarlama).

“Mesajlar şu şekilde oluyordu, bir hikaye anlatıyor ve diyor ki arkadaşım sana bir hikaye diye bana bunları atıyordu gece yarısı saat 2-3 sularında. 6-7 paragraflık çok uzun hikayeler atıyordu ve bu hikayelerde beni takip etmeye başladığı noktadan bugüne kadar kendince yanlış anlaşılmalrı izah ettiği hikayeleri anlatıyordu. ...Mesela yazdıklarında ‘canım arkadaşım bugün annemin arkadaşı bana fal baktı falda şöyle bir kız gördü, ben de zaten böyle birisine aşıktım’ gibi...” (Kadın, 30, Şişli, Bekar, Pazarlama).

“...Bu durumla ilgili bir sürece başlamak zorundaydım. ...Genel müdür yardımcısının önünde mesajları okudum, o da birkaç soru sordu sadece konuyu daha iyi anlamak için. Sonrasında insan kaynakları müdürüne durumu aktardılar, yarım saat sonra insan kaynakları müdürüne gittim. ...O kişinin performansı zaten kötü biz onu performans bahanesi göstererek çıkarabiliriz ya da sen başlatmak istiyorsan mobbing artı tacizden dolayı çıkartabiliriz çünkü çok fazla taciz emaresi var mesajlarda

gerçekten. Bu arada insan kaynakları müdürü okumuş bana gönderilenler çıktı alınmış ve o kadın bunları okudu” (Kadın, 30, Şişli, Bekar, Pazarlama).

Katılımcı, şirketin psikolojik destek sistemine başvurarak mobbingi belgelediğini ancak şikayetinin takipçiyi provoke edebileceği endişesi taşıdığını belirtmiştir. Takipçinin nüfuzlu ailesi nedeniyle, işten çıkarılma gerekçesinin performans düşüklüğü olarak kaydedilmesini, asıl nedenin gizli kalmasını ve isminin açıklanmamasını talep etmiştir. Benzer şikayetlerin de ortaya çıkmasıyla süreci atlattığını ifade etmiştir. Katılımcının taciz failinin bütün bu dönemler boyunca gerçek bir arkadaşlık teklifinde bulunmadığını belirtmesi oldukça dikkat çekicidir. Dolayısıyla tacizcinin davranış örüntüsü sevgi veya ilgi değil, ciddi bir psikolojik rahatsız modeline uymaktadır. *“Neyse ki sonrasında performans artı şikayetle gitti”* ifadesi rahatlamayı yansıtsa da, yaşanan taciz bireysel travmanın ötesinde iş yeri ve sosyal çevrede de tahribata yol açmıştır. Anlatıcının *“Allah korusun umarım bir daha da karşıma gelmez”* temennisi, takibin kalıcı etkilerini ve korkuyu özetlemektedir. Katılımcı, sosyal medya hesaplarını kapatarak, olayın sonrasında bile devam eden güvenlik önlemlerini sürdürmektedir. Bu detaylı anlatım, ısrarlı takip davranışının sadece bireysel değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal boyutlarıyla da ele alınması gereken karmaşık bir sorun olduğunu özlü bir şekilde ifade etmektedir.

Bu vaka anlatısı, literatürde basit saplantılı *-simple obsessional-* takipçi modeliyle örtüşmektedir. Bu en yaygın takipçi türlerinden biri olup, takip eden kişi ile mağdur arasında genellikle iş, okul veya önceki samimi bir ilişki gibi önceden var olan bir bağlantı bulunur. Takipçinin motivasyonu genellikle eski ilişkiyi yeniden canlandırmak veya sonlandırılan bir ilişkiden dolayı intikam almaktır. Bu tür vakaların fiziksel şiddetle sonuçlanma potansiyeli oldukça yüksektir. Ayrıca, Mullen'ın (2001) reddedilmiş *-rejected-* takipçi kategorisiyle de paralellik gösterir. Bu tip, daha önce samimi bir ilişkisi olduğu mağdurdan intikam almak veya onunla barışmak birincil motivasyonu olanları kapsar. Mullen'ın tipolojisindeki en büyük grubu oluşturur ve bu tür takipçilerin mağdurlarına saldırma olasılığının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Vaka, aynı zamanda Mullen'in ikinci *-resentful-* takipçi tanımına da uymaktadır; bu tip, mağdurun kendilerine bir şekilde haksızlık ettiğine dair bir hisle motive olur, genellikle korku yaratma niyetiyle tehditler savurma eğilimindedir ve ilişkide eksik olan bir kontrol duygusu elde etmeye çalışır (Racine & Billick, 2014: 251).

Mağdurun iş ilişkisi bağlamında yaşadığı ısrarlı takip, sıradan bir ilgi örneğinin çok ötesindedir. *“Takipçilik net bir şiddettir”* ifadesi, algılanan derin şiddet etkisini

vurgulamaktadır. Ayrıca bu durum, şiddet potansiyelinin önceden bir tanıdıklık olduğu durumlarda arttığı yönündeki bulguları desteklemektedir (Racine & Billick, 2014: 252). Bunlara ek olarak, takipçinin dijital mesajlar aracılığıyla sürdürdüğü ve zamanla coğrafi sınırları aşan ısrarı, tanıdık sapıklar -*acquaintance stalkers*- olarak sınıflandırılan gruptaki davranış örüntüleriyle paralellik göstermektedir. Bu grup, mağdurları tarafından tanınan ancak aralarında samimi veya cinsel bir ilişki bulunmayan (iş arkadaşlığı, mesleki ilişkiler, samimi olmayan arkadaşlıklar) kişilerdir. Genellikle mağdurla bir ilişki başlatma arzusundaırlar ve bazen yıllarca sürebilen düzensiz takip davranışları sergilerler. Samimi sapıklara göre daha az şiddete eğilimli oldukları saptanmıştır; ancak bu grubun üçte birine yakını mağdurlarına fiziksel saldırıda bulunabilecek potansiyelde kabul edilmektedir (Racine & Billick, 2014: 252).

Saha görüşmeleri ve literatür verileri, kadınların da erkekler gibi ısrarlı takip eylemlerinde bulunabildiğini göstermektedir. Kadın faillerin gerçekleştirdiği ısrarlı takipte, siber zorbalık ve sosyal çevre aracılığıyla rahatsız etme gibi çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu eylemler, mağdurlarda takıntı boyutuna ulaşan ve sağlıksız olarak nitelendirilen bir durum yaratmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, erkekleri genellikle faillik pozisyonuna yerleştirirken, mağduriyetlerinin görünürlüğünü gölgelemekte veya gerçeklikleri minimize edilebilmektedir. Oysa erkek katılımcıların deneyimleri, ısrarlı takibin cinsiyetten bağımsız bir şiddet biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Rıza dışı gerçekleşen her eylemin bir şiddet türü olduğu vurgulanırken, mağdurlar psikolojik baskı ve güvenlik hissinin zedelenmesiyle yüzleşmektedir. Bu durumun, bireyi bezdiren ve sürekli tehdit altında hissettiren yıpratıcı bir süreç olduğu ifade edilmiştir.

Erkek katılımcılardan biri, ısrarlı takibin yarattığı baskı ve rahatsızlığı derinlemesine hissettiğini belirterek, bu deneyimi şu sözlerle dile getirmiştir:

“Rıza dışı gerçekleşen her eylem gibi, ısrarlı takip de bir şiddet biçimidir. Kişinin istemediği halde sürekli izlenmesi, takip edilmesi veya rahatsız edilmesi, psikolojik baskı yaratır ve bireyin güvenlik hissini zedeler. Yakın çevremde böyle bir örnek görmedim, ancak benim yaşadığım bir deneyim bu ve gerçekten şiddetti. 25-30 yaşlarındaydım, evliydim ve bu durum yaklaşık bir yıl sürdü. Takip eden kişi bir kadın, iş yerinden veya tanıdığım biri değildi. Ciddi bir rahatsızlık hissi yarattı ve sanki hayatım boyunca ondan kurtulamayacakmışım gibi bir duygu oluşturdu. Bu tür bir

takip, insanı hayattan bezdiren, sürekli bir tehdit altında hissettiren yıpratıcı bir süreçtir” (Erkek, 48, Fatih, Evli, Akademisyen).

Saha görüşmelerine katılan bir başka erkek katılımcı, ısrarlı takip mağduriyetini eski partneri tarafından yaşadığını aktarmıştır. Ayrılık sonrası uzun süre çeşitli iletişim yöntemleriyle rahatsız edildiğini belirten katılımcı, bu davranışın sevgi değil, sağlıksız bir takıntı olduğunu vurgulamıştır. Özellikle dikkat çekici olan, katılımcının bu duruma zamanla aldırmadığını belirtmesidir. Katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Önceden bir sevgilim olmuştu, şu an takıntı boyutuna ulaşmış durumda. Arkadaşlarım da bunu biliyor. Mailden yazmalardan tutun, farklı numaralar açıp aramaya, mailden görüntülü arama yapmaya, hatta arkadaşlarını araya sokarak, ‘ne yapıyor, bana yönlendirin, onunla konuşacağım,’ gibi davranışlara kadar her şeyi deniyor. Yaklaşık iki sene önce ayrıldık ve iki senedir bu durum devam ediyor. Yani hâlâ neyimi unutamamış olabilir diye düşünüyorum. Bir noktadan sonra artık bu durumu makarasına çevirdim... Bu takıntı, aşk değil bence. Aşk, saygı duymaktır. Bu ise tamamen sağlıksız bir takıntı halini almış durumda” (Erkek, 21, Gaziosmanpaşa, Bekar, Öğrenci).

Aynı anlatıcı ısrarlı takip olgusuna yönelik durumu planlı ve kasıtlı bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Katılımcı, saldırıyı anlık şiddet eylemlerinden ayırarak, intikam veya özlem gibi duygularla tetiklenen, önceden tasarlanmış ve detaylı eylemler bütünü olarak tanımlamıştır. Bu ayırım, ısrarlı takibin altında yatan psikolojik motivasyonları ve eylemlerin niteliğini anlamak açısından önemli bir boyut sunmaktadır. Katılımcının bu perspektifi, ısrarlı takibin basit bir rahatsız etme eyleminin ötesinde, daha derin ve hesaplı bir zarar verme amacı taşıyabileceğini düşündürmektedir:

“Kesinlikle saldırıdır. Şiddet değildir ama saldırıdır. Ben saldırıyı şöyle nitelendiriyorum; Bir insanın, belli duygular (intikam, özlem gibi) sonucunda, hırsla karşı tarafa yönelik planlı ve kasıtlı eylemlerde bulunmasıdır. Şiddet ise daha anlık, kafasından geçtiği gibi gerçekleşen bir davranıştır. Saldırı, bence planlanan bir şeydir. Örneğin, normal bir ortamda otururken hoş olmayan bir laf ettiğimde, bunun üzerine çıkan kavga (fiziksel ya da sözlü) şiddete girer. Ancak saldırı, daha önceden düşünülmüş ve planlanmış bir eylemdir. Mesela, ‘Bu kişinin açığını yakalayabilir miyim?’, ‘Onu nereden vurabilirim?’, ‘Zaafları nelerdir?’, ‘Nelerden hoşlanmaz?’, ‘Ne yaparsam bu kişinin hayatını altüst edebilirim?’ gibi düşünceler saldırıya girer.

Saldırı, daha planlı ve detaylı bir eylemdir. Şiddet ise bence saldırının bir teşviki ya da tetikleyicisi gibidir” (Erkek, 21, Gaziosmanpaşa, Bekar, Öğrenci)

Katılımcı görüşlerinin de ortaya koyduğu gibi, ısrarlı takip karmaşık psikolojik dinamikler barındıran planlı bir eylemdir. Hem literatür verileri hem de saha görüşmelerimiz ışığında, kadınların fail olduğu ısrarlı takip vakalarının risk boyutunun göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu görülmektedir. Genel olarak takipçiler hakkında geniş bir literatür hacmi olmasına rağmen, özellikle kadın takipçilere odaklanan çalışmaların sınırlı sayıda olması dikkat çekicidir. İster anlık şiddet eylemleri ister planlı takip davranışları olsun, bu tür olguların altında yatan risk faktörleri titizlikle incelenmelidir. Bu bağlamda, 2011’de Amerikan Adli Bilimler Akademisi’nde sunulan vaka raporunda bipolar bozukluğu olan bir kadının eski partnerine yönelik taciz eylemleri incelenmiştir. Bu eylemler arasında istenmeyen telefonlar, tehditler, mağdurun mülküne zarar verme ve polisi direnme gibi davranışlar yer almaktadır. Araştırma, genel nüfusta kadın takipçi oranının %12-13, psikiyatrik-adli hastalarda ise %21-33 arasında değiştiğini belirtilmektedir. Kadın takipçilerin genellikle sabıka kaydı olmayan, kurbanlarını tanıyan ve çoğunlukla profesyonel bağlantıları olan kişiler olduğu görülmüştür. Erkek takipçilere kıyasla akıl hastalığı prevalansı kadınlarda daha yüksek olup, psikotik ve kişilik bozuklukları yaygındır; Ancak madde bağımlılığı daha az görülmektedir. Kadın takipçilerin erkekler kadar tehlikeli olabileceği, özellikle eski cinsel partner olmaları durumunda fiziksel şiddet, tehdit ve mülke zarar verme gibi davranışlarda bulunma riskinin arttığı vurgulanmaktadır (Catanesi et al., 2012: 1-2).

Israrlı takip olgusuna ilişkin görüşleri sorulan erkek katılımcılar, bu davranışın yaygınlığını ve olumsuz niteliğini güçlü bir şekilde vurgulamışlardır. Birçok erkek katılımcı, ısrarlı takibin bir şiddet türü olduğunu bilmektedir ve çevrelerinde tanık oldukları ısrarlı takip vakalarından rahatsızlık duyduklarını belirtmiştir. Katılımcıların aktarımları, özellikle genç kadınlara yönelik dijital taciz ve tehditlerin giderek arttığına dair kaygılarını yansıtmaktadır. Bir erkek katılımcının “*Bu tür olayları son zamanlarda çok sık duyar oldum*” şeklindeki gözlemi, ısrarlı takibin günümüzde ulaştığı boyutun endişe verici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal medya aracılığıyla kişisel bilgilerin kötüye kullanılması ve tehdit mekanizmasına dönüştürülmesi, erkek katılımcılar tarafından en çok eleştirilen konular arasında yer almaktadır.

Israrlı takip olgusunu yakın çevresinde deneyimleyen bir erkek katılımcı, arkadaşının yaşadıkları üzerinden bu durumun ciddiyetini ve yaygınlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bu tür olayları son zamanlarda çok sık duyar oldum ve gerçekten yaygın hale geldi. Genellikle bu kişiler, önce kızlarla samimi bir şekilde konuşup güven kazanıyor, ardından kişisel bilgilerini topluyorlar. Daha sonra bu bilgileri kullanarak onlara ulaşmanın yollarını bulup tehdit etmeye başlıyorlar. Özellikle sosyal medyanın kullanım yaşı düştüğü için, 15-18 yaşlarındaki genç kızlar bu durumun en sık hedefi oluyor... Mesela, iki hafta önce tanıdığım bir kız eski sevgilisi tarafından tehdit ediliyordu. Eski sevgilisi, elindeki özel fotoğrafları yayınlamak ve ailesine ulaşmakla tehdit ediyormuş. Bu tehditlerin sebebi, kızın ondan ayrılmasını kabul edememesiydi. ...Abisi gibi davranarak (faile) neden tehdit ettiğini sordum. Kendini savunmaya çalıştı, hatta kızın kendisine yazdığını iddia etti. ...Bu böyle devam ederse, savcılığa başvuracağımızı ve başının belaya gireceğini söyledim. Artık rahatsızlık vermemesi gerektiğini net bir şekilde söyledim. Bu konuşmanın ardından birkaç gün içinde tehditler tamamen sona erdi. ...Bu tür insanlar gerçekten tehlikeli olabilir, fiziksel zarar verebilir, hatta taciz ya da daha kötü şeyler yapabilir. Ne yazık ki, bu durumla karşı karşıya kalan pek çok kız, polise gitmeye ya da ailesine söylemeye korkuyor. Çünkü çoğu zaman ya suçlanacaklarından ya da utandırılacaklarından endişe ediyorlar. Bu da tacizcilerin daha cesur hale gelmesine ve tehditlerini sürdürmelerine yol açıyor” (Erkek, 25, Fatih, Bekar, Çalışmıyor).

Mülakat görüşmelerinde ısrarlı takibi ileri boyutlu şiddet olarak niteleyen bir başka erkek katılımcı eylemin psikolojik boyutunu vurgulayarak, salt bir rahatsız etme eyleminden daha olumsuz olduğunu belirtmiştir. Israrlı takibin korku, tedirginlik ve sürekli tehdit hissi yaratarak mağdurun temel özgürlüklerini kısıtlayan sistematik bir şiddet biçimi olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“...insanı korkutur, tek başına gezemezsin tedirgin olursun, bu tabiki şiddettir. İnsanın içinde bir korku olur, hep takip ediliyor diye korkar. Şiddet illaki bir insandan dayak yemek değildir, dayak daha basit bile kalır. Takip de şiddettir, o kişi acaba gece rahat yatabiliyor mu, işine rahat gidebiliyor mu, sokağa çıkabiliyor mu bu tedirginlik bitmez” (Erkek, 38, Fatih, Evli, Çalışmıyor).

Çalışmada dikkat çeken katılımcı ifadeleri arasında, ısrarlı takipte bulunduğunu itiraf eden kişilerin de yer alması olmuştur. Bu durum, ısrarlı takip davranışının bazı bireyler tarafından

farkında olmadan veya farklı bir perspektifle gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Bu tür davranışların nedenleri ve motivasyonları üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılması, ısrarlı takip olgusunu anlamak ve önlemek açısından önem arz etmektedir.

Saha çalışmaları ışığında, ısrarlı takip, toplumda sanılandan çok daha yaygın ve sinsi bir şiddet türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet fark etmeksizin hem kadınların hem de erkeklerin mağduriyet yaşadığı bu eylem, katılımcıların ortak kanaatiyle net bir şiddet biçimi olarak kabul görmüş ve şiddet karşıtı söylemde birleşmelerini sağlamıştır. Israrlı takibin sınırlarının muğlaklığı ve dijitalleşmeyle anonimleşmesi, bu sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Toplumda bireylerin özel alanlarına yönelik saygının azalması, teknolojik gelişmelerin kötüye kullanımı ve iletişim kanallarının sınırsızlaşması, bu tür davranışların yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu davranış, özellikle ataerkil toplum yapılarında, kadınlar üzerinde kontrol kurma ve tahakküm etme eğiliminin bir uzantısı olarak görülebilir. Ancak, erkeklerin de bu tür davranışlara maruz kalabildiği göz önüne alındığında, ısrarlı takip, toplumsal normların ve ilişki dinamiklerinin yeniden sorgulanması gereken bir sorun alanıdır.

5. Sonuç

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayan bireylerin ısrarlı takip algılarını ve deneyimlerini analiz ederek, bu davranışların bireyler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Nitel bir tasarımla yürütülen araştırmada, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar aracılığıyla katılımcıların deneyimlerini ve eylemlerin psikolojik, sosyal, dijital boyutları detaylıca irdelenmiştir.

Araştırma bulguları, ısrarlı takibin yalnızca romantik ilişkilerde değil, kamusal ve dijital alanlarda da yaygınlaşan bir şiddet türü olduğunu göstermektedir. Özellikle kadın katılımcıların ifadeleri, takip davranışlarının korku, kaygı ve sosyal izolasyon gibi ciddi psikolojik etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Saha verileri, katılımcıların deneyimlediği takip eylemlerinin ilişkisel hedef takip teorisi ve öz-düzenleme teorileriyle örtüştüğünü; bununla birlikte, bu eylemlerin sosyal öğrenme süreçleri, bağlanma stilleri ve bireysel psikopatolojilerle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Katılımcıların ifadeleri, takip eylemlerinin başlangıçta romantik bir ilgi olarak algılandığını, ancak zamanla kontrol ve baskı unsurlarına dönüştüğünü göstermektedir. Literatürle paralel olarak, dijitalleşmeyle birlikte takip davranışlarının anonimleşme eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Bu durum, ısrarlı takibin

sadece bireysel bir psikopatoloji değil, aynı zamanda toplumsal bir şiddet biçimi olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma, ısrarlı takip şiddetinin çok katmanlı sebepleri olduğunu ve bu şiddet türüne yönelik toplumsal algının muğlaklığını katılımcı ifadelerinde belirgin şekilde saptamıştır.

Kadınlar açısından ısrarlı takip, psikolojik ve sosyal etkilenme düzeyi bakımından yüksek risk taşımaktadır. Kadınlar üzerinde daha yaygın ve yıkıcı etkiler bırakan bu davranış modeli, toplumsal cinsiyet rolleri ve güç dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Ayrıca erkek mağdurların görünmezliği ise çalışmanın önemli bir bulgusudur, kadınların da takip eylemleri uyguladığı örneklerle rastlanmıştır. Literatür verilerine benzer olarak, kadınların ısrarlı takibi erkeklere göre daha az tehditkâr olarak değerlendirilmektedir. Bunlara ek olarak bireylerin kendilerini hukuki ve sosyal açıdan güçsüz ve korumasız hissetmeleri dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar için bu araştırmanın sınırlılıkları dahilinde dört temel odak noktası belirlenmiştir. İlk olarak, dijitalleşmeyle birlikte takip eylemlerinin daha kolay gizlenmesi ve anonimleşmesi, özellikle genç kadınlar üzerinde daha ciddi tehditler oluşturduğundan, dijital takip konusunun daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, ısrarlı takibin hukuki boyutu ele alınmalı, mevcut yasal düzenlemelerin yeterliliği ve mağdurları koruma kapasitesi araştırılmalıdır. Üçüncü olarak, ısrarlı takip, kadınlara yönelik şiddet biçimleri arasında daha yaygın ve tehditkâr bir olgu olsa da erkeklerin de bu tür bir şiddete maruz kalabileceği göz ardı edilmemelidir. Dördüncü olarak, araştırma, kadınlar üzerindeki ısrarlı takip etkisinin daha fazla incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, erkeklerin takip mağduru olarak deneyimlerinin toplumsal normlar nedeniyle görünmez hale gelmesi de bir araştırma boşluğu olarak işaret edilmektedir. Bu bağlamda, dolaylı ve soyut bir şiddet eylemi olarak ısrarlı takibin farklı şiddet biçimlerinin öncülü olarak değerlendirilmesi ve daha fazla araştırma yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Kaynakça

- Bacon-Shone, J., & Laidler, K. J. (2022). *Stalking – Intimate Partner Violence and Debt Collection Problems in Hong Kong*. Hong Kong: The University of Hong Kong.
- Catanesi, R., Carabellese, F., La Tegola, D., & Alfarano, E. (2012). Coexistence and Independence between a Mental Disorder and Female Stalking. *Journal of Forensic Sciences*, 57(4), 1-4. Doi:10.1111/j.1556-4029.2012.02210.x

- Çalışır, M. (2009). Yetişkin Bağlanma Kuramı ve Duygulanım Düzenleme Stratejilerinin Depresyonla İlişkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 1(3), 240-255. <https://www.cappsy.org/archives/vol1/>
- Davis, K. E., Swan, S. C., & Gambone, L. J. (2010). Why Doesn't He Just Leave Me Alone? Persistent PURSUIT: A Critical Review of Theories and Evidence. *Sex Roles*, 66(5-6), 328-339. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9882-3>
- Doğan, R. (2014). “Kadına Yönelik Şiddetin Bir Türü Olarak Israrlı Takip (Stalking) Kavramı ve Suçu”. *Ankara Barosu Dergisi*. (2), 135-154.
- Finch, E. (2002). Stalking: A Violent Crime or a Crime of Violence? *The Howard Journal*, 41(5), 422-433. <https://doi.org/10.1111/1468-2311.00256>
- Gomes, M., Ferreira, C., Silva, S., Figueiredo, P., Ramião, E., & Barroso, R. (2024). Stalking Perpetration in Adolescents in the Context of Intimate Partner Violence. *Victims & Offenders*. <https://doi.org/10.1080/15564886.2024.2347641>
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How Many Interviews are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Meloy, J. R., & Mohandie, K. (2013). Stalking. In J. R. Meloy (Ed.), *Wiley Encyclopedia of Forensic Science*. 1-4 John Wiley & Sons Ltd.
- Meloy, J. R., Mohandie, K., & Green, M. (2011). The Female Stalker. *Behavioral Sciences and the Law*, 29(2), 240-254. <https://doi.org/10.1002/bsl.976>
- Ngo, F. T. (2016). Stalking. In W. G. Jennings (Ed.), *The Encyclopedia of Crime and Punishment* (1st ed., pp. 1-5). Wiley. DOI: 10.1002/9781118519639.wbecpx081
- Parkhill, A. J., Nixon, M., & McEwan, T. E. (2022). A Critical Analysis of Stalking Theory and Implications For Research and Practice. *Behavioral Sciences & the Law*, 40(5), 562–583. <https://doi.org/10.1002/bsl.2598>
- Racine, C., & Billick, S. (2014). Classification Systems for Stalking Behavior. *Journal of Forensic Sciences*, 59(1), 263-267. doi:10.1111/1556-4029.12262

- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2017). Saturation in Qualitative Research: Exploring its Conceptualization and Operationalization. *Qualitative and Quantitative*, 52(4), 1893–1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>
- SEGE (2022). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Erişim: 05 Temmuz 2024, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf>
- Sheridan, L., & Boon, J. (2002). Stalker typologies: Implications for Law Enforcement. In J. Boon & L. Sheridan (Eds.), *Stalking and Psychosexual Obsession: Psychological Perspectives for Prevention, Policing and Treatment*, 63–82. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9780470713037.ch5>
- Tjaden, P. G. (2014). Stalking and Cyberstalking. In J. S. Albanese (Ed.), *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 1-6. John Wiley & Sons, from <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbccj5446>

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar Emine YILMAZ çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Beliren Yetişkinlik Döneminde Din Algısının Anlam Arayışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Derleme

A Review on the Effect of Religious Perception on the Search for Meaning in Emerging Adulthood

Bera KILIÇ ^a

Melike İLERİSOY ^b

Öz

Anlam ihtiyacı, tüm insanlarda ortak bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ihtiyaç ve beraberinde gelen sorgulayışlar, temel bir güdü olarak nitelendirilse de her bireyde ve yaşta farklı düzeyde mevcuttur. Söz konusu sorgulamaların ağırlık gösterdiği evrelerden biri, 18-29 yaş aralığını kapsayan beliren yetişkinlik dönemidir. Beliren yetişkinlik dönemi, bireyin kendisine ve çevreye yönelik yeni keşif ve farkındalıklar yaşaması bakımından önemli bir süreçtir. Bu süreçte bireyi çevreleyen çeşitli kanallar da keşif sürecine eşlik etmektedir. Bunlardan biri ise din olgusudur. Din, inanan bireylere, anlam arayışı ve söz konusu keşif sürecinde rehberlik etmektedir. Anlam keşifleri ile olan ilişkileri sebebiyle bu araştırma, beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin din algıları ve varoluşsal boyuttaki anlam arayışı ilişkisini ele almıştır. Literatür incelendiğinde, bireylerin din algıları ve dine olan yaklaşımlarının anlam arayışı noktasında bireye yardımcı olduğu görülmüştür. Bu duruma bireylerin iç güdümlü dini yaklaşımları, olumlu tanrı inancı gibi çeşitli faktörlerin de aracılık

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uygulamalı Psikoloji, pskberakilic@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-0806-686X

^b Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, milerisoy@ticaret.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9466-0410

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kılıç, B. & İlerisoy, M. (2025). Beliren Yetişkinlik Döneminde Din Algısının Anlam Arayışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Derleme. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 229-257. Doi:10.5281/zenodo.16621235

ettiği görülmüştür. Bunun yanında dini algı ve hayatı anlamlandırma düzeyinin ise psikolojik iyi oluş ve başa çıkma mekanizmalarını olumlu anlamda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Böylece bu derleme söz konusu kapsamda literatürdeki temel eğilimleri tespit ederek alana yönelik teorik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda sunduğu çerçeve ile araştırmanın, beliren yetişkinlerin varoluşsal sorgulayışlarına yönelik yapılacak sonraki çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Beliren yetişkinlik dönemi, anlam arayışı, din algısı, varoluşsal yaklaşım.

Abstract

The need for meaning is a common and fundamental structure inherent in all human beings. Although this need and the accompanying existential inquiries can be considered a basic drive, they manifest at varying levels across individuals and developmental stages. One of the life stages in which such inquiries intensify is emerging adulthood, encompassing the age range of 18 to 29. This period is characterized by an increased sense of self-discovery and awareness of one's surroundings. During this process, various influences accompany the individual in their journey of exploration—one of which is religion. Religion often serves as a guide for believers in their quest for meaning and existential understanding. Given the strong connection between meaning-seeking and religious perspectives, this study addresses the relationship between religious perception and existential meaning-seeking among emerging adults. A review of the literature reveals that individuals' religious perceptions and approaches to religion often play a supportive role in their search for meaning. Factors such as intrinsic religiosity and a positive image of God are found to mediate this relationship. Moreover, it is concluded that the levels of religious perception and existential meaning-making positively contribute to psychological well-being and coping mechanisms. Accordingly, this narrative review aims to provide a theoretical framework by identifying key trends in the existing literature. It is anticipated that this framework will offer valuable insights for future research addressing the existential inquiries of emerging adults.

Keywords: Emerging adulthood, search for meaning, religious perception, existential approach.

1.Giriş

İnsan, varoluşundan bu yana netlik ve kesinlik barındırmayan her mekanizmayı çözümleme ve somutlaştırma ihtiyacı duymuştur. Bu doğrultuda nesnelere, mekânlara, diğer canlılara ve genel anlamıyla dünyaya ilişkin keşifler yapmıştır. Böylece edilgen bir yapıdan çıkıp etken bir konuma ulaşarak dünya hakkında kontrol sahibi olma gayretinde bulunmuştur. Bu durum, anlamlandırma ve bilişsel açıdan doyum isteğine hizmet etmektedir. Bireyin, etrafındakileri anlayıp yorumlama çabası içine girmesi ise bilişsel kontrol hissini pekiştirmektedir. Buna karşın çözümleyemediği noktada kontrol hissini kaybederek kaygı duymakta, böylece varoluşsal anlamda boşluğa sürüklenmektedir (Doğanay, 2023).

Bireyin merak ve keşif arzusunu tetikleyen oluşumlar, dış dünyadaki mekanizmalar kadar kişinin zihnini meşgul eden yapıları da içermektedir. Çeşitli boyutlarda tanımlanabilen bu yapılardan biri de hayatı anlamlandırma basamağıdır. Merak güdüsü doğrultusunda yanıt arayan birçok canlı olmasına karşın hayatı anlamlandırma adına sorgulama içerisinde olan tek varlık insandır (Bahadır, 1999). Bu sorgulayışın kökleri, insanın varoluşuna kadar dayanmakla beraber gelişimsel dönemler perspektifinde ise soyut düşünme evresinde baş göstermektedir. Nitekim bu uzun soluklu yanıt arama yolculuğunda insan, hayatın anlamına dair net bir yanıt elde edememiş, aksine meydana çıkan yeni sorularla sorgulamayı devam ettirmiştir (Sezen, 2009).

Anlam, dış dünyaya yönelik şeylerin bireyin zihninde sembolize olmuş tanımları olarak ele alınmaktadır. Hayata ilişkin anlam bazında değerlendirildiğinde ise evrende var olan somut ve soyut tüm yapıların, kişinin zihninde mevcut bir inşasını içermektedir. Bu doğrultuda anlam arayışı ifadesi, bireyin hayatında yer edinen çok temel bir güdü olarak ele alınmaktadır (Karslı, 2020). Anlam, yalnızca durumların mana olarak karşılığı değil paralel yaşayışlara ve benzer örüntülere ilişkin zemin oluşturmaları bakımından da fayda sağlayan bir mekanizmadır. Böylece kişinin zihninde, sonraki sorgulayışları için bir ön metin barındırıp sebeplere ilişkin idrak, algı ve yorumlama kabiliyeti de sağlamaktadır. Bu yorumlama ve yaklaşım tarzı ise bireyin karakterini ve kişiliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla birey için olaylardan ziyade bunlara yüklediği anlam daha önemli bir basamakta yer almaktadır (Liu, Di, Shi ve Ma, 2022).

Anlam arayışı kavramı, kişi bazında birçok farklı ihtiyaca hizmet ettiğinden kuramsal açıdan varoluşçu yaklaşımın da temel kavramlarından olmuştur. Böylece ölüm, özgürlük,

sorumluluk, varoluşsal yalıtım, anlamsızlık ve hayatı anlamlandırma gibi çeşitli terimleri bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan biri olan anlamlandırma çabasının yanıtı kalmasıyla ortaya çıkan anlamsızlık kavramı, bireyin varoluşsal bakımdan birçok temel sorgulayışına kapı aralayan ve bireye sıkıntı veren bir yapıdır. Kişi, hayatın gerçekten anlam barındırıp barındırmayacağından başlayarak anlamın neyi getirdiği, anlama ilişkin yanların ne olduğunu keşfe başlamaktadır. Bunun yanında bireyde mevcut olan anlam kavramı ile hayatın anlamına ilişkin edindiği verinin örtüşüp örtüşmemesi de doyum veya sıkıntı verecektir (Ayhan, 2020).

Çeşitli alanlarda baş gösteren ve soyut düşünme basamağından temel alan bu anlamlandırma mekanizması, beliren yetişkinlik olarak adlandırılan ortalama 18-29 yaş aralığını kapsayan gelişimsel dönemde ağırlık kazanmaktadır (Arnett, 2000). Arnett (2000) tarafından tanımlanmış olan beliren yetişkinlik kavramı, ergenlik ve yetişkinlik dönemi arasında bir tampon görevi üstlenmektedir. Bu doğrultuda birey, ergenlik döneminde yaşadığı çalkantılı süreci belirli oranda bir kenara bırakmış ve döneme yüklenen aşamaların büyük bir kısmını yerine getirmiştir. Buna karşın yetişkinliğe yüklenen gereklilikleri ise henüz gerçekleştirememiş, bir kısmını gerçekleştirmiş veya gerçekleştirme çabası içine girmiştir. Bu durum, bireyin kaygı düzeyi üzerinde de önemli etkiye sahip olmaktadır (Doğan ve Cebioğlu, 2011).

Bu doğrultuda, beliren yetişkinlik döneminde anlam oluşturma süreçlerinin yarattığı kaygı, üniversite öğrencileri bağlamında ele alınıp hayatta bir anlam kazanmış olmak ile amaç edinmek arasında bir ilişkinin mevcut olduğu görülmüştür (Demirbaş, 2016). Bunun yanında üniversite son sınıf öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ve psikolojik iyi oluşları hakkında yapılmış Erguvan (2015)'in çalışmasında, dönem içerisinde gelecek kaygısının yüksek düzeyde yaşandığı görülmüştür. Benzer şekilde ergenlik dönemindeki ve beliren yetişkinlik yaş aralığındaki bireyleri ele alan başka bir çalışma, 20 yaş ve üstü bireylerdeki gelecek kaygısı ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin artış gösterdiğini bulgulamıştır (Bayram, Özkamalı, ve Çiftçi, 2021). Tayfun ve Korkmaz (2016) ise üniversite öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada, katılımcıların gelecek kaygılarının özellikle işsiz kalmaya yönelik artış gösterdiğini görmüşlerdir.

Beliren yetişkinler, yaşadıkları arada kalmışlık hali içerisinde yalnızca dönemin sorumluluklarını gerçekleştirme çabası değil aynı zamanda zihinsel süreçler bakımından da büyük değişimler yaşamaktadırlar. Böylece geleceğe yönelik kaygıları artış göstermekte ve

karşı karşıya kaldıkları belirsizlik durumlarıyla baş etmeye çalışmaktadırlar. Bu değişimler büyük bir sorgulayış sancısına yol açmakta olup beliren yetişkinlik dönemini, hayatı anlamlandırma bağlamında da önemli bir basamak haline getirmektedir (Regnoli, Tiano ve Rosa, 2024).

Anlam arayışına yönelik sorgulayışlara yanıt veren mekanizmalardan biri de din olgusudur. Din, bireyin yaratıcıya inanarak onun belirlediği kurallar bütününe tabi olması ve kutsal olanın rızasını kazanma gayretini içermektedir. Böylece söz konusu çaba, hayatın ve eylemlerin tümüne sirayet etmektedir. Beliren yetişkinlik dönemi aralığındaki birey için dini inanç, ergenliğin ilk dönemlerinden farklı olarak çevresel ve sosyal yapıların dayattığı bir yapı olmaktan çıkıp bilinçli bir tercih haline gelmektedir. Bir başka ifadeyle beliren yetişkinlikte dini inanç, kişi tarafından eleştirel bir sistemden geçerek içselleştirilmiş bağlılıklar bütününe dönmektedir. Buna göre kişi, dışsal uyaranların etkisinden sıyrılarak iç otorite ve bireysel inanç etrafında şekillenen bir din algısına doğru evrilmektedir (Özgüven ve Arı 2023). Varoluşçulukla olan ilişkisi bakımından din zemini, özellikle hayatı anlamlandırma ve yorumlama noktasında önemli bir işlev barındırmaktadır. Bu doğrultuda özgürlük, sorumluluk, ölüm gibi ifadeleri bünyesinde barındırması açısından ele alındığında da kavramsal benzerlikler içerdiği görülmektedir (Aydın, 2017). Bu noktada, dini inanç yapısının bireyin anlam arayışına katkı sunma biçimi, özellikle beliren yetişkinlik döneminin barındırdığı gelişimsel dinamiklerle birlikte ele alınmalıdır.

Gelişimsel dinamikler çerçevesinde ele alınan dönemlerin her biri, kendi yaş aralığına göre tamamlanması gereken aşamalar ve normlara ilişkin beklentiler barındırmaktadır. Bu basamaklardan biri olan beliren yetişkinlik dönemi ise son zamanlarda literatür bağlamında oldukça sık karşılaşılan gelişimsel kavramlardan biridir. Alan yazın çerçevesinde ele alındığında beliren yetişkinlik dönemi, içerisinde barındırdığı çalkantılı aşamalar dolayısıyla ergenlik ve yetişkinlik arasında sıkışmışlık duygusunun ağır bastığı bir evre olarak tanımlanmaktadır (Çalık Var ve Temiz, 2020). Böylece birey, çeşitli kaygı mekanizmaları barındıran bu süreçte, temel bir sorgulayış olan anlam konusunda da sancılı bir görevle karşı karşıya kalmaktadır. Bu doğrultuda varoluşçu yaklaşımın değindiği hayatı anlamlandırma kavramı ışığında, bireydeki temel sorunlardan biri olan anlam arayışının ele alınması önem arz etmektedir.

Literatür bazında incelendiğinde beliren yetişkinlik dönemi, gelişimsel bağlamda henüz yakın zamanda çalışılmakta olduğundan araştırmaların sınırlı temalar üzerinde şekillendiği, dini perspektifteki çalışmaların ise dini algı kavramından ziyade dindarlık üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu açıdan dindarlık kavramı, bireyin ibadet noktasında kutsal ile olan ilişkisini ele alırken dini algı ise bu eylemlerin biliş boyutuna odaklanmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu derleme çalışmasının amacı, hayatı anlamlandırma çabasında olan beliren yetişkinleri, varoluşsal yaklaşım ve din algısı bakımından ele almaktır. Çalışma, bireylerin dine ilişkin tutumları, dini kodlayışları ve birey bazında dini gelişim süreçlerini vurgulayarak varoluşçuluğun da kavramlarından olan anlam sorununun, bu bağlamdaki karşılığını görmeyi amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, beliren yetişkinlik dönemindeki bireyin anlam arayışı ve din algısı arasındaki ilişkiyi varoluşsal yaklaşım çerçevesinde, kavramsal bir zeminde değerlendirmek amacıyla yapılmış narratif derleme türündedir. Derleme yöntemi, çalışılan konuya yönelik kuramsal bir bütünlük sağlayarak literatürü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatür çerçevesinde anlam arayışı, din algısı ve ilişkili olarak beliren yetişkinlik döneminin nasıl ele alındığına yönelik kuramsal ve bütüncül bir değerlendirme ihtiyacı görülmektedir. Bu kapsamda konuya ilişkin alan yazın kapsamlı şekilde incelenerek temel yaklaşımlar, yapılan çalışmalar ve bulgular belirlenerek anlatı türünde değerlendirilmiştir. Bu açıdan konu çerçevesinde mevcut alan yazını anlatı biçiminde işleyerek teorik ve kavramsal bağlamda açıklamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle özellikle literatür kapsamında yakın zamanlı olarak bahsedilen temel konuları ve bunlara ilişkin boşlukları ele alma bakımından önemli bir yöntemdir.

Çalışma çerçevesinde literatüre ilişkin tarama, Google Scholar, APA PsycInfo, EBSCOhost, TR Dizin, DergiPark, ULAKBİM gibi yaygın olarak kullanılan akademik veri tabanlarında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma sürecinde anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce karşılıklarıyla birlikte kullanılmıştır. Böylece beliren yetişkinlik/emerging adulthood, anlam arayışı/meaning in life, varoluşçuluk/existentialism, din algısı/religious perception gibi kavramlar aracılığıyla literatür zeminine ulaşılmıştır.

Çalışma, 1980-2024 yılları arasındaki yayımlanmış akademik makaleler ve kuramsal kaynakları kapsamaktadır. İncelenen akademik makalelerden 31 çalışma, derleme kapsamında değerlendirilmeye dahil edilmiştir. Bunun yanında kavramsal çerçevenin

oluşması adımlarında ise alanın klasik kuramsal kaynaklarına yer verilmiştir. Ele alınan kaynaklar, kuramsal bir bütünlük ile anlatı türünde değerlendirilmiştir.

3. Beliren Yetişkinlik Dönemi

İnsan, doğumdan ölüme kadar sürekli bir gelişim ve değişim içerisindedir. Bu değişim biyolojik, psikolojik ve sosyal birçok alanı içine almaktadır. Bireyin bir parçası olduğu toplumsal yapı, benzer yaş aralığına sahip kişilere, benzer davranış örüntüleri yükleyen normları oluşturmaktadır. Bu toplumsal roller, çeşitli sorumlulukları beraberinde getirmekte, yüklenen sorumluluklar ve beklentiler ise sosyolojik zemine göre değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan evlilik, aile kurma, kendi ayakları üzerinde durabilme ve iş edinebilme gibi çeşitli görevlerin yüklendiği yaş aralıkları da farklılık göstermektedir. Bu dönemlerden biri de 18-29 yaş aralığını kapsayan beliren yetişkinlik dönemidir (Arnett, 2000). Ergenlik ve yetişkinlik dönemi arasında tanımlanan bu gelişimsel basamak, bireye ne ergenlik dönemindeki aileye bağlı olma ne de yetişkinlik dönemindeki özerklik niteliklerini yüklemektedir (Hendry ve Kloep, 2010). Gelişimsel basamaklar ele alındığında, yalnızca toplumun söz konusu döneme biçtiği roller değil aynı zamanda bireyin kendisi için koyduğu hedefler de belirleyici olmaktadır. Böylece toplum, üniversite mezuniyeti, iş edinme, evlenme ve hayatın sorumluluğunu üstlenip aileden ayrılma noktasında beklenti dizileri içerisindeyken bireyin kendisiyle alakalı da benzer veya farklı hedefleri söz konusudur. Kişiler bu geçiş aşamasında kendilerine ve hayatlarına daha çok odaklanmakta, önlerine çıkan seçenekleri daha dikkatli şekilde değerlendirmekte, genel anlamıyla bir kimlik keşfine girişler de iki önemli gelişimsel dönem arasında sıkışmışlık duygusu yaşamaktadırlar (Atak ve Çok, 2010).

Arnett (2000), beliren yetişkinlik dönemini beş adım ile vurgulamaktadır. Bunlardan ilk ikisi kişinin kendine odaklanması ve kimliğine ilişkin keşiflerde bulunmasıdır. Bu aşama, bireyin önceki mekanizmalarını yenileyerek yeni bir kendini tanıma sürecine girmesi ve özüne daha çok dönmesiyle ilişkilidir. Diğer adım, bireyin kendini sıkışmış hissetmesidir. Bu basamak, ergenlik ve yetişkinlik arasında, sorumluluklar ve duygusal yük bağlamında yaşanan arada kalmışlık olarak ifade edilmektedir. Bir başka adım olan seçenekleri değerlendirme evresinde birey, önceki inançları, seçtiği yolları ve hedeflerini gözden geçirmektedir. Böylece yetişkinlik dönemini etkileyecek bu süreçte, sağlam ve emin adımlar atmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle evre, yeni fırsatlarla dolu ve kişinin kendini yeniden keşfettiği bir

basamak olarak tanımlanabilir. Son basamak, bireyin hayatındaki değişiklikleri ele almaktadır. Bu adım bireye, tüm keşif ve odaklanmalarının sonucunda, benliğine ilişkin yeni yollar ve fırsatlar sunmaktadır (Atak, 2011).

Beliren yetişkinlik dönemi yalnızca gerçekleştirilmesi gereken aşamalar bağlamında değil, bireyin içsel süreci bakımından da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yeniden gözden geçirilerek ele alınan mekanizmalardan biri ise kimlik keşfine yöneliktir (Nice ve Joseph, 2022). Böylece birey, kendine ilişkin yeniden yapılandırmaya giderken aynı zamanda dış dünya ve kendisi dışındakileri anlamlandırma bakımından da zihnini meşgul etmektedir (Düşgör ve Dönmez, 2022). Buna karşın bireyin kendisine ve değiline yönelik sorgulayışlarının bir kısmının cevapsız kalmış olması, yetişkinlik adına öğrendiği bir başka bulgudur. Bu bakımdan kişi, belirsizlikten kurtulmaya olan gayreti ve bilinmezi somutlaştırma çabası ile kendiliğini çözümlemeye çalışmaktadır. Bu çaba ise “Kimim?” veya “Var olma amacım ne?” gibi başka sorularla karşılık bulmaktadır (Onur, 2000).

Bu çalkantılı ve kaygı verici gelişimsel dönem, bireyi belirsizlikle muhatap etmekte ve birey, var olan zeminsiz bağlamda ayakta kalabilmek için derin sorgulamalarla meşgul olmaktadır. Bu bakımdan stres yaratan durum, yaşanan olaydan ziyade belirsizliğin kendisidir (Çavdar, Boyacıoğlu ve Lannegrand, 2024). Beliren yetişkinlerin belirsiz durumlara yönelik tahammülsüzlükleri ve mutluluk düzeyleri ilişkisini ele alan Sarıçam (2014), iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Bu bakımdan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük seviyelerinin, mutluluk seviyelerini olumsuz açıdan etkilediği görülmüştür. Belirsizliğe tahammülsüzlük, kaygı ve karar verme düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Ulu ve Yaka (2020) ise belirsizliğe tahammülsüzlüğün, sürekli kaygı seviyesi üzerinde etkili bir unsur olduğunu bulgulamıştır. Benzer bir çalışmada belirsizlik ile iyi oluş arasındaki ilişki, duygu düzenlemeye yönelik güçlük ve arada kalmışlık hissinin aracı değişken etkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bakımdan, hayatın belirsizlik barındırmasına tahammül edemeyen bireylerin, duygu düzenleme konusunda yetersiz kalarak arada kalmışlık hissi ile mental olumsuzluk durumuna düştükleri görülmüştür (Akçıl, Erdinç, Karaduman ve Akyıl, 2024).

Literatür bağlamında incelendiğinde, çeşitli yaş grupları ele alınarak bireylerin beliren yetişkinlik dönemine ilişkin özelliklerinden hangilerini, ne düzeyde yansıttıkları çalışılmıştır. Çalışma, kimlik arayışı, yeni seçenekler, istikrarsızlık ve bireysel yönelim gibi unsurların 18-23 yaş grubundaki bireylerde öne çıktığını göstermiştir. Aynı araştırmacıların

bir başka çalışmasında ise üniversite öğrencileri veya mezunlarının, daha genç bireylere kıyasla, kimlik arayışı seviyelerinin daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu bireylerin, diğer yaş gruplarına göre daha fazla kararsızlık yaşadığı ve gelişimsel basamaklar arasında bir geçiş süreci içinde olduklarını daha yoğun hissettikleri de belirtilmiştir (Reifman, Arnett ve Colwell, 2007). Bir başka çalışmada bireyin anlam arayışı ve dini başa çıkma ilişkisini gözden geçiren Kulu (2019), katılımcılardan üniversite öğrencisi olanların, lise öğrencisi olanlarla kıyaslandığında anlam arayışı seviyelerinin daha yüksek düzeyde görüldüğünü bulgulamıştır. Çalışmada, beliren yetişkinlik dönemi kapsamındaki üniversite öğrencilerinin içerisinde bulundukları arayış, bu yaş aralığındaki kişilerin hayatı anlamlandırmaya ilişkin sorgulayışlarının yoğunluk kazandığını göstermiştir. Benzer şekilde Bahadır (1999) çalışmasında, katılımcıların yaşının artış göstermesiyle anlamı sorgulama düzeylerinin de artış gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Sorgulayışların en kapsamlı olanı ise hayatı anlamlandırma basamağı olarak tanımlanmaktadır. Hayatı anlamlandırma ve genel ifadeyle anlam arayışına yönelik merak, insanlık tarihi kadar eski olmasının yanında bireye nesnel bir yanıt vermeyi olanaksız kılan oldukça soyut bir yapıdır (Wang ve Li, 2021). Köklerini felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok alandan alan varoluşçuluk, anlam arayışını temel bir basamak sayarak yaklaşımı bunun üzerine inşa etmektedir (Tülüce, 2022). Varoluş esaslı bir diğer olgu olan din ise benzer şekilde hayatı anlamlandırma ve asıl amaca uygun şekilde yaşama sistemi üzerine kurulu, ödül-ceza sistemine dayalı bir kutsal mekanizma olarak aynı havuza dâhil olmaktadır. Böylece din ve dini algı ifadeleri, beliren yetişkinlerin anlam edinimi açısından birbirini etkileyen yapılar olarak görülmektedir (Özgüven ve Arı, 2023). Bu anlam edinimi, psikolojik iyi oluşu etkilemesi bakımından önemli bir kavramdır. Birey, anlam keşfinin sağladığı psikolojik iyi oluş doğrultusunda, hayata dair amaç edinme ve kendini kabul etme boyutlarında da gelişim göstermektedir (Alandete, Lozano, Nohales ve Eva, 2013).

4. Hayatı Anlamlandırma ve Varoluşçuluk

Soyut ve belirsiz her unsuru tehdit olarak yorumlayan insan, belirsizlik barındıran her kanalı çözümlemeye ve somutlaştırmaya çalışmaktadır. Bu çabanın nesnesi, kimi zaman çevresel materyaller olabilirken kimi zaman da zihinsel süreçler ve soyut mekanizmalar olabilmektedir. Bu yapılardan biri olan hayatın kendisine ilişkin merak, en temel sorgulayışlardan biri olarak nitelendirilmektedir. Kişi, çevresinde olup bitenleri, varoluş sebebi ve amacı gibi birçok bağlamda düşünmekte ve sorgulamaktadır. Sorgulayışlar ve

ardından anlamlandırma gayretinin nihayeti olan yorumlamalar, bireyin hayat algısı ve sonraki yaşam olaylarına olan yaklaşımını da etkilemektedir. Böylece bir nevi karakter inşası sağlayan anlamlandırma, yaşam boyu devamlılık barındırmaktadır (Tanrıverdi ve Ulu, 2018).

Anlam, tanımlanmamış ve somutlaştırılmamış bir yapıyı var etmek demektir. Varoluşu gerçekleştiremeyip içerisinde bulunduğu durum ve çevresinde gelişen yapılara anlam yükleyememek, bireyde yoğun bir kaygı ve gerilime yol açmaktadır (Crumbaugh ve Maholick, 1964). Bu kaygı, kendine ve çevreye yönelik savunmasız hissetme ve kontrolü kaybetme düşüncesini de beraberinde getirmektedir (Abdullah ve Ulu, 2018). Bununla birlikte psikolojik iyi oluş, hayatı anlamlandırma bakımından ele alındığında, bireyin sağlık açısından riskli davranışlar sergilemesine yönelik koruyucu rolü dikkati çekmiştir (Brassai, Piko ve Steger, 2011). Optimizm ve iyi oluş bakımından hayatı anlamlandırma değerlendirildiğinde ise hayatın anlamı ile optimizmin, yaşam doyumu ve psikososyal sorunlar üzerinde belirleyici bir unsur olduğu gözlemlenmiştir (Ho, Cheung ve Cheung, 2010).

Hayatı anlamlandırma, aynı zamanda birçok farklı eksen ve yapıyı da etkilemektedir. Birey, deneyimlediklerini, hayatı anlamlandırma çerçevesinden yorumlayacağı gibi, anlamlandırma biçimleri de bireyin önceki deneyimlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu doğrultuda olaylardan ziyade olayları yorumlayış biçimi, bireysel çerçevede odaklanması gereken bir mevzudur. Hayatı anlamlandırma, kuramsal olarak varoluşçuluğun da üzerinde önemle durduğu bir konudur (Brassai, Piko ve Steger, 2011). Varoluşçu düşünce, anlam merkezli bir bakış açısını benimseyerek bireyin sübjektif deneyimlerine önem veren bir yaklaşım olarak, çalışmanın temelini oluşturmaktadır (Blackham, 1951/2005). Bu bakımdan devam eden bölümde, varoluşçuluğun fikirsel zemini ve bu zeminde temellenmiş kavramlar ele alınacaktır.

Varoluşçuluk, kökleri Sokrates'e kadar uzanan ve 20. yüzyılı etkileyen bir yaklaşımdır. Geliştiği tarihsel bağlamda, anlamın kaybıyla beraber toplumsal katmanlardaki düzen, sarsıntıya uğramıştır. Böylece genel çerçevede topluma hâkim olan bir güvensizlik görülmüştür. Bu durum, felsefe, sosyoloji, edebiyat ve psikoloji gibi pek çok alanda varoluşçuluğun ele alınması neticesini doğurmuştur (Cheng, 2023).

Varoluşçu yaklaşım, Kierkegaard, Heidegger, Sartre, Rollo May ve Yalom gibi isimler tarafından şekillendirilmiştir. Kierkegaard, varoluşu devamlılık arz eden bir süreç şeklinde

ifade ederken Heidegger, kişinin dünyada “öteki” ile var olduğundan bahseden dasein kavramını öne sürmüştür (Magill, 1952/1971). Sartre ise özgürlük ve sorumluluk kavramları ile şekillenen bir insan profili çizerek kişinin edilgen değil, kararlarından sorumlu bir varlık olduğunu vurgulamıştır (Sartre, 1946/1996). Bunun yanında Rollo May ise kişinin kendi varlığını idrak etme aşamasını özgürlükle ilişkilendirerek, varoluş bilincinin kişiliğin inşasında belirleyici rol oynadığını ifade etmiştir (May 1983, akt.; Çetin, 2019). Varoluşçu kuramın sunduğu bu çerçeve, bireyin özgürlük, sorumluluk, ölüm ve anlamsızlık gibi temel meselelerle yüzleşmesini sağlamakta, aynı zamanda manevi yöneliminin bu meseleler karşısında bireye nasıl bir yön sunduğunu değerlendirme açısından teorik bir zemin sağlamaktadır.

Yaklaşım, varoluşu bir fiil değil, esas gerçeklik olarak değerlendirmektedir. Her ne kadar tüm canlılar bir varlık barındırıyor olsalar da varoluş, yalnızca yaşamayı değil yaşamının sorumluluğunu alarak sürecin devamlılığına yönelik, aktif ve sürekli bir katılımı da içermektedir. Bu bakımdan, kendiliği hakkında kritik sorgulamalar yapıp sorumluluğunu almak konusunda temel farkındalık düzeyine erişmeyen insan, varoluşa yönelik de bir idrake sahip değildir. Bu noktada varoluşçu yaklaşım, özellikle “öz” ve “varoluş” kavramları üzerinde durmaktadır. Buna göre birey, bu iki yapıyı esas almaktadır. Öz, temel yapıda bulunan, değişmeyen ve devamlılığa sahip bir sistem iken varoluş ise evrende oluşu ifade etmektedir (Foulquie, 1951/1995). Varoluş, özden önce gelerek özü oluşturmaktadır. Bu açıdan özünü oluşturmak ve benliğini inşa etmek bakımından birey, özgür olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla insanı diğer canlılardan ayıran en önemli farklılık, özü ile iletişim halinde olmasıdır. Varoluşçuluk, bireyi ve öz ile kurulan biricik ilişkiyi esas alan temel kavramlar üzerine şekillenmektedir. Her kavram, varoluşu gerçekleştirmek ile ilgili olup aynı zamanda kaygı ve gerilim de yaratmaktadır (Colette, 1994/2006).

Köklerini bu felsefi temelden alan varoluşçu yaklaşımın psikolojik perspektifi de benzer şekilde, kişinin varoluşuyla yüzleşmesine ve karşılaştığı içsel çatışmaların temel kaynaklarına odaklanmaktadır. İnsan hem bilinçli bir varlık olma hem de ahlaki değerler ve duygular gibi özelliklerle donatılması sebebiyle varlığının anlamını ve yerini sürekli sorgulamak durumundadır (Debats, 1999). Bu içsel sorgulama, hayatta karşılaşılan sınırlar ve belirsizliklerle barışık olmayı öğrenmeyi zorlaştırabilmektedir. Varoluşsal çatışmalar, kişinin hem kendini hem de dünyayı anlamlandırma çabasının bir yansımasıdır. Bu bakımdan bireyin var olmasının getirileri, dünyada varlık göstermesi, beraberinde gelen

kaygılar ve yaratılışından edindiği nitelikler önem arz etmektedir (Yalom, 1980/1999). Böylece varoluşçu psikoloji de bireyin kendi yaşamının anlamını bulması, özgürlüğünün farkına varması ve sorumluluklarını kabul etmesine yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım bireyi, derinlemesine anlamaya, içsel dünyalarına dokunmaya ve yaşamın evrensel temalarına dair farkındalık yaratmaya yöneltmektedir. Varoluşçu psikoterapi, bireyin kendi varlığını anlamlandırmasına, duygusal ve zihinsel anlamda büyümesine olanak tanımaktadır. Bunu ise yaklaşımın ortaya serdiği kavramlar üzerinden ele almaktadır (Corey, 1990).

Bu kavramlardan ilki olan ölüm, kişinin kendine özgü ölüm tanımıyla anlam kazanmaktadır. Burada önemli olan, bireyin ölüm şekli, zamanı, yeri gibi özellikler değil ölümün yaşamdaki değiştirici rolü ve kişinin ölüme yüklediği anlamdır. Birey, acılardan, kayıplardan ve zorluklardan anlam edinebildiği gibi, ölümden de bir anlam deseni inşa edebilmektedir. Bu noktada yaşamı anlamlı ve sınırlı kılan ölümün kendisi olduğundan, ölüm ve yaşam kavramları birbiri içine geçmiş mekanizmalar olarak tanımlanmaktadır. Böylece bireyin yaşamı üzerinde en etkili yapılardan biri olması, yüzleşmek ve kaçmak noktasında kimi zaman patolojiye neden olabilmesi açısından ölüm olgusu, en temel kaygı kaynağı olarak ele alınmaktadır (Yalom, 1980/1999).

Varoluşçu yaklaşımın değindiği ölüm kavramı, bir başkasının değil kişinin kendi ölümü hakkındadır. Bireyin yaşamını tehdit eden bu olgunun, kendi varlığını yaşamaya yönelik bir fırsat sunması, kişinin ölümün sorumluluğunu üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan kavram, ölümün kaçınılmazlığı veya ölüm sırasında yaşanacak sıkıntıyı değil, ölümün mevcut hayatı ne boyutta etkilediği ve bu sonluluğun işlevini ele almaktadır (Bollnow, 1947/2004). Böylece ölüm, kaygı yaratan bir unsur olsa da aynı zamanda kişiyi hayata bağlayarak varoluşuna ilişkin sorgulayışlarına neden sunmaktadır. Böyle bir farkındalık ise bireye, daha anlamlı ve faydalı yaşama yönelik motivasyon vermektedir (Malpas ve Solomon, 1998/2006).

Varoluşçuluk, özgürlük bakımından ele alındığında, Nietzsche'ye göre bir şeyleri yapma olasılığına ve imkanına sahip olmak değil o şeyi gerçekleştirmektir. Yani hayat, bir oluşum ve gerçekleştirme süreci olarak tanımlanmaktadır (Nietzsche, 1878/2003). Frankl, şartları beliremiyor oluşuna rağmen bireyin, yorumlama ve tepki verme, yani seçme özgürlüğüne dikkat çekmiştir. Ona göre özgürlüğün başlangıcı da bu noktadır. Söz konusu özgürlük alanı, zorluklarla mücadele ederken aynı zamanda bireye yardımcı olacak geniş bir saha da tanımaktadır (Frankl, 1946/2009). Rollo May ise özgürlüğü, alınan kararlar ve sorumluluklar

çerçevesinde tanımlamaktadır. Ruhsal açıdan gerilime sebep olan bu karar verme aşamaları, temelde bireyin kendi kimliğine ilişkin algısının şekillenmesinde de etkili bir unsur olmaktadır (May, 1993/1997).

Böylece eş zamanlı ele alınan sorumluluk ise bireyin yaşamı ve duygularının idrakinde olması olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan bireyin sorumluluğu kadar, farkındalığı da vurgulanmaktadır. Bunun yanında insanın sorumlu olmasının yalnızca kendi davranışlarını kapsamadığı, ötekini de ihtiva eden daha geniş bir alanı işaret ettiği belirtilmiştir. Sınırlarını çizirken kendisi dışındaki alanı da genişletip daraltan kişi, bu bakımdan sorumluluk perdesi ile diğerlerini de örtmektedir (Yalom, 1980/1999).

Kierkegaard (1980), bireyin özgürlüğünü sorumluluk ve ahlaki eylemler ile mümkün kılarken Sartre, kişinin kimlik algısını etkileyen özgürlük kavramının sorumlulukla zorunlu ilişkisine dikkat çekmektedir (Sartre, 1945/2012). Bu doğrultuda birey, sorumlu oluşuyla yaratıcı bir rol üstlenmekte, kendisiyle ilgili durumlara yönelik bir farkındalıkla da kendi özünü oluşturmaktadır. Farkındalık, bireyin kendi hayatına, duygularına, acılarına ve benzer kanallara yönelik idrakini içermektedir (Sartre, 1943/2009). Benzer şekilde May de sorumlu olduğu seçimleri hayata geçirmeyen bireyin özgürlüğüne gölge düşeceğini belirtmektedir (May, 1953/1997).

Varoluşçulukta değinilen bir diğer yapı ise yalıtımdır. Yalıtım, bireyin çevresinden ve kendinden zaman zaman soyutlanması ve bu soyutlanmanın temelinde, varoluş ile ilgili geniş bir anlamın yatması açısından ele alınmıştır. Bu bakımdan kavram, birey ve öteki arasındaki doldurulamaz mesafe olarak değerlendirilmiştir. Varoluşsal yaklaşım, bireyi hem kişilerarası düzlemin bir parçası hem de bundan ayrı bir yapı olarak değerlendirmektedir. Böylece insanın bu yalıtımı edinebilmesi için ötekiden ayrılması ve yalnız olması gerekmektedir (Fromm, 1941/1999). Nihayetinde, varoluşunun başlangıcında mevcut olan yalıtılmışlık halinin başka bir evrede de bireyi kuşatacağına yönelik kaygı yaratması, kişinin yalıtım ve yalnızlıkla yüzleşmesini gerekli kılmaktadır (Yalom, 1980/1999).

Değinilen kavramlardan bir diğeri olan anlamsızlık, bireyin temel sorgulayışlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, şeylerin karşılığı, manası ve tutarlılıklarını ifade ettiği gibi anlam çerçevesinde edinilen amacı da içermektedir (Reker, Peacock ve Wong, 1987). Varoluşçuluk, dünyaya gelişimizin bir anlam ve amaç barındırdığını ifade etmektedir. Yalom (1980/1999)'a göre birey, kendi anlam sistemini keşfetmeli veya ortaya çıkarmalıdır.

İnsan, kendi anlam ve amacından uzak bir düzen ortaya koyduğunda anlamsızlık duygusu baş göstermektedir. Bu durum, Frankl (1946/2009)'ın ifadesiyle varoluşsal boşluğa sebep olarak bireyin hayatını olumsuz anlamda etkilemektedir. Varoluşsal boşluk ile karşı karşıya kalan birey ise bu anlamsızlık çukurunu görmezden gelerek söz konusu huzursuzluktan kaçmaya ve bunu bastırmaya çalışacaktır.

Bu bakımdan özünü kendi niteliklerine göre yaşatabilmesi için bireyin anlam sorununu, edindiği yanıtlarla çözüme kavuşturması gerekmektedir. Bunun yanında kişi, anlama yönelik inanç sistemlerinin, yaşamı genel olarak kapsayıp kapsamadığı noktasında da gerilim içerisine girmektedir. Hayata anlam veren birey, bu doğrultuda bir amaca da sahip olmaktadır. Bu durum, hayatın anlamlılığını sürdürmek veya bu anlam edimini pekiştirmeye hizmet etmektedir (Yalom, 1980/1999).

Bireyin hayatı anlamlandırması, varoluşçuluk bakımından pek çok arka plana sahiptir. Bunlardan biri din mekanizmasıdır. Din, kişinin kutsal olana bağlılık duyarak ona kulluk etmesidir. Bu bağlamda inanç esas alındığında birey, eylemi yerine getirme sorumluluğunu üstlenir ve böylece dinin temeli oluşur. İnançlı bir birey, yaşamındaki her olayı dini gerekliliklerle şekillendirir. Bu, yalnızca günlük hayatın sıradan olayları üzerinde değil, aynı zamanda hayatı anlamlandırma ve yorumlama biçiminde de belirleyici rol oynamaktadır. Sonuç olarak inanan birey, tüm yaşamını dini perspektifle şekillendirerek eylemlerini de 'Yaratıcı' ya kulluk ve ibadet bağlamında değerlendirebilir. Böylece çeşitli açılardan gelişim gösteren dini algı, bireyin hayata bakışını şekillendiren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Bahadır, 2002). Din algısının gelişim basamakları çerçevesinde değişen nitelikleri aşağıdaki bölümde ele alınmış, devamında ise söz konusu olgunun anlam arayışı ile olan ilişkisi açıklanmıştır.

5.Din Gelişimi

İnsanın inanma güdüsü, çok eski dönemlerden bu yana bireyin içerisinde barındırdığı bir yapı olarak mevcuttur. Bu yönüyle birey bazında temellerinin ne zaman inşa edildiği ve gelişim süreci, birçok araştırmacı tarafından merak edilen bir konu olagelmıştır. Söz konusu merak unsuru, genel hatlarıyla din psikolojisinin şemsiyesi altında toplanıp birçok kuramın çıkış noktası olmuştur. Bu bağlamda bireyin dini aidiyetini ve algısını etkileyen çevresel ve psikolojik pek çok faktörden bahsedilmektedir. Atılan dini zemin, barındırdığı pozitif ve negatif uyaranlara bağlı olarak dinin algılanış biçimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu

bakımdan bireyin dini ne şekilde referans aldığı, sonraki süreçlerde din ile olan ilişkisini ve deneyimini şekillendirmektedir (Karaca, 2016).

Bu sürece değinen araştırmacılardan Allport, inancın bir ihtiyaç boyutu olduğunu kabul etse de bu durumun genetik aktarım ve biyolojik bir yapının unsuru olmadığını, ancak çevresel değişkenlerden etkilenmenin bir getirisi olduğunu savunmaktadır. Bu bakımdan sosyal yapının dini gelişim ve algı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir (Allport, 1967). Benzer şekilde Bandura da sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde durumu, model alma ve taklit etme şeklinde ele almıştır (Bandura, 2001). Çevresel yapıların etkili olduğunu savunan kuramların yanında, inanç ihtiyacının daha derin kodlarla işlenmiş olduğunu savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Jung (1966), insanın Tanrı'yı ve kutsalı bulma noktasında bilinçdışı bir motivasyona sahip olduğunu belirtmektedir. Elkind (1970) ise dinin bilişsel gelişim süreçlerinde ortaya çıkan yapıları içeren içkin bir mekanizma olduğunu vurgulamıştır.

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı çerçevesinde ele alındığında dini gelişim, çevreye yönelik somut keşiflerin yoğun olduğu, yaşamın ilk yıllarında ağırlık kazanan merak duygusundan temel almaktadır. Bu ise soyut işlem aşamasıyla birlikte sonraki gelişimsel basamaklarda, bireyin dini algı boyutuna erişmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla beraber Karaca (2016)'ya göre soyut işlem evresinden sonra yer edinmiş olan zihinsel kodlamalar, pek çok bağlamda ve bu bağlamların birbiriyle etkileşimi göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Böylece dini algı ve kazanımların, bireyin ait olduğu gruba duyduğu bağlılığı artırma ve kabul görme ihtiyacı doğrultusunda şekillendiği belirtilmektedir. Bu durum, bireyin dini kimlik ve algısının oluşumuna da zemin hazırlamaktadır (Karaca, 2016).

Din olgusu, farklı insanlarda, farklı gelişimsel ve bilişsel süreçlerde kök salmıştır. Bu yönüyle yorumlama ve bakış açısı sunma özellikleri bakımından bilişsel çeşitlilik sağlayan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Algılama ve yorumlayış açısından ele alındığında birçok yaklaşım, bireyin yaşadığı olaylardan ziyade bu olayları nasıl yorumladığının çok daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamanın modern temsilcilerinden biri olan bilişsel davranışçı yaklaşım da bireyin olumsuz duygu ve düşüncelerinden kaynaklanan hatalı yorumlayışlarının, algıları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Böylece bireyin otomatik düşüncelerinin, davranışlarını ne düzeyde etkilediği önemli görülmektedir (Hofmann, Asmundson ve Beck, 2013). Bu perspektifte Beck ve Ellis, ise ABC formülasyonuna değinerek kişinin, olaya ilişkin yorumunun mahiyeti noktasına vurgu

yapmışlardır. Yaşantılar ve yorumlar ABC şeklinde kodlanmıştır. A noktası yaşanan olay, B unsuru bireyin bu olaya ilişkin yorumu ve C basamağı ise bu doğrultuda verilen yanıt olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bireyin dini yaşantısı ve buna yönelik yorumu, benzer deneyimler karşısında verecekleri yanıt ve olayları kodlayışlarını etkilemektedir (Ellis,1991).

6.Din Algısı ve Anlam Arayışı İlişkisi

Bireyin soyut düşünme evresinden itibaren dünyayı yorumlayışı ve anlamlandırma biçimi değişiklik göstermektedir. Yaşadıklarını ve çevresini öncekinden farklı bir muhakeme mekanizması ile ele alan birey için bu kazanım önem arz etmektedir. Söz konusu gelişimsel evrede temellenen soyut düşünme becerisi, kişiye hayatı anlamlandırma noktasında farklı bir düşünme yapısı ve dolayısıyla farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır (Erikson, 1963).

Soyut düşünceyi kapsayan bir başka bağlam ise din olgusudur. Din, emredilen kurallara ve yasaklara riayet etmeyi içeren, inanan bireyin yaşamının tüm alanlarında kendini gösteren, sosyal ve bilişsel mekanizmalarda varlığını sürdüren bir inanç sistemidir. Kişide din yapısının yer edinmesi, geleneksel ve sosyal pek çok alt sisteme dayanmaktadır. Böylece aynı dine inanan insanların dine ilişkin yorumları ve algılayışları çeşitlilik kazanabilmektedir. Bu bakımdan dinin “ne” olduğundan ziyade “nasıl algılandığı” bireyin inanç, ibadet ve teslimiyet boyutlarını etkilemektedir. Söz konusu zeminin oluşması ise bahsedilen kültürel arka planın içerisindeki aile ve akran çevresi gibi çeşitli sosyal bağlamlardan etkilenmektedir (Meydan ve Aydın, 2020).

Dini tecrübe açısından ele alındığında William James de benzer şekilde, esas noktanın teolojik kavramlar değil, bireyin bu kutsallıklardan kendine çıkardığı pay, hisleri ve deneyimleri olduğunu belirtmektedir (Forsyth, 1985/2017). Böylece bu inanç dizgesinin içselleşmesi, hayatın çeşitli alanlarında etkisini gösterdiği gibi, hayatı anlamlandırma bağlamında da belirginleşmektedir. Benzer şekilde Allport, dini tecrübeye yönelik bu durumu, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık olarak ele almıştır. İç güdümlü dindarlık basamağına dâhil olan birey için inanç, hayatın birçok boyutunu kapsamakta ve birçok alana sirayet etmektedir. Din, insana bir varoluş atfetmektedir. Bu atıf, kimliğin bir parçası veya kendisi haline gelebilmektedir. Buna karşın dış güdümlü dindarlık boyutundaki birey için ise din, bir araç niteliğindedir. Bu doğrultuda iç güdümlü dindarlık kapsamındaki bireyin hayatı anlamlandırırken, dış güdümlü dindarlara göre dini kıstasları daha çok referans aldıkları ifade edilmektedir (Allport, 1967).

Bireyin içselleştirdiği inanç sistemi, hayatı anlamlandırma çabası başta olmak üzere diğer tüm sorgulayışlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle din, bireyin sosyal hayatıyla iç içe geçtiği ölçüde, günlük davranışlarını da etkisi altına alarak kimliğin bir parçası veya tümüyle kimliğin kendisi haline gelebilmektedir. Özetle varoluşçuluk penceresinden bakılan yaşam döngüleri, din olgusu üzerine temellenen anlam oluşturma süreçlerinde de etkisi belirgin bir unsurdur (Kobyas, 2015).

Literatür bazında ele alındığında Taşkın ve Angın (2024)'ın genç yetişkin bireylerde maneviyat ve sıkıntıya katlanma düzeyi kapsamında yürüttükleri araştırmada, katılımcıların maneviyat düzeylerinin artmasıyla, sıkıntılara katlanma düzeylerinin de artış gösterdiği görülmüştür. Çalışma kapsamında maneviyat, aşkın bir varlığa bağlanmak şeklinde ele alınarak, bu durumun birey için bir başa çıkma sistemi sunduğuna değinilmiştir. Pargament ve arkadaşlarının çalışmasında din ve dini uygulamaların, kişinin baş etme gücünü artırdığı ifade edilmiştir. Böylece dinin bireye, sınırlarını belirlemek, güvence sağlamak ve çeşitli alanlarda rehberlik etmek bakımından yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pargament, Ensin, Falgout ve Olsen, 1990). Bunun yanında Horozcu (2010), maneviyat ve dindarlık kavramlarına değinerek, her iki kavramın da aynı mekanizmaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda, din çatısı altında düşünme, eyleme geçme ve tutumda bulunmanın, bireylerin hem psikolojik hem de beden sağlığına olumlu bakımdan etki ettiğini ifade etmiştir.

Din algısı ve anlam arayışı konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde Yüksel (2021), kutsalın, bireyin hayatında farklı biçimlerde yer edinmesinin yanı sıra, hayatı anlamlandırma konusunda sorduğu sorulara da yanıt verdiğini vurgulamıştır. Bu durumun ise kişinin, anlama yönelik yaşadığı boşluğu doldurmaya yardımcı olduğunu belirtmiştir. Kırac (2013)'ın anlam ve dindarlık ilişkisi bağlamında gerçekleştirdiği araştırmada ise dini yaklaşım, Allport'un tanımladığı iç ve dış güdümlü dindarlık kavramları ile ele alınmıştır. Böylece iç güdümlü dini yaklaşım düzeyi yüksek bireylerde, anlama ilişkin seviyenin daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Dini eğitim ve bireylerde dine yönelik algı ile yaşamı anlamlandırma açısından incelendiğinde çalışma, iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Yüksel, 2020). Daaleman (2019), inanç mekanizmalarının varoluşsal bağlamda oluşturduğu anlam duygusunun, bireyin sağlığını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Benzer biçimde Park (2005)'in yürüttüğü çalışmada ise bireyin din algısı ve anlama yönelik keşfi arasında bir ilişki görülmüştür. Kulu (2019) da ilişkili olarak ergen bireylerde din algısı ve anlam arayışına yönelik bir çalışma yürütmüştür.

Çalışma bulgularına göre, sosyal çevre ve dini yaşayış arasında ilişki olduğu görülmekle birlikte dini motivasyon ve sosyal çevre yapıları arasında da bir etkileşim olduğu görülmektedir. Bunun yanında bireylerin öznelleştirilmiş inanç sistemleri ile hayatın anlam ve amacı noktasının da ilişkili olduğu görülmüştür.

Bir başka açıdan Zavalı (2023), üniversite öğrencilerinin din algısına yönelik çalışmada, katılımcıların geleneksel dinî inanç sisteminin tüm unsurlarını benimsememelerine ve kurumsal dini yapılarla sınırlı bir ilişki kurmalarına rağmen, bireysel düzeyde dini değerlere yönelik içsel yönelimlerinin sürdüğünü belirtmiştir. Bu kapsamda anlam arayışlarının da söz konusu etki altında devamlılık taşıdığını vurgulamıştır. Bu durum, katılımcıların kişisel düzeyde dini bir bağlılık ve ilişki kurma çabalarını, tatmin edici bir manevi çerçeve içerisinde sürdürdüklerine işaret etmiştir. Karlı (2020)'nın üniversite öğrencilerinde hayatın anlamına yönelik bakış açıları ve dini yaklaşımları ekseninde yürüttüğü araştırmada, katılımcıların hayatta anlam bulma düzeyleri ile dini tutum ve içsel dini motivasyon seviyeleri arasında pozitif yönde, anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında Muz (2009), bilişsel anlamlandırma noktasında dinin önemli bir kaynak olduğu, bu doğrultuda dine yüklenen olumlu tutumların da bireyi, bedensel ve psikolojik bakımdan pozitif yönde etkilediğini belirtmiştir.

Değerler ve hayatın anlamı bağlamında ele alındığında üniversite öğrencileri ile yapılan Baş ve Hamarta (2015)'nin çalışmada, katılımcılara yönelik çeşitli alt başlıklarda değer yapıları belirlenmiştir. Bu bakımdan bireylerin değerleri ile hayatı anlamlandırma ilişkileri arasındaki bağlantı incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin yaşamın anlamı ve değerler düzeyi arasında pozitif ve negatif yönlü olmak üzere mevcut bir ilişki olduğu, iki yapının birbirini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna benzer şekilde Chamberlain ve Zika (1988), yaptıkları çalışmada hayatın anlamının çok boyutlu olduğunu ve bunların amaçlılık, değerler, kişisel başarı gibi unsurlarla sağlanacağından bahsetmiştir. Aydın (2017)'in üniversite öğrencileriyle yürüttüğü, dini tutumlar ve yaşamın anlamı ilişkisini ele alan çalışmada, iki yapı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bununla birlikte, bireylerin pozitif Tanrı imgesine sahip olmalarının ve içsel dini yönelimlerinin yüksek olmasının, yaşamın anlamına dair algılarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca psikolojik iyi oluş ve dindarlık arasındaki yapıyı ele alan Anuştekin ve Kuşat (2024) ise iki kavram arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

İnsan ömrü, çeşitli aşamalar ve her yaş aralığına atfedilen görevler bakımından farklı gelişimsel sınıflandırmalara ayrılmıştır. Bu sınıflandırmalardan biri de beliren yetişkinlik dönemidir. 18-29 yaş aralığını kapsayan bu gelişimsel dönem, bireyin ergenlik ve yetişkinlik arasında yaşadığı bir geçiş evresi olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan kişi ne ergenlik döneminde olduğu kadar aileye bağlı, ne de yetişkinlikte olduğu kadar bağımsız bir haldedir. Bu gerilim durumu, bireyin yalnızca ayakları üstünde durduğu noktalarda değil çeşitli zihinsel ve duygusal süreçlerde de etkisini göstermektedir (Arnett, 2000).

Beliren yetişkinlik dönemindeki birey, bu geçiş aşamasında kendiliği hakkında çözümlediğini düşündüğü konuları yeniden gündemine alma, karşısına çıkan farklı fırsat ve seçenekleri değerlendirme ve öz keşfini sürdürme hali içerisinde. Bu bakımdan birey, kimliğin yeniden inşası olan sancılı ve gergin bir dönemi tecrübe etmektedir (Atak, 2011). Söz konusu zihinsel süreçlerden biri de hayatı anlamlandırma boyutudur. Beliren yetişkinler, etraflarında olup bitene ve varlıklarına ilişkin soru işaretleri yaşadıkları noktalarda hayatı anlamlandırma göreviyle muhatap olmaktadır (Aydın, 2017).

Bireyin dünyaya gelme amacına, kendisi dışındaki şeylere ilişkin tanımlamalara, özgürlük, sorumluluk, anlam, yaşam ve ölüm gibi kavramlara yönelik düşüncelere yanıt arama gayreti çözümsüz kaldığında, anlamsızlık hissi baş göstermektedir. Bu soyut yapılar ise varoluşçuluk çatısı altında toplanmaktadır. Varoluşçuluk, adıyla müsemma olduğu üzere öze ve anlama ilişkin temel yaklaşımlarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda tanımlamalar ve sınırlandırmalardan uzak, bireyin olayları anlamlandırma ve yorumlama biçimini biricik görerek, fenomenolojik bir bakış açısını benimsemektedir (Dilan ve Kayıklık, 2022).

Varoluşçuluğun bireyin varlığına yaptığı vurgu, somut bir yer kaplamaktan öte, kendi dışındakilerle varlığını sürdürmesi anlamını da taşımaktadır. Bu bakımdan birey, fiziksel dünyada, diğer insanlarla birlikte ve içsel yaşantı boyutunda bir var oluş sürdürmektedir. Böylece farklı katmanlarda varlığını sürdürerek var oluşunun da sorumluluğunu almaktadır. Sorumluluğunu alıp özünün ve varlığının farkında olmak ise ideal olan farkındalık boyutuna yaklaşmak anlamına gelmektedir (Ayhan, 2020).

Varoluşçuluk ile ortak bir paydada buluşan bir diğer yapı ise din olgusudur. Bireyin anlam ve amaç arayışlarındaki biriciklik ve öznel değerler, dinde de benzer bir işleve sahip olmaktadır. Aynı dine inanan kişilerde dahi, dini hayatlarına entegre ederken ortaya

koydukları anlamlandırma süreçlerinde büyük farklılıklar gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle dini yaşayış, hayatı yorumlama noktasında her bireyde farklı bir anlamsal zemine yer açmaktadır. Dini yaşantı, ibadet boyutundan ziyade dine yönelik algı bakımından ele alındığında ise literatürde, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık kavramları öne çıkmaktadır (Allport, 1966).

İç güdümlü dindarlık boyutundaki birey için dini arka plan, hayatın her boyutuna sirayet etmektedir. Böylece gerçekleştirilen eylemler ve diğer olgular kapsamında dini yaşantılara gönüllü bir katılım sergileyerek sıradan olaylara işlevsellik kazandırmaktadır. Buna karşın kimi zaman sosyal bağlamda yalnız kalmamak için gruba katılım göstererek üstlenilen dini yaşantı, bireyin hayatında içsel anlamda büyük bir yer kaplamadığı için anlamlandırma boyutunda da önemli bir değişken olarak görülmemektedir (Allport, 1967).

Literatür kapsamında yapılan çalışmalar ele alındığında beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin anlam arayışları konusunda dini algılarının etkili bir unsur olduğu görülmüştür. Bu durumun, dini algının yönüne ve boyutuna göre değişkenlik gösterebildiği sonucu çıkarılmıştır. Bu bakımdan hayatı anlamlandırma mekanizmalarına olumlu yönden hizmet etmesi ve işlevsellik arz etmesi açısından din algısının olumlu seyir izleyerek iç güdümlü bir sistemin ürünü olması önemli görülmektedir. Bu bağlamda, anlam arayışında dinin işlevsel bir rol üstlenebilmesi, bireyin dini algısını biçimlendiren çok boyutlu etkenlerin daha yakından incelenmesini gerektirmektedir.

Değinilen dini gelişim kuramları, bireyin dine ilişkin algısının şekillenmesinde etkili pek çok unsur ve değişken olduğunu ortaya koymuştur. Bu değişkenler, bireyin sosyal yapısını kapsadığı gibi bilişsel ve psikolojik sahayı da içerisine almaktadır. Tüm potansiyel uyaranlar bağlamında ele alındığında, bireyin çeşitli bağlamlar aracılığıyla edindiği dini algı, hayatı anlamlandırma açısından mevcut olan tüm kavramlara yaklaşımını da etkilemektedir.

Olumlu dini algı ve içselleştirilmiş dini düşünce yapıları açısından değerlendirildiğinde inanan birey, dış dünyayı dini bir arka plan çerçevesinde deneyimlemekte, hayatı yorumlama ve anlamlandırması da bu doğrultuda şekil kazanmaktadır. Dolayısıyla varoluşçuluğun değindiği ölüm, özgürlük ve sorumluluk gibi temel kavramlar da söz konusu zeminde işlenmektedir. Böylece din ile kavramsal yönden ortaklıklar barındıran anlam arayışı sürecinin, bireye hazır veriler sunarak fayda sağladığı düşünülmektedir. Bunun yanında din algısının baş etme, anlam ve amaç edinme gibi kanallarıyla psikolojik ve fizyolojik iyi oluşu da etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, anlam arayışı içerisinde olmanın ağırlık kazandığı beliren yetişkinlik dönemindeki bireyleri, dini bir perspektifle açıklamaya çalışması bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bireyin, bu dönem içerisinde yaşadığı kaygının çeşitli boyutları etkilemesi ve anlamlandırma çabası bağlamında din olgusu ele alınmıştır. İnancın, beliren yetişkinlerin anlam arayışı sürecinde ne şekilde aracı olduğu incelenerek bireyde yer edinme sürecine değinilmesi önemli görülmüştür. Literatür incelendiğinde, dini boyut bağlamında yapılan çalışmaların birçoğunun algıya değil dindarlığa yönelik olduğu görülmektedir. Bu bakımdan çalışma, bireyin din algısını ele alarak anlam boyutunu daha bireysel bir alana taşımaktadır.

Bir diğer açıdan incelendiğinde, iç güdümlü dindarlık düzeyi ve olumlu tanrı inancının bireyin hayata ilişkin anlam edinimi konusunda pozitif yönde bir rol oynadığı görülmüştür. Bu bakımdan gelişimsel süreç içerisinde inşa edilen dini tutumun içselleştirilmesinin, özellikle beliren yetişkinlik dönemindeki kaygıyı azaltacağı düşünülmektedir. Anlam arayışına yönelik yoğun kaygı yaşayan beliren yetişkinlerin, huzursuzluk yaratan varoluşsal boşluğa bir karşılık bulabilmeleri, farkındalık kazanmaları ve bu doğrultuda anlama ilişkin bir amaç edinmelerinin, süreci daha az sancılı kılacağı sonucuna varılmıştır.

Çalışma kapsamında alan yazındaki din algısına yönelik önceki çalışmaların sınırlılığı dolayısıyla algı kapsamında, literatüre büyük oranda erişilememiş ve dini gelişim süreçlerinin din algısı açısından detaylandırılmamış olması, bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Konu bağlamında yapılacak sonraki çalışmaların dini bakış açısını, özellikle algılama basamağına odaklanarak sürdürülmesi, konuya farklı süreçlerle yaklaşmak bakımından önemli görülmektedir. Bununla beraber dini gelişim basamağına ağırlık verilerek beliren yetişkinlik dönemindeki din algısının gelişimine de değinilmesi, konu açısından daha kapsamlı bir sonuç edinmek adına önerilmektedir.

Kaynakça

- Akçıl, S., Erdiñ, B., Karaduman, E. & Akyıl, Y. (2024). The Serial Mediating Role of Difficulties in Emotion Regulation and Entrapment between İntolerance of Uncertainty and Mental Well-Being. *Ege Eğitim Dergisi*, 25(3), 186-197. <https://doi.org/10.12984/egeefd.1510661>
- Allport, G. (1966). The Religious Context of Prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5(3), 447-457.

- Allport, G. W. (1967). *The Individual and his Religion: A Psychological Interpretation*. New York: The Macmillan Co.
- Alandete, J. G., Lozano, B. S., Nohales, P. S. & Eva, R. M. (2013). Predictive Role of Meaning in Life on Psychological Well-Being and Gender-Specific Differences. *Acta Colombiana de Psicología*, 16(1), 17-24.
- Anuştekin, M. N. & Kuşat, A. (2024). Ergenlerde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Bilimname*, (52), 133-161. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1477718>
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Atak, H. (2011). Yetişkinliğe Aşamalı Geçiş: Beliren Yetişkinlik Tek Bir Ana Yol Mu? *İlköğretim Online*, 10(1), 51-67.
- Atak, H. & Çok, F. (2010). A New Period in Human Life: Emerging Adulthood. *Journal of Childhood and Adolescence Mental Health*, 17(1), 39-50.
- Aydın, C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutum ile Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 89-108. <https://doi.org/10.15869/itobiad.333802>
- Ayhan, D. (2020). Varoluş Kaygısı ve Çalışma: Varoluşçuluk Bakış Açısıyla Bir Gözden Geçirme. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 71-77. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.668880>
- Bahadır, A. (1999). Hayatın Anlam Kazanmasında Psikososyal Faktörler ve Din. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. (1. Baskı.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Annual Review of Psychology*. (52), 1-26. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>
- Baş, V. & Hamarta, E. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Değerler ve Yaşamın Anlamı Arasındaki İlişki. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 369-391.

- Bayram, F., Özkamalı, E. & Çiftçi, S. (2021). Tercih Sürecindeki Üniversite Adaylarının Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Bilişsel Esneklik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(77), 98-120. <https://doi.org/10.17755/esosder.735689>
- Blackham, H. J. (2005). *Altı Varoluşçu Düşünür*. (E. Uşşaklı Çev.). Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi 1951).
- Bollnow, O. F. (2004). Ölüm Meselesi. M. Beyaztaş (Çev.). *Varoluş Felsefesi : Kierkegaard-Hiedegger-Jaspers* (1. Baskı, s. 77-85 içinde). Ankara: Efkar Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1947, 1. Baskı).
- Brassai, L., Piko, B. F. & Steger, M. F. (2011). Meaning in Life: Is it a Protective Factor For Adolescents' Psychological Health? *Int J Behav Med*, 18(1), 44-51. [doi: 10.1007/s12529-010-9089-6](https://doi.org/10.1007/s12529-010-9089-6).
- Chamberlain, K. & Zika, S. (1988). Measuring Meaning in Life: An Examination of Three Scales. *Personality and Individual Differences*, 9(3), 589-596. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(88\)90157-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(88)90157-2)
- Cheng, M. (2023). An Analysis of Sartre's Existentialism. *Philosophy Journal*, 2(1), 100-104. <https://doi.org/10.23977/phij.2023.020117>
- Colette, J. (2006). *Varoluşçuluk*. (1. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1994, 1. Baskı).
- Corey, G. (1990). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Crumbaugh, J. C. & Maholick, L. T. (1964). An Experimental Study in Existentialism: The Psychometric Approach to Frankl's Concept of Noogenic Neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20(2), 200-207. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(196404\)20:2<200::AID-JCLP2270200203>3.0.CO;2-U](https://doi.org/10.1002/1097-4679(196404)20:2<200::AID-JCLP2270200203>3.0.CO;2-U)
- Çalık Var, E. & Temiz, R. (2020). Beliren Yetişkinlerin Yaşam Görüşünün Varoluşçu Bakış Açısıyla İncelenmesi. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 19-33.

- Çavdar, A., Boyacıoğlu, İ. & Lannegrand, L. (2024). Algılanan Belirsizlik ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkiler: Kültürlerarası Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 275-295. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1376044>
- Çetin, Ö. (2019). Rollo May Psikolojisinde Kişilik. *Rollo May Psikolojisinde Din ve Kişilik* (1. Baskı, s. 95-139 içinde). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Daaleman, T. P. (1999). Belief And Subjective Well-Beingin Outpatients. *Journal of Religion and Health*, 38(3), 219-227.
- Debats, D. L. (1999). Sources of Meaning: An Investigation of Significant Commitments in Life. *Journal of Humanistic Psychology*, 39(4), 30-57. <https://doi.org/10.1177/0022167899394003>
- Demirbaş, N. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Yaşamda Anlam ve Yaşam Amaçları Arasındaki İlişki. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(1), 133-141. <https://doi.org/10.13114/MJH.2016119294>
- Dilan, H. & Kayıklık, H. (2022). Manevi Danışmanlıkta Varoluşçu Psikoterapi Tekniği. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (6), 39-66. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1191589>
- Doğan, A. & Cebioğlu, S. (2011). Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 11-21.
- Doğanay, S. (2023). Üniversite Öğrencilerinin İnanç Gelişimlerine ve Anlam Arayışlarına Yönelik Nitel Bir Çalışma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 47-66. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1252438>
- Düşgör, B. & Dönmez, A. (2022). Geç Ergenlikte Ayrılık ve Depresif Sorunsal: Projektif Bir Çalışma. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 9(2), 379-403. <https://doi.org/10.31682/ayna.956380>
- Elkind, D. (1970). The Origins of Religion in The Child. *Review of Religious Research*, 12(1), 35-42. <https://doi.org/10.2307/3510932>
- Ellis, A. (1991). The Revised ABC's of Rational-Emotive Therapy. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 9, 139-172.

- Erguvan, F. M. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Belirsizliğe Tahammülsüzlük Düzeyleri ile Psikolojik İyi Olma Düzeylerinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: W, W. Norton & Company.
- Forsyth, J. (2017). *Psikolojik Din Kuramları*. (1. Baskı). (N. Karslı, Çev.). Kayseri: Kimlik Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1985, 1. Baskı).
- Foulquie, P. (1995). *Varoluşçunun Varoluşu*. (2. Baskı). (Y. Şahan, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1951, 1. Baskı)
- Frankl, V. E. (2009). *İnsanın Anlam Arayışı* (3. Baskı). (Ö. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1946.).
- Fromm, E. (1999). Özgürlük Psikolojik Bir Sorun Mu? S. Budak (Çev.). *Özgürlükten Kaçış*. (6. Baskı, s. 15-34). Öteki Ajans.
- Meydan, H. & Aydın, S. (2020). Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 299-323. <https://doi.org/10.33460/beuifd.726749>
- Heidegger, M. (2004). Oradaki Varlığın Bir Hazırlayıcı Çözümlemesi Görevinin Açıklaması. (A. Yardımlı, Çev.). *Varlık ve Zaman* (1. Baskı, s. 73-78 içinde). Ankara: İdea Yayınevi. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1927).
- Hendry, L. B. & Kloep, M. (2010). How Universal is Emerging Adulthood? An Empirical Example. *Journal of Youth Studies*, 13(2), 169-179. <https://doi.org/10.1080/13676260903295067>
- Ho, M. Y., Cheung, F. M. & Cheung, S. F. (2010). The Role of Meaning in Life and Optimism in Promoting Well-Being. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 658-663. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.01.008>
- Hofmann, S. G., Asmundson, G. J. & Beck, A. T. (2013). The Science of Cognitive Therapy. *Behavior Therapy*, 44(2), 199-212. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2009.01.007>

- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Milel ve Nihal*, 7(1), 209-240.
- Jung, C. G. (1966). *Psychology and Religion*. New Haven, Connecticut and London, England: Yale University Press.
- Karaca, F. (2016). *Dini Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Kişisel Yayınlar.
- Karşlı, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (48), 169 - 201
<https://doi.org/10.17120/omuifd.718108>
- Kierkegaard, S. A. (1980). *The Concept of Anxiety*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. A. (1990). *Korku ve Titreme : Diyalektik Lirik*. E. Düzen (Çev.). İstanbul: Ara Yayıncılık. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1843, 1. Baskı).
- Kıraç, F. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi ve Anlam Duygusu. *Mukaddime*, (7), 165-178. <https://Doi.Org/10.19059/Mukaddime.39321>
- Kobyay, M. (2015). Din Sosyolojisinde Dini Davranış Kuramları. *Dergiabant*, 3(5), 50 - 63.
- Kulu, F. (2019). Ergenlik Döneminde Dini Başa Çıkma ve Anlam Arayışı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Liu, Y., Di, S., Shi, Y. & Ma, C. (2022). Meaning in Life and adolescent Self-Control: Effect of Perceived Social Support and its Gender Differences. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-10. <https://Doi.Org/10.3389/Fpsyg.2022.1087668>
- Magill, F. (1971). İlim Dışı Eklenti - Sören Kierkegaard. F. N. Magill (Ed.) ve Mutal (Çev.). *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı* (1. Baskı, ss. 29-44 içinde). İstanbul: Hareket Yayınları.
- Malpas, J. & Solomon, R. C. (2006). Ölüm ve Felsefe. J. Malpas & R. C. Solomon (Ed.) ve N. Küçük (Çev.). *Ölüm ve Felsefe* (1. Baskı, S. 15-21 içinde). İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal Eserin Yayın Tarihi 1998).
- May, R. (1997). *Kendini Arayan İnsan*. A. Karpaz (Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1953, 1. Baskı).

- Muz, S. (2009). Bilişsel Terapi ve Dinî Başa Çıkma. Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Nice, M. L. & Joseph, M. (2022). The Features of Emerging Adulthood and Individuation: Relations and Differences by College-Going Status, Age, and Living Situation. *Emerging Adulthood*, 11(2), 271-530. <https://Doi.Org/10.1177/2167696822111654>
- Nietzsche, F. (2003). *İnsanca, Pek İnsanca*. (1. Baskı). (C. Atila, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1878).
- Onur, B. (2000). *Gelişim Psikolojisi : Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*. (5. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özgüven, A. C. & Arı, Y. (2023). Üniversite Gençliğinin Din Algısı (Eskişehir Örneği). *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, (4), 143-155.
- Pargament, K. I., Ensin, D. S., Falgout, K. & Olsen, H. (1990). God Help Me: (I): Religious Coping Efforts As Predictors Of The Outcomes To Significant Negative Life Events. *American Journal of Community Psychology*, 18(6), 793-824. <https://Doi.Org/10.1007/BF00938065>
- Park, C. L. (2005). Religion As a Meaning-Making Framework in Coping With Life Stress. *Journal of Social Issues*, 61(4), 641-867. <https://Doi.Org/10.1111/J.1540-4560.2005.00428.X>
- Regnoli, G. M., Tiano, G. & Rosa, B. D. (2024). Serial Mediation Models of Future Anxiety and Italian Young Adults Psychological Distress: The Role of Intolerance of Uncertainty and Non-Pathological Worry. *Eur J Investig Health Psychol Educ*, 14(6), 1834-1852. <https://Doi.Org/10.3390/Ejihpe14060121>
- Reifman, A., Arnett, J. J. & Colwell, M. J. (2007). Emerging Adulthood: Theory, Assessment and Application. *Journal of Youth Development*, 2(1). <https://Doi.Org/10.5195/Jyd.2007.359>
- Reker, G. T., Peacock, E. J. & Wong, P. T. (1987). Meaning And Purpose in Life and Well-Being: A Life-Span Perspective. *Journal Of Gerontology*, 42(1), 44-49. <https://Doi.Org/10.1093/Geronj/42.1.44>

- Sarıçam, H. (2014). Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Mutluluğa Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 1-12.
- Sartre, J. P. (1996). *Varoluşçuluk*. (12. Baskı). (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1946).
- Sartre, J. P. (2009). Özgürlük ve Sorumluluk. (T. Ilgaz & G. Ç. Eksen, Çev.). (1. Baskı, S. 687-692). *Varlık ve Hiçlik : Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*. İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1943).
- Sartre, J. P. (2012). *Özgürlük Yolları 2 : Yaşanmayan Zaman*. (5. Baskı). (G. Devrim, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1945).
- Sezen, A. (2009). Günümüz İnsanın Anlamsızlık Sorunu Bağlamında Frankl ve Fowler'da Bireyin Anlam Arayışı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(14), 189-201.
- Tanrıverdi, A. & Ulu, M. (2018). Lise Öğrencilerinde Hayatın Anlam ve Amacı ile Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1198 - 1234. <https://Doi.Org/10.30627/Cuilah.469850>
- Taşkın, B. & Angın, N. Y. (2024). Genç Yetişkinlerde Maneviyat ve Sıkıntıya Dayanma, "Erzurum Örnekleme". *Akif*, 54(2), 234-257. <https://Doi.Org/10.51121/Akif.2024.65>
- Tekin Tayfun, A. N. & Ve Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534-558. <https://Doi.Org/10.20875/Sb.91461>
- Tülüce, H. A. (2022). Bireysellik ve Toplumsallık Bağlamında Modern Bireyin Anlam Arayışı. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 305 – 312. <https://Doi.Org/10.32329/Uad.1081255>
- Ulu, Ş. T. & Yaka, B. (2020). Kaygı, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Karar Verme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 21(1), 89-100. <https://Doi.Org/10.12984/Egeefd.661965>
- Wang, L. L. & Li, J. (2021). Association Between the Search for Meaning in Life and Well-Being in Chinese Adolescents. *Applied Research in Quality Of Life*, 16, 2291–2309. <https://Doi.Org/10.1007/S11482-021-09913-X>

Yalom, I. (1999). *Varoluşçu Psikoterapi*. (1. Baskı). (Z. Babayiğit, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1980).

Yüksel, Z. (2020). Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 376 - 395.

Yüksel, İ. (2021). Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi. *GAB Akademi*, 1(1), 65-88.

Zavalsız, M. (2023). Gençlerin Dine Bakışı: Üniversite Örneklemini Üzerine Bir Saha Araştırması. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (8), 11-43.
<https://doi.org/10.59379/tdpd.1274362>

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Meltem'den Bahar'a Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Televizyon Dizilerine Yansıması: Değişen Bir Şey Var mı?

Reflections of Gender Roles in Television Series from Meltem to Bahar: Is there anything Changed?

Gülay GECÜ ^a

Öz

Bu çalışma, 2002 yılında yayın hayatına başlayan ve 2019 yılına kadar devam eden Çocuklar Duymasın dizisi ile 2024 yılında gösterime giren Bahar adlı dizi üzerinden sunulan toplumsal cinsiyet rollerini analiz etmektedir. Çocuklar Duymasın dizisi 2019 yılına kadar gösterime devam etmekle birlikte ilk çıktığı günkü anlayış üzerinden seyretmiştir. Oysa Bahar dizisi 2024 yılında toplumda yaygın olan bir anlayış üzerinden kurgulanmıştır. Bu bakımdan iki dizinin Türkiye'nin son yirmi yılındaki değişimin bir resmini yansıttığını belirtmek mümkündür. Çalışma bir yandan Türkiye'deki bu değişimi iki dizi üzerinden okumaya çalışırken bir yandan da toplumsal cinsiyet rollerinin medyadaki yansıma biçimini analiz etmeye çalışmaktadır. Zira medya toplumsal değerleri temsil ederken, aynı zamanda toplumları belli değerler ve normlar üzerinden yönlendirmektedir. Medyadaki bu ikili rolün en fazla yaşandığı mecra dizilerdir. Araştırma, basit tesadüfi yöntemle seçilen filmler üzerinde yapılan tematik analizlerin yanı sıra konuyla ilgili akademik çalışmalara da dayanmaktadır. Araştırmanın ulaştığı sonuca göre iki dizide birbirinden farklı iki aile modeli sunulmasına rağmen, iki dizide de toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında olumsuz erkeklik prototipine

^a Psikoloji Master Öğrencisi, University of Wolverhampton, g.gecu@wlv.ac.uk, [ORCID ID: 0009-0005-9111-5683](https://orcid.org/0009-0005-9111-5683)

Bu makaleye atf için / To cite this article: Gecü, G. (2025), Meltem'den Bahar'a Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Televizyon Dizilerine Yansıması: Değişen Bir Şey Var mı?, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 258-274. Doi:10.5281/zenodo.16638341

Geliş Tarihi (Received): 22.02.2025 / Kabul Tarihi (Accepted): 10.05.2025.

karşın olumlu kadınlık profili sunulmaktadır. Çocuklar Duymasın dizisinde titizlikle korunan bir ailenin yanında, sorunları şiddet yoluyla çözen “kaba” bir erkeklik profiline karşın “rasyonel” ve “güçlü” bir kadın tipi sunulmaktadır. Bahar dizisinde ise ihanet sonucu çözülmeye yüz tutan bir aile yapısıyla birlikte “aldatan” bir erkek ve buna karşın rasyonel duygularla hareket ederek kendini var eden güçlü bir kadın profili ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Bahar dizisi, Çocuklar Duymasın dizisi, toplumsal cinsiyet rolleri, medya, televizyon dizileri, medya araştırmaları, medyada kadın olmak.

Abstract

This study analyzes the representations of gender roles through two Turkish television series: *Çocuklar Duymasın* (Don't let Children Hear), first started in 2002 and continued until 2019, and Bahar (Spring), which started in 2024. While *Çocuklar Duymasın* remained consistent with the mindset it was originally based on throughout its broadcast, Bahar was constructed around perspectives that are widely accepted in contemporary Turkish society. In this regard, it can be argued that these two series reflect a portrait of Turkish societal transformation over the past two decades. The study aims not only to trace this transformation through the lenses of these two series but also to analyze how gender roles are represented in the media. As a matter of fact, media not only reflects societal values but also plays a significant role in shaping them through specific norms and ideologies. Among various forms of media, television series serve as one of the most prominent platforms where this dual function is observed most intensively. The research is based upon thematic analyses conducted on these series, which were selected through a simple random sampling method, as well as relevant academic literature. The result of the study indicates that although the two series present different family models, both portray a negative prototype of masculinity in contrast to a positive representation of femininity within the context of gender roles. In *Çocuklar Duymasın*, alongside a family structure that is carefully preserved, a “rough” male figure who tends to resolve conflicts through aggression is contrasted with a “rational” and “strong” female character. In *Bahar*, however, a family dynamic on the verge of dissolution due to infidelity is depicted, wherein the “unfaithful” male is counterbalanced by a resilient and self-empowered woman guided by rational emotions.

Keywords: Gender identity, Bahar series, Çocuklar Duymasın series, media, media studies, being a woman in the media, television series.

1. Giriş

Toplumsal cinsiyeti, bireylerin biyolojik cinsiyetlerinden bağımsız olarak toplum tarafından kendilerine atanan roller, sorumluluklar ve beklentiler bütünü olarak tanımlayabiliriz. Bu kavram, yalnızca kadın ve erkek olmanın ötesine geçerek, bireylerin sosyal hayattaki konumlarını, ilişkilerini ve kimlik inşalarını belirleyen güçlü bir toplumsal yapı unsurudur. Sosyoloji, toplumsal cinsiyet rollerini doğal birer gerçeklik olarak değil, tarihsel ve kültürel süreçlerin bir ürünü olarak ele alır. Bu bakış açısı, özellikle medya gibi güçlü ideolojik aygıtların, cinsiyet kimliklerinin şekillenmesindeki rolünü anlamayı kolaylaştırır. (Yıldırar, 2025: 1)

Medya, hem toplumsal normları yansıtan hem de bu normları yeniden üreten önemli bir araçtır. Televizyon dizileri, reklamlar, sinema filmleri, sosyal medya içerikleri gibi çeşitli medya araçlarında kadınlar ve erkekler genellikle belirli kalıplar içerisinde temsil edilir. Kadınlar sıklıkla duygusal, anne, güçlü, arabulucu, aynı zamanda itaatkar olarak özdeşleştirilirken, erkekler dominant, baba, duygusal olarak eşlerinin beklentilerini karşılayamayan, ev dışı dünyada sosyal, meslek sahibi, otoriter figürler olarak sunulur. Bu tür temsiller, toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesine neden olurken, izleyicilerin bu rolleri içselleştirmesine de zemin hazırlar.

Bu çalışmada, televizyon dizileri arasında yıllarca izlenme oranlarıyla popülerliğini koruyan  ocuklar Duymasın dizisi ile son iki yılda izlenme rekorları kıran Bahar dizisindeki kadın karakterlerin, toplumsal cinsiyet rolleri perspektifinde ekranlarda nasıl aktarıldığı, bu roller aracılığı ile toplumsal cinsiyet normlarının ve beklentilerinin nasıl yansıtıldığı karşılaştırılmalı bir şekilde analiz edilecektir. Sorunları ele alış biçimi, her iki dizideki kadın ve erkek baş rol oyuncularının değerlendirilmesi içerik ve söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yirmi yıl içerisinde, televizyon dizilerindeki kadın ve erkek tanımlarında, Türk aile yapısında bir değişim olup olmadığı yine bu çalışmanın konuları arasındadır.

2. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Tarihsel Süreç

1968 yılında Robert Stoller tarafından ortaya atılan bir kavram olan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten (sex) nasıl farklı olabileceğini göstermek için kullanılmaktadır. Doğuştan gelen biyolojik cinsiyet ile sonradan toplum tarafından inşa edilen, “eril” veya “dişil” olarak atanan davranışları ve yetkinlikleri ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı erkeklik ve kadınlık ayrımının biyolojik belirlenmişlikten ziyade

toplumsal yapı içerisinde biçimlendirildiği savına vurgu yapmaktadır (Delal & Abanoz 2022: 81).

Biyolojik bir kavram olarak cinsiyet, fizyolojik farklılığa işaret ederken, toplumsal açıdan cinsiyet kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel rol beklentilerine işaret eder. Toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı iş bölümü ve cinsler arasındaki ilişkileri vurgulamak için toplumda kadının ve erkeğin konumunu belirtir. Bunu da patriarkal özellikler taşıyan bir kültür kalıbı içinde yapar. Bireyler toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin değerlerle yetişir ve bu değerleri içselleştirirler (Akgül, 2024: 232).

Biyolojik cinsiyet kavramı, kadın ve erkek olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya işaret etmektedir. İnsanlar, doğduklarında (hatta doğmadan önce) sahip oldukları cinsiyet organlarına bakılarak kadın ya da erkek cinsiyet grubuna ait olarak kimliklenmektedir. Sonraki süreçte ise sahip olunan bu biyolojik cinsiyet oynayabilecekleri oyuncaktan yapabilecekleri mesleğe kadar tüm ayrımlar insan için işletilmeye başlamaktadır.

Kadınlık ve erkeklik rollerine dair ayrım ve iş bölümü, genellikle Batı'da, sanayileşmenin etkisiyle ev ve işyeri ayrımıyla başlayan bir süreç olarak değerlendirilse de yapılan antropolojik çalışmalar, cinsel iş bölümlerinin Batı stereotipine denk düşmese bile, pek çok sanayi öncesi toplumda var olduğunu göstermiştir. Erkeklik ve kadınlık görevlerindeki ayrımın en ilkel toplumlarda bile var olduğu bilinmektedir (Marshall, 1999: 98).

Sanayi devrimiyle yaşanan farklılık ise bu iş bölümünün daha da keskinleşmesi olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın başında gerçekleşen tarihsel dönüşümler, kadını özel alanda tecrit ederek, işyeri ile ev alanını ayırmıştır. Fabrikaların makineleşmesiyle küçük sanayinin çöküşü, işin kamusal dünyası ve evin özel alanı daha önce hiç olmadığı kadar farklılaştırmıştır. 19. yüzyıldan 1980'lere kadar kadın, büyük toplumsal projelerin bir nesnesi olarak görülmüş ya da görülmesi tercih edilmiş ve aile içindeki rolü bir yana bırakılarak feminizmden daha üstün olduğu varsayılan roller oynamıştır (Gecu, 2004: 8). Ev ile iş yaşamı alanındaki bu ayrılık biyolojik cinsiyetlere yüklenen rollerin iyice yerleşmesine neden olmuş, 1970'li yıllarla birlikte, erkek ve kadın arasındaki ayrımların yalnızca biyolojik farklılıklarla tanımlanamayacağı düşüncesi oluşmaya başlamış ve bu ayrımı daha iyi ifade edebilmek için toplumsal cinsiyet kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Marshall, 1999: 98).

Kavram, ilk ortaya çıkışından beri, sadece bireysel kimliği ve kişiliğe değil, aynı zamanda sembolik düzeyde kültürel erkeklik ve kadınlık idealleri ile kalıp yargılarına, yapısal düzeyde ise örgüt ve kurumlardaki cinsiyet temelli iş bölümüne de vurgu yapmaktadır (Marshall, 1999: 98). Kültürün o cinsiyete uygun bulduğu duygu, tutum ve davranışlar arasındaki farklara göre şekillenen toplumsal cinsiyet rollerine dair beklentiler, toplumsal cinsiyet stereotipleri biçiminde toplumda yaygın kabul gören inançlara dönüşmekte, kadın ve erkeğin sosyal davranışını şekillendirmektedir (Delal & Abanoz 2022: 82).

Batı’da kadın ve erkek kimliği ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı’dan günümüz Türkiye’sine kadar olan süreç de bu gelişmelerden nasibini almıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1922), kadınların yaşamlarında ilk kez bazı sorunları dikkate almadan "benmerkezci" faaliyetlerin başladığı ve daha çok kadınların aktif olduğu bir dönemdir. Bu faaliyetler daha çok İstanbul’da ve diğer büyük merkezlerde olsa da kadın faaliyetlerinin yaygınlaşması açısından önemlilik arz etmiştir. Hükümetin desteğiyle Türk kadını “sosyal” faaliyetlerde kendine yer bulabilmiş ve ekonomik faaliyetlerde basın-yayın alanında çalışmaya başlamıştır. Sosyal faaliyetler çerçevesinde muhtaçlara yardım etmek, kadın haklarını savunmak ve kadınlara eğitimi için olanaklar sağlamak amacıyla bazı dernekler kurulmuştur. Basın faaliyetleri olarak “hak, özgürlük” gibi bazı kavramlar kadınların adresinde yer almaya başlamıştır. Bu tür çalışmalar yavaş yavaş “bireyciliği” gündeme getirmişler, ancak bakış açıları yine aile ve toplum olarak yansımıştır. Bu yolla fikirlerini daha kabul edilebilir hale getirmişlerdir (Çakır, 1992: 251).

Söz konusu dönemde yapılan reformlar, Türk ulusuna "iyi eş, iyi anne" olmayı öğretmek için "vatansever" ve "dindar" olarak kadın imajına yönelmiştir. Kadınlar ciddiyetin sembolleriydi ve eski toplumsal yapının hızla çözülmesini engellemekten sorumlu bekçiler olarak tanımlanmıştır (Çakır, 1996: 56)

1990’larda feminist hareketlerin kurumsal bir yapıya kavuştuğu dönemde, yeni ve farklı bir kadın grubu ortaya çıktı: “Muhafazakar- geleneksel kadın grupları”. Bu grupların kadın üyeleri üniversitelerde başörtüsü sorunu ile ilgili haklarını savundular ve elitist davranışlardan farklı olarak, kadınların yerel sorunlarıyla ilgilendiler. Devletten temel talepleri, diğer kadın gruplarıyla aynı kadın haklarına sahip olmak, değer ve inançlarını koruyarak kamu kurumlarında ve eğitim kurumlarında yer almak, modern toplumda sosyal bir aktör olarak yer almak ve son olarak, geleneksel aile yaşamıyla özdeşleştirilen geleneksel rollerden kurtulmaktı. (Aktaş, 2001: 64).

Son yirmi yıl içinde yaşanan gelişmeler, kadınların kendi sorunlarını ifade etmelerinde ve kimliklerini tanımlamalarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Muhafazakâr ve elit gruplar eylemlerinde değişen imajlarla ortaya çıkmıştır. Artık kadın, "imaj" ve "kimlik" kavramlarının hızla yayılan önemi ve toplumdaki tüketim alışkanlıklarını sarsan çoklu gerçeklik ile "cinsel bir obje" olarak algılanmaktadır. Tüketim alışkanlıklarının hızla yaygınlaşması, kadınların hem tüketici olarak hem de tüketimin içinde yer almasını beraberinde getirdi. Artık tüm kadınların eylemlerinde "fiziksel olarak ve bir beden olarak orada olma" çabasını görmek mümkündür (Gecü, 2004:11).

Bu şekillendirme, toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürülmesi, eğitim, din, aile, medya gibi unsurlar aracılığıyla gerçekleşmekte; özellikle medya, var olan toplumsal cinsiyet rollerinin devamında etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazete, radyo, televizyon gibi kitlesel yayın yapan ve geleneksel medya olarak nitelendirilen araçlarda yoğun bir şekilde gözlemlenen toplumsal cinsiyet rolleri, erkek ve kadın algısının belirli sınırlara hapsedilmesine ve medya aracılığı ile de pekiştirilerek aktarılmasına neden olmuştur.

3. Toplumsal Cinsiyetin Pekiştirilmesinde Televizyon Dizileri ve Medya

Sürekli gelişen iletişim teknolojileri, toplumları medyaya daha bağımlı hale getirmiştir. Televizyon, yaygın kullanımı nedeniyle bu medya toplumunda önemli bir yere sahiptir ve bir rehber (ana) medya olarak kültürel bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Televizyon gibi yaygınlaşan medya araçlarının en önemli etkisi "televizyon programlarının toplumsal cinsiyet ilişkilerinin konsolide edilmesini desteklemesi; kötüleyici stereotipler sunarak toplumsal cinsiyetle ilgili yaşam tercihlerinin ve değerlerin algılanmasına yardımcı olmasıdır (Yaktıl, 1996: 110).

Toplumsal cinsiyet rollerinin baskın olduğu bir toplum içerisinde bu rollerin birer kalıp yargı şekline bürünmesi kaçınılmazdır. Çünkü toplumun kadına yüklediği feminenlik ile erkeğe yüklediği maskülenlik, onların toplumsal kabulünün ön şartını oluşturmaktadır. Bu nedenle hem gündelik yaşantıda hem de özel yaşamda bu roller çerçevesinde davranmak onaylanmanın diğer bir deyişle dışlanmamanın anahtarı konumundadır. Toplumsal cinsiyet kavramı düşünüldüğünde ilk akla gelen kavramın kadın olması aslında sosyal yaşantıda kadına yüklenen anlam ve rollerin fazlalığını göstermektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet kavramı yalnızca kadına atfedilen özelliklerden oluşmamakta, erkeğe de yüklenen özellikler

neticesinde anlam bulmaktadır. Ancak hem literatürde hem de gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet kavramı kadın- kadınlık olgusuyla bir tutulmaktadır. (Aydın, 2023: 260)

İnsan, yaşadığı dünyayı anlayabilmek ve çevre ile uyum sağlayabilmek için kategorileştirme yoluna giderek karmaşık çevreyi ve olayları basitleştirmektedir. Birey, çevreden gelen karmaşık verileri sadeleştirerek işler böylece iç ve dış çevreye uyum sağlamış olur. Bu durum, toplumsal yaşantının basit bir düzeyde ve çevreyi şematize ederek algılanmasına yol açar. Aynı zamanda insan grupları ve olaylar hakkında tipolojiler oluşturulmasına neden olur. Bunun bir sonucu olarak önyargı ve stereotipi oluşmaktadır. (Oğuz, 2000: 36). Bu bağlamda televizyon programları aracılığı ile sunulan iletiler, sosyal sınıflar ve onların eylemlerini stereotipleştirerek düşünce yapılarımızı etkilemektedir. Dizilerde sunulan karakterler de stereotipleştirilerek aktarılmaktadır (Varlı Gürer & Gürer, 2020: 636).

Kitle iletişim aracı olarak televizyon, milyonlarca insan tarafından paylaşılan kültürel bir kaynak haline gelmiştir. Özellikle bu çalışmanın konusu olarak, toplumda yerleşik olan toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinde ve sunulmasında çok önemli bir role sahiptir. Eğer televizyonun toplum üzerinde bir etkisi varsa, dahası, eğer toplumlar yaşamlarında televizyona önemli bir yer veriyorlarsa, bu televizyonun insanların gereksinimlerini karşılama özelliğini gösterir. Bu, televizyonun özgün özelliğidir, yani kendimizi ifade etme tekniklerimizin ve fikirlerimizin üretilmesinin aracıdır (Gecü, 2004:14).

Aile içi iletişimde (durumlar, çözümler ve kahramanlar) güçlü bir konuma sahip olan TV dizileri, ailenin bir parçası haline gelmiştir. Bu yönde, ailenin farklı üyeleri tarafından kendileriyle özdeş kabul edilen karakterler, diğer üyelerle olan ilişkiler açısından önemli hale gelmiş ve bu karakterlerin yanlış davranışlarının aile içi ilişkileri (aile üyeleri arasında) etkileyebileceği gözlemlenmiştir (Çakır, 2000: 264).

Televizyonun, toplumsal algı üzerindeki bu güçlü etkisi, toplumda var olmayan unsurların “ideal” olanı yaratmak için kullanıldığı ve gerçek olarak kabul edildiği televizyon dizilerinin popüleritesini artırmıştır. Popülerliği arttırmak ve geniş izleyici kitlesine ulaşmak, ana hikayelerin bu yönde vurgulanmasında etkili olmuştur (Bolkal, 1999: 58-59). “İletişim araçları, kendi dünyalarında, sosyal ideallerde yer alan erkek ve kadın tanımlarını yansıtır. İletişim endüstrisi, belirli stereotip yargılarla genel izleyici kitlesini çekerek kâr elde ederken, aynı zamanda bu izleyicilerin sosyal değer beklentilerine de cevap verir” (Timisi, 1997: 26). Böylece, medya tarafından yaratılan stereotipler (bir gruba veya bireye atfedilen özellikler, belirli bir nesneyi algılarken geçmiş deneyimlerimizin etkisiyle zihnimizde yarattığımız

imgeler), hem sosyal yaşamın yansıması hem de gerçeğe yakınlığıyla ortak gerçeklerin oluşumunda etkili olurlar (İmançer, 2003: 245-46).

Bu çalışma için seçilen iki dizinin ortak özelliği de, yukarıda saydığımız gibi, izleyicilerin değerleriyle örtüşen ve sosyal değer beklentisine cevap veren diziler olmaları ve dizideki stereotiplerin, dizilerin popülerliğini arttırmasına ve toplumsal cinsiyet inşasına katkı sağlamasıdır.

4. Çocuklar Duymasın Dizisi ve Ana Karakterlerin Tahlili

Çocuklar Duymasın, dizinin senaristi Birol Güven tarafından açıklandığı gibi duygusal bir Türk durum komedisidir (sit-com) (Güven, 2002: 6). Durum komedisinin ana konusu karmaşıklık ve bu karmaşıklığın çözümüdür. Bu çözüm, ahlaki bir mesaj ya da toplumsal değerlere bağlılıktan oluşmalıdır. Metinlerin kodları, medya kurumlarının yeni kodlara ve izleyicilerin beklentilerine göre değişen üretim biçimlerine göre değişir (Önal, 2000: 79). Durum komedileri yarım saat ya da bir saat sürer. Bir durum komedisinde olaylar durumun karışması ile başlar. Karışıklığın nedeni insanların hata ve davranışlarıdır. Kahraman ya da yan karakterlerden biri iyi niyetle yaptığı hatalı davranışlarla olayları başlatır. Durum komedisinin temel kuralı, oyunun sonunda normale dönmektir. Durum komedilerinde olay örgüsü olay örgüsü içindedir (Önal, 2000: 8).

Meltem dizide, romantik, zeki, duygusal ve duyarlı kalıplara sahip şehirli bir kadın olarak sunuluyor. Fiziksel olarak uzun boylu, dış görünüşü ve sağlığı açısından bakımlıdır. Aile bireylerinin sorunlarını çözmeye çalışır. Bu sorunların üstesinden gelmek için psikoloğuna başvurur. Filmde genellikle “Bu sorunu çözeceğim, endişelenme!” der. İş ve aile arasındaki dengeyi her zaman korur. Eve geldiğinde akşam yemeğini hazırlar, yemekten sonra masayı ve sofrayı toplar ve çocuklarıyla ilgilenir. Sadece kendi ailesinin değil, arkadaşlarının, anne babasının ve kocasının ailesinin de sorunlarını çözmeye çalışır. Dizide Türk toplumunda hem çalışan hem geleneklere bağlı; hem modern hem de kocasına itaat eden; bunu yaparken de profesyonel destek alan, aynı zamanda bakımlı, kariyer sahibi “ideal” ve “örnek” bir kadın tipi olarak sunulmaktadır.

Meltem'in ortak sorunu kocası Haluk'un davranışları ve onunla olan iletişimidir. Şikâyeti sıklıkla kocasının kendisine karşı ilgisizliğidir. Dizide görülen eylemlerin çoğu, özellikle birbirlerine karşı olan ilişkileri ve sorunlarıyla ilgilidir. Meltem, Haluk'tan ve onun kendisine

karşı tavırlarından şikâyetçidir. Meltem, kocasının evlenmeden önceki gibi romantik ve düşünceli bir adam olmasını dilemektedir. Kocasıyla yaşadığı sorunları bir psikologla tartışır ve onun önerileri doğrultusunda evde romantik bir atmosfer yaratmaya çalışır (Gecü 2004:34).

Haluk, dizide iyi eğitilmiş ama geleneksel, başka bir deyişle, “maço” bir karakter olarak tanıtılıyor. Geleneksel ve modern kalıplar arasındaki çatışma davranışlarında açıkça görülmektedir. Kendisin, “taş fırın erkeği” olarak tanınıyor. Karısını çok sevmesine rağmen, ona karşı utangaçtır. Görünüşü, Türk erkeğinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. İyi bir baba olmasına rağmen, çocuklarının sorunlarına sert bir şekilde yaklaşmaktadır. Meltem, onun sert davranmasını engellemektedir. Birçok konuda başlangıçta Meltem’le tartışmasına rağmen sonuçta onun tavsiyelerine kulak vermektedir. Ailesini rahatsız etmeye yönelik her türlü girişime şiddetle karşılık vermektedir (Gecü, 2004: 35). Haluk’un sorunları şiddet yoluyla çözme tutumuna karşın Meltem, karşılaştığı her tür sorunu akıl yoluyla, başka bir deyişle rasyonel bir tutumla çözmeye çalışır.

5. Bahar Dizisi ve Karakter Tahlili

İlk bölümünden sezon finaline kadar olan süreçte yüksek izlenme oranları yakalayan Bahar, bu coğrafyada yaşayan kadın izleyicilerin kendi hayatlarından bir parça bulabildiği dikkat çekici hikâyesiyle özellikle kadınlar tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Çalışma kapsamında Bahar dizisinin tercih edilmesinde; yüksek izlenme oranlarını yakalaması, ilişkilerde sıkışık kalan kadınların sesi olan Bahar karakterinin, isminin Bahar olarak seçilmesinden de anlaşılabilir gibi, kendi hayatını yeniden kuran, yalnız ama güçlü bir karakter profili çizerek, özellikle kadın izleyicileri kendine hayran bırakması, kadınların gündelik yaşamlarını, sorunlarını ve mücadelelerini konu etmiş olmasının rolü büyüktür.

Hikâye, ismini de aldığı Bahar karakteri üzerinden kurgulanmaktadır. Bahar, tıp fakültesi mezunu bir doktor olmasına rağmen genç yaşta evlenerek çocuk sahibi olmayı seçerek mesleğini hiç yapmadan kendisini çocuklarına ve ailesine adanmış fedakâr ev hanımını karakterize ediyor. Hayatının büyük bir çoğunluğunu eşinin, çocuklarının ve kayınvalidesinin isteklerini yerine getiren edilgen ve toksik pozitif bir ruh h li içerisinde gününü ev işleriyle geçiren ancak ev içerisindeki emeği görmezden gelinen ve değersizleştirilen bir şekilde yaşamını sürdürmekteyken, karaciğer yetmezliği tanısı alarak acilen karaciğer nakli olması gerektiğini öğrenir ve bu hikâyenin ortaya çıkışına zemin hazırlar.

Türk toplumunda, kadınların ‘ev hanımı’ tanımını dramatik bir şekilde anlatan dizide, toplumsal cinsiyet rollerinin, kadınların kendi içlerinde de yer aldığına dair mesajlar içermektedir. Dizide, ‘Ev hanımı’ olmanın ve geleneksel aile yapısında yaşamaya devam etmenin kadını, günün sonunda hasta eden bir yapı olduğu, meslek sahibi olursa, ‘kara gün’ geldiğinde ailesinin desteği olmadan da kendini kurtarabileceği, dolayısıyla yaşamına mesleği olsun olmasın evinde ve çocuklarıyla devam ettirmek isteyen ev hanımlığına yönelik olumsuz alt mesajlar da verilmektedir.

Eşinin, doku uyuşması olduğu halde dönor olmayı kabul etmemesi, başka bir bağışçı sayesinde Bahar’ın yeniden sağlığına kavuşması, Bahar’ın, eşinin bencil tavırları ve ilişkideki sadakatsizlik ve duygusal olarak yalnız bırakılmışlığını fark etmesine; bu hastalığın ardından, yaşamında her şeyi yeniden inşa etmek üzere yola koyulmasına neden olmuştur. Hayallerini tekrar gerçeğe dönüştürmek için TUS (Tıpta Uzmanlık Sınavı) sınavına hazırlanmış, eğitim ücretini dahi karşılamayan eşine farklı şekilde davranarak, örneğin yüklü miktarlarda alışverişler yaparak, intikam almaya çalışmıştır. Artık, kendini ikinci plana atan Bahar yerine, kendine odaklanan bir Bahar profili ile karşımıza çıkmaktadır (Akgül, 2024: 820-821).

Sınavda gerekli başarıyı elde eden Bahar, asistan doktor olmak için eşinin hastanesinde, eşi ve eşinin sevgilisi olmasına rağmen, çalışmaya başlar. Bu sırada en büyük destekçisi yine aynı hastanede çalıştığı ve ameliyatını gerçekleştiren, sonrasında aralarında bir dostluk bağı gelişen Dr. Evren olur. Zorlu süreçlerden geçerken Bahar hastalığına ve ihanete uğramış olmasına rağmen çevresine karşı her zaman sevgi dilini kullanmaktan, mesleği için emek vermekten ve önüne çıkan engelleri adil bir şekilde aşmaya çalışmaktan vazgeçmeyen bir görünüm sunar. Bahar’ın pozitif tutumu, kısa sürede iş hayatında sevilmesine ve destek görmesine yardımcı olur (Akgül, 2024: 821).

Bahar’ın bu kararlı duruşu ve mesleğine geri dönerek, ezilen kadından ‘güçlü kadın’ imajına çevirmesi, izleyicileri, toplumsal cinsiyet rolleri algısına yönelik dikkat çekici bir vurgu olmuştur. İzleyicilerin sosyal medyadaki tepkilerini ölçen Akgül’ün çalışmasında tespit ettiği izleyici yorumları, dizinin ana karakterinin özellikle kadınlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından değerlidir. Çalışmadaki bazı değerlendirmeler şu şekildedir: “Kadının hizmetçi olmadığını, kadınların gözlerini açmalarını gerektirdiği bir dizi”, “Bahar harikasın ayrıca arkadaşı da çok tatlı ve çok başarılı eminim bütün evlerde hafiften ayaklanmalar da başlamıştır”, “İyi sabrediyor ben yapmam, yapmayın...izin vermeyin...güzel mesajlar,

farkındalıklar var... kimse için kendinizden vazgeçmeyin öncelik kendiniz olsun.. Bir tane hayat var”, “Bahar tüm kadınların sesi olabilir misin? Acaba”, “Ülkede kaç kadının sesi oldu acaba. Farkındalık yaratan sahneler cümleler yaşanmışlıklar. Annelik içten gelen yoğun bir duygu fakat sanki dengeyi koruyamamış üstüne de bir görünmezlik pelerini takmış gibi yaşayan anneler biraz ben demek gerçekten çok önemli”, “Bir dizi ki tüm kadınlara kendi potansiyellerini hatırlattı. Gönüllerimize bahar gibi geldin BAHAR.” Bu tür yorumlarla izleyiciler, ekranlarda sunulan kadınlık ve annelik rollerinin pasivize edilerek edilgen bir duruş sergileyen karakterlere bir tepki olarak güçlü kadın duruşunu görmeyi özlediklerine işaret etmiştir. Bir izleyicinin şu ifadeleri tüm izleyicilerin duygularını yansıtacak niteliktedir: “Güçlü kadın görmeyi çok özlemiştim Bahar ekranlara resmen Bahar getirdi” (Akgül, 2024: 826).

Sosyal medyanın yaygın olarak kullanılmaya başladığı pandemi sonrası süreçte, yerli dizilerin toplum tarafından etkisinin artmasına da zemin hazırlamaktadır. Dizilerin vermek istediği mesajlar, sosyal medya aracılığıyla daha da güçlenmekte, çalışmamızın konusu olan toplumsal cinsiyet rollerinin inşası ve karakterlere izleyicilerin buluşmasına ve kendilerini özdeşleştirmelerine de katkı sağlamaktadır. Geleneksel aile yapısının tabularının yıkılması, kadının varoluş mücadelesi içerisinde kendini kaybetmeden var etmeye çalışması, kadın izleyicilerin karakterle özdeşim yaşamasına kaynaklık etmektedir.

Duygusal bağların ve tepkilerin sosyal medyada açık bir şekilde ifade edilmesi, izleyicilerin diziyi izlerken yaşadıkları duygusal deneyimleri kolektif bir izleme deneyimi dönüştürdüklerinin de bir göstergesidir. Söz konusu deneyim izleyiciler açısından güçlü bir bağ oluşturarak dizinin karakterleri ve hikâyesi hakkında aktif tartışmalar yürütmeye istekli kılmıştır. Tartışmalar dizinin hikâyesine yönelik olmasının yanı sıra zaman içinde izleyicilerin kendi deneyimleriyle kurmuş oldukları ilişkilere ait çıkarımlarını paylaşmalarının da bir alanını oluşturmuştur. Bu durum izleyici kitlenin sadakatini artırarak dolayısıyla dizinin başarısını sürdürmede bir etken olarak değerlendirilmiştir (Akgül, 2024: 831).

Bu yazıda ağırlıklı olarak değerlendirdiğimiz Akgül’ün bu çalışması, literatürde televizyon dizileri ile sosyal medya etkileşimlerinin giderek artan önemine dair yapılan çalışmaları destekler niteliktedir. İzleyiciler, sosyal medya aracılığıyla sadece bir dizi hakkında düşüncelerini paylaşmakla kalmamakta, aynı zamanda diğer izleyicilerin yorumlarıyla da etkileşime girerek kendi izleme deneyimlerini zenginleştirmektedir. Söz konusu durum

televizyon izleme pratiğinin artık pasif bir eylem olmaktan çıktığını ve izleyicilerin aktif katılımcılar hâline geldiğini göstermektedir (Akgül, 2024: 832).

6. Yirmi Yılda Değişen Bir Şey Var mı?

Başta da belirttiğimiz gibi Çocuklar Duymasın dizisi 2002 yılında yayın hayatına başlamış ve 2019 yılına kadar devam etmiştir. Dizi, 17 yıllık gösterimde ilk günkü mizansen üzerinden devam etmiştir. Dolayısıyla diziye hakim olan anlayışın o tarihlerdeki değer yargıları tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz. Oysa Bahar dizisi 2004 yılında yayım hayatına başlamış ve bu tarihteki sosyal olayların ve olguların perspektifinden benzer bir konuya mercek tutmaktadır. Bu bakımdan aslında iki dizinin Türkiye’deki 20 yıllık bir değişimin resmini ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çocuklar Duymasın dizisindeki Haluk ve Meltem arasındaki konuşmalara bakıldığında, Haluk karakterinin ağzından yaratılmak istenen kadın prototipi özelliklerini şu şekilde görebiliriz: “Kadın, profesyonel bir çalışan olsa, kariyer sahibi bir kadın olsa dahi, akşam iş yemeğine gidemez. Arkadaşlarıyla dışarı çıkması uygun görülmez.” Haluk’un ifadesiyle bir kadının akşam iş yemeğine gitmesi “evli bir kadına yakışmaz”. Haluk, kendisini “evin reisi” olarak tanımlarken, Meltem, bu geleneksel tanımın dışına çıkmaya çalışarak, onun otoritesini kabul etmemektedir. Haluk karakter, bir erkek olarak tüm bu geleneksel beklentileri yansıtırken, dizide “aldatılma” hassasiyetinin olması dikkat çekicidir. Haluk, eşine sadık bir geleneksel Türk erkeği olarak yansıtılmıştır.

Bahar dizisinde ise, Bahar’ın kendini bulma yolculuğu ve kendini var ediş süreci, eşinin onu aldatması ve kendisinin hastalanması sonucu ortaya çıkmıştır. Çocuklar Duymasın dizisindeki Haluk karakterinin ilgisizliği bir “bir anlayış sorunu ve kültürel bir tutum” olarak yansıtılırken, Bahar dizisindeki Timur karakterinin ilgisizliği ve umursamazlığı, bir aldatılma öyküsü ve çocukluk travmasının bir uzantısı olarak yer almıştır.

Çocuklar Duymasın dizisi, gelenekle modernite arasında sıkışıp kalan Türk aile yapısının tüm içsel çatışmalarını komedi tarzında ele alırken, dizide verilen alt mesajlar, modern dünyaya uyum sağlarken geleneksel yapıyı koruma çabasıdadır. Toplumun beklentileri öncelik alınarak, Türk aile yapısını korumaya yönelik aile içi rollerin dağılımının karşılıklı anlayış ve saygı korunarak belirlenmesini sağlamak ve kadının “anne” “çalışan kadın”, “sağlıklı kadın”

“bakımlı kadın” rolleriyle birlikte, e iyle geçinmek ve uyum sağlamak için ilave çaba sarf eden kadın rolü de alt mesaj olarak verilmektedir.

Her iki dizinin kadının toplumsal cinsiyet rolü açısından ortak özelliği, ana karakterlerin bir meslek sahibi kadın olmaları, bu meslekler doktorluk ve insan kaynakları uzmanlığı gibi, yoğun bir mesai gerektiren ve aynı zamanda ulaşılması zor, yoğun bir çalışma temposu ile zor kazanılan meslek sahibi kadınlar olmaları, her ikisinin de seküler bir yaşam tarzı olması, ikisinin de kocalarına açık olmaları ve ilişkide ortayı bulan, ailenin varlığını ve devamını korumak için kendisinden fedakarlık eden kadınlar olarak sunulmaları olmuştur. Bahar karakterinin, aldatılma ve hastalık sürecinden sonra, tamamen bireyselle mesi ve kendi yaşamına, hayallerine dönmesi, yeniden hayata tutunma çabaları, izleyiciler üzerinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Dizide verilmek istenen, “bir erkeğe bağımlı olmaksızın kadının kendi ayakları üzerinde durabilece i ve kendini var edebileceği” mesajı izleyicide önemli bir karşılık bulmaktadır.

Meltem e iyle ilişkisindeki sorunları, psikolog yardımı ile, ilişkiye devam ederek a maya çalışmaktadır. Bahar ise hastalık tanısı aldıktan sonra psikolojik destek almaya ba lamı  ve evliliğini bitirmiştir. Çocuklar Duymasın dizisinde, aile birliğini korumak temel kay ı olarak görülmektedir. Oysa Bahar dizisinde sadakatsizlikten kaynaklanan dağılmış bir aile tablosu söz konusudur. Farklı aile tipolojileri çizilmesine rağmen her iki dizide de kadın mükemmeldir ve her zaman erkeğin eksikliklerini tamamlamak için çabalar; hatta erkeğin eksikliğini tamamlar. Sorun çözen hep kadındır. Erkek etkin ve baskın gibi görülse de edilgen ve kadının aldığı kararları uygulayan durumundadır.

 ki dizi arasındaki en belirgin fark, geleneksel aile yapısındaki bozulma, erkeğin geleneksel erkek stereotipinden uzaklaşmaya çalışırken evinden uzaklaşması ve bunu yaparken yine kültürel kodları kullanıyor olması olduğu görülmektedir. Buna karşın kadın artık geleneksel kodların etkisinde kalmadan kendi dünyasını oluşturabilme gücünü eline almaktadır. Aileyi koruma ve bir arada tutma görevinden kendini azat etmiş bir kadın profilinin varlığı, izleyicilerin tepkileri dikkate alındığında, artık toplumun her kesimi tarafından kabul edilmeye ba landı ının bir göstergesidir. Bu çalışmada incelenmeye çalışılan Bahar dizisindeki Bahar karakteri ile verilmek istenen mesajın, geleneksel aile yapısının, aileyi “mecazi” olarak hasta eden, kadını ikinci plana iten, eşinin otoritesi altında ezen kalıplardan sıyrılarak; kadını yine anne ama önce “kadın” ve “insan” olarak var etmeyi hedefleyen, modern, yalnız ama güçlü bir kadın profilinin sunulduğunu söylemek yerinde olacaktır.

7. Sonuç

İki yerli dizi kapsamında ele almaya çalıştığımız toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili televizyon dizilerinde verilmek istenen mesajları yukarıdaki bölümlerde anlatmaya çalıştık. Stereotiplerin ortak özellikleri, toplumsal olarak yaşadığımız modernite ve gelenek arasındaki çatışmaların bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Yani, ataerkil toplumsal değerler hala televizyon ve artık son yıllarda sosyal medya aracılığıyla hegemonyanın ve baskının araçlarıdır ve bu değerler ve hegemonyanın kadınların iş hayatındaki, ev hayatındaki rolleri üzerinde küçümsemeyecek derecede etkilidir. Kadın kimliği, televizyon dizilerinde bu çatışmayı toplumun desteği ile değil, kendi bireysel kimliklerinden ve varlıklarından, bazen ailelerinden vazgeçerek kendilerinin çözmesi gerektiği mesajı ile yer almaktadır.

Medya yayınlarında doğrudan verilen veya bilinçaltına yerleştirilen mesajlar teorik olarak cinsiyet rollerinin normalleştirilmesine, klişeleştirilmesine ve izleyiciler tarafından içselleştirilmesine neden olabilmektedir. (Çelebi, 2022: 823) Televizyon yayıncılığında yaşanan gelişmelerle beraber farklılaşan içerikler, ilgi çekicilik peşinde koşan televizyon ekranları, cinsiyet eşitsizliklerini ve bireyler arası ayrımcılıkları da pekiştirici bir araç haline gelmiştir. Diziler, televizyonda yayınlanan program seçenekleri içerisinde haber bültenlerinden sonra en çok izlenen programlar haline geldiğinden, yerli diziler toplumu etkileme noktasında yadsınamaz bir rol oynamaktadır (Adalı & İnce, 2025:31).

Medya başlı başına toplumsal cinsiyet rollerinin nesiller boyu aktarılması, sürdürülmesi, yeniden üretilmesi ve bireylere benimsetilmesi konusunda geçen yıllar boyunca etkinliğini arttırmıştır. Medyada yer alan temsilciler cinsiyet rollerini kavramsallaştırmakta, izleyici kitlesi medyada temsil edilen karakterleri model olarak görebilmekte ve bir motivasyon unsuru olarak dikkate alabilmektedir. (Çelebi, 2022: 824) Diziler, izleyiciyi yönlendiren ve dizilerde verilen mesajları normalleştiren bir etkiye sahiptir. Medyanın bu yadsınamaz gücü ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla ve günlük rutinlerdeki yerini almasıyla, sosyal medya içerikleri ve yerli dizilerde yer alan stereotiplerdeki değişim, yeni bir toplumsal cinsiyet algısına doğru bizleri götürmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı her ne kadar kadın üzerinden yürütülüyor olsa da, toplumun görmek istediği veya hali hazırda var olan bir erkek cinsiyet tanımının da medya aracılığıyla vurgulandığını söylemek mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Bahar dizisinde yer alan ana erkek karakterde vurguladığı gibi, toplumun aile yapısında oluşturulmak istenen

algının, ‘erkeğine rağmen’ hayatına devam eden ve güçlü kadın olmak zorunda kalan kadınların inşasına zemin hazırlamasıdır. ‘Erkeklerle güvenilmez’, ‘kendini garantiye almalıs n’, ‘sevgi fedak rlık istese de bu fedak rlık günün birinde mutlaka sadakatsizlik olarak sana dönecektir’ gibi, kadın-erkek ilişkilerinde sevginin yerine güven-güvensizlik, evlilik yerine ortak yaşam gibi kavramların yer alması için bir vurgulama yapıldığı dikkat çekmektedir. Erkeğin varlığı güven yerine tehdit unsuru olarak sunulmaktadır. Bu da erkelerin toplumsal cinsiyet rollerinde, sorumluluk almayan bir kişilik yapısına bürünmesine ve ilişkilerde ‘kadınları bir alternatif’ olarak görmeye meyilli hale getirmektedir.

Evlilik, toplumun içerisinde  ocuk sahibi olmak için ahlaki açıdan bir ‘gereklilik’, ‘zorunluluk’ gibi vurgulanıp, evlilikte erkeğin aldatması ‘normal’ karşılanmakta, kad n n buna rızası beklenmekte ve buna rıza göstermiyorsa, babasının evine dönemeyen kadın olarak kendi ayaklarının üzerinde durması gerektiği alt mesaj olarak verilmektedir. Evlilikte kad n n sahip çıkan bir erkek profilinden, günü birlik ilişkiler içerisinde olan ve sorumluluk alamayan, ahlaki açıdan güvenilmez bir ‘erkek’ profilinin çizildiğini görmekteyiz. Bunun, Türk aile yapısının sağlıksız bir biçimde değişmesine ve romantik ilişkilerde, özellikle kadın tarafından erkeğe karşı bir güvensizlik sorununun var olmasına ve ilişkilerin dinamiğini değiştirdiğini söylemek yerinde olur.

Sosyal medyanın kullanımındaki artış ve yerli dizilerin sosyal medya üzerinden de konuşulmaya devam edilmesi, dizi yapımcılarının bir toplum ve toplumsal cinsiyet inşası yönündeki misyonunun ve bunun Türk aile yapısına etkisinin devam edeceğini öngörmekteyiz. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar için akademik çalışmalardaki artışın, toplumun bilinçlenmesine ve medya aracılığıyla verilen mesajların daha görünür olmasını sağlayarak, kolektif bilince katkısı kıymetlidir.

Kaynakça

- Adalı, E. & İnce, M. (2025). Kadınları Uyandıran Bir Bakış mı? ‘Bahar’ Dizisi  zerine Alımlama  alışması, *Injocmer*, 5(1), 28-43.
- Akgül, F. İ. (2021). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İktidar İlişkileri. *Social Science Development Journal*, 6(25), 226-234. <https://doi.org/10.31567/ssd.397>

- Akgül, T. E. (2024). Ekranlarda Mevsim Değişikliği: Bahar Dizisine Yönelik Duygusal Etkileşimler Üzerine Netnografik Bir Analiz. *TRT Akademi*, 9(22), 810-835. <https://doi.org/10.37679/trta.1520049>.
- Aktas, C. (2001). "Bacıdan Bayana", *Mülâhazat*, 1(1), 55-70.
- Aydın, E. B. (2023). Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Medya Araştırmalarına Bibliyometrik Bir Bakış. *Türkiye Medya Akademisi Dergisi*, 3(6), 256-281. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8378649>
- Bolkal, S. (1999). *Yerli Televizyon Dramalarında Değişen Cinsiyet Roller*, (Unpublished M. A. Thesis), University of Ege, İzmir.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın : Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1992). *"II.Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm"*, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: T.C. Basbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelebi, E. (2022). *Medyanın Toplumsal Cinsiyet Roller Üzerinde Etkisi*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82): 822-829
- Delal, Ö. & Abanoz, E. (2022). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sosyal Medyada Yansıması: Sokağa Çıkma Yasağı Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 37, 80-95, <https://doi.org/10.31123/akil.1079620>
- Doğan, O. (2024). *Türk Dizilerinin En Büyük Kozu Güçlü Kadınlar Ekranı Döndü*. <https://episodedergi.com/tr/dergi/episode-dergi-mart-2024-sayisi/> (Erişim Tarihi: 06.07.2024).
- Gecü, G. (2004). *The Gender Roles in Turkish Society as Reflected in the Serial Movies: The Case of "Çocuklar Duymasın" and "Zerda"*, (Unpublished Master of Art Thesis), Public Administration at Fatih University, İstanbul.
- Güven, B. (2002). *Çocuklar Duymasın*, Ankara: Kim Yayınları.
- İmançer, D. (2000). *Televizyonda Toplumsal/ Cinsiyet Sembollerinin Türk Aile Dizilerinde Sunumu*. (Unpublished Doctoral Disertation), Ege University, İzmir.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Oğuz, Y., G. (2000). Cinsiyet Rollerine İlgili Stereotiplerin Televizyonda Sunumu. *Kurgu Dergisi*, 17, 35-43.
- Önal, H. (1999). *Çok Perspektifli Eleştirel Kuramsal Açından Türkiye’de Yerli Diziler*, (Unpublished Doctoral Dissertation), Dokuz Eylül University, İzmir.
- Timisi, N. (1997). *Medyada Cinsiyetçilik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Varlı Gürer, S. Z.. & Gürer, M. (2020). Toplumsal Cinsiyet Rollerine Bağlamında Türkiye'deki Televizyon Dizilerinde Sunulan Kadın Stereotipi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 631-650.
- Yaktıl, G. (1996). *Bizimkiler Dizisi Üzerine Bir İnceleme, Toplumsal Yapıdaki Kültürel İletilerin Yayılma Süreci ve Televizyon*. (Unpublished Doctoral Disertation), Anadolu University, Eskişehir.
- Yıldırar, D. (2025). *Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Medyanın Etkisi*. <https://blog.metu.edu.tr/e242422/toplumsal-cinsiyet-rolleri-ve-medyanin-etkisi/>
- Yumlu, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Medya. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (21), 151-155.

Yazarların Katkı Oranı

Örnek 1: Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Örnek 1: Yazar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Sosyalleşmede Aile ve Sosyal Medyanın Yeri: Değişen Roller

The Place of Family and Social Media in Socialization: Changing Roles

Hüseyin ÖZDEMİR ^a

Öz

Bu çalışma, aile kurumunun bireyin sosyalleşme sürecindeki geleneksel rolünün, dijitalleşme ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla nasıl dönüşüme uğradığını incelemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel olarak bireyin değer yargıları, kimliği ve siyasal tutumları üzerinde belirleyici olan aile, günümüzde sosyal medya gibi yeni iletişim ortamlarının etkisiyle bu işlevini büyük ölçüde paylaşmak durumunda kalmıştır. Sosyal medya, bireylere küresel ölçekte etkileşim kurma, bilgiye erişme ve yeni sosyal kimlikler geliştirme imkânı tanırken, sosyalleşme sürecini daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale getirmiştir. Aile hâlâ bireyin erken dönemdeki kişilik ve değer oluşumunda kritik bir aktör olarak rol oynamakta; ancak ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde sosyal medya, bireyin tutum ve davranışlarını şekillendiren güçlü bir araç haline gelmektedir. Çalışmada, sosyalleşme sürecinin yalnızca geleneksel kurumlar üzerinden değil, dijital platformlar aracılığıyla da gerçekleştiği ve bu durumun bireysel ve toplumsal düzeyde yeni kimlik biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyalleşme, aile, sosyal medya, dijitalleşme, siyasal sosyalleşme, kimlik.

^a Tekirdağ Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, ozdemirsariyer@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-2963-9606

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Özdemir, H. (2025). Sosyalleşmede Aile ve Sosyal Medyanın Yeri: Değişen Roller. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 275-286. Doi: 10.5281/zenodo.16642415

Abstract

This study aims to examine how the traditional role of the family in the socialization process of individuals is transforming under the influence of digitalization and social media. Historically, the family has accumulated values, personality, and political attitudes of individuals. Today, this function is largely shared with new communication platforms like social media. While social media allows individuals to interact globally and develop their power and new social identities, the socialization process is becoming more complex and multidimensional. As a matter of fact, the family plays a critical role in the formation of an individual's personality and values in early adolescence, it also becomes a powerful tool that shapes individual attitudes and forms through social media in adolescence and adulthood. This study argues that the socialization process is not limited to traditional systems but also is realized through digital platforms, and this leads to the emergence of new forms of identity at both the individual and societal levels.

Keywords: Socialization, family, social media, digitalization, political socialization, identity.

1. Giriş

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Doğumundan itibaren toplumsal bir çevrede diğer insanlarla etkileşim kurarak sosyalleşme sürecine dâhil olur. Bu süreçte kişiyi topluma bağlayan, ona toplumun kültür ve değerlerini aktaran çeşitli sosyalleştirme ortamları ve kurumları bulunur. Tarihsel olarak bu ortam ve kurumlar sabit kalmamış, zaman içinde sayısal ve işlevsel bakımdan değişim göstermiştir. Örneğin aile kurumu ciddi yapısal ve işlevsel dönüşümler geçirerek bireyin sosyalleşmesi üzerindeki etkisinin düzeyi değişmiştir (Vatandaş, 2020: 827). Geniş aileden çekirdek aileye geçişle birlikte ailenin sosyalleştirme gücü farklılaşmış; ayrıca okulun (eğitim kurumu) ortaya çıkışı ve kitle iletişim araçlarının gelişimi, aile dışında yeni sosyalleşme kanallarının doğmasını sağlamıştır (A.g.e, 2020: 827). Bu tarihsel değişimler, sosyalleşme sürecinin en önemli etkenlerinden biri olan ailenin, birey üzerindeki geleneksel hâkimiyetini görece azaltarak, yeni sosyalleşme mecralarına alan açmıştır. Günümüzde özellikle internet teknolojisinin ürünü olan sosyal medya, bireylerin sosyalleşme deneyimini kökten etkileyen en yeni ve yaygın mecra haline gelmiştir. Bu makalede, aile kurumunun sosyalleştirmedeki rolü ve önemine değinildikten sonra sosyal medya gibi yeni iletişim ortamlarının bu rolü nasıl dönüştürdüğü incelenecektir. Başka bir

deyişle, geleneksel bir sosyalleşme aracı olan ailenin hâkimiyetinin bitip bitmediği; aileye alternatif yeni bir sosyalleşme mecrası olarak sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte tartışılacaktır.

2. Aile ve Sosyalleşme

Toplumların hemen hepsinde aile, temel bir sosyalleşme aracı olarak kabul edilir. Yeni nesillere kültürün ve değerlerin aktarılması, toplumsal bilincin kazandırılması ve bireyin kişilik ve kimlik gelişimi büyük ölçüde aile üzerinden gerçekleşir. Nitekim Demirutku'ya (2017:5) göre aile, “*kim olduğumuzu, kişilik yapımızı, nereden gelip nereye gittiğimizi, hayata ve olaylara bakış açımızı, sahip olduğumuz olanak ve güçleri etkileyen kurum*” olarak birey ve toplum arasında bir köprü işlevi görür. Benzer şekilde Dünder (2012: 40) aileyi, bireylerin ilişkilerinin kurallara dayandığı, kültürel birikimin yeni kuşaklara aktarıldığı ve farklı toplumsal işlevler üstlenen çok yönlü bir yapı olarak tanımlar. Aile, kişisel, kolektif ve sosyal kimliklerin şekillenmesinde belirleyici bir aktördür, bireylerin tutum ve değerleri büyük ölçüde aile tarafından biçimlendirilir. İdeal bir aile, çocuğun topluma entegrasyonunu sağlayan, toplumsal uyumunu destekleyen ve kültürel mirası aktaran bir yapı olarak görülür. Çocuk için aile ilk eğitim ortamıdır ve anne ile baba onun ilk öğretmenleridir. Nitekim çocuk, içinde doğduğu çevreyi anlamlandırmak ve ona uyum sağlamak adına öncelikle ebeveynlerinin davranışlarını gözlemleyerek öğrenmeye başlar. Toplumsallaşma sürecinde en güçlü rol modellerinin anne-babalar olduğu dikkate alındığında, aile üyelerinin sergilediği davranışlar çocuğa örnek teşkil eder (Akin, 2013: 108). Birey, diğer insanlarla nasıl konuşması gerektiğini, toplumun geleneklerini, yaşam biçimlerini ve değer yargılarını öncelikle ailesinden ve yakın çevresinden öğrenmektedir (Demirutku, 2017: 55). Etkili bir sosyalleşme sürecinin gerçekleşebilmesi için aile üyelerinin, çocuğun toplumsal uyum sağlamasında aktif rol almaları gerektiği açıktır. Nitekim aile içindeki tutum ve uygulamalar, çocuğun toplumla kuracağı ilişkinin temelini atar.

Aile, yalnızca genel kültürel sosyalleşme açısından değil, bireyin siyasal sosyalleşmesi sürecinde de ilk ve en etkili ortamdır. Bireyin siyasal yönelimlerinin şekillenmeye başladığı birincil siyasal sosyalleşme aşamasında en belirleyici aktör ailedir. Ailenin toplumsal konumu, toplumla kurduğu ilişkilerin niteliği, çocuğun hangi değerler doğrultusunda yetiştirildiği ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin yapısı (otoriter-baskıcı ya da eşitlikçi-demokratik olması gibi faktörler), bireyin ileride geliştireceği siyasal tutum ve davranışları üzerinde

önemli rol oynar (Yılmaz, 2013: 323). Taşdelen'e göre otoriter bir ailede büyüyen birey, ailedeki katı ebeveyn otoritesine paralel olarak eğitimde sıkı disipline, dış politikada saldırgan milliyetçi tutumlara, inançlarda bağnaz yaklaşımlara, ekonomide güçlü ve zengin olma arzusuna ve siyasette karizmatik lider inancına yatkın olur (Taşdelen, 2010: 161). Buna karşılık, uzlaşma ve dayanışmanın hâkim olduğu demokratik bir aile ortamında yetişen bir çocuk ise yetişkinliğinde hoşgörülü, katılımcı ve demokrasiye bağlı bir birey olarak gelişir (Türköne, 2013: 242).

Gençlerin siyasal kimliğinin, siyasete dair algı ve tutumlarının şekillenmeye başladığı ilk sosyalleşme alanı aile ortamıdır. Türkkahraman (2000: 31), siyasal sosyalleşmede aile içindeki siyasi bakış açısının kuşaktan kuşağa aktarıldığını, çocukların ebeveynlerine benzer oy verme davranışları sergilediğini ve bu eğilimlerin anne-baba veya yakın akrabalar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak aktarıldığını belirtmiştir. Nitekim Turan'a göre, çocukların siyasal sosyalleşmesinde ailenin doğrudan ve en etkili biçimde aktarabildiği unsur, siyasi partilere yönelik duygulardır (Turan, 1976: 56). Aile içinde ebeveyn ile çocuk arasında siyasi görüş alışverişi gerçekleşiyorsa, çocuklar çok küçük yaşlarda anne-babalarının benimsediği siyasi partiyi benimseyebilmektedir (Alkan & Ergil, 1980: 46). Çocuğun ailesinin desteklediği siyasi partiye yönelik tutum geliştirmesi pek çok etkene bağlı olarak değişebilir; örneğin ebeveynlerin belirgin ideolojik görüşlere sahip olması ve her ikisinin de aynı siyasi çizgide bulunması, çocuğun da aynı partiye yönelim gösterme olasılığını artırmaktadır (Turan, 1976: 56). Yapılan bazı araştırmalar da bu yöndeki gözlemleri desteklemektedir. Kışlalı (1974), Abadan (1966), Nebimi (1974) ve Avca (1976) gibi araştırmacıların aktardığı üzere, siyasal konularla ilgili bir ailede büyüyen çocukta benzer bir ilgi ve katılım isteği oluşmaktadır (akt. Alkan & Ergil, 1980: 64). Aynı şekilde, siyasetle ilgilenmeyen ailelerin çocuklarının da siyasete karşı ilgisiz kaldıkları ifade edilebilir.

Aile ortamında, ev içinde yapılan sohbetler ve güncel olaylara getirilen yorumlar da gençlerin topluma ilişkin düşünce ve algılarının şekillenmesinde önemli rol oynar. Ebeveynlerin günlük politik gelişmeleri kendi aralarında veya çocuklarıyla tartışması, çocukta topluma ve ülke sorunlarına dair bir farkındalık geliştirebilir. Nitekim niteliksel araştırmalar, aile içinde edinilen siyasal kimliğin büyük ölçüde bu tür sohbetler aracılığıyla kazanıldığını ve bu sayede çocuklarda ülke siyasetine dair bir bilinç oluştuğunu ortaya koymaktadır. Aile içinde anne, baba ya da aile dışındaki yakın rol modelleri de bireylerin siyasetle ilgilenmeye başlamasında etkili olabilir. Özellikle siyaset sahnesinde erkeklerin ağırlıkta olduğu düşünüldüğünde, babanın aile üyelerinin siyasal sosyalleşmesindeki etkisinin belirgin olduğu belirtilmektedir.

Ailede örnek alınan figürlerin (ebeveyn, ağabey, amca, dayı vb.) teşvik edici tutumları ve siyasi gündemi çocuğun anlayabileceği bir dille tutarlı biçimde aktarmaları, genç bireylerin politika konusundaki algılarını genişletmekte ve onların da ileride aktif birer siyasetçi olabilecekleri yönünde özgüven kazanmalarını sağlamaktadır (Alkan & Ergil, 1980: 64). Anne-babanın bizzat aktif siyasetin içinde yer aldığı ailelerde, gençlerin siyasete merakının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Küçük yaştan itibaren babası veya annesiyle birlikte siyasi faaliyetlere katılan bir çocuk, ileride resmen bir parti üyesi olmasa bile siyasal süreçlerin işleyişine dair önemli deneyimler kazanır. Örneğin, ebeveyniyle mitinglere veya seçim kampanyalarına gitmiş bir genç, bir siyasi kampanyanın nasıl yürütüldüğünü, seçim çalışmaları kapsamında esnaf ziyaretleri yapmayı, propaganda materyalleri dağıtmayı, bayrak asmayı, seçmenle bire bir iletişim kurmayı, rutin parti toplantılarına katılım göstermeyi öğrenir. Dolayısıyla, aileden gelen bir siyasal kültürle büyüyen genç, yaşlılarına kıyasla siyasetin pratiğine çok daha aşina hale gelir (Bozan, 2013: 160).

Bu bulgular ışığında, aile faktörünün bireylerin siyasal sosyalleşmesinde en başta gelen unsur olduğu söylenebilir. Nitekim genç yetişkin bireylerle yapılan çalışmalarda, siyasete yönelik tutum ve davranışları şekillendiren en önemli etkenin aile olduğu vurgulanmıştır. Siyasetle aktif biçimde uğraşan bireyler, genellikle yetiştikleri aile ortamındaki değerler, örf ve âdetler ve çocukluktan itibaren aldıkları ideolojik yönlendirme sayesinde bu alana ilgi duyduklarını belirtmektedirler. Siyasal bilgi ve deneyimin ilk olarak ebeveynler ile çocuklar arasında paylaşılması, aileyi bireyin siyasal kimliğinin oluşumu ve siyasi tercihleri açısından en kritik sosyalleşme kaynağı yapmaktadır (Aydın & Özbek, 2004: 148).

3. Kitle İletişim Araçları ve Sosyalleşme

Son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve kentleşme süreci, aileye ek olarak yeni sosyalleşme ortamları ve aktörlerinin doğmasına yol açmıştır. Özellikle kitle iletişim araçları, siyasal sosyalleşme sürecinde bireylerin dünyaya dair algı ve anlayışını şekillendirmede belirleyici bir rol üstlenmeye başlamıştır (Giddens, 2005: 208). Gelişmiş toplumlarda bireyler, siyasal bilgi ve değerlerin büyük bir kısmını kitle iletişim kanalları aracılığıyla edinmektedir. Gazeteler, dergiler ve özellikle radyo ile televizyon, siyasal kültürün nesiller arası aktarımında önemli işleve sahiptir. Pek çok ülkede yaygın biçimde kullanılan radyo; haber ve bilgi akışı sağlayarak, dinleyicilerin siyasal meselelere dair görüşlerinin biçimlenmesine katkı sunar. Yine, değerlerin oluşumunda güçlü bir etki alanına sahip olan televizyon da siyasal

sosyalleşmenin temel araçlarından biri olarak görülmektedir. Yılmaz'ın (2013: 327) belirttiği üzere, televizyon ve diğer geleneksel medya araçları, genç kuşakların siyasal fikirlerini şekillendiren önemli etmenlerdir. Özellikle genç nüfus arasında yoğun şekilde tercih edilen internet ise siyasal bilgi ve değerlerin oluşumunda etkili hale gelmiştir.

Kitle iletişim araçlarının sosyalleşme üzerindeki etkisi, yalnızca haber ve güncel gelişmeleri takip etmekle sınırlı kalmamaktadır. Televizyon dizileri ve sinema filmleri gibi popüler kültür ürünleri dahi bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Özellikle siyasal içerik barındıran televizyon dizilerinin çok yüksek izlenme oranlarına ulaşması, bu platformların siyasal yönlendirme ve gündem oluşturma kapasitesini ortaya koyar (Türköz, 2020: 44). Diğer yandan, siyasal ideoloji ve hareketler de kendi medya organlarını (gazete, dergi, TV kanalı gibi) oluşturarak veya mevcut iletişim platformlarını etkin kullanarak kitle iletişim araçları aracılığıyla geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedeflemektedir. Siyasal partiler, propaganda ve kampanya faaliyetlerinde seçmene erişmek, mesajlarını iletmek, gündemi belirlemek ve kamuoyu algısını yönlendirmek amacıyla medya araçlarına ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç, kimi zaman partilerin doğrudan doğruya kendi yayın organlarını kurmasıyla, kimi zaman ise bağımsız medya platformlarının stratejik kullanımıyla karşılanmaktadır.

Demokratik sistemlerde yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığı ilkesi yanında, medya da günümüzde "dördüncü kuvvet" olarak anılmaya başlamıştır. Basın-yayın organlarının kamusal tartışmalardaki gücü, siyasal güç dengeleri üzerinde önemli bir etki alanı kazanmıştır. Nitekim Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde, medyanın hükümetlerin kurulup düşürülmesinde pay sahibi olduğu yönünde yaygın bir kanı mevcuttur. Gazetelerin manşetleri veya televizyon haberlerinin söylemi, toplumsal algıyı etkileyerek siyasal sonuçlar doğurabilmektedir. Zamanla geleneksel medya dönüşüm geçirerek, günümüzde daha bireysel, katılımcı ve dinamik bir yapıya kavuşan dijital medya ve sosyal medya platformlarına zemin hazırlamıştır. İnternetin ve özellikle sosyal medya ağlarının yaygınlaşması, sosyalleşme ve siyasal katılım pratiklerinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Uslu'nun değerlendirmesine göre sosyal medya, siyasal sosyalleşme açısından, geleneksel medya araçlarına kıyasla siyasal aktörlerle halk arasındaki mesafeyi büyük ölçüde ortadan kaldırarak doğrudan bir iletişim zemini sunmuştur (Uslu, 2000). Siyasetin en üst noktalarıyla doğrudan temas kurabilmenin olağan hale geldiği günümüzde, insanlar tepkilerini sosyal medya üzerinden örgütlenerek kitlesel bir hareket haline dönüştürebilmektedir. Örneğin Arap Baharı sürecinde Mısır ve diğer bazı Ortadoğu ülkelerinde; 2013 yılında Türkiye'de gerçekleşen Gezi

Parkı olaylarında ve yakın geçmişte İran'da vuku bulan protesto hareketlerinde sosyal medyanın, toplumsal-siyasal mobilizasyon üzerindeki kritik rolü açıkça görülmüştür (Arslan, 2019: 45). Bu örnekler, kitle iletişim araçlarının, özellikle de sosyal medyanın siyasal sosyalleşme ve katılım süreçlerinde ne denli önemli hale geldiğini göstermektedir. Bu nedenle, modern iletişim ortamı olarak sosyal medyanın sosyalleşme üzerindeki etkisini ayrı bir başlık altında irdelemek faydalı olacaktır.

4. Sosyal Medya ve Sosyalleşme Sürecine Etkileri

Teknolojideki ilerlemeler, kitle iletişim araçlarını geliştirmiş ve dönüştürmüştür. Özellikle internet teknolojisinin yaygınlaşmasıyla, televizyon gibi tek yönlü bilgi akışı sağlayan geleneksel medya döneminin sonuna gelinmektedir. Artık modern iletişim teknolojileri sayesinde bireylerin de içerik üretimine ve etkileşime katılım gösterebildiği sosyal ağlar ve çevrimiçi platformlar öne çıkmaktadır. Bu sayede siyasal iletişim de karşılıklı etkileşime dayalı, çift yönlü bir yapıya bürünmüştür. Bu yeni dijital platformlar, bir yandan siyasal partilere hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurma imkânı sağlarken, diğer yandan bireylere de sosyalleşebilecekleri küresel bir ortam sunmuştur (Metin, 2014: 94). Klasik sosyalleştirme araçları olan aile, akran grubu ve okulun yanına günümüzde sosyal medya da eklenmiştir Dellaloğlu (2015: 22-23). Son otuz yılda yaşanan teknolojik gelişmelerin özellikle Facebook, Twitter gibi sosyal medya platformları aracılığıyla sosyalleşme biçimlerini dönüştürdüğünü ve artık klasik sosyalleşme kuramlarının günümüz dijital gerçeklikleriyle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. İnternetin ve bilişim teknolojilerinin hayatın tüm alanlarına nüfuz etmesiyle birlikte, yalnızca iletişim biçimleri değil, aynı zamanda kültürel kodlar, aile yapıları, kişilerarası ilişkiler ve ahlaki normlar da değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu ilişkileri yeniden biçimlendirmiştir. Sosyalleşme, sadece aile, komşu veya iş çevresiyle sınırlı kalmayıp küresel ölçekte kurulan dijital bağlarla zenginleşmiştir. Dijital platformlar aracılığıyla kurulan yeni etkileşim ağları, bireyin toplumsal dünyaya katılımını çok katmanlı ve dinamik bir hale getirmiştir.

Ömer Çaha (2020), internet ve sosyal medya platformlarının toplumsal ilişkilerden kültürel değerlere, sosyal yapılardan bireysel mahremiyete kadar pek çok alanı derinden etkilediğini; bütün insanlığı büyük bir dijital dönüşüm sarmalına aldığını belirtir. Özellikle dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla, klasik anlamda özel alan ile kamusal alan ayrımının bulanıklaştığını ve mahremiyetin sınırlarının yeniden çizildiğini savunur. Gerçekten de bu

teknolojik gelişmeler, sadece bireyler arası iletişimde değil, toplumsal yaşamın bütününde köklü değişimlere neden olmuştur. Sayısal verilerin üretildiği, depolandığı ve küresel ölçekte paylaşıldığı yeni dijital evrende, iletişim artık yalnızca yüz yüze etkileşimle sınırlı kalmamakta, görüntü, ses ve metinlerin elektronik aygıtlar aracılığıyla aktarıldığı çok katmanlı bir süreç haline gelmektedir. İnternetin oluşturduğu bu küresel ağ ortamında, milyarlarca insan farklı coğrafyalardan eşzamanlı olarak iletişim kurabilmektedir. Siyaset, eğitim, sağlık, finans, ticaret ve eğlence gibi birçok alan, dijital dönüşümün etkisiyle yeniden yapılandırılan yeni etkileşim ve işleyiş modelleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Albayrak, 2023:7). Sonuç olarak dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir yenilik değil; bireylerin yaşam tarzlarını, toplumun işleyişini ve kurumların yapısını köklü biçimde dönüştüren kapsamlı bir toplumsal değişim biçimi olarak değerlendirilebilir.

Teknolojik gelişmelerin siyasal alan üzerindeki etkisine dair bir analizinde Albayrak (2023: 10), siyaset yapma biçiminin, iletişim yöntemlerinin ve siyasal katılım araçlarının dijital teknolojilerle dönüşüme uğradığını vurgular. Geleneksel siyaset sahnesinde önemli yer tutan fiziksel mitinglerin etkisinin azaldığı, onun yerini sosyal medya gibi dijital platformların aldığı belirtilir. Ayrıca bu platformların seçmenlere yalnızca bilgi edinme değil, aynı zamanda katılım, tartışma ve görüş bildirme imkânları sunduğu ifade edilir. Nitekim günümüzde siyasal iletişimde tek yönlü mesaj iletimi yerini çift yönlü, interaktif bir yapıya bırakmıştır. İnternetin yaygınlaşması ve sosyal medyanın yükselişi, siyasetçilerin seçmenlerle kurduğu iletişimi kökten değiştirmiştir. Eskiden siyasal mesajlar çoğunlukla gazete, radyo veya televizyon gibi geleneksel araçlarla iletilirken, bugün siyasetçiler sosyal medya hesapları üzerinden seçmenlerine doğrudan ulaşabilmektedir. Bu dijital mecralar, sosyal platformlar iletişim kanallarını dönüştürmekle kalmamış, kampanya yürütme, bağış toplama ve kamuoyu oluşturma biçimlerini de yeniden şekillendirmiştir. Artık vatandaşlar, salt bilgi almakla yetinmeyip siyasal süreçlere doğrudan katılım gösterebilmekte, karar vericilere sorular yöneltebilmekte ve kamusal tartışmalara etkin biçimde dâhil olabilmektedir. Bu yönüyle dijital platformlar, siyaseti daha etkileşimli, şeffaf ve katılımcı bir zemine taşımaktadır.

Sosyal medya, yeni bir sosyalleşme aracı olarak bireylerin öğrenme ve etkileşim süreçlerini sanal ortama taşımıştır. Bu yeni medya teknolojisi aracılığıyla bireyler, yeni arkadaşlıklar edinmekte ve yeni davranış kalıpları geliştirmektedir. Dijital dünyaya evden erişimin mümkün hale gelmesi, mahremiyet sınırlarının bulanıklaşması ve tüketim alışkanlıklarının kökten değişmesi, geleneksel küçük (çekirdek) ailenin üstlendiği rollerin sarsılmasına yol açmaktadır. Günümüzde sosyalleşme biçimleri, geçmişe kıyasla büyük ölçüde değişmiştir. Eskiden

insanlar fiziksel mekânlarda yüz yüze bir araya gelir, jest ve mimiklerle doğrudan iletişim kurar, fiziksel temasla pekişen bir güven duygusu oluştururdu. Oysa artık sosyal ilişkiler dijital ortamlara taşınmış, zaman ve mekân kısıtları aşılmıştır. E-posta veya anlık mesajlaşma yoluyla dünyanın diğer ucundaki biriyle dahi kolayca iletişim kurulabilmektedir. Sosyal medya, yüz yüze iletişimin yerini alarak sanal bir sosyalleşme mekânı sunmaktadır. Artık sohbetler anlık mesajlar üzerinden yapılmakta, oyunlar dijital platformlar aracılığıyla oynanmaktadır. Aile ve arkadaş çevresi gibi ilk sosyalleşme grupları dahi çevrim içi ortamlarda varlık göstermekte, böylece sosyalleşme süreci sanal dünyada da kesintisiz biçimde devam etmektedir (Balyemez, 2020: 57-74).

Sosyal medya, bireylerin sosyalleşme biçimlerini derinden etkileyerek klasik sosyalleşme tanımlarını dahi sorgulatır hale getirmiştir. Geleneksel toplumlarda, yüz yüze ve fiziksel etkileşimle kurulan sosyal bağlar, zaman içerisinde güveni derinleştiren ilişkiler doğururdu. Oysa günümüz dijital ortamında gelişen ilişkiler çoğunlukla sığ, yüzeysel ve yapay bir nitelik taşımaktadır. Sosyal medya mecralarında insanlar haberleşme, danışma, sohbet etme gibi iletişim ihtiyaçlarını sürdürebilse de bu etkileşimler çoğu zaman gerçek kimliklerden uzak, anonim veya sahte profiller üzerinden yürütülmektedir. Cinsiyet, yaş, meslek, etnik köken gibi en temel demografik bilgiler bile sanal ortamda doğruluğu şüpheli hale gelebilmektedir (Vatandaş, 2020: 827). Bu şekilde, çevrim içi etkileşimlerde kimliklerin doğruluğu sorgulanabilir olduğundan güven ilişkisi zayıflar. Sosyal medya kullanıcılarına bilgi ve duygu paylaşımı olanağı sunsa da bu paylaşımlar çoğu zaman gerçeklikten kopuk ve yüzeyseldir. Bu nedenle bazı kuramcılar, sosyal medyada gelişen ilişkileri gerçek bir sosyalleşme olarak görmemekte; aksine bunu “hareketsiz toplumsallaşma” ya da bir tür “asosyalleşme” olarak tanımlamaktadır (Öztürk, 2013:101; Robins, 1999: 151-154). Zira dijital ortamda kurulan bağlar, insanın temel sosyal ihtiyaçlarını derinlemesine karşılamaktan uzaktır; çevrim içi iletişim, yüz yüze ilişkilerin sağladığı duygusal derinliği ve karşılıklılığı büyük ölçüde sağlayamamaktadır.

Geçmişte sözlü ve yazılı kültür aracılığıyla kurulan güçlü sosyal ilişkiler, kitle iletişim araçlarının çıkışıyla değişime uğramış ve asıl büyük dönüşüm ise internet ve sosyal medya teknolojileriyle yaşanmıştır. Artık sosyalleşme süreci, yalnızca sosyalleşme araçlarının değişmesiyle kalmamakta; zaman, mekân ve kimlik gibi temel kavramlar düzleminde de dönüşmektedir. Bu üç unsurun dijitalleşmesiyle bireyler kendilerine sanal kimlikler

oluşturarak dijital toplumun bir parçası olmaya çalışmakta; böylece gerçeklikten kısmen kopuk, simülatif bir sosyalleşme deneyimi yaşamaktadır.

5. Sonuç

Aile, insanlık tarihi boyunca bireyin toplumsallaşmasında vazgeçilmez bir kurum olarak varlık göstermiştir. Birey, temel değerlerini, dilini, inançlarını, tutum ve davranış örüntülerini ilk olarak aile ortamında öğrenmiş, toplumun kültürel mirasına aile aracılığıyla adım atmıştır. Aile, bir anlamda, bireyi topluma hazırlayan ilk okul, ilk toplumsal bağlanma noktası olagelmıştır. Ne var ki, toplumsal değişimlerle birlikte sosyalleşme sürecinin tek hakimi olan aile kurumunun yanına giderek artan sayıda yeni etken eklenmiştir. Okul, arkadaş grupları, çalışma hayatı, geleneksel medya derken, özellikle 21. yüzyılda sosyal medya adı verilen yeni ve küresel bir mecra, sosyalleşme dinamiklerini köklü biçimde değiştirmiştir. Bugünün dünyasında genç kuşaklar, aile içinde aldıkları mesajların yanı sıra sosyal medya üzerinden çok farklı çevrelerden gelen mesajlara da maruz kalmaktadır. Öyle ki, dijital platformlarda oluşan akran grupları, “influencer” denilen kanaat önderleri veya küresel kültür trendleri, bir gencin değerlerini ve tutumlarını ailesinin etkisi kadar, hatta bazen daha fazla etkileyebilmektedir.

Bu durumda aile kurumunun sosyalleştirmedeki hâkimiyeti sarsılmaktadır denebilir. Aile artık bireyin tek sosyalleşme penceresi değildir. Birey, evinin duvarları arasından çıkmadan, sosyal medya aracılığıyla dünyaya açılabilen ve farklı sosyalleşme pratikleri deneyimleyebilmektedir. Elbette bu durum, ailenin tamamen etkisiz hale geldiği anlamına gelmemektedir. Aile, özellikle yaşamın ilk yıllarında ve temel değer yargılarının oluşumunda hâlâ birincil derecede öneme sahiptir. Ancak ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde bireylerin maruz kaldığı etkiler çeşitlenmiş; sosyal medya, bireyin ilgi ve tavırlarında ailenin “tekeli”ni kıran güçlü bir rakip haline gelmiştir. Aile içinde öğrenilenlerle sosyal medyada karşılaşılan değerler ve bilgiler zaman zaman çatışabilmekte; birey, aileden aldığı mesajları dijital ortamdan gelen mesajlarla karşılaştırarak kendi sentezini oluşturma yoluna gitmektedir.

Sonuç olarak, aile ve sosyal medya günümüz sosyalleşme süreçlerinde iç içe geçmiş iki önemli alandır. Ailenin sosyalleştirme rolü bitmese de bu rol artık yeni mecra ve aktörlerle paylaşılmakta, yeniden şekillenmektedir. Sosyal medya, ailenin toplumsallaşma üzerindeki hâkimiyetini önemli ölçüde azaltmış ve bireylere aile dışında devasa bir etkileşim dünyası sunmuştur. Bu yeni dünyada aile, geçmiş nesillerdeki kadar tek otorite olamamakla birlikte, bireyin sağlam bir değerler bütünü edinmesinde hala kritik bir rehberdir. Dolayısıyla soruyu

toparlayacak olursak: Ailenin sosyalleştirme üzerindeki mutlak hâkimiyeti geleneksel anlamda eskisi gibi değildir, evet, ancak tamamen bitmiş de değildir. Sosyal medya çağında aile, etkisini daha karmaşık bir etkileşim ağı içinde sürdürmeye çalışmakta; birey ise hem aileden hem de sosyal medyadan beslenen çok kaynaklı bir sosyalleşme deneyimi yaşamaktadır. Bu durum, geleceğin toplumlarında sosyalleşme olgusunun daha çeşitli, çok boyutlu ve dinamik bir karaktere sahip olacağının işaretidir.

Kaynakça

Albayrak, O. (2023). *Dijital Çağda Siyaset*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Alkan, T. & Ergil D. (1980). *Siyaset Psikolojisi*. Ankara: Turhan Yayınevi.

Akın, M. (2013). *Siyasallığın Toplumsal İnşası Siyasal Sosyalleşme*. Konya: Çizgi

Arslan, M. (2019). *Almanya’ da Yaşayan Türklerin Siyasal Sosyalleşme Süreci Kuzey Ren-Vestfalya Örneği*. (Doktora Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara

Aydın, K. & Özbek V. (2004). Ailenin Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 144- 167.

Balyemez, S. (2020). *Sosyal Medyanın Ailenin Sosyalleşme İşlevine Etkileri: Ankara Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Bozan, A. (2013). Politikleşme ve Siyasal Davranışları ve katılımı Etkileyen Faktörler: Ak Parti Gençlik Kolları Örneği. *Alternatif Politika*, 5(2), 153-173.

Çaha, Ö. (2020). Yeni Medya ve Değişen Toplumsal) Hareketler, *Bilişim Teknolojileri ve İletişim*, (Der. Muzaffer Şeker vd., içinde 213-228). Ankara: TUBA Yayınları.

Dellaloğlu, B. (2015). Mesafeli Yakınlık: Facebook ve Twitter Çağının Yeni Toplumsallığı. (Özlem Oğuzhan, Edt.). *İletişimde Sosyal Medya ve Sosyal Medyada Etkileşim* içinde 21-27. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Demirutku, K. (2017). *Değerlerin Edinilmesinde Ailenin Rolü*. Ankara: Aile Bakanlığı Yayınları.

Dündar, Ö. Z. (2012). Değişen ve Değişemeyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri. *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar*, (Nurşen, A., Ed.), içinde 9-64. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Taşdelen, M. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Kocav Yayınları.

Turan, İ. (1976). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Dergi Yayınları.

Türkkahraman, M. (2000). *Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*. İstanbul: Birey.

Türköz, Ş. (2020). *Siyasal Sosyalleşme sürecinde İmam Hatiplerin Rolü*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Türköne, M. (2013). *Siyaset*. Ankara: Etkileşim Yayınları.

Metin, O. (2014). *Sosyal Medyanın Siyasal Sosyalleşmeyi Etkileri: Üniversite Öğrencileri Örneği*. (Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Öztürk, M. C. (Ed). (2013). *Dijital İletişim ve Yeni Medya*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Uslu-Karahan, Z. (2000). *Televizyon ve Kadın*. İstanbul: Alfa

Robins, K. (1999). *İmaj-Görmenin Kültür ve Politikası*, (Çev. N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Vatandaş, S. (2020). Sosyalleşme ve Sosyalleşmenin Sosyal Medya Mecralarındaki Anlamsal ve İşlevsel Dönüşümü, *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 813-832. Erişim adresi: <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.675531> (22 Şubat 2025)

Yılmaz, N. (2013). Sosyalleşme Sürecinin Siyasallaşma Boyutu, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 320-332.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Necip Fazıl Kısakürek'in Kopernik Devrimi¹

Necip Fazıl Kısakürek's Copernican Revolution

Hüseyin ETİL^a

Öz

Necip Fazıl Kısakürek, Cumhuriyet dönemi İslamcılığının en önemli, tarihi, epik, kurucu figürlerinin başında gelir. Necip Fazıl yerleşik politik, toplumsal ve ideolojik düzenin temelden sarsıldığı, geleneğin yıkıntıları içinde kaldığı bir dönemde yıkıcı ve kurucu roller üstlenerek muhafazakâr tahayyüle en büyük katkıları yapmış bir entelektüel, yazar ve şairdir. Kısakürek, Cumhuriyet dönemi İslamcı idealizmin kurucu figürüdür. Onun, Kemalist modernleşmeye dair gerçekleştirdiği eleştirel söylem, İslamcılığın Türk modernleşmesine, modernleşmenin kendisine ve Batı'ya bakışı biçimlendirmiştir. Necip Fazıl modern dünyadaki varoluşsal krizi bizzat deneyimlemiş ve bu varoluş krizini aşmak için İslami değerleri merkeze alarak yeni bir hayat nizamı, yaşam alanı (Büyük Doğu) önerisinde bulunmuştur. Modernleşme, çağdaşlaşma, ilerleme, kurtuluş anlatılarına karşı yozlaşma, çürüme, çöküş, düşüş anlatılarını geçerli kılarak yerleşme sürecinde olan rejimin meşruiyetini sorgulamaya açmıştır. Resmi söylemin ilerleme anlatısını hedef alarak İslamcı bir gerileme

¹ Bu makale İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde hazırladığım “Muhafazakâr Devrim Arayışı: Ak Parti'nin 2013-23 Arası Kültür Politikalarının Sosyo-Politik Analizi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Dr. Siyaset Bilimci. huseyinetil@gmail.com, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-4045-646X>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Etil, H. (2025), Necip Fazıl Kısakürek'in Kopernik Devrimi. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 287-310. Doi:10.5281/zenodo.16647121

Geliş Tarihi (Received): 07.04.2025 / Kabul Tarihi (Accepted): 29.06.2025.

anlatısı kurmuş ve bu anlatı Türk modernleşmesi değerlendirmelerini belirlemiştir. Bu makalede Necip Fazıl'ın estetik ve entelektüel başkaldırısına, onun anti—modernist batıcılık karşıtlığına ve manevi yenilenme arayışlarına odaklanacağız.

Anahtar kelimeler: Modernizm, anti-modernizm, metapolitika, kültür devrimi, batıcılık, islamcılık.

Abstract

Necip Fazıl Kısakürek is one of the most important, historical, epic and founding figures of Republican-era Islamism. Necip Fazıl is an intellectual, writer and poet who made the greatest contributions to the conservative imagination by assuming subversive and founding roles at a time when the established political, social and ideological order was fundamentally shaken and tradition was left in ruins. Kısakürek is the founding figure of Islamist idealism in the Republican era. His critical discourse on Kemalist modernization shaped the Islamist view of Turkish modernization, modernization itself and the West. Necip Fazıl personally experienced the existential crisis in the modern world and proposed a new order of life, a new living space (the Great East) centered on Islamic values to overcome this existential crisis. By validating the narratives of corruption, decay, collapse and decline against the narratives of modernization, modernization, progress and salvation, he questioned the legitimacy of the regime in the process of establishment. By targeting the official discourse's narrative of progress, he constructed an Islamist narrative of regression and this narrative determined the evaluations of Turkish modernization. In this article, we will focus on Necip Fazıl's aesthetic and intellectual revolt, his anti-modernist anti-Westernism and his search for spiritual renewal.

Keywords: Modernism, anti-modernism, metapolitics, cultural revolution, westernism, islamism.

1. Giriş

“Bir şair çevresinde bir millet yaratır, ona görülecek bir dünya verir ve o milletin ruhunu bu dünyaya taşımak üzere elinde tutar.”

(Herder'den aktaran Hasan Aksakal. 2015, s. 37)

“Bizden yeryüzünü eğitmemiz istendi.”

(Novalis'ten aktaran Terry Eagleton. 2015, s. 121)

“Ve bir devrim, evvela devrimi devirecek.”

(Necip Fazıl Kısakürek, 2003: 401).

Necip Fazıl Kısakürek, Cumhuriyet dönemi İslamcılığının en önemli, tarihi, epik, kurucu figürlerinin başında gelir. Hatta Cumhuriyet dönemi İslamcılığının kurucu isimlerinden biridir (Yıldırım, 2016: 113). Osmanlı dönemi İslamcılığı ile Cumhuriyet dönemi İslamcılığı arasında büyük bir fark vardır; İslamcılık korumacı-muhafazakâr karakterini yitirerek radikal, devrimci bir ruh kazanmıştır. Cumhuriyet öncesi İslamcılık ise Batılı ideallerle yerel İslami değerler arasında bir senteze gitmeyi önermişlerdir. Geleneksel ahlaki değerlere uymayan ve ahlaki temelden yoksun bir değişim hamlesinin karşılık bulma ihtimalinin olmadığını düşünen bu dönemin İslamcıları demokrasi, özgürlük ve gelişme gibi modern fikirlerin İslam düşüncesinde karşılıklarını aramak istemişlerdir. Bu dönemde İslamcılık genel itibarıyla Batıcılığın evrensel kurumlarını tarihselleşmek ve İslamileştirmek amacına matuf olmuştur. Meşrutiyet dönemi İslamcılığı “meclis”, “şura”, “meşveret” gibi kavramları hilafet, saltanat ve İmparatorluk yerine Cumhuriyet ve Demokrasi gibi Batılı değerler ekseninde entelektüel ve siyasal faaliyet yürütmüşlerdi. Bu dönemin İslamcılığı büyük oranda Batıyla mutabakat, uyum, intibak arayışı içinde faaliyet yürüttü. Bu dönemde İslamcılık siyasal iktidarla ve yerleşik düzenle büyük bir çatışmayı temsil etmiyordu. İslamcılık hem siyasal düzen içinde hem de saltanata karşı gelişen meşrutiyet mücadeleleri içinde aktif rol almışlardı. İmparatorluk devam ettiği için olsa gerek Batılı ve modern olanla çatışmaktan kaçınarak uzlaşmacı bir tavır takındılar. İslamcılık açısından en büyük kırılma Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki geleneğin radikal tasfiyesidir. Devrimler ona karşı örgütlenen muhalefeti de devrimcileştirmiştir. Cumhuriyet dönemi İslamcılığı muhafazakâr devrimci bir ideoloji ekseninde gelişmiştir. Batıyla uyum, intibak yerine Batı karşıtlığını radikalleştirerek ontolojik, metafizik bir düalizme dönüştürmüşlerdir. İmparatorluk ve Cumhuriyet İslamcılıkları

arasındaki konu ve özneler açısından da büyük farklar vardır. Batıyla mutabakat, uyum arayışındaki ilk dönem İslamcılık hareketi büyük oranda reformist bir eğilim sergiledi. Çürütmek zorunda kendilerini hissettikleri en büyük karşı argüman Renan'ın "İslam terakkiye manidir" görüşüydü. Bu dönemin İslamcı özneleri de esas itibarıyla "ulema" sınıfından oluşuyordu. Bu itibarla İslamcılığın aktörleri geleneksel aydından (ulema) organik aydına (şair, entelektüel, akademisyen vb) doğru da belirgin bir değişiklik olmuştur. Cumhuriyet'e geçişle birlikte ilerici kültür devrimine karşı entelektüel karşı söylem alanı oluşmuş ve bu söylemi taşıyıcısı entelektüeller geleneğin muhafazasıyla, Batıyla intibak arayışıyla, modernist, reformist siyaset ve anlayışlarla ilgilenmemiş, Cumhuriyet kritiğini radikal bir Batı karşıtlığına dönüştürmüşlerdir. Cumhuriyet dönemi İslamcılığının genel eğilimini anlayabilmek ve Osmanlı İslamcılığından farkını somutlaştırabilmek için Mehmet Akif'in reformist din yorumunun sloganı haline gelen "asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" ibaresini Necip Fazıl tersine çevirmesine bakabiliriz:

"Dava İslam'ı icad etmek değil, keşfetmek (...) Asrın idrakine söyletmelidir, İslam'ı..". Yani bu asrın anlayışına İslam'ı söyletmeli!... İslam'ı güya müdafaa ediyor. Bugünkü asır mı tasdik edecek İslam'ı?.. Bu İslam'ı tabi kılmaktır. Ben şöyle tashih ediyorum: İslam idrakine söyletmelidir asrımızı!... Batı idrakinde Petrol'den başka bir kıymet yoktur (Kısakürek, 2011: 50).

Bu genel yaklaşımla artık düşüncenin merkezinde Batı ve moderniteyi alan ve İslam'ı çevreye indirgeyerek merkezle uyumlu hale getirmeye çalışan yenilginin İslamcılığını eleştirir, İslam'ı merkeze alarak Batı'nın İslam'a tabi olması yönündeki klasik dönemin muzaffer özgüvenini canlandırmaya çalışır. İslam merkezdir, Batı ise çevredir. Bu sayede Necip Fazıl modernist, reformist ve tarihselci İslamcılık yorumlarından kopmuş, İslam'ı evrensel bir hakikat (Ruh) olarak yorumlamıştır. Aydınlanmanın mutlak, evrensel hakikat yorumu Batı dışı toplumların kendi hakikatlerinin mutlak otoritesini sarsmış ve onları görelileştirmiştir. Necip Fazıl'ın gür bir şekilde dile getirdiği işte bu yitirilen mutlağın sesi olmuştur. Bilhassa Cumhuriyet dönemi kültür politikalarında parametre olmaktan çıkartılan İslam'ı her şeyin merkezine yerleştirmek büyük bir cüretin, radikal bir karşı çıkışın, kısacası muhafazakâr devrimci İslamcılığın en kuvvetli örnekliğini sergiler. Necip Fazıl Batı'ya karşı İslami isyanın dönük noktalarından biriydi.

2. Anti-Modernist Modernizm mi?

Necip Fazıl, yerleşik politik, toplumsal ve ideolojik düzenin temelden sarsıldığı, geleneğin yıkıntıları içinde kaldığı bir dönemde yıkıcı ve kurucu roller üstlenerek muhafazakâr tahayyüle en büyük katkıları yapmış bir entelektüel, yazar ve şairdir. Kısakürek, Cumhuriyet dönemi İslamcı idealizmin kurucu figürüdür. Onun, Kemalist modernleşmeye dair gerçekleştirdiği eleştirel söylem, İslamcılığın Türk modernleşmesine, modernleşmenin kendisine ve Batı'ya bakışı biçimlendirmiştir. Kendisinden sonraki İslamcı nesillerin görüşlerini, kavramlarını, üslupları (hitabet, retorik, demagoji) ve yöntemleri belirlemiş, meseleleri tayin etmiş, söylem biçimini kurmuş, yeni bir iklim getirmiştir. Kemalizm, Cumhuriyet, modernleşme ve batılılaşma eleştirisi kendisini baştan bir anti-tez, radikal bir olumsuzlama, karşı-söylem olarak kurmuş ve bu söylem büyük bir etki alanı bulmuştur. Modernleşme, çağdaşlaşma, ilerleme, kurtuluş anlatılarına karşı yozlaşma, çürüme, çöküş, düşüş anlatılarını geçerli kılarak yerleşme sürecinde olan rejimin meşruiyetini dinamitlemiştir. Resmi söylemin ilerleme anlatısını hedef alarak İslamcı bir gerileme anlatısı kurmuş ve bu anlatı Türk modernleşmesi değerlendirmelerini belirlemiştir. Cumhuriyet felsefesine, egemen durumdaki düşünce iklimine, ilerlemeci-pozitivist kavrayış tarzlarına dönük sert, saldırgan, devrimci bir reddiyedir. Necip Fazıl'ın radikal, öfke dolu, yıkıcı kültür kritiği yeni bir muhayyilenin kurulmasına imkân vermiştir. Şair olarak Necip Fazıl'ın tarihi bakışı, geçmişte ne olup bittiğine dair belgeci-tarihçinin merakına sahip olduğundan bakmaz. O tarihe, bugünü eğip bükme için, tahayyüle de realiteyi dönüştürmek için işe koşar.

Necip Fazıl şair, entelektüel, ideolog ve İslamcıdır; onu pop, ikonik bir figür haline getirecek olan özellikleri cesareti, hitabeti, muhalif kişiliği ve aksiyonerliği sayılabilir. Necip Fazıl modern dünyadaki varoluşsal krizi bizzat deneyimlemiş ve bu varoluş krizini aşmak için İslami değerleri merkeze alarak yeni bir hayat nizamı, yaşam alanı (Büyük Doğu) önerisinde bulunmuştur. Onun Büyük Doğu'su, Stefen George çevresinin Gizli Almanya'sıdır. Şair, yeni bir ülke kurmayı, yeni baştan yaratmayı göze alır. George'dan farklı olarak dar bir elit gruba değil, geniş kitlelere seslenmeyi yeğler. Nitekim Hasan Turgut'un yerinde tespitinde olduğu gibi, Necip Fazıl şiirindeki metafizik ve Doğulu kültürel göstergeler, Tek Parti döneminin sert dinî uygulamalarına verilmiş cevaplar olmalarının yanında, yine bu göstergelere dayalı olarak inşa edilecek olan dinî kamuoyunun tesisindeki popülist araçlardır. Şairin şehir şehir dolaşarak gerçekleştirdiği Büyük Doğu konferanslarının, Türkiye'deki siyasal İslamcı geleneğin doğuşundaki payını azımsamamak gerekir (Turgut, 2021). Necip Fazıl, Cumhuriyet

döneminde çemberin dışında kalmış (“kendi ülkesinde parya”) otantik varoluş adına değerleri yeniden tartacaklar yeni bir terazi geliştirmeyi arzulamıştır. Bu yeni terazinin kurulmasında öncülük etmek onun kültür davasındaki misyonuydu. Kendi dile gelmez ideali uğruna girdiği reel-politik ilişkilere daima mesafeli kalmış, onları basitçe araçsallaştırmakla yetinmiştir. Onun en büyük amacı tahayyülü ateşlemek, sonrasında estetik fethi politik egemenlikle taçlandırmaktı. Nasıl ki George Weimar döneminde üçüncü Reich’in hayalini kurduysa, Necip Fazıl’da Cumhuriyet döneminde Büyük Doğu’nun hayalini kurmuştur. Cumhuriyetin aleladeliliğine cepheden karşı çıkmış, kahramanlık çağının, fetihlerin, önderliğin özlemini çekmiştir. Cumhuriyet İslamcı şairane ruhlara sıkıcı, pasif ve sıradan gelmiştir. Burjuva toplumunun sıkıcı varoluşuna meydan okudular. Onlar Cumhuriyet eleştirilerini modernite ve Batı eleştirisiyle birleştirerek gerçekleştirmişlerdir. Şairler bu dönemde yüce, peygamberane bir kişilik, yasa-koyucu entelektüel ve egemendi. Necip Fazıl’da bu rolü, bu egemen konumu İslamcılığın kurucusu, kültür önderi olarak kendisi mitleştirerek iyi bir şekilde oynamıştır. Bu rolü sadece Necip Fazıl değil, Sezai Karakoç da paylaşmıştır. Bu itibarla şiir, Cumhuriyet kurulduktan ve radikal kültür politikalarıyla gelenek tasfiye edildikten sonra muhafazakâr-devrimci İslamcılığın tahayyül dünyasında büyük bir güce sahip oldu. Bu amaçla adı geçen peygamberane kişiliklerin hepsi Cumhuriyet’in kültür politikalarının mezar kazıcısı ve yeni bir iklimin müjdecisi olmak istediler. İslamcı panteonda bu iki şairin yeri daima müstesna olacaktır. Bu iki isim de yer yer siyasetçilerle temasları olmuş, aktüel siyaset üzerine yazılar yazmış, tahlillerde bulunmuş olsalar da esas varoluş alanları metapolitik bir konumlanıştır: yani güncel reel-politik değil Büyük Siyaset’tir, Fikir’dir, Dava’dır. Entelektüel ve manevi olan siyasal olanla bağlantılıydı, siyasal biçim belirleyici değildir.

Bu dönem Cumhuriyet’in laik ve çağdaş politikaların İslami bir yaklaşım içinden sorgulanmaya başladığı bir dönemdi. 1950’lerle birlikte Türk toplumunda giderek İslami uyanış kendisini hissettirmeye başlamıştır. “Hayranlarının zamanla radikalleştiği Necip Fazıl, bugün hâlâ Türk anti-laiklik tarihinde ve İslami uyanış politikasında merkezi yere sahip bir şahsiyettir (Gauchet’den aktaran Mardin, 2019: 248). Anti-laik, anti-modernist yaklaşımını estetik bir dil içinden formüle eden Necip Fazıl Kemalist Cumhuriyet’e estetik ve kültürel bir başkaldırıyı temsil etmiştir. Necip Fazıl Türk toplumunda İslam’ın merkezi bir rol oynadığını, derin bir kuvvet olduğunu idrak etmiştir. Necip Fazıl estetik devrim arayışı içinde İslami uyanışı tetikleyecek ve ondan beslenecek yeni bir kültürel iklimin, tabiri caizse estetik ve kültürel cihadın oluşmasına ön ayak olmuştur. Şerif Mardin makalesinde dinin sadece yapıstırıcı/sosyalleştirici, güç-odaklı bir role sahip olmadığı, basitçe meşrulaştıracıdan ziyade

kurucu bir yanı da olduğudur (Mardin, 2019: 251). Mardin, laikleştiren zorlamaların yaptığı yıkımın canlandığı “karşı-devrim” hareketinin önemini vurgulamak olduğunu söylediğinde laikleşmenin Necip Fazıl gibi bir aydının üzerindeki etkilerini anlamayı ummaktadır. Mardin’in anti-kahramanı Necip Fazıl Cumhuriyet’in jakoben laikliğine gösterilen tepkiyi temsil etmekte, aynı zamanda onun rejime olan yabancılaşmasında Müslüman dünyada laik değerlere olan karşı tepkinin genel özelliğidir (Mardin, 2019: 252). Necip Fazıl İslamcı muhalif aydın’ın ilk örneğiydi. O, kendisini biçimlendiren çağdaş, laik, Batılı seçkin kültürel ortama yabancılaştı ve bu yabancılaşma topyekûn bir isyana dönüştü. Mardin’in “paradoks” (2019: 260) olarak değerlendirse de Necip Fazıl’ın Cumhuriyet ideolojisine eleştirisi gerçek anlamda batılı bir tarz içinde gerçekleşmiş olsa da bir kültürel bir değer olarak İslam’a herhangi bir atfın yasaklandığı bir dönemde Necip Fazıl, basit, süssüz, halka ait bir Türkçesiyle laikliğin gazabına karşı başkaldırının sesi ve sözü oldu.ⁱ Mardin’e göre Necip Fazıl’ın muhafazakâr ve İslami eğilimli Türk gençliği için yol gösterici bir figüre dönüşmesinin arkasında laik düşünürlerin İslami düşüncenin özünün modern olmayan, “geri kalmış”, “ilkel” ve “köhne” olduğu yönündeki iddialarını çürütebilmiş olmasından ileri gelir (Mardin, 2019: 261). Necip Fazıl bunu kültürel bir hareketle, “Büyük Doğu Fikirler Kulüpleri” gibi entelektüel alışveriş merkezleri inşa ederek gerçekleştirdi. Duvarları kelimelerle yıkmaya çalışmıştır. Tek partinin egemen ideolojisi karşısında yeni bir kamusal tartışma alanının yaratılmasına ön ayak olmuştur.ⁱⁱ

3. Kültürel Karşı-Devrim Stratejisi Olarak Metapolitika

Necip Fazıl, geleneksel yapı ve değerleri tahrip eden ilerici devrimlere karşı mücadele veren isimlerin başında gelir. Cumhuriyet devrimlerinin oluşturduğu resmi kültürel ortamda söylenemez olanı söylenebilir kıldığı için alternatif bir gerçekliğin oluşumunda öncü roller üstlenmiştir. Çağdaş benlik iddiasına karşı alternatif bir benlik arzusunu gür bir sesle savunmaktadır. İlegal bir toplum statüsüne indirgenmiş Müslüman toplulukları hapsedildikleri yeraltından özgürleşmelerine ideolojik ve söylemsel egemenlik kazandırarak vesile olmuştur. Necip Fazıl kültürel bir hegemonya stratejisiyle kavramları yeniden tanımlayarak Batıcı-laik söylemin hegemonyasının daraltılmasında, entelektüel ve siyasal söylemi İslami-millî bir eksene kaydırılmasında son derece etkili bir isimdir. O, ilerici kültürel devrimler döneminde Müslümanların manevi yenilenme hareketinin öncü kişiliğidir. Kemalist devrimlerle kurulan ideolojik devlet aygıtını tam kalbinde sarsıntıya uğratarak kurulmakta olan tarihsel bloğun yerleşmeden kültürel hegemonyasını sürdüremeyeceğinin

işaretidir. Onun kelimeleri duvarları yıkıcı etkiler yaratmıştır. Doksanlı yıllarda daha belirgin bir şekilde kendini hissettirecek İslami metapolitik potansiyelin oluşumunda katkıları kayda değerdir. Necip Fazıl'ın en belirgin ve rejim açısından sarsıcı özelliği anlatıyı belirleme gücünde yatmaktadır. Kültürel iktidar paradigması da anlatıyı belirleme kudretinden başka bir şey değildir. Necip Fazıl, entelektüel, kültürel ve poetik keşiflerle yeni nesillerin gübrelenmesinde etkili oldu. O, uzun vadede etkili olacak İslami kamusal söylemin metapolitik çerçevesinin oluşumunu sağladı. Metapolitika “anlamsız olanı anlamlı hale getirmek” olarak tanımlandığında, Necip Fazıl, devrimlerin anlamsız hale getirdiği değerleri yeniden anlamlı hale getirme mücadelesi vermiştir.

Necip Fazıl'ın düşünceleri, entelektüel kişiliğini ve siyasi duruşunu tartışmaya başlamak için belki de en uygun alıntı 1939 tarihli “Ben Buyum” başlıklı yazısı olacaktır. Bu yazıda Necip Fazıl kendisini şu sözlerle ifade etmektedir:

“ Ben buyum: 1. Asyacı (Kopya Avrupacılığa zıd). 2. Aşırı milliyetçi-Anadolucu (Milliyet dışı telakki sistemlerine zıd). 3. Ruhçu (Maddeye zıd). 4. Maveracı (Softaya, dinsize zıd). 5. Şahsiyetçi-keyfiyetçi (Başboş ferd haklarına zod, standart ölçülere zıd). 6. Mülkiyette tahdidci (Büyük ferd sermayeciliğe zıd). 7. Sanat, fikir ve ilimde tecridci-saifiyetçi (Köksüz ve kabataslak teşhis sistemlerine zıd). 8. Kafa ve ruh mümtaziyeti bakımından sınıfçı (Antidemokrat). 9. Tek görüş etrafında müdahaleci (Antiliberal). Bugünkü dünya rejimlerine nispetle öz: Hususi bir görüş zaviyesinden antikomünist, antifaşist, antiliberal. İşte benim ana hatlarım” (Kısakürek, 1998-104-105).

Bu beyan pek çok yönden Alman muhafazakâr devrimcilerinin pek çok görüşüyle örtüşmektedir. Liberal bireyciliğe, Batıya, materyalizme, parlamenterizme, komünizme karşıtlık içinde kendi İslamcı kimliğini beyan eder. Görüldüğü gibi bu okuma liberal, demokratik, hümanist, evrenselci bir yaklaşıma sonuna kadar kapalıdır. Muhafazakâr olamayacak kadar yıkıcı, demokrat olamayacak kadar da devrimcidir. Bu mülahazalar, muhafazakâr devrimci bir referans çerçevesinin açık ve net ilanından başka bir şey değildir. Necip Fazıl'ın bu deklarasyonunda belki de en dikkat çekici nokta “Ben Buyum” cüretidir. Bu cüret aslında Cumhuriyet'e dönük bir hıncın belirtisidir. Benzer bir tahlili Hünerfeld Heidegger için yapmaktadır. Heidegger 1921 yılına ait bir mektupta şöyle yazıyor: *“Yapmamın zorunlu olduğu ve gerekli saydığım şeyi yapıyorum. Felsefi çalışmamı genellikle bugüne ilişkin kültürel görevlere uygun olacak şekilde yönlendirmiyorum... Ben kendi 'ben*

buyum”umdan ve... kendi kaynağımdan hareketle çalışıyorum. Varoluş (ekzistans), kendi etkinliğinden tahrik olur” (Heidegger’den aktaran Hünfeld, 2002: 48). Hünfeld’e göre “ben buyum” vurgusu bugünü daha iyi hale getirmek isteyen her türlü girişime karşı bir hınç belirtisidir. Burada kültüre karşı derinliğine bir horgörü sezmek mümkün değildir (Hünfeld, 2002: 48). Necip Fazıl’da bu hınç ve horgörünün nesnesi Cumhuriyet idaresidir. Müslüman ahaliye de başkasının, Batı’nın etkinliğinden değil de kendi etkinliğinden tahrik olan kendi varoluşunun peşinde koşmaya davet ediyordur. Heidegger için insan bilinçte ve bilinçle kavrayan “cogitare ile düşünen Descartes’ten farklıdır. “Düşünüyorum o halde varım” değildir. Heidegger’de “sum” (buyum, öyleyim, varım) cogito’dan (düşünüyorum) önce gelir. Yani Heidegger “düşünüyorum o halde varım” demez, “ben buyum” der. İnsan rasyonal düşündüğü için değil, “ben buyum”, “o olduğu” için Ekzistans’tır, vardır. “Benim”, “varım”, “ben buyum” demek derinlere inmektir; kendi Varlık’ına yapışmış ve sıkışmış olarak derinlere inmek demektir. Rasyonal düşünme (cogitare) ya da “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir” mottosu, bilincin sadece küçük ve yüzeyde kalan kısmıdır ve derinlere nüfus edemez (Hünfeld, 2002 58). Necip Fazıl’ın tekil şahsında dilen gelen bu hınca tabi kimlik bildirimi sonraları “biz buyuz, böyleyiz ve varız” inadına dönüşecektir. Bu gür ve emin bir sesle zıtlarak gerçekleştirilen kimlik beyanı büyük bir tenakuzun işaret fişegi olacaktır.

Cumhuriyet döneminde İslami varoluşun irade, bilinç ve asalet arayışında Necip Fazıl kilit bir konumdadır. Kısakürek, Cumhuriyet felsefesine karşı mücadelesini bir tarih felsefesi bağlamında gerçekleştirir. Ona göre tarih iki keskin kutup arasında geçen bir mücadeledir. Ruh ile madde arasındaki çatışma tarihin motorudur. Madde ve ruh arasındaki ölümcül mücadele ruhun maddeye tabi kılınması (Batılılaşma’nın getirdiği materyalizm) biçiminde değil, maddenin ruha tabi kılınması gerekir (Kısakürek, 1999b: 75). Maddenin karşısında tanımladığı ruh, Doğu’dur, İslamiyet’tir; ve Necip Fazıl materyalizme karşı İslam’a dayanarak bir ahlaki seferberlik ideolojisi geliştirir. Ziya Gökalp’in Comte-Durkheim çizgisindeki pozitivist sosyoloji düşüncesine karşı Bergsoncu bir itiraz dile getirir: Niceliğe karşı niteliği, mekânizmaya karşı yaratıcı hamleyi, akla karşı sezgiciliği Bergson düşüncesi Kemalizme ve pozitivistliğe karşı çıkışa felsefi dayanak sunmuştur. Kısakürek’in “eylem”, “varoluşçuluk”, “sezgicilik”, “mistisizm” eğilimleri Bergsonculuğa, Fransız muhafazakâr devrimciliğine çok şey borçludur. Modernliğin neden olduğu varoluşsal krizler (“evsizlik”, “yuvasız kalma korkusu”, “yuva arayışı”) dönemin Alman düşünürlerinde olduğu gibi derin bir endişeye neden olmaya başlamıştır. Sakarya şiirinde geçen “öz yurdunca garip” metaforu

kutsal mazlumluk söylemi değil, modernlik karşısında duyulan derin endişeye işaret eder. Kısakürek madde ile ruh arasındaki karşıtlığı bu düzleme de taşıyarak; ruhu temsil eden öz-yurt, maddeyi temsil eden Cumhuriyetçi tarihsel aktörler tarafından tahrip edilmiş, yıkılmıştır. Tahrip edilen özyurdu yeniden kazanmak için kahramanları tarihe çağırır. Çağdaşlık söyleminin nesnelciliğine, pozitivizmine, ampirist bilimciliğine aldırış etmeden gerçeği sübjektif bir açıdan bükmek ister. Batılılaşma karşısında Alman entelektüelinin, örneğin, Hegel, Ranke gibi filozof ve tarihçilerin, insanın düşünce ve eylemlerinin toplumsal yapısını, toplumsal tarihle irtibatını kurmak yerine idealist bir noktadan tarihi “büyük kişilikler”in yaptığını ileri sürmüştür. Necip Fazıl tahayyül gücüyle büyük kişilikler, kahramanlar yaratmıştır. Mannheim’ın belirttiği gibi Alman idealizmi ve tarihselciliği şeylerin gerçekte oldukları durumu dikkate almayan, deterministik, sosyolojik açıklamalardan ziyade “tinsel özgürlük” kavramının mutlak içkinliğini ve mutlak özgürlüğünü vurgulayan bir gelenek oluşturmuştur. İçe dönük özgürlük kavramı olarak tinsel özgürlük mefhumu, tarihe ve düşünceye sosyolojik açıdan bakmayı engeller. Böyle içsel özgürlüğe, idealizme, tarihsel öznelere duyulan arzu sonraları Nietzsche’de “üst-insan”a, Weber’de “karizmatik liderliğe”, Sombart’ta “kahraman”lara, Jünger’de Asker, İşçi gibi tinsel figürasyonlara yol açacak ve Alman sosyolojisi Fransız ve Anglo-sakson muadillerinden farklı bir kulvarda yol alacaktır. Bu eksenle özgürlük, bireyin özgürlüğü değildir, Alman bireyinin özgürlüğüdür. Özgürlük ideası zihnin madde, toplumsal yapı, dışsalıklar tarafından belirlenmemişliği, mutlak özgürlüğü ruhanileştirilmesiyle sonuçlanmıştır (Mannheim, 36-43). Esasen Hegel’in tarih anlayışı ve onun Prusya’nın siyasal ve entelektüel yeniden yapılanmasına yaptığı etkiler sonucunda “düşüncenin içkin tarihi”, “kendi kendi devindiren düşünce” leitmotivi Alman tin bilimleri geleneğinde de karşımıza çıkarak “toplumsal eleştiri”yi geciktirici bir etki yapmıştır. Bir Alman için Marx’ın tini ekonomik maddi yapıya indirgeme gayreti çok şiddetli bir reaksiyonla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü bu bir anlamda Alman özgürlüğüne, kişiliğine, benliğine materyalist bir saldırı olarak kalmıştır. Necip Fazıl’ın terminolojisinde tin “ruha” dönüşür, fikir de “dava”ya. Ruhun madde, yapı gibi dışsalıklar tarafından mutlak özgürlüğünün sınırlandırılmaması gerektiğini savlar. Ruh maddeye değil madde ruh bağlanmalıdır.

4. Kültürel Yabancılaşma Olarak Batılılaşma

Ekonomik sömürden ziyade asıl tehlike “ruhsal sömürgeleşme”dir. Batılılaşma kültürel yabancılaşma anlatısıdır. Kültürel yabancılaşma anlatısı kültürel eleştirinin ideal örneğini sunar. Ruh köklerinin sökülüp atılması anlamında gelen Batılılaşma’nın ruhsal sömürmesine

karşı radikal bir itiraz dile getirir. Kısakürek'in Batı tarafından yarı sömürgeleştirilen Türkiye, ruhsal olarak tam sömürge durumuna düşmüştür. Necip Fazıl'ın Batılılaşma okuması muhafazakâr kültür kritiğinin iyi bir örneğidir. Batılılaşma literatüründe 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda eski ile yeninin, geri ile ilerinin mücadelesi olarak görülmekte iken muhafazakâr kültür kritiği geri-ileri tarihselleştirmesi yerine “yerli-yabancı” ahlaki-politik düalizmi yerleştirir. Batılılaşma süreci ve uygulamaları Batı medeniyetinin manevi unsurlarına “kayıtsız şartsız taklit”, “kayıtsız şartsız hayranlık” psikolojisi içinde gerçekleştiğinden Türklerin ruh kökünden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ona göre Tanzimat, istikbal hasretile, belki maziye değil, fakat tamamilen geriye gidiş ve benliği teslim ediş devridir. Avrupa'nın edebi, harsi, siyasi ve iktisadi köleliğine girer. Türk modernleşmesinin hâkim vasfı Batı taklitçiliğidir. Taklitçi-Batıcılığın tasviri ve teşhiri, istihzadan çok hınçla yüklüdür. Zira bu görüş açısından Batı taklitçiliği, otantik Müslüman-Türklüğe yabancılaşmak, özünden uzaklaşmak, kendisi olmaktan çıkmak, şahsiyetsizleşmek demektir. Bu şablonda, yabancılaşmış aydınlar ile öz değerlerine bağlı halk arasında değişmez bir ikilik kurulur (Bora, 2005: 253).

İslamcılığın modern ideolojilerden farkı bir ideoloji olmaması, esasen bir dünya görüşünü temsil etmeleridir. Başka bir deyişle İslamcılık anti-ideolojik bir ideoloji, bir dünya görüşüdür. Bu dünya görüşü İslam'ın kendi öz değerlerini yeniden keşfedilmesi, yerli ve milli bir dünya kurma arzusu, azmi ve kavgası, yeni bir ruh, mefkûre ve nizam yekpareliğidir (Yıldırım, 2016: 126). Bu itibarla Necip Fazıl İslam'ın diğer ideolojilerle eklektik yorumlarına (İslami sosyalizm, İslami milliyetçilik, İslami kapitalizm, İslami Hümanizm, İslami liberalizm vs.) mesafelidir. Cumhuriyetin kamusal alandan dışladığı ve bireysel vicdana hapsedmeye çalıştığı İslam'ı, Necip Fazıl en katı yerinden vurgulayarak, açıktan haykırarak, “İslam, daima İslam” diyerek büyük bir itiraz geliştirmiştir. Necip Fazıl'ın terminolojisinde en büyüğü, efsunlu, tılsımlı kavram olan “Dava” açık ve net biçimde İslam'ın egemenliği manasına gelmektedir. Bu Dava'nın yürürlüğe girmesinde siyasal parti aracılığıyla yürütülecek siyasal mücadelenin bir yeri olsa da esas mücadele zihni, kültürel, ruhsal, manevi plandadır: “Fikirde ana taarruz hedefimiz, belli başlı bir ruh ve zihin haleti arz eden, gözle görülür ve elle tutulur, meydan yerine hâkim bir sınıf... Yayın, ilim, sanat, iş ve nüfus merkezleri...” diyerek kültürel bir hegemonya kurulmasını “ruhsal ve ahlaki” bir devrim amacıyla olduğunu belirtir. Yara almış “ruh kökü” bir fikir ve dünya görüşü halinde yeniden yorumlanmalıdır. Bu nedenle Necip Fazıl'ın İslamcılığı bir kalkınma ideolojisi olmaktan öte

ahlak, ruh, maneviyat eksenli, İslami değerlerin yeniden egemen hale getirilmesi meselesidir. O halde Dava bir ahlak davasına dönüşür. Ruh ve ahlak sahici ve sahici, diri, zinde ve ideal ilkeler çerçevesinde varolmak zorundadır. Dava ahlakı, ruha, ideale, hedef ve istikamete dayalıdır (Yıldırım, 2017: 137). Çağımızın gerçeği maddiyatçılık prensibi ise gerilemeyi, ahlaki yozlaşmayı, ruhsal çöküşü durduracak olan da işte bu büyük ahlak ve ruh davasıdır. Ona göre ancak bu ruhla “Batı üstünlüğü ukdesini içimizden söküp atabiliriz” (Kısakürek, 2010: 67).

Kültür devriminin radikalliği karşısında “kültürel korumacılığın” koşulları kalmamıştır. Korunacak bir değer kalmadığı koşullarda yeni korunacak değerler yaratmak fikri Necip Fazıl’ı kültürel ihyacığa, İslam’ın, ruh kökünün dirilişi fikrine itmiştir. Bu *Diriliş* fikrini, ondaki devrimci motifi anlamak açısından Necip Fazıl’ın devrimci bir coşkusunun en çok hissedildiği metinlerinden biri olan *Dünya Bir İnkılap Bekliyor* metninin temel tezlerine yakından bakmak gerekiyor. Dünyanın beklediği devrim toplumsal devrim değildir, kültürel devrimdir, ruh devrimidir. Ekonomiye kimin hükmedeceğinden çok daha önemli, derin ve esaslı konu hangi ruhun egemen olacağıdır. Necip Fazıl “inkılâp” kavramı ile “devrim”i birbirinden ayırıyor: “*Devrim bir şeyi devirmek manasına geliyor. Hâlbuki inkılâp devirmek değil, dikmektir. Yüzbin beygir gücünde bir tankı sürerseniz herşeyi devire devire geçer... Ama düzeni kurmuş olmaz. İnkılâp düzeni kurmaktır, devirmek değil*” (Kısakürek 2011: 10). Batı medeniyeti, beşeriyet, ne kadar müessesesi varsa bitmiş, tükenmiş, pörsümüştür. Dünya ve insan bir çıkmazın pençesindedir; ne liberalizm ne komünizm ne de faşizmler insanlığı “eşref-i mahlûkat” olarak kavrayabilecek güçtedir. Bilhassa makinanın, tekniğin geldiği nokta insan kendisini yok edebilecek bir noktaya gelmiştir. Teknoloji fetişisti, ekonomist, ilerlemeci, materyalist varlık yorumundan insanlığı kurtaracak tek bir yol, tek bir ruh vardır. Necip Fazıl’a göre insanlığın önündeki tek seçenek vardır: İslam Âlemi, onun içinde Türkiye (Kısakürek, 2011: 10). İnkılap körü körüne şekil değiştirme değildir; bir halden daha üstün bir hale geçiştir. İnkılâp derin ve gerçek mü’min nazarında, şeriatın batınına ilişkin bir farz, bir borç... Asıl inkılâp, olanca hakikatıyla inkılâp zaten İslam’la gelmiştir (Kısakürek, 2011: 16). Peygamberlerin yaptığı İnkılâpları “mutlak inkılâp” olarak görür. Ona göre peygamberler hem büyük aksiyonculardır hem de büyük inkılâpçılar. İnsanı yeniden imal eden inkılâplardır bunlar. Necip Fazıl “mutlak inkılâplar” a karşı beşeriyetin nispi inkılâplarını koyar. Rönesans, Fransız inkılâbı, Komünizmin inkılâbı (Kısakürek, 2011: 23). İslam’ın inkılâpçılığını öne çıkararak çağın değerlerinde büyük bir dönüşüm talep eder ve İslam’ı büyük inkılâp, mutlak inkılâp olarak dünyaya, insanlığa teklif haline getirir. Tıpkı Alman muhafazakâr

devrimcilerinin “muhafazakâr devrimi” Fransız Devrimi’nin değerlerine karşı insanlığa yeni değerler getiren bir seçenek olarak sunmalarında olduğu gibi Necip Fazıl’da İslam’ı büyük fikirler manzumesi, büyük bir ruh, kuvvetli bir aksiyon olarak sunarak değerleri yeniden değerlendirme istek ve iradesini belirtir. Alman muhafazakârlarının Birinci Dünya Savaşı’nı “medeniyet” dönemi bitecek “kültür çağı”nı başlayacak bir olay olarak düşünmeleri gibi Necip Fazıl’da İslam’ın mücadelesini maddenin dönemini bitirecek Ruh’un dönemi başlatacak bir olay olarak algılanmaktadır. Ona göre dünya savaşı Avrupa medeniyetinin, onun maddeci, makine uygarlığının çöküşünü, bir asırlık felaketini faş eden bir olaydır. Birinci Dünya Harbine kadar sendeleye sendeleye gelen Batı dünyası, ondan sonra, sade deri değiştirme değil, et ve kemik değiştirdi (Kısakürek, 2011: 93). Ona göre Baudelaire “Afakan ve İdeal” şiiriyle ruhun muvazenesinin kaybolduğu dehşetli dünyanın habercidir. “Fenalık Çiçekleri” kitabı da aynı haberi duyurur. Hakeza komünizm ve materyalizm ondokuzuncu yüzyılda doğmasına rağmen yirminci yüzyılda patlak vermiş; ruhun mutlak inkârıyla ablak bir dünya resmi çıkmıştır (Kısakürek, 2011: 94). Batı ruhundaki sakatlığı gidereyim derken büsbütün sakatlığa düşmüştür. Necip Fazıl, yirminci yüzyılın entelektüel, felsefi, edebi; ister materyalist ister varoluşçu olsun bütün akımlarında ruhun çürüyüşünün, insanın sakatlanmasının izini görüyor. Şimdi Avrupaya dışından baktığımız zaman orada ezeli ve ebedi iman, irade, ahlak, nizam, gençlik, huzur ve şevk kıymetleri yerine, şüphe, uyuşukluk, hile, karışıklık, ihtiyarlık, rahatsızlık ve kasvet afetlerinden başka bir şey görmüyoruz (Kısakürek, 1998: 246).

İşte bu Avrupa krizi dünyayı başka bir inkılâp beklentisi içine sokmuştur. Avrupa’nın “hakikat”, “rabıta”, “kıymet” krizi karşısında Avrupalı olmamak bir şeref kaynağına dönüşür. Batıda kıyamet, çöküş, katastrofi hüküm sürüyorken kurtuluş, nizamın yurdu Batı dışında, Asya’da, Doğu’dadır. Yirminci asrın bu krizi, tufanı karşısında Müslüman Anadolu gençliğine seslenen Necip Fazıl şunu söylemektedir: “Sana düşen, bu tayfun ve kasırga asrında Nuh’un yeni gemisini kızağa koymaktır” (Kısakürek, 2011: 106). Necip Fazıl *İslam inkılâbı* fikrini bu dünya okuması bağlamına yerleştirir. İslam, dünyanın beklediği büyük ve mutlak inkılâptır. Batı’da gerçekleşen üç devrim de batıların birbirini takip etmesidir. Hakiki inkılâp batıldan değil İslam’la mümkün olabilir:

“Bugün dünyanın iki büyük belası var... Biri Doğu tarafında komünizm, öbürü Batı tarafında Amerikanizm! (...) Rus kafada materyalist, maddeci... Fakat hayatı mistiktir... Amerikalı kafada anti-materyalisttir; fakat hayatı materyalist...Ve işte

beşeriyetin beklediği inkılâp, bu iki devin tepesine inecek olan büyük harekettir” (Kısakürek, 2011: 40).

Necip Fazıl dünyanın durumunu belli bir çerçeveye oturtuktan sonra içerideki muvazeninin kaybolma ve neticede iflasa sürüklenmesini de çerçeveleyiyor: *“Türk cemiyetinde kaybolan muvazenenin üç devri var: 1- Tanzimata kadar gelen bozgun ve çürüme devrimiz. 2- Tanzimattan Meşrutiyete, hatta Cumhuriyete kadar taklit ve özeniş devrimiz. 3-Cumhuriyetten bugüne kadar ana ruh kökünü büsbütün kurutma devrimiz...”* (Kısakürek, 2011: 94-95). Ruh muvazenesi bozula bozula iflas haline gelmiştir. Yeni bir mutlak inkılâp gerekmektedir. Bu devrim çağrısı artık bir önceki nesil İslamcılığının nesnesi İslam olan reformlarının yerine nesnesi dünya, öznesi İslam olan bir devrim arzusunu yansıtmaktadır. İslam artık üzerinde herkesin keyfine göre eğip bükebileceği bir nesne değildir; İslam dünyayı değiştirmenin, ona müdahale etmenin; kısacası öznenin, iradenin, asaletin adı haline gelir. Bu dünyayı değiştirecek büyük inkılâp esas itibarıyla ilkin fikir kılıcıyla gerçekleştirilecektir: *“Abbasiler’den sonra Türk’ün eline geçen İslam’ın kılıcı, şimdi ‘fikir kılıcı’ olarak Türkiye’den parlamalıdır. İslam, Türkiye’de bozuldu ve her yerde bozuldu; Türkiye’de düzelmelidir ki, her yerde düzelsin”* (Kısakürek, 2011: 53).ⁱⁱⁱ Necip Fazıl, Toynbee’den *“İstikbâl İslam’ındır”* sözünü naklediyor; Avrupa her şeyi tecrübe etmiştir, bir tek etmediği o kaldı” (Kısakürek, 2011: 51). Yani dünya her şeyin düzeleceği bir inkılâp bekliyor. Her şeyin bozulmuşluğunun Necip Fazıl’ın şiirlerine nesnelerin uyumsuzluğu biçiminde yansımaktadır.

Şerif Mardin’e göre Necip Fazıl’ın yazılarındaki birinci tema *“ideal bir uzam arayışı”*’dır. Nesnelerin mekân içinde yerleştirilme şeklindeki uyumsuzluk onun eserlerinde tekrarlanan temalardan birisidir. Nesrinde ilan edilen ideal bir uzamsal düzen duygusu çeşitli şiirlerinde dile getirilen bir temadır. Büyükbabasının yatak odasının yeniden inşa edilmiş nesne dünyasında, nesneler birbiriyle tutarlı ve uyumlu iken, modern Türkiye’nin algılanan uzam dünyası korkunç uyumsuzluklarla doludur (Mardin, 2019: 267). Onun şiirleri laik-jakoben devrimlerle darmadağın olmuş toplumsal uzamın estetik düzlemde yeniden düzenlenmesini içerir.

5. Reaksiyoner Eylemcilik

4 Ağustos 1963 yılında Erzurum’da gerçekleştirdiği *“İman ve Aksiyon”* başlıklı konuşmasında temel düşüncelerini sunar ve aktivizm talebini yükseltir. Ona göre aksiyon mücerret kudretin tecellisi, şuurlu hareket, hamle, teşebbüs, tesir; fiile erişmiş fikir; fikrin eşya ve hadiseler üzerindeki nakışı; fikir kökünün dış âlemde verdiği yemiş; ruhun eşya ve

hadiselere sinerek madde, hacim, şekil, renk, ses kazanmasıdır (Kısakürek, 1972: 8-9). Aksiyon kabaca fikirli eylem, şuurlu davranış, büyük bir dünya kavrayışı demek olduğunda (dar anlamda davranış olmadığından) dilimizdeki en doğru karşılığı “amel”dir. Ancak amel de sadece din alanında belli başlı işlerle sınırlandırıldığı için toplumsal alandaki diğer faaliyet sahalarına genişletilmediği müddetçe “aksiyon”un karşılığı olamaz. Aksiyon sıradan fikirler değildir, büyük fikirdir. Büyük fikir yani Dava’dır. *“Büyük fikir ve onun büyük iş haline inkılabı: aksiyon budur.”* (Kısakürek, 1972: 10). Necip Fazıl görüldüğü üzere “amel” alanında kalmış dini faaliyeti aksiyona doğru genişletir. Pasif, hantal, gündelik, sıradan ahalinin özneleşme sürecidir. Daha önceki devrimciler gibi Necip Fazıl’da Anadolu kronotopunu bu kez “muhafazakâr devrim” adına dolaşır ve onları tarihin öznesi olmaya, amelden eyleme geçmeye teşvik eder, ahaliyi siyasallaştırır, özneleştirir. Aksiyon aleladdenin üstü, harika yenilik ve çetinlik şartlarında içinde insanın kendi kendisini ve cemiyetini aşma cehdi; her işte imkân üstüne tırmanmak ve engeli aşmak davasıdır (Kısakürek, 1972: 10). Kaynağını imandan alan inanmış fikrin şahlanması, maddeleşmesi, kabul bağlaması aksiyondur. Ona göre ruhun karşısında yerleştirdiği materyalizmin çağımızdaki ifadesi “makina”dır. Döneminde herkesin makina hayranlığına yönelmesini kıyasıya eleştirir. Ruhçu, idealist, spiritüalist bir felsefecinin gözünde makine aptalca bir şeydir. Çünkü makine düpedüz fikrin, düpedüz bir çizgi üzerinde dondurulmuş, tek veçheli basit faide planına indirgenmiş, kemmiyette galip, keyfiyette mağlup, asla girifte sarkamayan ve değişik yönlerle sapamayan miskin bir timsalidir. Makine materyalist ve komünistlerin gözünde bir put, bir ideal, erişilmesi gereken bir kemal zirvesidir (Kısakürek, 1972: 11). Çağının bütün ideolojileri makine çağını kutsamaktadırlar:

“Hepsi makina fikrinin idealize edilmesi, “azizleştirilmesi”dir. Beşer, yaptığı şeyin kendi mahsulü olduğunu anlamıyor, insan cüz’ileştiriliyor, küllileştirilmekten uzaklaştırılıyor, küllilikten çıkıyor, cüz’iye iniyor. Herkes bir düğmeye basmakla işi hallettiğini sanıyor. Ve sentez yapabilen idrak kalmıyor” (Kısakürek, 2011: 41).

Bu bağlamda Necip Fazıl mütemadiyen Nazım Hikmet’in “Makinalaşmak İstiyorum” şiirini alıntılararak ondaki ve dahi sosyalizmdeki makine fetişizmine ve materyalizmine dikkat çeker. Ona göre yirminci asra verilecek en doğru isim “makine asrı”dır. Makine alanındaki yaman keşifler ilmi, iktisadi, siyasi, idari, ferdi, içtimai bünye üzerinde derin inkılâplar yaratmıştır. “Ben makineye düşmanım!” diye yazıyor Necip Fazıl ve ekliyor:

“Makineye düşman olmak demek şuursuz çelik manzumesine düşman olmak değil, muğdil insan yapısını yavaş yavaş makineye izafe eden (“makinalaşmak istiyorum”) makineleşme felsefesine düşman olmaktır... Vahşet devrinde insanlar, kendi elleriyle yonttukları madde parçalarına taparlardı. Yirminci asır da makineyi o devrin putu kadar mefkureleştirmişlerdir” (Kısakürek, 1998: 146).

Makinaya ve mekânizmacılığa karşıtlık Necip Fazıl’da organik metaforların ön plana çıkmasına yol açar. Mardin’e göre Necip Fazıl’ın yazıları organik süreçlere göndermeler ve onunla bağlantılı manevi süreçlere dönük referanslardan oluşur. Şiirlerinde ve yazılarındaki organik metaforlar yaşama gücü duygusunun canlandırılmasını anlatmaktadır. “Ağaç”, “tohum” gibi metaforların Necip Fazıl’ın yazılarındaki rolü açıktır: kendisinin sahip olduğu normlar ve değerler evreninde bu yaşama gücünü yaratma, yani kuvvetli bir cemaat oluşturma acizliğine gönderme yaparlar (Mardin, 2019: 268). İslam, iman ruhunun, bitmez tükenmez, durmaz dinlenmez aksiyonundan ibarettir (Kısakürek, 1972: 15). Kur’anı da bazen kapalı, bazen açık, bazen bedii, mecazi aksiyon emirleriyle dolu olduğunu şeklinde yorumlar. Ona göre besmele aksiyonun anahtarıdır. İnsanın yeryüzünde halife oluşunu aksiyon memuriyeti olarak kavrar. Enfal Suresi’ndeki “Yoksa korku ile zaafa düşer, rüzgârınız kesilir” ayetini Kur’an’ın müminlerin aksiyonunu öldürmemeleri gerektiği yolundaki ikazı biçiminde tefsir eder (Kısakürek, 1972: 17). “*Aksiyonda eşref-i mahlûkat olmanın sırrı vardır; aksiyon imtiyazlıdır: Cür’etin, şecaatin, taarruzun, teaddinin, hamlenin, teşebbüsün, kuru akıl ve mantık üstü mükâfatlandırılması, bereket kazanma imtiyazı...*” (Kısakürek, 1972: 21). Görüldüğü üzere Necip Fazıl iman ve aksiyon arasında içsel bir bağ kurar ve ahaliye birlik, gayret, hamle ve hareket telkin eder. Allah’ın isimlerinden “Ya Fa ’al, ya Gaalib” isimlerini hatırlatarak Müslümanın her zaman ve mekânda faal ve işlerin hepsinde galip olması gerektiğinin altını çizer. İslam’ı da, İslam tarihini de, Osmanlı tarihini de, Batı düşünce tarihini de “aksiyon” felsefesi perspektifinden yorumlamaktadır. Necip Fazıl’ın konuşması, büyük bir coşku, şevk ve tutkuyla tarihi ve teolojik boyutlarıyla aksiyonu temellendirdikten sonra Batılılaşma dönemine gelindiğinde büyük bir düşüş anlatısına yerini bırakır. Batılılaşma dönemi ise anti-aksiyondur, yenilgi, ruhsuzluk, çöküş evresidir: “*Ne vecd kalmıştır, ne aşk; dolayısıyla ne imanın hakikati, ne de bu hakikat etrafında bir hamle kuvveti, yani aksiyon kabiliyeti*” (Kısakürek, 1972: 45). Tanzimat aksiyonun yerini pasifizmin aldığı bir dönemi başlatmıştır:

“Tanzimattan sonrası küçük ve yarım davranışlar ve taklitler devridir. Evvela bilmek lazım ki, taklitle aksiyon barışamaz. Çünkü aksiyon hakiki bir fikrin eşyaya kendisini

nakşetmesidir. Taklitle olmaz. Burada taklidin ne kadar sefil bir şey olduğu, kendi kendine meydana çıkıyor. Taklit, bir şeyi üstünden, dış yüzünden kopya etmektir; çilesini çekmemek...! Çilesi çekilmeyen şeyin aşkı olmaz. Aşk olmayınca, çile olmaz. Çile olmayınca ibda, meydana getirme cehdi olmaz, şevk olmaz, hiçbir şey olmaz, aksiyon olmaz” (Kısakürek, 1972: 46-47).

Ona göre taklit aksiyonun en büyük düşmanıdır. Taklit, özentili davranışlar bir toplumun büyük eylemini köreltiyor, onu içten içe çökertiyordur. Tanzimat’ın “züppe” figürü, sonrasında gelişen “bohem” ruhlar büyük fikrin ve yüce eylemin önünde engel oluşturan karakterler olarak yerilir:

“Bohemlik bizde birkaç Avrupalıda olduğu gibi, sanatkârların, içinde yaşadığı cemiyetten hoşnutsuzluğunu, cemiyetin hal ve istikbaline itimatsızlığını, cemiyetlerinin kendi kıymetleri peşinden çekmemek mâhkumiyeti altında, onun çizdiği hayat kalıpları dışına çıkışını, hülasa ulvi bir inzivaya çekilişini temsil etmez. Serseriliği, miskinliği, iradesizliği, istidatsızlığı, intibaksızlığı, intizamsızlığı, tek kelimeyle ruh tefessühünü belirtir” (Kısakürek, 1998: 23).

Züppelerin, bohemlerin sırtlandığı aydınlanma şüphesiz çilesiz aydınlanmadır. Çilesi çekilmemiş aydınlanma ise Batının sathiliğine, plastisitesine mahkûmdur. Her büyük aksiyonun arkasında büyük ve güçlü bir şahsiyet olduğunu ileri sürüyor: İman olmadan aksiyon olmaz. Ona göre aksiyonun ruh ve fikri İslam’dadır: “Bu kadar laftan sonra dava şurada düğümleniyor: Bizi bir büyük aksiyon beklemekte; hangi sahada isterseniz isteyin... Fakat o tek bir mihrakta gelecektir (...) Ve bu mihrak,-öyle iphamlara, gizlemelere lüzum yok- kelimenin tam manasıyla İSLAMİYETTİR” (Kısakürek, 1972-88).” Türkiye’nin otantik varoluşuna sahip Müslüman ahali gerçek eylemin temel öznesi kılınıyor. İnananları eyleme çağırma arzusu Necip Fazıl’ın için Batılılaşma rüzgârı karşısında başka bir rüzgâr oluşturma gayretinin ifadesidir. *Gençliğe Hitabe*’sinde “surda bir gedik açtık mukaddes mi mukaddes, artık ey kahpe rüzgâr nereden esersen es” dediğinde Batılılaşma, materyalistleşme rüzgârının kesmeye çalıştığını ve gerçekten de surda bir gedik açtığını düşünüyordu. Mücadelesinde kitleleri sevk ve idare eden sürükleyici belagatiyle bir harbi komutan gibi yönetmiştir. Eski ruhu ihya etmeye çalışan ruh mücadelesinin Sezar’ı olmak ister.

Necip Fazıl’ın politik önerisi olan *Başyücelik* esasen aristokratik, elitist bir hakikat rejimidir. O, demokrasiye inanmaz. Demokrasinin tıpkı Platon gibi hakikatsiz bir rejim olduğunu

düşünür. Hatta Batı tefekkürünü temsil eden felsefi düşünüşle (sürekli herkesin bir diğersinin yanlışını araması, asla bir hakikatin olmaması, hakikatin daima aranması ve mutlaka ulaşılamaması) demokratik siyasal yaşam arasında paralellik görür: “*Demokrasi, Batı felsefesinin, hakikati her koldan birbirinin yanlışını çıkara çıkara araması gibi, batıldan kurtulmak için, hakikati, eğri büğrü, doğru yanlış herkesin arama hakkıdır. Hakikatin olduğu yerde böyle bir hak yoktur*” (Kısakürek, 1984: 211).

İslam inkılâbından sonra oluşacak politik sistem hakikatin hâkimiyetinde bir sistem olacağından dolayı tartışma ve müzakereyi dışlayan, felsefenin sunduğu hakikati arama arayışlarının demokratik yapısını yadsıyan anti-demokratik bir yapıda olacaktır. Siyasal egemenlik alanının demokratik boşluğu onun için hakikatin boşluğunun bir sonucudur. Bergson, Blondel, Nietzsche, Heidegger gibi düşünürler Necip Fazıl, Nurettin Topçu gibi sezgiciliğe önem veren isimler üzerinde ve onların modernite kritiklerinde büyük etkileri olmuştur. 1963 senesinde *İman ve Aksiyon*’da Heidegger hakkında şunları yazıyor mesela: “*O, <<sıkıntı felsefesi>> diye bir fikir geliştirmiş. Bu bizde öğrenilirse, kurtarıcı bir dayanak.*” *olduğundan bahsetmiştir*” (Kısakürek, 1972: 80).^{iv} Batı modernleşmesini ve “taklitçi Batıcılığı” kültür-kritiğe tabi tutarken muhafazakâr devrimci entelektüeller Batı’nın içeriden eleştirel söylemleriyle teması ihmal etmemişlerdir. Materyalizme, rasyonalizme ve pozitivistliğe entelektüel mücadelelerinde “kurtarıcı dayanak” arayışında muhafazakâr devrimci İslamcılar, Bergson’un “sezgiciliğini”, Nietzsche’nin “iradeciliğini”, Heidegger’in “varoluşçu fenomenolojisini”, Blondel’in “aksiyonerliğini” içselleştirerek Türkiye’ye özgü bir yolun tahayyülünde beslenmişlerdir. Batı’nın aydınlanmacı, kozmopolit, materyalist medeniyetini kritik ederek bilinçdışına, metafizikçiliğe, irrasyonalizme, sezgiciliğe yaslanarak İslami bir varoluş alternatif hegemonya projesine dönüştürmek istemiştir. Necip Fazıl söz konusu olduğunda özellikle de Bergson’un sezgiciliğini aklı aşan bir güç olarak yorumlamıştır.

“Buna göre gerçek güç maddede değil, manada idi. Ruh özgürleşmedikçe, sadece akılla hiçbir şey gerçekleştirilemezdi. Gerçek özgürlük için önce ruhun özgürleştirilmesi gerekiyordu ve bunun için de bir ruhani lidere ihtiyaç duyulmaktaydı. Tarih boyunca kahramanlar, ahlak ve din büyükleri, bu ihtiyacı karşılamaz ve milli ruhu besleyen kaynaklar, işte bu büyükler, ulular ve kahramanlar sayesinde var olmuştu” (Aksakal, 2015: 120).

Yeniçağın ruhani liderleri şairler, entelektüeller, muharrirlerdir. Bu ruhani liderler, ekonomik ve hukuksal özgürlüğün yerine ruhsal/tinsel özgürlüğünü ikame ettiklerinde muhafazakâr-devrimci kültür kritiğinin ideal bir örneğini sunmuşlardır. Muhafazakâr eleştirel felsefenin telosu “bilinç reformu”, Gramsci’nin tabiriyle “entelektüel-ahlaki reform” gerçekleştirmektir.

6. Sonuç: Devrimde Devrim

“Hınç” yerine “öfke” duygusunun Necip Fazıl’ın ruh evreninde daha belirleyicidir. “Öfke” “hınç” gibi salt olumsuzlayıcı, negatif, reaksiyoner, dar bir duygu değildir. Bu ayrım önemlidir çünkü “öfkeyi hınca indirgemek” gibi yaygın yapılan bir hataya düşmemek gerekmektedir. Necip Fazıl Batı’ya karşı “hınç” ya da “hased” duygusu yerine bir tür “küçümseme siyasetine” yol açan kişiydi. Kendini üstün, yüce, büyük, şanlı, ihtişamlı bir geçmişe sahip olma duygusuna hitap etti. Post-emperyal melankoliden çıkış yolu olarak “öfke”li bir kültürel eleştiriyi gündeme getirmiştir. Necip Fazıl’a göre her fikrin bir öfkesi olmalıdır, her öfkenin de bir fikri... *“Fikir öfkesi”ne sahip olmamak, yani öfkesi olmayan fikir tüfeği olmayan askere benzetir. Fikir öfkesi, düşünüş tarzlarının, asabi cihazın, manivelası, icra müessiridir. Zihin onun sayesinde dinamizmaya kavuşur, yıldırımlaşır, enerjiye erer, cansız bir ölçü kalıbı olmaktan kurtulur. Tek kelimeyle fikir öfkesi, kıymet hükümlerimizin hamle ve irade kaynağı...*” (123). Fikirsiz öfkeye de öfkesiz fikre de karşıdır Necip Fazıl. Bu öfke onda hantallığa, sükûnete, itidale karşı panzehir olarak görülüyor. Necip Fazıl sistem karşıtı öfkeyi fikre, içsel eylemi dışsal eyleme, maddeyi ruha, ameli aksiyona tercüme etmeye çalışan; bu seferberlikle de “taklid”in karşısına “otantisite”yi çıkaran bir entelektüel ve eylem adamıdır. Ona göre “taklit” İslami hayat nizamı için varoluşsal bir tehditle sonuçlanmıştı. Her ne kadar fikri öfkesinin altında kalmış olsa da romantik bir derinlik kazandırdığı öfkesiyle, büyük bir yıkıcı enerjinin zincirlerinden boşanmasına öncülük etmiştir. Necip Fazıl, Nietzscheci bir “güç istenciyle” âdete yeni bir adam yaratmak ister: *Üstinsan*. Ona göre üst-insan, son insan Müslüman Türk’tür. Yaratılacak yeni adam kendisini otonom ve otantik bir varlık olarak kuracak, bu üstinsan, manevi buhranlarda olan Batıcı-rasyonalist-pozitivist insanın karşısında yeni değerleri kuracaktır. Necip Fazıl, şairane-ajitatif diliyle, doğrudan doğruya maddiyat-maneviyat ayrımıyla örtüştürdüğü Batı-Doğu ayrımında; ‘kuru akıl harikaları’dan ibaret olan Batı’nın, maddeye hâkim olma mücadelesi içinde ruh kökünden koparak buhrana girdiğini söyler. Batı, ‘ruhi nizam, ahlak ve iman kutbundan mahrumdur. Necip Fazıl’ın politik mücadelesinin yayın organı olan, 1945-1978 arasında devre devre çıkarttığı Büyük Doğu’nun adı, ‘çöken Batı’ya karşı bir ‘medeniyet alternatifi’

hayalini yansıtır (Bora, 2005: 264). Medeniyet referansları kültürel kötümserliğe karşı da panzehir işlevi görmüştür. Kültürel karamsarlığı telafi etmenin, dağıtmanın yolu, eski medeniyetimizin yüksekliğini Batılı kaynaklara dayanarak hatırlatmaktır. Hasan Turgut’a göre Tek Parti döneminde gardı düşen İslami kimlik, özellikle 1960’lardan sonra Necip Fazıl’ın sunduğu dinî, fetihçi ve alternatif tarih anlatısına dayalı spekülâtif şiirsel alandan beslenerek kendi öznelliğini keşfeder ve siyasal alanda söz almak için şiddetli bir arzu duyar. Şairin “Sakarya Türküsü” şiirinde geçen “Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!” dizesi, bir süre sonra bu popülist yönelimin sirkülasyon halindeki vecizesi olacaktır (Turgut, 2021). Ona göre şair, şiirsel ve kültürel alanda söz üretmeyi değersiz bularak İslamcı bir aktivizm yaratmayı evla gören bir tutuma ulaşmıştır. “Çile”, “cüce” ve “dev” gibi Necip Fazıl şiirine özgü temel motifler, şairin dinî bir popülizm üzerinde yükselecek sanat anlayışının tasvirinde bir kez daha işe koşulur. Cüceleştirilen sanat, meydanlara çıkarak yeniden devleşecek ve öznenin, iman yolunda tecrübe edilecek çileyle hakikate ulaşmasında en önemli merkezlerden biri olacaktır (Turgut, 2021). “Zamane” şiirinde Necip Fazıl, “*Mevsimler cücelere def çalışıyor gerdekte, Devin yalnızlığını sular bestelmekte*” (Kısakürek, 2003: 444), mısralarında cüceleşen zamana karşı devin zamanına şarkılarının bestelendiğini belirtmektedir.

Çağının ideoloji ve aksiyon çağı olduğu gerçeğine uygun hareket eden angaje bir entelektüel olarak Necip Fazıl Türk düşüncesinde bir Kopernik devrimi yapmıştır. Yapmış olduğu Kopernik devrimiyle merkez ile çevre ilişkisini yeniden kurar: Devrim-karşıdevrim, tez-antitez, özne-nesne, hususi-umumi, maddiyat-maneviyat, aksiyon-reaksiyon, akıl-kalp, birey-cemaat, beden-ruh, yıkıcılık-kuruculuk, ileri-geri vs düalizmlerini kendini temel alarak yeniden konumlandırır. Kemalist aklın aktifler-pasifler listesini; Doğu, İslam durgundur, durağandır, hareketsizdir, pasiftir, atalet içindedir, tarihsizdir, yaşlıdır, Oblamovdur, miskindir vs, tersine çevirir: Doğu, ruh, tin, iman, inanç; aktiftir, enerjiktir, gençtir, idealisttir, özgürdür. Batı, madde, beden, akıl ise pasiftir, muhtaçtır, acı çekmektedir. Doğu ruhsal aktivizmi temsil etmekte iken Batı, Batıcılar, pasif materyalizmi, şevksiz taklitçiliği temsil etmektedirler. Türkiye’de bir devrim olaksa bu ruhsal aktivizmin sonucu olacaktır: yani muhafazakâr devrim olacaktır.

Ona göre materyalizm ve komünizm her şeyden evvel bir aksiyon değil, reaksiyondur. Dine, madde üstü inanış sistemlerine, felsefe lügatiyle idealizme ve spirütüalizme; ve ananevi cemiyet temelini kuran her türlü ferdi mülkiyet ve hürriyet hakkına karşı sert bir aksülamel...(Kısakürek, 2011: 133). İslam’ı çağdışı, gerici, reaksiyoner olarak tasnif edip, mutlak bir yıkıcılığa hapsetmek isteyen; dolayısıyla da kültürel ve politik alanda içsel olarak

huzur bozuculuğa (“Huzur İslam’dadır” karşı) ve zorbalığa (İslam Selamet demektir”e karşı) dayandığını ileri süren söylemi tersine çevirerek İslam’ın pozitif kuruculuğuna, hegemonya kapasitesine işaret eder.^v Ona göre asıl yıkıcılık, reaksiyonerlik Tanzimatla başlar. “Tanzimat’ın bütün amacı İslam’ı yıkmaktır” der (Kısakürek, 1984: 216). Kısacası Necip Fazıl, Cumhuriyetin sıradanlaştırarak vicdanlara, dar bir amel sahasına hapsetmeye çalıştığı dini, romantikleştirme stratejisiyle yeniden alelade olmaktan çıkartarak olağanüstü kılar. Yeniden fevkalade bir nitelik kazanan dini varoluş kamusal alandan hakkını talep edecek, ülkenin kurucu ruhu, milletin bütünlük ruhu olduğunu hatırlatacaktır. Necip Fazıl, Türk modernleşmesinin kültürel kutuplaşmasını Cumhuriyet döneminde İslamcı bir pozisyonundan yeniden kurmuş; yukarıdaki mezkûr metafizik çiftleri hiyerarşik bir yeniden konumlandırmaya uğratmış ve bu çabalarını fildişi kule entelektüeli olarak değil İslami angajmanlık içinde hem kültürel hegemonya hem de siyasal egemenlik politikasına dönüştürmek için mücadele vermiştir. Necip Fazıl, muhafazakâr devrimci programda olduğu gibi temel olarak “değerleri yeniden değerlendirmek” istemiştir. O, Türk modernleşmesinin muhafazakâr devrimci bir eleştirisini gerçekleştirmiş; kendi döneminin egemen üslubu olan “toplum kritiği” anlayışı karşısında muhafazakâr kültür kritiğine kayda değer emekler vermiştir. Böylece İslam’ı daha yüce, daha derin, daha manalı, daha asil bir teklife dönüştürmeyi büyük bir vazife addetmiştir. Belki de kendi düşüncelerini ve programını en net anlattığı en derli toplu metninde, *İdelocya Örgüsü*’nün takdiminde bu vazifenin büyüklüğünü ve çabasını öz bir şekilde ifade etmiştir: “*Fikirde, sanatta, anlayışta, anlatışta, buluşta, tutuşta, dağıtıışta, toplayışta ve nihayet yaşamaya değer hayatın ölçülerini billurlaştırma işinde dünyanın en büyük adamı olmak isterdim*” (Kısakürek, 1976).

Necip Fazıl’ın bu romantik, coşkucu, çoğaltıcı arzusu geniş bir hayal gücünün sonucudur. O, aklın dondurucu, sabitleyici, kurutucu, donuklaştırıcı, isketletleştirici, mıhlayıcı yapısı karşısında Bergson’un “yaratıcı muhayyile”sini geçirir (Kısakürek, 2012: 67). Şeyleri hareket ettiren pozitivizm, ampirizm değil, “muhayyile”dir. Yaratıcı hayal gücünün, hayal gücünün sağladığı hakikat telakkisinin, bir fikrin estetik olumlamaya ve güçlendirilmeye tabi olmasının sağcılar ve “gericiler” tarafından düşünülmesi Bergson’un yaşadığı dönemin bir alametifarikasıydı. Necip Fazıl’ın yaratıcı muhayyilesi bir yanı efsanelere, masallara, kahramanlara, bir yanı sürekli arayışa açılan yaratıcı kaynaktır. Şairin, sanatçının, rindane varoluşu zekâ ve akıl tarafından kısıtılması, kapatılması, minimize edilmesi mümkün olmayan muhafazakâr devrimci tahayyülünün beslendiği önemli bir kaynak olmuştur. Necip

Fazıl'ın romantizmi, her alanda büyük işler başarma şevki bir ölçüde kültür ihtilalcisinin romantik coşumları, esrimeleridir. Necip Fazıl bir kültür ihtilalcisidir. Konuşmaları, konferansları, tiyatro eserleri, şiirleri, dergiciliği, yayıncılığı, muharrirliği, kitapları vs hepsi temelde bir amaca matuftur; “Türkiye’nin birbuçuk asırdır beklediği gerçek ruh ve kültür ihtilali...” (Kısakürek, 1990: 395).

Kaynakça

- Aksakal, H. (2015). *Türk Politik Kültüründe Romantizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2005). Milliyetçi-Muhafazakâr Ve İslamcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce ve Kemalizm içinde (s. 251-258). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükokutan, B. (2021). *Bound Together: The Secularization of Turkey’s Literary Fields and the Western Promise of Freedom*. Michigan: University of Michigan Press.
- Eagleton, T. (2014). *Tanrı’nın Ölümü ve Kültür*, (Çev. S. Dilgiloğlu.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hühnerfeld, P. (2002). *Heidegger: Bir Filozof, Bir Alman* (Çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1972). *İman ve Aksiyon* (3. bs.). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- ..... (1976). *İdeolocya Örgüsü* (4. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (1984). *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu* (2. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (1990). *Babıali* (4. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (1998). *Çerçeve I* (3. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (2003). *Çile*. (49. Bs). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (2011). *Dünya Bir İnkılap Bekliyor* (11. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- ..... (2012). *Hesaplaşma* (11. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür Sosyolojisi*. (Çev. M. Yalçınkaya). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mardin, Ş. (2019). Kültürel Değişme ve Aydın: Necip Fazıl ve Nakşibendi: Ortadoğu’da Kültür Geçişler içinde. (s. 248-275). (Çev. B. Koçak), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Turgut, T (2021). Pirus Zaferi: Necip Fazıl Kısakürek, Popülizm ve Yeni Türkiye’nin İnşası. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/guncel/10643/pirus-zaferi-necip-fazil-kisakurek-populizm-ve-yeni-turkiyenin-insasi>. (19 Eylül 2024).

Yıldırım, E. (2016). *İslamcılığın İki Kurucusu: Mehmet Akif-Necip Fazıl*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Sonnotlar

ⁱ Şerif Mardin bu bağlamda Nazım Hikmet ile Necip Fazıl’ın modernist tutumunun ortaklaştığını belirtir: “İki şair, Marksist-devrimci Nazım Hikmet (Ran) ve muhafazakâr dirilişin sesi Necip Fazıl (Kısakürek), modern Türk şairlerine önderlik etmiştir. Nazım Hikmet’in agresif ve eyleme dönük şiirleri, Rus şair Mayakovski’ninkiler gibi okunur ve Nazım’ın ondan etkilendiği düşünülür. Necip Fazıl’ın şiiri ise, özgürleştirici bir kızın güneşin aksine, farklı bir kaygı havası uyandırır fakat onun sade üslubu, 19. Yüzyıl Osmanlı şiirinin çok süslü ifade tarzından Nazım Hikmet şiirindeki gibi uzaktadır. Bu bağlamda hem Nazım Hikmet hem de Necip Fazıl modernisttir” (Mardin, 2019: 253).

ⁱⁱ Şerif Mardin, Necip Fazıl’ın geleneksel İslami bir ortamdan ziyade yapay ve mekânîk iletişim araçlarının olanaklarıyla çerçevelenen modern bir ortamda entelektüel işlevler üstlendiğini belirtmektedir. Bu ise onu batılı toplumsal tahayyüller ile organik, cemaatçi toplumsal tahayyüller arasında yapısal bir gerilime itmekte ve sonuç olarak da Müslümanların kimlik esasları dönüşmek durumunda kalır. Mardin de pek çokları gibi modernliğin getirdiği yapısal açmazların aşılamayacağını, modern koşullar altında bütüncül benliğin artık mümkün olmadığını ve Müslüman kimlik yapısının modernite lehine çözümleneceğini önvarsaymaktadır. Bu ise neticede Necip Fazıl’ı oldukça modernist bir yerden okumaya onu itmektedir. Mardin, Necip Fazıl gibi bir kişilikte modernitenin imkânlarını bulmakta iken, burada yapılan okumada Necip Fazıl anti-modernist bir toplumsal tahayyülün kurucu aktörüne dönüşmektedir. Buradaki okuma, paradigma değiştirici bir sosyal bilimci olarak Şerif Mardin Necip Fazıl’ı modernist biri olarak tanımlamasına karşıdır.

ⁱⁱⁱ Şahlanışın formülünü de şu şekilde özetlemektedir: 1-İçeride kaba softa ve ham yobazı tasfiye. 2-Yine içeride batı maymunluğu nesilleri kurutma. 3-Ve yine içeride maddede ve manada kâşif bir nesle maya tutturma. 4-Dışarıda ve İslâm âleminde tam bir ruh ve el birliği ile yekpareleşme hamlesi. 5-İslâm milletleri arası, merkezi Medine, Büyük İslâm Şurası ve bu şurayı en güçlü bir şekilde müeyyidelendirmek. 6- İslâm dünyasını fikirde ve maddede hiçbir şeye muhtaç olmayacak seviyeye yükseltmek. Eşya ve hadiselerle hâkim kılma ideali. 7-Ve dışarının dışarısında Batı dünyasında model insan ve cemiyetin vitrinlenmesi ve mana silahıyla boy göstermek. 8- Batıya, sayısız fikir mezhepleri halinde özlediği ne olmuşsa esas ve asıllarının İslâm’da ve hangi illet belaya uğramışsa ilaç ve devasının yine İslâm’da bulunduğunu gösterici bir ideolocya gergefi işçiliği. 9- Azami ve nihai hürriyet içinde nefsanî ve zümrevî başıboş hürriyetten uzaklık ve gerçek hürriyeti hak ve hakikatte aramanın sistemi.. (Kısakürek, 2011: 54-55).

^{iv} Necip Fazıl, Heidegger’in hiç değilse Batı fikir buhranının ilancısı olduğunu söylüyor: “Ve bu adam yeni bir formül çıkarıyor Dekart vari... <<Zatım, mevcudiyetimidir.>>Evet, korkudan, yokluktan neşe ve şevke zıplamanın felsefesi... Varlık

felsefesi.. Büyük bir Vitalizm felsefesi... Alman cihangirlik davasını işte bu ruh idare etti. Var olma şevki... Şöyle dönüp bakın, Doğu memleketlerine, böyle bir şevk görüyor musunuz? Hâlbuki ölümsüzlük şevkinin kaynağı bizde...” (Kısakürek, 1984: 95-96). Necip Fazıl, Almanya’yı bugünkü Almanya yapan hadisenin Napolyon’a toslayışları olduğunu belirtir. Ona karşı savaşta yenildikten sonra milli bir hınçla şahlanabilmişlerdir. Napolyon’a karşı milli bir hınçla doğan Alman davranışına dair sembolik bir olayı nakleder: Değirmen hadisesi. Fransız ordularının Almanya’yı işgal sırasında bir dar geçitten geçmeleri gerekiyor. Alman komutanlar da bu geçite yerleştirmek üzere bir fedai arıyorlar. Bir Alman subayı ben yaparım bu vazifeyi diyor. Ordu geçerken ateş etmeye başlıyor, Fransızlar da ateş ediyorlar ama bakıyorlar karşılarında zayıf bir ateş var. Ateş kesildikten sonra Fransız bağılıyor: “Almanya mahvolmuştur! Almanya yoktur” diye. Subay alında kan içinde cevap veriyor: “Mademki ben varım, Almanya vardır”. Bu olayı naklettikten sonra Necip Fazıl, “o varsa, ben de varım” yerine, “benim olmadığım yerde Türkiye yoktur” anlayışına göre hareket etmeyi salık verir (Kısakürek, 1972: 74).

^v Özellikle doksanlı yıllarda “yükselen İslâm” retoriği başlığı altında laik, sol, seküler, Kemalist cenahtan yapılan bütün okumalar İslâm’ın yıkıcılığına işaret eden bir söyleme dayanmaktadır. Bu söylemin eleştirisine soyunan Ulus Baker’in “İslâm’da Huzur Söylemi” kitabı da bu türün nadide bir örneğidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Toplumsal Sözleşmeye Giderken Toplumsal Haller: Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme¹

Conditions Leading to the Social Contract: An Evaluation of Rousseau’s “*The Social Contract*”

Mertali Onur ERTAŞ ^a

Öz

Bu çalışmada, Jean-Jacques Rousseau’nun “*Toplum Sözleşmesi*” eserinin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Rousseau’nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eseri günümüzde halen önemini korumaya devam etmektedir. Rousseau bu eserinde, sıradan insana bir kimlik ve tözsel özellikler kazandırarak ona yeni bir anlam katar. Yeni bir anlam kazanan sıradan insanlar vatandaş olarak adlandırılır. Politik kimlik kazanmış halk/vatandaş, ki tek tek bireylerin toplamından aşkındır, ve şayet kandırılmaz ise kendi kötülüğünü isteyemez veya yanlış karar vermez. Rousseau, halkın aşkın kimliğiyle istemlerine “Genel İrade” adını vermiştir. Rousseau, toplum sözleşmesinin gerekliliğini vurgular ve bunu halkı meşruiyetin temeline koyar. Eserde Rousseau, sistem içerisinde yasama ve yürütmenin nasıl olması gerektiğini ve egemen varlığın rolünü açıklar. Bunun üzerinden, demokrasi için olması gereken özellikleri belirtir. Rousseau, esrinde bu tanım üzerinden giderek demokrasiyi yüce karakterli bir

¹ Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1762’de yayınlandı).

^a Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0009-0006-4369-9431

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Ertaş, M. O. (2025). Toplumsal Sözleşmeye Giderken Toplumsal Haller: Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(2), 311-318. Doi: 10.5281/zenodo.16651475

Geliş Tarihi (Received):10.02.2025, Revizyon (Revision): 13.05.2025, Kabul Tarihi (Accepted): 18.07.2025

yasacının önderliğinde yürütme gerçekleştirilmesi olarak tanımlar. Yasacı, yeterli bir donanıma sahip olduğundan dolayı herhangi bir şekilde kandırılamaz ve her zaman içine doğmuş olduğu halkın yararını gözeterek hareket eder. Böylece Rousseau, eserinde yasacı ve yeni halk tanımlaması üzerinden yeni bir sistem önerisinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, genel irade, egemen, toplumsal durum, Toplum Sözleşmesi, yasacı.

Abstract

In this study, Jean-Jacques Rousseau's *Social Contract* is reviewed. Rousseau's work, titled *The Social Contract*, still maintains its importance today. In this work, Rousseau adds a new meaning to the ordinary man by giving him an identity and substantial characteristics. Taking a new meaning, ordinary men are called citizens. People with this transcendent character are greater than the sum of individuals. They will not wish their own harm or make wrong decisions unless they are deceived. Rousseau calls people's demands with this transcendental identity "General Will". Rousseau emphasizes the necessity of the social contract, placing the people based on legitimacy. Rousseau explains how the legislation and executive should be within the system and the role of the sovereign entity. Through this, he specifies the characteristic that should be present for democracy f democracy. Based on this, Rousseau defines democracy as the implementation of the executive under the leadership of a legislature with a supreme character. Since the legislature is a sufficiently equipped lawgiver, he cannot be deceived in any way and always acts on behalf of the people's interest. Thus, Rousseau proposes a new system in his work through a political and a new definition of the people.

Keywords: Democracy, general will, lawgiver, state of nature, Social Contract, sovereign.

1.Giriş

Bu çalışmamda siyaset felsefesinin temel eserlerinden biri olan *Toplum Sözleşmesi* kitabında Rousseau, yasama ve yürütme işleminin nasıl olması gerektiği üzerine yazmıştır. Bu çalışmada, Rousseau'nun düşüncesi öncelikle dönemin ruhu olan Aydınlanma felsefesi çerçevesinde incelenecektir. Ardından, toplum sözleşmesi öncesi doğa durumu ve sözleşme sonrası durumun incelemesi yapılacaktır. Toplum Sözleşmesi üzerinden Genel İrade ve

egemenlik kavramlarının nasıl uygulanması gerektiğine bu çerçevede değinilecektir. Daha sonra, Rousseau'nun demokrasi algısının nasıl olduğunun ve bunun nelerden kaynaklandığını incelemeye yer verilecektir.

2.Aydınlanma Düşüncesi ve Rousseau

Aydınlanmacılar, keyfi iktidarların yasaları, hakları ve özgürlükleri ayaklar altına almasını eleştirirler. Bundan dolayı, onlara göre, haklar ve özgürlükler adına *ancien regime*'e karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşabilmesi, yani aydınlanmış bir toplumun kurulması için, siyasi örgütlenme biçiminin değişimine ihtiyaç vardır (Ağaoğulları, 2020: 532). Bu görüşleri benimseyen Fransız materyalistler özellikle Ansiklopedi çevresinde birleşmişlerdi. Aydınlanmacılar, var olan yasaları, akla aykırı olmakla suçlamışlardır. Akla aykırı kurallar ve keyfi yönetimin kaynağı olan “kralların kutsal hakkı” yadsınır ve siyasal meşruluk alanı halka dayandırılır. Halk, siyasal otoritenin temelinde olmasına karşın siyasal özne olarak kabul görmez. Sınırlı iktidarın üzerinde durulurken aydınlanmış tek bir hükümdarın iyi bir yönetici olacağı vurgulanır. Bu çelişkilerin sebebi, filozofların siyasi yapı sorununa bazen teorik bazen de pratik olarak yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır (Ağaoğulları, 2020: 533). Halkın, doğrudan demokratik bir cumhuriyetle yönetime ortak olmasındansa İngiliz modelinde bir yönetime daha sıcak bakmaktaydılar. Onların bu reformcu yaklaşımları aynı zamanda devrimi yadsımlarına sebebiyet vermiştir (Ağaoğulları, 2020: 533). Aydınlanmacıların arzu ettiği “aydın despot”, Platon'un Filozof-kraldan ilham almaktadır. Filozof-kral, ahlaki olarak mükemmel olmakla birlikte gerçeğin farkındalığına ve bilgisine de ulaşabilmektedir. Filozof-kral, ahlaki olarak mükemmel olmakla birlikte gerçeğin farkındalığına ve bilgisine ulaşabilmektedir (Platon, 2008: 191). Bu kişi, halktan beklentisi olmamasının bir sonucu olarak daha iyi bir siyasal yapı için hızlı bir şekilde hareket edebileceklerdir. Buna karşın, D'Holbach, “egemen hiçbir zaman despot olmamalıdır, ama yasa despotik olmalıdır” diyerek halkın yararını düşünen yasaların despotluğunu öne çıkarmaktadır (Aktaran Ağaoğulları, 2020).

Rousseau'da, Fransa'daki aydınlanma hareketinin merkezi sayılan *Ansiklopedi*'de yazmıştır ancak ileriki süreçte anlaşmazlığa düşmesinden dolayı ayrılmıştır (Çaha, 2019: 105). Rousseau, Montesquieu gibi filozofların önerdiği erkler bölünmesini reddeder ve erkler birliğini savunur. Fakat Aydınlanmacıların çelişkilerine de sahiptir. Akla eleştiriler getirirken, diğer yandan aklın rasyonelliğini eleştirmektedir (Çaha, 2019: 105). Rousseau, akli ve

rasyonelliği öne çıkarması bakımından bir Aydınlanma filozofu olarak sayılırken; toplum öncesi durumu tarif ederken bir Romantik akım filozofu belirtileri göstermektedir.

3.Toplum Sözleşmesine Giderken Toplumsal Haller

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde insanların doğal özgürlüklerini nasıl kaybettiğini belirtir ve bu kaybedişle beraber toplum haline gelmesinin bir sözleşme yoluyla olduğunu dile getirir. Rousseau'ya göre, insanlar çok nadir olarak birbirlerine ihtiyaç duymakta ve kendi doğalarıyla sınırlıydılar (Boucher, 2005: 242). Rousseau'nun "Soylu Vahşi" olarak tanımladığı bu insanlar sadece kendi ihtiyaç ve gerekliliklerine odaklanmıştı (*amour de soi*). Bu gereklilikler ve ihtiyaçlar onun temel ihtiyaçlarıdır. Bu doğal hâl, Hobbes'un aksine, geniş bir güvensizlik ortamında herkesin herkesle savaşı (Hobbes, 2023: 100) değildir. Rousseau'nun doğal durumunda insanlar savaş durumuna girdiklerinde hâlihazırda "doğallık dışıdır" (Savran, 2022: 57). Soylu Vahşi, diğerleri ile ortak hareket etme zorunluluğunu, doğal felaketlerin veya kıtlık gibi sebeplerden dolayı iş bölümü gerekliliğinden doğmuştur (Ağaoğulları, 2020: 576). İnsanlar bu toplumsallaşma biçiminde kendilerini her şeyden üstesini koyarak yapay ihtiyaçlar (*amour-propre*) yaratırlar (Ağaoğulları, 2020:579). Yeni toplumsal durum içerisinde medeniyet gelişir ve insanlar siyasi kurumlar yaratırlar. Bu medeni toplumu yaratanlar zengin olanlardır. Zenginler, güvenlik, adalet gibi sözcükler kullanarak mülksüzleri kandırıp yalancı sözleşme ile devlet kurarlar (Ağaoğulları, 2020: 578). *Yalancı sözleşme* ile toplumsal köle insan kurumsallaşır. Rousseau, bu toplumsal kölelik durumu ancak yeni bir Toplum Sözleşmesi ile ortadan kaldırılabileceğine iddia etmektedir.

4.Toplum Sözleşmesi

Rousseau toplum sözleşmesini şu şekilde tanımlamaktadır: "*Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütün bölünmez bir parçası kabul ederiz*" (Rousseau, 2015: 15). Toplum Sözleşmesi'nde tüzel ve kolektif bir birlik oluşturulur (Rousseau, 2015: 15). Kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan bu bütüne cumhuriyet veya politik bütün denir. Yaratılan bu bütün, kendine şahsına münhasır bir ortak benliğe (*moi commun*) sahiptir (Ağaoğulları, 2020: 581). Rousseau, üyeleri ve özneleri bakımından değerlendirdiğinde; eğer üyeleri ona karşı edilgen ise devlet, etkin olduğu zaman ise egemen varlık olarak adlandırır (Rousseau, 2015: 15). Sözleşmenin ortakları ise yurttaş ve uyruktur. Bunlar halk olarak birleşirler. Egemen varlığa katılım sağlayan yurttaş, somut varlık olmaktan öte soyut bir anlayış ve bilinci temsil eder. Uyruk ise kendine dair istek ve çıkarları olan somut insanlardan oluşur.

Rousseau Toplum Sözleşmesi'nin amacını şu şekilde tanımlamaktadır: “Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.” (Rousseau, 2015:14). Rousseau, herkesin herkesle bağlı olduğu sistemde aslında kimsenin kimseye bağlanmadığı üzerinden hareket ederek herkesin aynı özgürlüğü elde edeceğini belirtir. Bu bütün, yani egemen halk, soyut bir bütündür. Rousseau genel irade olarak adlandırmıştır. Rousseau'ya göre Genel İrade, tek tek bireylerin istem ve istençlerinin toplamı değildir. Genel İrade, aşkın ve kendine özgü istek ve iradesi vardır. “Bir araya gelmiş birçok insanın, kendilerine bir bütün gözüyle baktıkları sürece, yalnız bir tek istekleri vardır. Bu istem de bütünün gözetilmesi ve herkesin rahatlığı ile ilgilidir.” (Rousseau, 2015: 99).

Genel İradenin her zaman doğrudur ve sadece kamusal yarara içkindir (Rousseau, 2015: 26). Fakat her zaman iyiliğini isteyen halk(somut) bazen ilerisini kestiremeyebilir veya aldatılabileceğini, dile getirir Rousseau (Rousseau, 2015: 26). Toplum Sözleşmesi'nin temelini oluşturan Genel İrade yanılmaz olduğunu, fakat onun ana öznesi olan yurttaşlar ve halkın yanılma olasılığının olabileceğini belirtir. Rousseau buradan hareketle halkın yönlendirilmesi gerektiği düşüncesini dile getirir. Rousseau'ya (Rousseau, 2015: 23) göre, “Yalnız genel istem(irade) devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir”. Genel İrade, yapısı itibarıyla soyut halkın iradesini, başka bir deyişle yurttaşın iradesini yansıtır. Bundan dolayı, herkes mutlak doğruyu ve iyiyi bilir. Buna karşın Özel İrade, benzer bir iyiliği ve ussalığı paylaşmaz. Özel İrade, yurttaşların değil, doğal insanları/bireylerin istek ve arzularını yansıtır ve bunlar uzun ömürlü olmazlar (Rousseau, 2015: 23). Özel İrade'nin yasamaya yansması toplum sözleşmesini bozacaktır.

5.Genel İrade'nin Uygulanması Olarak Yasa

Genel İradenin kendini göstermesi oy vermeyle gerçekleşir. Genel İrade dile geleceği oylanma için gerçekleşecek seçimin nasıl olacağıyla ilgili net görüş içerisinde değildir. İrade'nin genel olmasını sağlamak için her zaman oy birliğine ihtiyaç yoktur. Rousseau, oy birliğine yakın bir oy çokluğunu arzu eder. Rousseau'ya göre bu düzenin işleyebilmesi için oylamaya katılacak bireylerin tümünün/halkın yeterli bilgiyle sahip olması ve kendi vicdanlarını/erdemlerini dinleyerek oy kullanmaları gerektiğini belirtir. Rousseau bireylerin iradelerini genel değil özel çıkarlara yönlendirebilecek derneklerin, sınıfların, vb. olmaması gerekir. Bu durum bütün yasalar için geçerli değildir, sadece toplum sözleşmesi onanamaya ihtiyaç duyar (Rousseau, 2015:102). Rousseau'ya göre, yapılacak yasaların konusu Özel

İradelerden ve bir kişiye dikkate alarak değil, geneli temsil etmeli ve soyut olmalıdır. Kişiye özel yasa çık(a)mayacağı için, uygulayıcısını da bu yasalar bağlar. Egemen varlık dahi yasayla sınırlanmalıdır. Böylece yasalar ile eşitlik sağlanmış olmaktadır. Rousseau, devleti devlet yapan unsurun yasalar olduğunu belirtir. Yasalar sayesinde, bireyler yurttaşlara dönüşürler ve siyasi bütünle birleşirler. Böylece, yasalar sayesinde insanlar özgürleşirler çünkü ussal ve özel iradelerden azadedirler. Yasa yoluyla elde edilen özgürlük doğal haldeki özgürlükten farklılaşmaktadır. Yasaların getirdiğı özgürlük bir tabiiyetle gerçekleşmektedir (Savran, 2022: 118).

Yasayı yapan genel irade/halk her zaman yurttaş ve uyrukların iyiliğini istemesine karşın bunu görecekle ve belirleyecek kabiliyete sahip olamayabilir. Bundan dolayı, halka yol gösterilmesi gerekir. Ancak halkın aydınlanması sonucunda politik bütünde akıl ve irade birleşir (Rousseau, 2015: 37). Bunu gerçekleştirmek için yasacıya ihtiyaç duyulur. Yasacı ise üstün zekaya sahip, kişisel çıkarlardan azade ve tutkularından arınmış olağanüstü bir kişiliğe sahip olmalıdır. Yasacı ve egemen güç, ortaklığa sahip değildir. Yasacı insanları komuta etmez. Rousseau(2015: 38), yasacı yasaların komutanı olarak ele alır. Bu bağlamda yasacı Genel İradenin getirdiğı cumhuriyetle çelişki içerisine girmez. Yasacı kendisini uyruk ve yurttaşların hizmetine adar. Yasaların ortadan kalkmasıyla beraber Genel İrade de ortadan kalkacak ve politik bütün dolayısıyla devlet de çökecektir.

6.Egemenliğin Doğası

Rousseau, egemenliğin doğasını açıklarken ilk bahsedilmesi gereken egemenliğin devredilemezliğıdir. Egemenlik devri, beraberinde halkın kendisini ortadan kaldırması ve dolayısıyla devletin de yıkılmasını getirir. Çünkü, egemenliğin devri ile halk özgürlüğünü de kaybeder. İkinci olarak, egemenlik temsil edilmemelidir. Kamu görevi için seçilen temsilci, halk adına değil kendi iradesi adına konuşur. Kamu hizmeti yurttaşların önceliğı olmaktan çıkıp başkalarını seçmeleriyle devlet yıkılmaya başlar (Rousseau, 2015: 89). Temsil edilemezlik, kendisini yasama üzerinde gösterirken, yürütme üzerinde hedeflenen bir halkın temsilidir (Rousseau, 2015: 91). Bu görüşleri çerçevesinde Rousseau, dönemdaşlarının aksine, İngiliz temsil sistemini eleştirmektedir. *“İngiliz halkı ancak parlamento üyelerini seçmede özgürdür: Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı tekrardan köle olur.”* (Rousseau, 2015: 90). Üçüncü olarak, egemenlik bölünemezliğıdir. Rousseau, güçler ayrımına karşı çıkmaktadır. Fakat, Rousseau güçler ayrılığı ile gelen yasama, yürütme ve yargı güçleri egemenliğin

parçaları olmadığını hepsinin egemenliğe içkin olduğunu dile getirir. Son olarak, egemenlik mutlak, sınırsız ve doğrudur. Mutlak olmayan bir egemenlikten söz edilemez (Çaha, 2019).

7. Demokrasî Yönetimi ve Eleştirisi

Rousseau'ya göre, demokrasinin sağlıklı işleminin koşulları oldukça zorludur. Devletin küçük olması gerekir ki, halkın toplanması kolay olsun ve yurttaşlar birbirlerine aşına olabilsin. Bunun dışında, oy birliğini veya oy çokluğunu bozabilecek çetin tartışmaların önlenmesi için işlerin fazlalaşmaması ve sade bir töre gerekir. Sınıf eşitsizliğinin az olması gerekir. Çünkü zengin sınıfın lükse yönelmesiyle ahlakı bozulur; alt sınıf da ise aç gözlülük ortaya çıkar. Eğer bu durumlarda bozulma meydana gelir ise cumhuriyetin temeli olan “erdem” de bozulur (Rousseau, 2015: 63). “Erdem” kavramı Terör Dönemi(1793-1794) yıllarında oldukça dile getirilmiş ve bu kavram siyasi amaçlar uğruna bir siyasi cinayete sebebiyet vermiştir. Demokrasi ile birlikte yasayı yapan ile yürüten aynı özneleri aynı olmuştur, yani halk. Halk(somut), artık bütün dikkatini kamusal işlere ayırmak mecburiyetindedir. Rousseau'ya göre demokraside, Özel İrade'nin ortaya çıkmasından dolayı temsil edilemez. Bu bağlamda demokrasi ya vardır ya da yoktur. Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü, demokrasinin varlığı oldukça zor koşullara bağlıdır. Egemenliğin doğası ve egemen varlığın politik bütünü korumak, sözleşmenin gereği olan uyrukların refahını ve esenliğini sağlamak demokrasi yönetiminde oldukça zorludur (Rousseau, 2015: 17). Demokrasilerde egemen varlık yine halkın kendisidir.

Rousseau, demokrasiye oldukça dikkatli yaklaşmaktadır. Rousseau, gerçek demokrasinin hiçbir zaman var olmadığını ve olamayacağını inanır. Kamu işlerinin idaresi için halkın sürekli olarak toplanması ve komisyonlar belirlemesi gerekmektedir. Fakat halkın, bunu yapması düşünülemez bile. Yukarıda bahsedildiği üzere, demokrasi ile birlikte bütün yurttaşlar egemen olması ve yönetici olması durumu meydana gelir. Fakat, Rousseau'ya göre, yönetimin etkili olması nicelik olarak azalmasına bağlıdır. Yöneticiler, Filozof-kral gibi olanlar arasından seçilmelidir. Bu durumda, Rousseau, seçimli bir aristokratik rejimin daha iyi işleyeceğini düşünür (Rousseau, 2015: 65). Böylece, en doğal düzen olarak belirtilen en bilge kişilerin halk yığınlarını yönetmesi ortaya çıkar. Bu sistem sayesinde, bürokratik işlemler hızlanacak ve dolayısıyla devlet yönetimi de sağlıklı ve hızlı işleyecektir. “*Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Bu yönetim insanlar için uygun değildir.*” (Rousseau, 2015: 64).

8.Sonuç

Aydınlanma ve Romantik felsefe akımlarının parçası olan Rousseau, sıradan insanı egemenliğin merkezine yerleştirerek ona Genel İrade demiştir. Genel İradenin bir araya gelmesiyle Egemen Varlık meydana gelir. İnsanlar, varlık ve haklarını, içinden çıktıkları, egemen varlığa devrederek Toplum Sözleşmesi yapılmış olur (Cevizci, 2022: 712). Böylece, Genel İrade kurumsallaşır ve sınıflar arası eşitsizlik ortadan kalkar. Fakat, Rousseau bunları normatif bir çerçeveden anlatmaktadır. Bu normatif çerçeve, Rousseau'yu demokrasi konusunda şüpheli bir konuma sokmuş ve onu sadece tanrılara uygulanabilecek bir yönetim sistemi olarak tanımlamasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı, genel irade yasalar ile kendisini ifade ederken, yasacı düzeyinde yoktur. Rousseau, yasacıyı zeki ve dünyevi zevklerden arınmış olarak tarif etmiştir. Rousseau'nun yasacısı akranlarının da bahsettiği Aydın Despot modeliyle uyuşan özelliklere sahiptir. Kısaca, Rousseau'nun demokrasiye yaklaşımı ona karşı oldukça şüpheli bir pozisyonudur.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (Ed.). (2020). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boucher, D. ve Kelly, P. (Ed.). (2005). *Political Thinkers From Socrates to the Present*. New York: Oxford University Press.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çaha, Ö. (2019). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul:Dem Yayınları.
- Hobbes, T. (2023). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma 1651'de yayınlandı).
- Plato. (2008). *Republic* (R. Waterfield, trans.). New York: Oxford University Press.
- Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İşBankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1762'de yayınlandı).
- Savran, G. A. (2022). *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*. Ankara: Dipnot Yayınları.

“Tante Rosa”¹ Sevgi Soysal: Rosa’dan Bize Kalanlar, Kitap Değerlendirmesi

“Tante Rosa” by Sevgi Soysal: What Rosa Leaves Behind – A Book Review

Beyza Nur KILIÇ a

Öz

Bu çalışmada, Sevgi Soysal’ın “Tante Rosa” isimli kitabının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sevgi Soysal’ın 1973 yılında yayımlanan romanı Tante Rosa, kadın kimliği, toplumsal cinsiyet rolleri ve bireysel özgürlük temalarını merkeze alarak yazılan öncü yayınlardan biridir. Kitap, Avusturya kökenli bir kadın olan Tante Rosa’nın hayat hikayesini bölümler halinde anlatır. Rosa’nın çocukluğundan itibaren yaşadığı toplumsal baskılar, kimlik arayışı ve ataerkil düzenin kadın üzerindeki etkilerini sorgular. Farklı bölümlerden oluşan kitap, Rosa’nın çocukluk hayalleri, evliliği, anneliği ve yalnızlığı üzerinden bir kadının toplumsal rollerle çatışmasını anlatır. Rosa’nın hayatı sıradan bir bireyin öyküsü gibi görünse de toplumsal cinsiyet rollerine karşı bir eleştiridir. Soysal, kadının ev içi rollerle sınırlandırılmasını, itaatkâr ve fedakâr olması gerektiği düşüncesini kitap boyunca eleştirir. O, erkek egemen topluma uyum sağlamak yerine sistemin dışına çıkmayı seçtiğinde bu onu “anormal” yapmıştır. Erkek egemen toplumların anlayışlarını eleştirel ve yer yer ironik

¹ Soysal, S. (2024), *Tante Rosa*, İstanbul: İletişim Yayınları.

^a Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, beyza.kilic3@std.medipol.edu.tr, ORCID ID: 0009-0004-1431-2467

anlatım kullanarak inceler ve toplumsal düzenin inşasına katkıda bulunabilecek perspektifler sunar.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal baskı, kadının rolleri, özgürlük direnişi, patriarkal.

Abstract

This study presents an evaluation of Sevgi Soysal's novel Tante Rosa. Published in 1973, Tante Rosa is one of the pioneering works that places women's identity, gender roles, and individual freedom at its core. The book narrates, in a series of chapters, the life story of Tante Rosa, a woman of Austrian origin. From her childhood onwards, the novel examines the social pressures she experiences, her search for identity, and the impact of the patriarchal order on women. Composed of distinct sections, the narrative portrays Rosa's conflict with societal roles through her childhood dreams, marriage, motherhood, and solitude. Although Rosa's life may appear to be that of an ordinary individual, it is, in fact, a critique of gender roles. Throughout the novel, Soysal challenges the confinement of women to domestic roles and the expectation that they be obedient and self-sacrificing. By choosing to stand outside the system rather than conform to a male-dominated society, Rosa becomes perceived as "abnormal." Employing a critical and at times ironic narrative style, Soysal interrogates the norms of patriarchal societies and offers perspectives that may contribute to the reconstruction of social order.

Keywords: Gender inequality, social pressure, women's roles, freedom struggle, patriarchy.

"At cambazı olamazdı Rosa, çünkü o bir kızdı" (Soysal, 2024).

1.Giriş

Sevgi Soysal'ın Tante Rosa adlı eseri, ilk kez 1973 yılında Ankara'da Bilgi Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Günümüze kadar birçok kez yeniden basılmış olan kitap yaklaşık 110 sayfalık kısa bir roman niteliğindedir. Standart roman boyutlarında (13x19 cm) basılan esere, 9789754942176 numaralı ISBN ile güncel olarak erişilebilmektedir. Fiyatı baskıya göre değişiklik göstermekle birlikte, ortalama 50-80 TL arasında satılmaktadır. Kitabın yazarı, 1936 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Almanya'da tiyatro eğitimi almıştır. Türk edebiyatında özellikle kadın kimliği, toplum

baskısı, bireysel özgürlük ve cinsiyet eşitsizliği gibi konuları işlediği eserleriyle dikkat çeken Soysal; roman, öykü ve deneme türlerinde önemli katkılar sunmuştur. Tante Rosa, yazarın bu konuları özgün bir şekilde işlediği, feminist edebiyat açısından öncü sayılabilecek kısa fakat etkili bir eserdir.

Kitap, Avusturya kökenli bir kadın olan Tante Rosa'nın hayat hikayesini bölümler halinde anlatır. Rosa'nın çocukluk hayalleri, evliliği, anneliği, başarısızlıkları, isyanları ve yalnızlığı üzerinden bir kadının toplumla çatışması işlenir. Rosa'nın hayatı sıradan bir bireyin öyküsü gibi görünse de, toplumsal cinsiyet rollerine karşı bir eleştiridir. Rosa geleneksel rollerle çatışan bir kadındır. Rosa'nın iç dünyası, özgürlük arzusu ve hayal kırıklıklarıyla doludur. Küçük yaştan itibaren dayatılan kadınlık rollerini sorgular ve toplumla uyuşamaması onu yalnızlaştırır. Sevgi Soysal, kitabında kadınların birey olarak var olma mücadelesini Rosa üzerinden sembolize etmiştir. Rosa, kendi kaderini çizmeye çalışırken sistematik olarak dışlanır — bu da kadınların toplumsal cinsiyet sisteminde nasıl yalnızlaştırıldığını gösterir. Kitapta Rosa'nın yaşadıkları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin biyolojik değil toplumsal bir yargı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Rosa gibi kültürel normlar dışında hareket eden kadınların ötekileştirilmesi, günümüzde de gerçekliliğini korumaya devam etmektedir. Kitap, kadınların bireysel özgürlük ve kimlik arayışını destekleyen güçlü bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Kitap kısa bölümlerden oluşur; anlatım yer yer mizahi ve ironiktir. Rosa'nın iç sesi güçlüdür, okura doğrudan seslenir gibi bir anlatım tarzı vardır. Gerçekçi ve sade bir dil kullanır, ama alt metni oldukça derin anlamlar içerir. Kadının ev içi rollerle sınırlandırılması erkeklerin kamusal alanlarda konumlandırılması yani patriarkal düzene karşı, kadının itaatkâr ve fedakâr olması gerektiği kitap boyunca eleştirilir. Toplumun kadınlara biçtiği roller; iyi eş, iyi anne, öğretmen, “makul kadın” olmak Rosa'nın bireysel kimliğini bastırmak zorunda kalışını gösterir. Rosa'nın hayatı boyunca farklı kimliklere bürünmeye zorlanması ve özgürlük arayışında olması, patriarkal yapı tarafından engellenişini gösterir. Bu durum, kadınların erkeklerle eşit haklara erişmesinin önündeki yapısal engelleri simgeleyerek ve okuyucuya anlatır.

Toplumda kadınların ev içindeki emeği görünmez ve küçümsenir. Tante Rosa'nın yaşadığı yoksulluk ve toplumdan dışlanması, kadınlar ekonomik bağımsızlığını neden kazanamadığını gösterir. Aynı zamanda kitapta kadın dayanışmasının eksikliğine de dikkat çekilmektedir.

Kadınların birbirine destek olmamasın ve sistemin kadınları nasıl yalnızlaştırdığı kitapta çarpıcı bir şekilde anlatılır.

Kitap 14 kısa hikayeden meydana gelmiştir. Kitabın bölümlerini sırayla ele aldığımızda ilk bölümde Rosa'nın çocukluğunun anlatıldığı görülür. Rosa'nın kendini keşfetme, özgürlük ve bağımsızlık arzusu çok küçük yaşlarda kendini belli eder. Çocuk masumiyetini yansıtan bir tonla başlayan anlatım, büyüdükçe toplumsal baskının sertliğiyle kararır. Yer yer ironik anlatım kullanılarak, toplumsal normlara hafif alaycı bir bakış açısı getirilir. Rosa, erkek çocukların özgürce yaptığı şeylere imrenir: at cambazı olmak gibi... Aslında bu hayali, içinde büyüttüğü bir özgürlük arzusunun sembolüdür. Ancak "at cambazı olmazdı Rosa, çünkü o bir kızdı." Bu cümle küçük yaşta bile cinsiyetin sınırlandığını gösterir. "Kızlar at cambazı olmaz, terbiye edilirdi." Rosa'nın özgür davranışları aile tarafından hoş karşılanmaz. Anne-baba figürü, toplumsal rollerin taşıyıcısı konumundadır. Aynı zamanda küçük yaşta cinselliğin bastırılmasıyla karşılaşır. "Gövdesini tanıdığında utandı Rosa. O gövde başkalarının da ilgisini çekebilirdi." Bu cümlede kadın bedenine duyulan utanç, erkek bakışına göre şekillendirilmiş normların bir sonucudur. "Annesi onun eline sopa vermezdi hiç. Çünkü kız çocuğunun oyunu bile nazik olmalıydı." şeklinde baskılara maruz kaldığını sık sık görürüz. Hikâyenin sonunda Rosa ne at cambazı olabilir ne de hayal ettiği özgür ruhlu hayatı yaşayabilir. Bastırılmış bir kadın kimliği ile içe döner.

"Rosa Rahibeler Okulunda" katı disipline sahip bir rahibeler okulundaki çocukluğunu anlatır. Okulda verilen eğitimin, birey olmaktan çok "uygun kadın" yetiştirme üzerine olduğu görülür. "Sessizlik kadına yakışan en güzel süstü." Soysal bu ifadesiyle, kadınların kamusal alanda ses çıkarma hakkının elinden alındığının altını çiziyor. Aynı zamanda kadının kutsallığından bahsedilirken kadına yüklenen kutsallık aslında itaat ve suskunlukla eşdeğerdir. Hikâyenin devamında Rosa'nın yalnızlığı ve duygusal dünyası hayvanlarla kurduğu bağ üzerinden anlatılıyor. Hayvanlar, Rosa'nın dostu ve sırdaşıdır ancak, zamanla bu ilişki toplum tarafından "tuhaf" bulunarak "Hayvanlara fazla bağlanan kadınların ya kalbi kırık ya da aklı eksiktir." şeklinde yargılanmıştır. Rosa toplum ve ailesi tarafından dışlanır. Geleneksel kadın rollerini reddeden Rosa, "uygunsuz" olarak görülür ve annesi dahil çevresindeki kadınlar tarafından kabul görmez. Ahlaki normları ve evlilik kurumunu reddettiği için aforoz edilir. Rosa'ya en ağır eleştiriler kadınlardan gelir. Bu, kadın dayanışmasının zayıflığını ve patriarkal düzenin kadınlar arasında nasıl bir bölünme yarattığını gösterir. "Rosa artık aralarına ait değildi. Ne kadınlara ne erkeklere..."

Rosa, toplumun "işe yaramaz" ve "tüketici" olarak gördüğü bir kadındır; evli değil, çocuk sahibi değil ve maddi üretim içinde değildir. Bu nedenle, mezarlıkta ölümlerle ilgilenerek kendini "topluma faydalı" hissetmeye çalışır. Bu durum ironiktir, çünkü toplum normlarına uymayan Rosa, sadece ölümlerle ilgilendiğinde kabul edilebilir hisseder. Kitapta kadın kimliği üzerinden yazarın üretkenlik ve fayda kavramlarını sorguladığını görülür. "Kadın çalışmalı, doğurmalı, evini temizlemeli, bir işe yaramalıydı." Rosa'nın mezarlıkta "temizlik yapması" bir nevi dini, kültürel "kadınsal hizmettir." Toplum bunu yadırgamaz, çünkü bu görev yine hizmetkâr bir kadın kimliğini yansıtır. Kutsal kadın rollerini de eleştirir.

Rosa hayal kırıklıkları ve toplumsal baskılar sonrası içsel bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk, onu çocukluğunun geçtiği kırlara ve geçmişteki masumiyetine götürür. Soluk kır çiçekleri, Rosa'nın çocukluğunda hayran olduğu ama sahip olamadığı bir şeyi simgeler. Bu çiçeklere "geri dönmek", onun temiz arzularına dönmesi anlamına gelir. Toplumun beklentilerinden yorulmuş, iç huzuru arayışındadır. "Soluk kır çiçekleri çocukken ona özgürlüğü fısıldardı, ama büyüdüğünde onları hep başkalarına verdiler." sözleriyle sitem eder. Bu düşüncesi erkeklerin sahip olduğu özgürlüğe hiçbir zaman layık görülmemesinden kaynaklanan hayal kırıklığıdır. Rosa, hayal kırıklıkları ve toplumsal baskılarla mücadele ederken içsel bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk, ona toplumun belirlediği rollerle yüzleşme ve kendi kimliğini yeniden keşfetme fırsatı sunar. Toplumsal cinsiyetin getirdiği kimliklerle çatışan Rosa, baskılardan kurtulmayı arzularken "bütün rüzgarlara açık" olma isteği, özgürlüğünü simgeler. Rosa, toplumun kadına dayattığı kimliklere karşı direnme arzusu taşır. "Bütün rüzgarlara açık" ifadesi, bireysel özgürlük ve kimlik keşfi isteğini simgeler. Rosa'nın kendi kimliğini bulma isteği, toplumsal baskılara karşı isyanını gösterir.

Kitabın "Yaşamakta Israr Ediyor" bölümünde Rosa, toplumsal baskılara ve zorluklara rağmen hayata tutunma kararı alır. Bu zorluklar içinde yaşamın anlamı hâlâ vardır ve yaşamakta ısrar etmesi, toplumsal normlara ve kadın beklentilerine karşı bir dirençtir. Anlatım ve dil içsel mücadele ve direnç üzerine kuruludur. Rosa'nın toplumsal baskılara karşı öfkesini ve direncini ifade eder. Anlatımda kullanılan metaforlar ve simgeler bu direnci simgeler.

Rosa, "Love You (Seni Seviyorum)" bölümünde toplumsal cinsiyetin kadına biçtiği rol ve beklentilerle yüzleşir. Sevgi, kadının yaşamında önemli bir yer tutarken, Rosa'nın bu duyguyu yaşarken kendisini de sorguladığını görüyoruz. "Seni seviyorum" ifadesi, kadının duygusal ve toplumsal kimliğini sorgulayıp yeniden tanımlamasına yol göstermiştir. Sevgi, toplumsal

normlara uymak zorunda olduğu bir alan olmaktan çıkarak aslında hem başkalarına hem de kendine yönelik bir anlam taşır.

“Grand Düşes” bölümünde, Rosa'nın kimlik arayışı ve mücadelesi, toplumsal sınıf ve prestijle ilişkilendirilmektedir. Yazarın bu kavramlar üzerine ederin sorgulamalar yaptığı görülür. Grand Düşes, Rosa'nın iç dünyasında idealize ettiği bir figürdür; ancak bu toplumun kadına yüklediği beklentilerin bir yansımasıdır. Rosa “Grand Düşes’i” arzulasa da, bunun getireceği sınırlamaları anlar. Grand Düşes, kadının toplumdaki yerini ve bu duruma karşı oluşmuş baskıları simgeler. Rosa ise bu rolü kabul etmeyerek kendi kimliğini yeniden inşa etmeye çalışmaktadır.

“Rosa'nın Papağanı” bölümünde, Rosa hayatındaki yalnızlık ve duygusal eksikliklerle yüzleşirken, papağanı ona yoldaşlık sunar. Anlatımda sembolizm ön plandadır; papağan, Rosa'nın içsel dünyasını yansıtır. Rosa'nın papağanı, kadının özgürleşme arayışını ve toplumsal normların dayattığı rollere ve kimliklere karşı duruşunun altını çizer.

“Rosa'nın Düşü” bölümünde, Rosa toplumsal baskılardan ve kimlik sorgulamalarından kurtulma arzusuyla özgür bir birey olarak hayal kurar. Düş, onun kendisi olabildiği bir alan haline gelir. Bu, toplumsal gerçeklikten kaçış değil, özgürleşme ve kendini keşfetme isteğinin yansımasıdır. Rosa'nın düşü, sınırların ötesinde bir yaşam hayali kurmayı simgeler. Yazar soyut ve simgesel bir dil kullanarak durumu ifade eder.

“Rosa'nın Yolculuğu” bölümünde yazar, Rosa'nın toplumsal rollerin ötesinde kendini keşfetme sürecini anlatılır. Bu yolculuk fiziksel bir hareketin ötesinde, içsel bir dönüşümü temsil eder. Rosa, kendisine yüklenen kimlikleri ve rolleri geride bırakmayı hedefler. Bu süreçte büyük bir değişim yaşar. Metaforik bir anlatı dilinin kullanıldığı yolculukta, Rosa'nın içsel özgürleşme sürecini sembolize edilmiştir. Zaman ve mekan geçişleri, Rosa'nın fiziksel bir yere ulaşırken aslında kimliğini bulma çabasında olduğunu gösterir. Yolculuk, Rosa'nın dış ve ruhsal dünyasında yaptığı keşfi ve benliğini bulma mücadelesini temsil eder.

Kitabın sonuna, “*End Tante Rosa*” bölümünde Rosa, toplumsal normların ötesinde kendisini tanımlayarak öz benliğini bulur. Hikayesi, kadınların toplumsal baskılara karşı direnişini ve eşitlik mücadelesini sembolize eder. Rosa kendi kimliğini şekillendirirken okuyucu da içsel ve toplumsal travmalarla dolu bir yolculuğa çıkar. Kitapta, yazar toplumsal eleştiri yaparak kadının içsel dönüşümü vurgular. Kitabın sonunda, kadının toplumsal cinsiyetle mücadelesinin devam ettiğini gösteren detaylar yer alır.

2. Değerlendirme

Tante Rosa, edebi bir metin olmakla birlikte toplumsal cinsiyet, bireysel özgürlük ve kadın çalışmaları alanlarına doğrudan katkı sunan bir eserdir. Kadın kimliğinin toplum tarafından nasıl şekillendirildiğini irdeleyen eser, Türk feminist edebiyatının öncülerinden biri olarak kabul edilir. Bu alanda yazılmış benzer temalı eserlerle karşılaştırıldığında hem dönemsel bağlamı hem de içerdiği eleştirel bakış nedeniyle özel bir yere sahiptir. Kitap, feminist bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Sevgi Soysal, ataerkil toplum yapısının kadın üzerinde yarattığı baskıları ve kadının içsel çatışmalarını anlatırken, yargılayıcı değil, çözümleyici bir dil kullanır. Yazarın yaklaşımı, bireyin iç dünyasını anlamaya dönük bir perspektif içerir. Rosa karakteri aracılığıyla, toplumsal normlara boyun eğmeyen bir kadın portresi çizen Soysal, bu duruşu tüm esere yayarak istikrarlı bir bakış sergiler.

Yazarın kaleme aldığı dönem, 1970’li yılların Türkiye’sidir. Bu dönem, siyasal baskılar, geleneksel aile yapısının hâkimiyeti ve kadın hareketlerinin henüz yeni geliştiği bir zaman dilimini kapsar. Kitapta bu dönemin izleri açıkça görülür: toplumsal değişim sancıları, modernleşmeyle gelen çatışmalar ve kadının arada kalmışlığı, Rosa’nın yaşamında somutlaşır. Eserin içeriği, pratik yaşantılarla temellenmiş bir eleştirel bakışa sahiptir. Teorik bir söylem kullanılmaz; Rosa’nın bireysel deneyimleri üzerinden geniş bir kadınlık deneyimi sunulur. Bu bağlamda kitap, teoriye değil, bireysel örnekler üzerinden pratik bir okuma sunar.

Soysal’ın yaklaşımı, olayları derinlemesine analiz ederken Rosa’nın içsel yorumları ve duygusal tepkileriyle ruhsal dönüşümünü sunar. Roman, Rosa’nın yaşamının farklı evrelerini temsil eden bağımsız, tematik bölümlerden oluşur. Yazar, kadının toplumsal baskılarla mücadelesini ve özgürleşme gerekliliğini vurgular. Rosa’nın içsel çatışmaları, anlatının temel dinamiğini oluşturur. Kitap, derin karakter çözümlemesi ve sembolik anlatım bakımından güçlüdür; ancak bölümler arası geçişler bazı okuyucular için zorlayıcı olabilir. Hem akademik hem de genel okuyucu kitlesi için değerlidir, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve bireysel bir kadın hikâyesi olarak analiz edilebilir.

Tante Rosa, edebi ve eleştirel bir dille kaleme alınmış, sade ama derin anlamlar taşıyan bir dil sunmaktadır. Yazar, temel kavramları okuyucuya sezdirerek aktarırken, anahtar kelimeler bağlam içinde anlam kazanmaktadır. Üslup, özellikle kadın okurlar ve eleştirel düşünceye açık bireyler için ilgi çekicidir. Duygusal yoğunluk, ironi ve içsel monolog gibi teknikler, metni daha güçlü kılmaktadır. Görsel unsurlar kullanılmamakla birlikte, semboller ve

metaforlar canlı bir okuma deneyimi sunmaktadır. Dilin etkileyici ve yoğun kullanımı, kadın kimliği, bastırılmışlık, yalnızlık ve özgürlük temalarını derinleştirmiştir.

3. Kitaptan Beyaz Perdeye

Oldukça yaratıcı ve döneminin ilerisinde bir dille yazılan Tante Rosa günümüzde Sevgi Soysal'ın en çok ilgi gören eseri olmaya devam eder. Bu eser ile Sevgi Soysal'ın muzip, zeki ve özgün yazarlığını gayet net görürüz. Kitap tüm eleştirilere rağmen döneminde de oldukça ilgiyle karşılaşır. Bu ilgi kitabın beyaz perdeye uyarlanmasını sağlar. 1992 yılı yapımlı film “Seni Seviyorum Rosa” adı ile gösterime girmiş olup, Rosa karakterini başarılı oyuncu Sumru Yavrucuk canlandırmıştır. Sumru Yavrucuk canlandığı bu karakter ile 28. Altın Portakal Film Festivalinde En İyi Kadın Oyuncu ödülüne layık görülmüştür. Aynı zamanda Ertuğ Şenkay ise En İyi Görüntü Yönetmeni ödülünü almıştır.

4. Sonuç

Tante Rosa'ya genel bir perspektiften bakıldığında, Rosa'nın yaşadığı temel çatışmanın kaynağının, kadın kimliği üzerinden şekillenen toplumsal baskılar olduğu görülmektedir. Toplumun kadına biçtiği roller ve sınırlar, Rosa'nın yaşamını sürekli olarak kuşatır. Rosa bu sınırlara karşı direnç gösterse de, kadın oluşu, yaşadığı yenilgilerin hem daha derin hem de daha dramatik algılanmasına neden olur. Sevgi Soysal yalnızca kadının toplum içindeki yalnızlığına işaret etmekle kalmaz; aynı zamanda bireyin genel anlamda toplum karşısındaki savunmasızlığını da görünür kılar.

Rosa'nın tercihleri ve eylemleri, toplumsal normlarla sürekli bir çatışma hâlinindedir. Onun her düşüşü, bu normlara başkaldırmasının bir sonucu olarak okunabilir. Ancak Rosa'nın en belirgin özelliği, bu düşüşlerin ardından hayata aynı inat ve canlılıkla tutunabilmesidir. Bu bağlamda, Rosa'nın başkaldırısı sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal olan düzenle de bir hesaplaşmadır.

Yeni başlangıçlar onun için bir vazgeçiş değil, tersine bir güçlenme alanıdır. Her yenilgiden sonra daha güçlü kalkar, kendi doğrularını yeniden tanımlar ve bu yolda cesur adımlarla yürümeye devam eder. Toplumun ona yönelttiği eleştiriler, dışlamalar ya da yargılamalar onun kararlarını belirlemez. Rosa, kendisiyle ilgili en net değerlendirmeyi yine kendisi yapar; kimi zaman kendine güven aşılar, kimi zaman kendini sorgular. Toplumun “aykırı” olarak tanımladığı birçok davranış, Rosa'nın gözünde olağan ve doğal karşılaşır. Evliliklerinde ya da iş yaşamında süreklilik sağlayamasa da aşkı da ekonomik güvenceyi de aramaktan

vazgeçmez. Rosa için mutluluk, toplumun onayladığı kalıplara uyum sağlamakla değil, kendi yolunu cesaretle çizebilmekle ilgilidir. Bu doğrultuda, yürümeyen bir evliliği, bir işi ve hatta çocukları bile geride bırakma kararı alabilir. Romanın yayımlandığı dönemde, Türkiye’de “toplum değerlerine yabancı” bulunarak eleştirilmiş olması da bu nedenledir. Tante Rosa’nın öyküleri Almanya’da geçmesine rağmen, Sevgi Soysal bu anlatılarda oldukça modern ve evrensel bir kadın bakışı sunar. Özellikle bir kadının eşini ve çocuklarını geride bırakarak kendine yeni bir yaşam kurma fikri, o dönemin Türkiye’sinde oldukça sıra dışı ve kışkırtıcı bulunmuştur. Eserin, dönemin ahlaki normlarına ve toplumsal değerlerine uymadığı gerekçesiyle dışlandığı, fakat bu yönüyle de Türk edebiyatında öncü ve cesur bir söylem geliştirdiği açıktır.

Kaynakça

Soysal, S. (2024), *Tante Rosa*, İstanbul: İletişim Yayınları.